AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MİLLİ AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ

FƏRHAD CABBAROV

H. Z. A. TAĞIYEVİN QIZ MƏKTƏBİNİN TARİXİNDƏN

BAKI - 2011

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr edilir.

Elmi redaktor:
akademik Nailə Vəlixanlı

Fərhad Cabbarov.
H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinin tarixindən.
Bakı, «Ziya», 2011. 392 səh.

Kitab Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi, sahibkar, xeyriyyəçi, "millətin atası" Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin təsis etdiyi müsəlman dünyasında ilk dünyəvi qız məktəbinin yaranma tarixinə həsr olunub. Kitabda toplanan arxiv sənədləri, o illərin dövrü mətbuatının materialları, xatirələr, fotoşəkillər bu tədris müəssisəsinin müsəlman dünyasında qadın təhsilinin inkişafı üçün əhəmiyyəti barədə geniş təsəvvür yaradır.

E-mail:farhadcabbarov@mail.ru

Mündəricat

GİRİŞ..... 5

I BÖLMƏ.
H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinin
tarixinə dair sənədlər və materiallar 23

II BÖLMƏ.
Qız məktəbi xatirələrdə 128

ŞƏRHLƏR 148

İXTİSARLARIN SİYAHISI

ARDTA – Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi
ARDƏİA – Azərbaycan Respublikasının S. Mümtaz adına
Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi
ARTNTM – Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Təhsil Muzeyi
f. – fond
MATMNF – Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Neqativ fondu
MATMSMF – Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
Sənədli mənbələr fondu
s. v. – saxlama vahidi
siy. – siyahı
v. – vərəq

GİRİŞ

XIX əsr Azərbaycan* tarixində yeni eranın başlanğıcını qoydu. Rusiya yerli xanlıqlarla, İran və Osmanlı imperiyası ilə apardığı uzun müharibələrdən sonra ölkəni öz hakimiyyəti altına keçirdi. Gülüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələri Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyaraq, onun torpaqlarının Rusiya ilə İran arasında bölüşdürülməsini rəsmiləşdirdi. Eyni zamanda, Azərbaycanın Rusiyanın tərkibinə daxil olunması burada bəzi feodal qaydaların ləğvinə, onun yeni, daha mütərəqqi quruluşa cəlb olunmasına təsir etdi. Diyarın XIX əsrin ikinci yarısında inkişafın sənaye mərhələsinə daxil olması yeni ictimai-iqtisadi münasibətlərin təşəkkülü, yeni sosial qrupların yaranması, millətin formalaşması, milli özünüdərkin artması ilə müşayiət olunurdu. Bununla yanaşı, Rusiya işğalından sonra Azərbaycan Avropa mədəniyyətinə yiyələnməyə başladı. XIX əsrdə ənənəvi müsəlman və qabaqcıl Avropa sivilizasiyalarının elementlərini özündə birləşdirən yeni mədəniyyət təşəkkül tapdı. Dini təhsildən tədricən dünyəvi təhsilə keçilməsi bu yeniliyin mühüm xüsusiyyəti idi. Həmin xüsusiyyətlə sıx əlaqədə olaraq qadın təhsilinin və bütövlükdə Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki vəziyyətinə baxışların transformasiyası baş verirdi.

Azərbaycanda arxeoloji qazıntılar zamanı bolluq, artım rəmzi olan çoxsaylı qadın heykəlciklərinin tapılması hələ qədim dövrdə qadının ictimai mühitdə yüksək mövqeyindən xəbər verir. İslamaqədərki xalq eposlarında qadınlara xüsusi hörmətdən, onların kişilərlə bərabər hərbi işlərdə iştirakından bəhs olunur. Azərbaycanın ümummüsəlman sivilizasiyası çərçivəsinə daxil olması, islam dəyərlərinin və ənənələrin möhkəmlənməsi qadına müvafiq münasibəti şərtləndirirdi. Məhəmməd peyğəmbərin "cənnət anaların ayaqları altındadır" kimi sözləri, Xədicə, Aişə, Fatimə kimi peyğəmbər xanədanı nümayəndələrinin nüfuzları ilə hesablaşma, sözsüz ki, qadına olan böyük hörməti və inamı təsdiqləyir.[1] Müsəlman dünyasında hüquqi cəhətdən kişiyə üstünlük verilsə

* Burada və mətn boyu «Azərbaycan» adı altında Şimali Azərbaycan – indiki Azərbaycan Respublikası nəzərdə tutulur.

[1] N. Vəlixanlı. Eldənizlər xanədanı qadınlarının bölgənin və Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatında rolu. // "Naxçıvan bu gün: islahatlar və perspektivlər". Naxçıvan, 2008, s. 53.

də, bu, qadının cəmiyyətdə özünəməxsus yer tutmasına mane ola bilməmişdir. Həyatın bir çox sahələrində o, əks cinsin nümayəndələri ilə eyni hüquqlara, o cümlədən, təhsil almaq hüququna malik idi.

İslam dini bütün ardıcıllarından Quranı oxumaq və anlamaq bacarığı tələb etdiyindən müsəlman ölkələrində, o cümlədən qadınlar arasında heç olmazsa ibtidai savad həmişə yüksək səviyyədə olmuşdur. Müsəlman xalqlarının, o cümlədən, azərbaycanlıların tarixində öz təhsili və müdrikliyi ilə məşhurlaşan bir çox qadın hökmdarlarının, ictimai xadimlərin, alimlərin, şairlərin adları qorunur. Bu, bəzi qeyri-müsəlman ilahiyyatçıların və sosioloqların, guya islamın qadını aşağı səviyyəli məxluq, kişilərin kobud istəklərinin və əyləncələrinin oyuncağı olması barədə bir sıra arqumentlərini köklü şəkildə təkzib edir. Digər tərəfdən, müsəlman ruhaniliyinin mühafizəkar hissəsinin tez-tez istifadə etdiyi digər mülahizə - dinin müsəlman qadınının təhsil almaq hüququna məhdudiyyət qoyması barədə fikri də doğru deyil.

Başqa bir məsələdir ki, müsəlmanlar arasında qadın təhsili XIX əsrdə sürətlə dəyişən zamanın tələblərinə nə dərəcədə cavab verirdi? Etiraf etmək lazımdır ki, bu dövrdə müsəlman ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda qadın təhsili dövrün yeni ab-havasına uyğun deyildi. Gənc azərbaycanlı qızların məktəblərdə, mədrəsələrdə və ya ev şəraitində dinin əsaslarını, evdarlığın qaydalarını və s. öyrənmələri üçün tətbiq olunan ənənəvi sistem artıq köhnəlmişdi. Qadın məktəblərinin köklü islahatına, onların daha mütərəqqi dünyəvi xarakter daşımasına ehtiyac var idi. Bu istiqamətdə ilk addımlar XIX əsrin birinci yarısından atılmağa başladı. Belə ki, 1848-ci ildə Şamaxıda sonralar Bakıya köçürülən Müqəddəs Nina rus dünyəvi qadın tədris müəssisəsi açıldı. 1874-cü ildə Bakıda orta təhsil verən ilk qadın gimnaziyası fəaliyyət göstərməyə başladı. Lakin azərbaycanlıların bu yeni məktəblərə cəlb olunma səviyyəsi olduqca zəif idi. O illərin statistikası acı reallığı əks etdirir: 1897-ci ildə Müqəddəs Nina tədris müəssisəsində 320 nəfər təhsil alırdı, onlardan: ruslar – 153 (48,42 %), ermənilər – 109 (31,64 %), yəhudilər – 19 (6,01 %), almanlar - 17 (5,38 %), gürcülər – 11 (3,11 %), polyaklar – 5 (1,58 %), digər əcnəbilər – 9, müsəlmanlar – 3 (0,95 %) nəfər idi.[2] Yüzilliyin sonunda Azərbaycanın bütün orta məktəblərində (progimnaziyalar da daxil olmaqla) 1283 nəfər qız oxuyurdu ki, onlardan da yalnız 6-sı (0,4 %) azərbaycanlı idi.[3]

Bu cür vəziyyətin əsas səbəbi yerli cəmiyyətin qapalılıqdan və savadlılıq dərəcəsinin aşağı olmasından irəli gələn rus məktəbinə etimadsızlığı idi. Həmin

[2] "Kaspi" (rus dilində), 16 yanvar 1898-ci il.

[3] Н. Таирзаде. Из истории азербайджанской интеллигенции. Баку, 2009, с.163.

etimadsızlıq mövhümatçı müsəlman ruhaniləri tərəfindən dəstəklənirdi. Onlar nəinki uşaqların dünyəvi məktəblərə cəlb olunmasına qarşı çıxır, eyni zamanda bu təhsil ocaqlarını "islamın ruhuna zidd" hesab edir, orada dərs deyən müəllimləri lənətləyirdilər.[4]

Bu dövrdə mütərəqqi ictimaiyyətin nümayəndələri qadın təhsilinin genişləndirilməsi və Azərbaycan qadınlarının ictimai həyata cəlb olunması uğrunda daha fəal çıxış etməyə başladılar. Onlar qadın emansipasiyasına tərəqqiyə, sivilizasiyaya doğru bir hərəkat kimi baxırdılar. Xalqın rifahı və təhsil səviyyəsi qadınların azad olması ilə əlaqələndirilirdi. Bu məsələlərin həllini Azərbaycan ictimaiyyəti qızların təhsilində və tərbiyəsində görürdü. Pedaqoq və publisist Firudin bəy Köçərli yazırdı ki, yalnız təhsil müsəlman qadınına ailəni dolandıran, tərbiyəçi və evdar xanım kimi layiqli yer tutmağa imkan verə bilər.[5] Publisist və ictimai xadim Məmmədağa Şahtaxtinski deyirdi: "Qadın təhsili... elementar ümumtəhsil bilikləri verər və islam dünyasını əsaslı sosial xəstəlikdən xilas edər, çünki qadınlar qapalı həyat sürürlər. Bu həyatda fiziki və əqli sağlamlıq üçün zəruri olan hərəkətlərin, sərbəstliyin olmamağı onları ərköyün və aciz, arıq, qanı aşağı və cansız edir. Özlərinin bu çatışmazlıqlarını, əlbəttə ki, analar irsən nəinki qızlarına, hətta oğlanlarına da keçirirlər".[6]

Göründüyü kimi, müsəlman qadınlarının təhsili ziyalılar tərəfindən mühüm şərt, millətin gələcəyinin rəhni kimi başa düşülürdü. Bu cəhətdən müsəlmanların dünyanın qabaqcıl xalqlarından geri qalmalarının əsas səbəblərindən birini olduqca dəqiq açıqlayan tatar yazıçısı və din xadimi Rzaəddin ibn Fəxrəddinin (1858-1936) fikri maraq doğurur: "Bu gün müsəlmanlar arasında Fərabi, İbn Sina, əl-Buxari, İbn Xaldun, Əhməd ibn Məhəmməd ibn Hənbəl, Şəfəi, Əbu Hənifə, İbn Rüşd kimi şöhrətli, böyük alimləri görməməyimiz bizi məyus etməməlidir. Biz fikirləşməməliyik ki, guya Allah öz xəzinəsindən bizə sərf etməli olduğunun hamısını xərcləmişdir, indi biz islam aləminin yeni dahilərinin dünyaya gəlməsinə ümid bəsləyə bilmərik! Bu ən böyük yalan olardı! Ola bilsin ki, keçmişin dahiləri ilə müqayisə ediləcək böyük insanları son zamanlar müsəlmanlar arasında görməməyimizin səbəblərindən biri bu gün böyük insanları tərbiyələndirə biləcək anaların çox az olmasıdır".[7]

Azərbaycan ziyalıları təkcə dünyəvi müsəlman qız məktəbinin açılması

---

[4] Azərbaycan tarixi: 7 cilddə. Cild V. Bakı, 2001, s. 193.

[5] Н. Таирзаде. Göst. əsəri, с.138.

[6] Т. Алигейдар. Женская эмансипация: азербайджанский опыт. // www.1news.az.

[7] «Аллах еще не потратил на нас из своих сокровищ все…» // «Каспий», 19 марта 2010.

məsələsini qaldırmır, eyni zamanda bu istiqamətdə müəyyən addımlar da atırdılar. Belə ki, görkəmli pedaqoq, maarifçi Həsən bəy Zərdabi 1896-cı il yanvarın 19-da müsəlman qızlar üçün birsinifli məktəbin açılması xahişi ilə Bakı qubernatoruna müraciət etmişdi. Qubernator jandarm idarəsinin rəisinə H. Zərdabi haqqında polis məlumatlarını toplamağı tapşırmışdı. Həsən bəyə verilən mənfi xasiyyətnamə işin nəticəsini həll etmişdi.[8]

Lakin tarix belə gətirdi ki, məhz həmin 1896-cı ildə azərbaycanlı qızlar üçün dünyəvi məktəbin yaradılması ideyası meydana gəldi və onu Azərbaycan xalqının böyük oğlu Hacı Zeynal Abdin Tağıyev gerçəkləşdirdi. O, həqiqətən də XIX yüzilliyin sonu – XX yüzilliyin əvvəlləri dövrü Azərbaycan tarixinin ən parlaq şəxsiyyətlərindən biri sayıla bilər. H. Z. A. Tağıyev (1838-1924) Bakıda, kasıb ailədə dünyaya gəlmişdi. O, əmək fəaliyyətinə bənnalıqdan başlamışdı. İlkin kapital toplayan H. Z. A. Tağıyev bu vəsaiti XIX əsrin 70-90-cı illərinin ən gəlirli biznesinə - neft işinə yatırmışdı. H. Z. A. Tağıyev bu gün ölkəmizdə xüsusi önəm verilən bir işin – neftdən əldə olunan vəsaitlər hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafının təməlini qoyan ilk Azərbaycan neft sahibkarı idi. Öz şirkətinin ingilislərə satışından qazandığı kapitalı o, Bakıda toxuculuq fabrikinin yaradılmasına sərf etdi. Hacının maraqları Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrini əhatə edirdi; o, gəmiçilik, gəmiqayırma, enerji sektoru, pambıq, balıq, şərabçılıq sənayesinə, rabitəyə kapital qoymuş, böyük meşə massivlərinin sahibi, Bakı Tacir Bankının təsisçisi olmuş, torpaq sahələrinin alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar aparmışdı.

H. Z. A. Tağıyev təkcə uğurlu sahibkar deyil, həm də görkəmli ictimai xadim idi. O, dəfələrlə Bakı dumasının üzvü seçilərək, şəhərin infrastukturunun inkişafına yönələn bir çox layihələrin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmişdir. Onun şəhərdə at-dəmir yolunun (konkanın), Bakı-Şollar su kəmərinin tikintisinin maliyyələşdirilməsində yaxından iştirakı faktı xüsusi önəm daşıyır. 1883-cü ildə Bakıda ilk teatr binası inşa etdirən də H. Z. A. Tağıyev oldu.

H. Z. A. Tağıyevin savad və təhsili olmasa da, o, həmişə öz xalqının maariflənməsinə xüsusi diqqət vermişdir. Hacının bu sahədə fəaliyyətini "Kaspi" qəzetinin redaktoru Əlimərdan bəy Topçubaşov gözəl xarakterizə etmişdi: "Təhsilin qatı tərəfdarı olan H. Z. A. Tağıyev onunla maarif məsələləri ilə əlaqədar təmasda olanların hamısını təəccübləndirir. Heç bir təhsil almayan bu şəxsin fitri ağlı maarifin böyük qüdrətinə inamla və əminlik enerjisi ilə doludur. Müasir ziyalı insanın dilindən eşidilə bilən fikirləri söyləyərkən, təhsilin ehtiyac və tələbatlarını

[8] Г. Зардаби. Избранные статьи и письма. / Составление, предисловие, комментарии и примечания З. Б. Геюшева. Баку, 1962, с. 8.

çox vaxt ödəyən Hacı Zeynal Abdin Tağıyev məktəbə bu qədər pərəstiş etməklə, onu həqiqətən ilahiləşdirməklə öz həmsöhbətini heyrətə gətirir".[9] Hacının daha çox məktəb açmaq və onlara sponsorluq köməyi göstərmək təşəbbüsü gələcək barədə qayğıdan irəli gəlirdi. O, Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda, Naxçıvanda, habelə Azərbaycandan kənarda – Tiflisdə, Dərbənddə, Vladiqafqazda və digər şəhərlərdə təhsil müəssisələrinin təsis edilməsinə maddi yardım göstərirdi. H. Z. A. Tağıyev Bakıdakı Orta texniki, Kommerisya məktəblərinin, Mariinski qadın gimnaziyasının fəxri hamisi, Tiflisdəki müsəlman məktəbinin fəxri nəzarətçisi vəzifələrini daşıyırdı.

Böyük azərbaycanlının cəmiyyətdəki nüfuzu hələ onun sağlığında heyranlıq doğururdu. Bir daha Ə. Topçubaşovun bu nüfuzun əhəmiyyətini səciyyələndirən fikrini misal gətirmək istərdim: "H. Z. A. Tağıyevin xeyriyyəçilik, o cümlədən, maarif sahəsində gördüyü işlər ona bizim diyarın əhalisi arasında layiqli hörmət, müsəlmanlar arasında isə əsl pərəstiş qazandırmışdı. Bunun sayəsində H. Z. A. Tağıyev yaxşı və xeyirxah işlərə həssas yanaşan insan kimi digər varlı müsəlmanlardan çox seçilir. Ona görə də bizim diyarda, habelə Rusiyanın daxili quberniyalarında yaşayan müsəlmanlar üçün nadir və ictimai xarakterli xeyirli işlər H. Z. A. Tağıyevin bu və ya digər şəkildə iştirakı olmadan baş tutmur. Bu baxımdan bizim müsəlmanlar cənab Tağıyevi digər dindaşlarına nümunə göstərməyi çoxdan adət ediblər. Sonuncular bəlkə də bakılı xeyriyyəçidən varlıdırlar, lakin insanın özündən sonra qoyub getdiyi ən yaxşı xatirə olan mənəvi keyfiyyətlər, xeyrə və nura məhəbbət cəhətdən çox kasıbdırlar".[10]

Güman etmək olar ki, Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri A. S. Txorjevskinin İmperator II Nikolayın tacqoyma mərasimi şərəfinə Bakıda müsəlman qızlar üçün məktəb yaratmaq təklifi ilə məhz H. Z. A. Tağıyevə müraciət etməsi heç də təsadüfi deyildi. A. S. Txorjevskinin məktubuna cavab özünü çox gözlətmədi. Bir aydan sonra – 1896-cı il aprelin 24-də (məktub martın 22-də yazılmışdı) H. Z. A. Tağıyev öz vəsaiti hesabına dünyəvi rus-müsəlman qız məktəbini yaratmağa hazır olması barədə ərizə ilə Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi K. P. Yanovskiyə müraciət etdi.

Burada haşiyə çıxıb bir məsələyə aydınlıq gətirmək istərdim. Publisistik və elmi ədəbiyyatda belə bir fikir mövcuddur ki, guya H. Z. A. Tağıyev qız məktəbini açmaq xahişi ilə hələ imperator III Aleksandra müraciət etmiş, o isə bu xahişi rədd etmişdi. III Aleksandrın ölümündən sonra H. Z. A. Tağıyev yeni imperator II Nikolayın həyat yoldaşı Aleksandra Fyodorovnaya bahalı hədiyyə göndərmiş və

[9] "Kaspi", 22 sentyabr 1901-ci il.
[10] "Kaspi", 23 sentyabr 1901-ci il.

ondan qız məktəbinin açılmasına kömək göstərməsini xahiş etmişdi. İmperatriçəni razı salmaq üçün isə məktəbə Aleksandra Fyodorovnanın adının verilməsi barədə vəsatət qaldırmışdı.[11] Əvvəlcədən qeyd edim ki, sadalanan faktlardan heç biri nə arxiv, nə də sənədli mənbələrlə təsdiqlənmir və yalnız professor Hadı Əliyevin bir xatirəsinə əsaslanır. Qeyd edim ki, həmin professor nəinki H. Z. A. Tağıyevin müasiri olmamış, hətta bu tarixçəni öz dayısının sözlərindən nəql etmişdir. Digər tərəfdən, arxiv materialları təsdiqləyir ki, H. Z. A. Tağıyev heç vaxt şəxsən məktəblə əlaqədar imperator ailəsinə müraciət etməyib. Məktəbə Aleksandra Fyodorovnanın adının verilməsi təşəbbüsü isə həqiqətən ona məxsus idi (A. S. Txorjevskinin məktubunda məktəbə II Nikolayın qızı Olqanın adının verilməsi nəzərdə tutulurdu), lakin o, bunu imperatriçəyə deyil, K. P. Yanovskiyə məktubunda bildirmişdi.

H. Z. A. Tağıyevin K. P. Yanovskiyə məktubunu böyük mesenatın qız məktəbi haqqında ideyasının fundamental əsası hesab etmək olar. Yuxarıda göstərildiyi kimi, onun açılması təşəbbüsü hökumət orqanlarından gəlsə də, Hacı həmin təşəbbüsü özünəməxsus novatorluqla, uzaqgörənliklə dəstəkləmiş və inkişaf etdirmişdir. O, məktəb binasının tikintisinə 25 min rubl ianə etməyi, 125 min rublu isə toxunulmaz kapital kimi banka qoymağı (həmin kapitaldan əldə olunan faizlər təhsil müəssisəsinin cari xərclərini təmin etməli idi) öhdəsinə götürürdü. Hacı məktəbin təşkilati strukturunu, tədris prosesini nə cür gördüyünü ətraflı təsvir etmiş, burada Azərbaycan dilinin icbari tədrisi məsələsini qoymuşdur. Məktubun məzmunundan görünür ki, H. Z. A. Tağıyev Azərbaycanda və bütün Rusiyada ilk dünyəvi qız müsəlman təhsil ocağının açılması ideyası ilə dərindən ilhamlanmış və onun gələcək quruluşunu bütün xırdalıqları ilə nəzərdən keçirmişdir.

Lakin H. Z. A. Tağıyevin planına K. P. Yanovskinin razılıq verməsinə baxmayaraq, məktəbin açılışı bir neçə il uzanır. XIX əsrin sonu Azərbaycan cəmiyyətində qadın təhsili məsələsinin birmənalı qarşılanmadığı üçün bu işdə böyük ehtiyat və incəlik tələb olunurdu. Özünün M. Şahtaxtinskiyə məktubunda H. Z. A. Tağıyev yazırdı: "...bir yerli kimi mən müsəlman ailə həyatını və onun bütün çatışmazlıqlarını əla bilirəm. Müsəlman qadınını indi düşdüyü qapalı, fanatik həyatdan tədricən çıxarmaqdan ötrü yeganə yol var – məktəb və yenə də məktəb. Lakin həmin məktəbi elə bacarıqla yaratmaq və qurmaq lazımdır ki, müsəlmanlar heç bir kənar fikirlər olmadan ona rəğbətlə yanaşsınlar və öz qızlarını etibar edib ora göndərsinlər".[12] Çoxsaylı faktlar H. Z. A. Tağıyevin,

---

[11] M. Süleymanov. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim. Bakı, 1987, s. 85-86; M. İsmayıl, M. İbrahimov. El atası. Bakı, 1994, s. 20.

[12] ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 97, v. 1.

onun həmfikirlərinin, tərəqqipərvər ruhanilərin mürtəce din xadimlərini, cahil kütləni məktəbin açılması zəruriliyinə, islam dininin qızların oxumasına qadağa qoymadığına böyük çətinliklərlə inandırmağa çalışdıqlarını sübut edir.

H. Z. A. Tağıyev təkcə öz həmvətənlərinin müxalifəti ilə qarşılaşmadı. Hökumət dairələri tərəfindən də müəyyən maneələr törədildi. Məktəbin açılması məsələsi ən yüksək səviyyədə uzun sürən müzakirələrin, yazışmaların mövzusu oldu. Nizamnamə layihəsində məktəbin gələcəkdə progimnaziyaya, yəni orta təhsil müəssisəsinə çevrilməsinin mümkünlüyünə olan işarə Rusiyanın Xalq maarif naziri İ. D. Delyanovun narazılığına səbəb oldu. Bakı şəhər dumasının üç azərbaycanlı üzvünün Hamilər Şurasının tərkibinə daxil edilməsini nəzərdə tutan bənd də tənqidə səbəb olmuşdur.

Arxiv materialları ilə iş zamanı mən əvvəllər heç bir yerdə dərc olunmayan bir sənəd aşkarladım. Bu, Bakıda Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına müsəlman qız məktəbinin layihəsidir (bax: sənəd № 5). Layihənin tarixi və müəllifinin imzası yoxdur. Məzmunundan görünür ki, onu ya Xalq Maarif Nazirliyinin və ya Qafqaz Tədris Dairəsinin nümayəndəsi (və ya nümayəndələri) tərtib etmişdir. Bu layihə təsdiq olunduğu təqdirdə, H. Z. A. Tağıyevin bütün təşəbbüsü heç olar, məktəb isə Tədris Dairəsinə deyil, İmperatriçə Mariyanın İdarəsinə tabe olan sıravi təhsil müəssisəsinə çevrilərdi. Bu cür tabeçilik məktəbin fəaliyyətini xeyli məhdudlaşdıra bilərdi; belə ki, hər dəfə icazə almaq üçün Peterburqa müraciət etmək, bütün kadr məsələlərini ən yüksək dairələrdə razılaşdırmaq lazım olacaqdı. Bu isə uzun bürokratik əngəllərlə müşayiət edələcəkdi. H. Z. A. Tağıyevin fikrincə isə, məktəbin Bakı-Dağıstan Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin tabeliyində olması daha məqsədəuyğun idi. Adı çəkilən layihəyə görə məktəbin hamisi H. Z. A. Tağıyev Hamilər Şurasının sıravi üzvü, şəhər hakimi isə onun sədri olacaqdı.

Arxiv sənədləri H. Z. A. Tağıyevlə çar administrasiyasının məmurları arasında qız məktəbinin nizamnaməsinə və quruluşuna dair mübahisələrin olmasını təsdiqləyir. Hətta A. S. Txorjevski etiraf etmişdir: "Mənim etirazlarımın heç bir nəticəsi olmadı, çünki özünün çoxsaylı məsləhətçiləri tərəfindən dəstəklənən Tağıyev dediyinin üstündə dayandı və mən onun əlavələrilə razılaşmaq məcburiyyətində qaldım".[13] H. Z. A. Tağıyev də müəyyən güzəştlərə getməyə məcbur oldu. Nəticədə 1898-ci il mayın 16-da məktəbin nizamnaməsi təsdiq olunmuş, mayın 24-də isə imperatriçə təhsil müəssisəsinə onun adı ilə adlandırılmasına razılıq vermişdi.

Beləliklə, Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin ianə etdiyi kapital hesabına təsis

[13] ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 58.

olunan İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus-müsəlman qız məktəbinin yaranması prosesi hüquqi əsasını almış və həlledici mərhələyə qədəm qoymuşdu.

1898-ci ilin iyununda qız məktəbinin binasının inşasına başlanıldı. Yuxarıda deyildiyi kimi, H. Z. A. Tağıyev tikintiyə 25 min rubl ianə etməyi üzərinə götürmüşdü. Lakin xərclər hesablamalardan artıq çıxdığından əlavə vəsait tələb olunurdu. Beləliklə, Hacının ianələrinin ümumi məbləği 308,5 min, o cümlədən, inşaat işlərinə 183,5 min rubl təşkil etdi. H. Z. A. Tağıyevin özünün dediyi kimi, o, məktəbi miniatür şəklində qurmaq fikrində deyildi, məktəb öz təyinatına tam müvafiq olmalı idi.

Bina Bakının mərkəzi küçəsində - Nikolayevski küçəsində tikilmişdi. Tikinti üçün yerin seçilməsi tarixçəsi maraq doğurur. Belə ki, bu yerdə məscid bina olunmalı idi. Hələ 1893-cü ildə Bakıda İstanbul, Təbriz, İsfahan şəhərlərindəki məscidlərə oxşar əzəmətli Cümə məscidinin ucaldılması məqsədilə Nikolayevski küçəsində sahə ayrılmışdı. Lakin yaxınlıqda Aleksandr Nevski pravoslav kilsəsinin tikintisi ilə əlaqədar hökumət məscidin orada yerləşməsini məqsədəuyğun saymamışdı. Ona görə də sahə Tağıyevin qız məktəbinə verilmişdi.[14]

Binanın baş memarı polyak əsilli görkəmli memar İosif Qoslavski idi. O, Azərbaycan memarlığının milli-romantik ənənələrindən bacarıqla istifadə edərək, plastik və koloritli incəsənət əsəri yarada bilmişdi. П-şəkilli planı olan məktəb, binanın cənub tərəfində olan qala divarı hesabına yaranan qapalı həyətə malik idi. Bu, müsəlman şəhərinin iqlim və məişət şəraitinə tam uyğun gəlirdi. Bir-birini əvəzləyən ağ və sarı daşlardan ibarət zolaqlar daş üzərində filiqran oyma ilə birlikdə binaya xüsusi orijinallıq verirdi.[15]

Məktəb binasını layihələşdirərkən H. Z. A. Tağıyev bir daha öz uzaqgörənliyini və işgüzarlığını nümayiş etdirdi. Xalq Maarif Nazirliyinin qadağasına baxmayaraq Hacı öz məktəbini gimnaziyaya çevirmək ideyasından imtina etməmiş və bilərəkdən geniş və rahat bina tikdirmişdi. Buna görə gələcəkdə qız məktəbini ali ibtidai məktəbə çevirmək mümkün oldu. İşə bacarıqlı sahibkar kimi yanaşan H. Z. A. Tağıyev binadakı zirzəmiləri icarəyə verməyə başlamış, bu isə 1901-ci ildə məktəbin gəlirlərini təqribən 30 min rubladək artırmağa imkan vermişdi. Zirzəmilərin tikintisi zamanı xoşagəlməz nəticələrdən qaçmaqdan ötrü onları tamamilə təcrid olunmuş vəziyyətdə qurdular ki, icarədarlar binaya və məktəbin həyətinə daxil ola bilməsinlər.

---

[14] Ş. Mehdiyev. İlk qız məktəbi. // "Kommunist" qəzeti. 1 oktyabr 1988-ci il.

[15] Ş. Fətullayev-Fiqarov. Polyak memarların Bakı yaradıcılığı. Nəşr yeri və ili göstərilməyib, s. 8; F. Axundov. Savadlı millətin təməli – savadlı qadın. H. Z. Tağıyevin Bakıdakı qız məktəbi. Bakı, 2007, s. 71.

Qız məktəbinin təsisçisi qarşısında Hamilər Şurasının formalaşdırılması kimi mühüm məsələ dururdu. Yeni tədris müəssisəsinin xüsusi ictimai əhəmiyyəti bir tərəfdən nüfuzlu, digər tərəfdən isə təhsil işinə həqiqətən can yandıran adamların seçilməsini tələb edirdi. Əgər nizamnamədə şəhər hakiminin, quberniya qazısının, H. Z. A. Tağıyevin həyat yoldaşının, qadın gimnaziyasının müdirəsinin, kişi gimnaziyasının direktorunun, habelə Bakı-Dağıstan Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin nümayəndəsinin Hamilər Şurasının üzvü olmaları dəqiq qeyd olunmuşdusa da, Şuranın üç nəfər azərbaycanlı üzvünün seçimi şəhər dumasından və H. Z. A. Tağıyevdən asılı idi. Bu vəzifələrə seçilən Həsən bəy Zərdabi, Fərrux bəy Vəzirov və Əlimərdan bəy Topçubaşov qız məktəbinin sonrakı fəaliyyətində böyük rol oynadılar.

1901-ci ildən şagird və pedaqoji personalının formalaşdırılmasına başlanıldı. Məktəbə 7 yaşından yuxarı (sonralar yaş həddi 8-ə artırıldı) müsəlman qızlar qəbul olunurdu. İlk vaxtlarda 50 şagirdin qəbulu nəzərdə tutulurdu ki, onlardan 20 kasıb qız H. Z. A. Tağıyevin ianələri hesabına, 30 qız isə öz hesablarına oxuyur və məktəbin pansionunda qalırdılar. Lakin ödənişsiz təhsil almaq istəyənlərin sayı daha çox oldu. Vakansiyaların olmadığına baxmayaraq, Hamilər Şurası H. Z. A. Tağıyevin təklifi ilə əlavə 13 kasıb qızın qəbul olunmasına qərar verdi. Qız məktəbinin açılışı ərəfəsində pulsuz oxuyan şagirdlərin sayı 35 nəfərədək artdı, cəmi qəbul olunanların sayı isə 58-ə çatdı. Beləliklə, əvvəlcədən nəzərdə tutulan plana rəğmən pulsuz oxuyan şagirdlərin sayı öz hesabına təhsil alanları üstələdi. Şagirdlər Şuşadan, Tiflisdən, Şimali Qafqazdan gəlmişdilər, Bakı sakinlərinin sayı isə az idi.

Pedaqoji personalın seçilməsi məsələsi daha mürəkkəb oldu. Arxiv sənədlərinin təhlili Hamilər Şurasının və şəxsən H. Z. A. Tağıyevin namizədləri necə diqqətlə seçmələrini sübut edir. Pedaqoqlar qadın orta təhsil müəssisələrinin müdavimlərindən, habelə Azərbaycan dilini və müsəlman şəriətini tədris etmək hüququnu verən xüsusi imtahandan keçən şəxslərdən komplektləşdirilirdi. Nəticədə, müəllim personalının ilk tərkibini Hənifə xanım Məlikova (Zərdabi), Məryəm xanım Sulkeviç, Əsmət xanım Məmməd Əmin Əfəndi qızı və Səkinə xanım Axundova təşkil etdilər.

Nəhayət, 1901-ci il oktyabrın 7-də, günorta saat 12-də Nikolayevski küçəsindəki binada İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin təntənəli açılışı oldu. "Kaspi" qəzeti bu hadisəni belə səciyyələndirdi: "Yeddi oktyabr günü Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisinin ən mütərəqqi təbəqəsinin çoxdan arzuladığı qadın təhsili ideyasının nəhayət ki, gerçəkləşdiyi gün kimi yadda qalacaq. Və təkcə Zaqafqaziya üçün deyil, Rusiyanın qadın təhsili məsələsinin çoxdan həyati əhəmiyyət kəsb etdiyi

müsəlmanlar yaşayan bütün bölgələrinin əhalisi üçün. Bunun özü bugünkü təntənəni ümummüsəlman əhəmiyyətli edir və ona Rusiyanın bütün müsəlmanları səs verməlidir".[16] Mərasim böyük təntənə ilə keçdi. Müsəlman və pravoslav ruhaniliyinin, Azərbaycan ziyalılarının nümayəndələrinin təbrikləri, Tiflisdən, Kazandan gələn təbrik ünvanları səsləndi. Bu ünvanların hamısında bayram edilən hadisənin böyük tarixi əhəmiyyəti qeyd olunmaqla yanaşı müsəlmanların maariflənməsi naminə yeni fədakarlıq göstərən H. Z. A. Tağıyevin rolu xüsusi vurğulanırdı.[17] Ona verilən bu qiyməti tam doğruldan Hacı mərasim zamanı uzun müddət düşündüyü ideyanı səsləndirdi: "Bugünkü təntənə böyük planın yalnız başlanğıcıdır. Siz binanın üst mərtəbəsini görürsünüz: mən onu belə hesabla tikdirmişəm ki, üstündə bir mərtəbə də inşa etdirmək mümkün olsun. Mən bunu edəcəyəm, çünki məktəb müsəlman qız gimnaziyasına çevrilməlidir. İndi mənim arzum budur".[18]

Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi qapalı pansion idi. Kişilərin oraya daxil olması qadağan edilmişdi. Şagirdlər forma, yemək, tədris vəsaitləri ilə bütövlüklə H. Z. A. Tağıyevin hesabına təmin edilirdilər. Ümumi fənlərlə yanaşı məktəbdə əl işi və evdarlıq üzrə təcrübi məşğələlər də keçirilirdi. Arxiv sənədlərində məktəbdə tədris prosesinin təşkilinə, dərs cədvəlinə və şagirdlərin saxlanılmasına dair maraqlı məlumatlar vardır. Məhz bu detallar əsasında təlim-tərbiyə prosesinin qurulması, günün rejiminə, şagirdlərin yeməyinə nə cür diqqətlə yanaşılması barədə təsəvvür yaratmaq mümkün olur. Düşünürəm ki, bu məlumatların bəzilərinin verilməsi onalrın bu gün Azərbaycan məktəblərində tətbiqi baxımından faydalı olardı.

Şagirdlər səhər saat 7-də yuxudan dururdular. Saat 8-də onları yeməkxanaya, çay içməyə aparırdılar. 8.30-da dərslər başlanırdı. Dərslər I və II şöbələrdə (siniflərdə) 13.20-dək, III və IV şöbələrdə isə 14.20-dək davam edirdi. Hər dərs 50 dəqiqə olurdu. Səhər yeməyi üçüncü dərsdən sonra – 11.20-də verilirdi. 14.20-də başa çatan sonuncu - beşinci dərsdən sonra nahar, ondan sonra isə tənəffüs idi. Şagirdlər məktəbin geniş həyətinə çıxır, bir-biri ilə oynayır, istirahət edirdilər. 17.00-da onlar dərslərə hazırlaşmaq üçün siniflərə gedirdilər. Saat 19-da çay verilirdi. Saat 20-də aşağı, 21.30-da isə yuxarı şöbələrin şagirdləri yatmağa gedirdilər. Tədris həftəsi şənbə günü başlayır və cümə axşamınadək davam edirdi. İstirahət cümə günü idi.[19]

---

[16] "Kaspi", 7 oktyabr 1901-ci il.

[17] "Kaspi", 9 oktyabr 1901-ci il.

[18] Yenə orada.

[19] ARDTA: f. 309, siy.1, s. v. 805, vv. 12-14.

Məktəbin bədxahları guya şagirdlərin yeməyinin pis olması və doyunca yemədiklərinə görə onların bəzilərinin vəfat etməsi barədə yalançı şayiələr yaymağa başlamışdılar. Bu cür uydurmaları sonralar H. Z. A. Tağıyevi ləkələməyə çalışan bəzi sovet tədqiqatçıları da davam etdirdilər. Lakim məktəbin məzunlarının çoxsaylı xatirələri tam əksini sübut edir. Şagirdlərin yeməyi yüksək keyfiyyətli, kalorili və bol idi. Zəif qızlara səhhətlərini möhkəmləndirmək üçün balıq yağı verilirdi. Yeri gəlmişkən, bir faktı da qeyd etmə yerinə düşər: belə ki, H. Z. A. Tağıyevi Birinci Dünya müharibəsi illərində məktəbdə dərsləri vaxtından əvvəl dayandırmağa vadar edən səbəblərdən biri də şagirdlər üçün təzə ərzaq məhsullarının gətirilməsinin mümkünsüzlüyü idi. Bu, uşaqların qidalanmasına Hacının necə diqqətlə yanaşdığını təsdiq edir. Qız məktəbi şagirdlərinin ac qalması barədə yalanı təkzib edən tutarlı sübut kimi bir maraqlı arxiv sənədini göstərmək olar. Bu, məktəbin 1913-cü il aprelin 5-dən 11-dək menyusudur. Onu bütövlüklə təqdim edirəm:

Səhər çayı pendirlə. Səhər yeməkləri: rulet, bifşteks kartofla, bişmiş kartof yağla, xırda küftə, qırmızı turp pendirlə, qızartma lobya ilə (günlər üzrə). Nahar: gürcü şorbası, borş, kartof kotletləri, əriştəli şorba, kotletlər püre ilə, bozbaş, qutablar, düyü şorbası, dolma, yaşıl şi, plov qarnirlə. Axşam çayı pendirlə.[20] Fikrimcə, bu cür qidalanma H. Z. A. Tağıyevin ünvanına söylənilən böhtançı yalanın əsassızlığına şübhə oyatmaya bilməz.

Aleksandrinski məktəbində tədris ili sentyabrın 1-də başlayır, martın 14-də isə sona çatırdı. Fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində təhsil müəssisəsinin şagirdlərinin, pedaqoqlarının sayı xeyli artmış, maddi təchizatı yaxşılaşmışdı. Əgər 1907-ci ildə burada 86 qız oxuyurdusa, 1908-ci ildə onların sayı 100, 1915-ci ildə 89, 1916-cı ildə 104 nəfər oldu və həmin ildə 125-ə çatdı. 1901-ci ildə məktəb açılanda müdirə ilə birgə müəllimələrin sayı 4 nəfər idi. 1908-ci ildə onların sayı 7, 1912-1913-cü illərdə 8, 1915-ci ildə 11 nəfər oldu.[21] Çoxu H. Z. A. Tağıyevin dəvəti ilə Rusiyadan, o cümlədən, Gürcüstandan, Litvadan, Özbəkistandan, Dağıstandan, Tatarıstandan Bakıya gəlmiş, öz talelərini onun məktəbi ilə və Azərbaycanla bağlamışlar.

Azərbaycanın özündə qadın pedaqoji kadrların çatışmazlığı Hamilər Şurasını məktəbin nizamnaməsində düzəlişlər etmək məcburiyyətində qoydu. Nəticədə qeyri-müsəlman müəllimələr də işə qəbul olundu, bir kişi pedaqoq – Süleyman Əbdurəhmanov Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsinə dəvət edildi.

1915-ci ildə məktəb binasının təqribi qiyməti 250 min rubladək artdı. Əsaslı

---

[20] ARDTA: f. 309, siy. 1, sax. v. 805, v. 19.

[21] Yenə orada, vv. 21-22; s. v. 780, vv. 136-143; s. v. 947, v. 98.

kitabxanada 314, şagird kitabxanasında isə 852 adda kitab var idi. Məktəbdə müsəlman şəriətinə, tarixə, coğrafiyaya, riyaziyyata, təbiət elmlərinə, hüsnxəttə, rəsmə, musiqiyə və digər fənlərə aid 595 tədris vəsaiti vardı; onlardan 100-ü əyani vəsait idi.[22]

Aleksandrinski məktəbi şagirdlərin uzunmüddətli yaşaması üçün bütün şəraitə, o cümlədən, xəstəxana, mətbəx, camaşırxana, hamam otaqları, sanitar xidmətlərinə malik idi. Məktəbdə xüsusi həkim, feldşer ştatı vardı, pansionda qalan qızların səhhəti daimi nəzarət altında saxlanılırdı.

Geniş, işıqlı sinif otaqlarından, rahat yataq otaqlarından və yeməkxanadan başqa Tağıyev məktəbində Azərbaycan klassiklərinin əsərlərinin tamaşaya qoyulduğu gözəl səhnə var idi. Ümumiyyətlə, qeyd olunmalıdır ki, məktəbdə qızların estetik tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Onları mütəmadi olaraq Tağıyev teatrına, kinoya aparırdılar, məktəbdə xor, ədəbiyyat və rəqs dərnəkləri fəaliyyət göstərirdi.

O illərin mətbuatı, məktəblə yaxından tanış olan çar administrasiyasının yüksək rütbəli nümayəndələri burada təlim-tərbiyə prosesinin qurulmasını yüksək qiymətləndirirdilər. Həqiqətən də məktəb müsəlman ənənələrini Avropa modernizmi ilə bacarıqla özündə birləşdirərək, Azərbaycanda dünyəvi qadın təhsilinin bariz nümunəsi rolunda çıxış edirdi. Bu, sözsüz ki, ilk növbədə məktəbin təsisçisi və hamisi H. Z. A. Tağıyevin xidməti idi. Lakin o, əlbəttə ki, təkbaşına bu ağır yükün öhdəsindən gələ bilməzdi. H. Z. A. Tağıyevin ətrafında Bakı ziyalılarının ən yaxşı nümayəndələri, qabaqcıl din xadimləri toplaşmışdı. Onların içərisində H. Zərdabini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məhz o, məktəb nizamnaməsini tərtib etmiş, məktəb avadanlığının alınmasına yardımçı olmuş, başqa yerlərdən Bakıya gələn və məktəbin açılışını gözləyən şagirdlərə öz evində yer vermişdir. Bakı-Dağıstan Müdiriyyətinin müfəttişi Soltan Məcid Qənizadə də daim məktəbə qayğı göstərirdi. Şeyxülislam Axund Əbdüssəlam Axundzadə, müfti Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbov, Bakı qazısı Hacı Molla Cavad Axund Məhəmməd Əlizadə, axund Əbu Turab və digər din xadimləri öz çıxışları, mətbuatda yazıları ilə xalq arasında qadın təhsili ideyasını təbliğ edirdilər.

H. Z. A. Tağıyevin yaxın silahdaşı onun həyat yoldaşı, Hamilər Şurası sədrinin müavini, sonralar Hacı ilə bərabər məktəbin fəxri hamisi olan Sona xanım idi. 1915-ci ildə o, Aleksandrinski məktəbinin imkansız şagirdlərinə yardım Cəmiyyətinin təsisçilərindən biri və sədri oldu. Məzunların xatirələrinə görə Hacı və Sona xanım məktəbə gələrkən özləri ilə cürbəcür şirni gətirər, qızları öz evlərində qonaq edərdilər. Tədqiqatçı Fuad Axundovun yerində

[22] ARDTA: f. 309, siy.1, s. v. 780, vv. 136-143.

deyilmiş haqlı qeydinə görə, Aleksandrinski məktəbi bu cütlüyün altıncı övladı idi (Tağıyevlərin beş övladı var idi).

Məktəbin müəllimələri – Rəhilə Terequlova (Hacıbababəyova), Səidə Şeyxzadə, Sara Vəzrova, Nabat Nərimanova, Məryəm Gimbitskaya, Gövhər Qazıyeva və başqaları işə böyük məsuliyyətlə və ən başlıcası, sevgi ilə yanaşırdılar. Onların bəziləri ilk pedaqoji təcrübələrini məhz Aleksandrinski məktəbində aldılar, bir qismi isə doğma tədris müəssisəsinin müdavimləri idilər. Hənifə Məlikova, Məryəm Sulkeviç, Gülbahar Axrıyeva, Ədilə Şahtaxtinskaya, Səlimə Yaqubova müxtəlif illərdə məktəbin müdirələri olmuşlar. Bu müəllimlərin əksər hissəsi sonralar pedaqoji fəaliyyətlərini Azərbaycanın orta və ali tədris müəssisələrində davam etdirdilər.

1906-cı ildə məktəbin ilk buraxılışı oldu. Həmin buraxılışın 15 müdavimi, o cümlədən, Sona Axundova, Nabat Nərimanova, Səidə Şeyxzadə, Ayna Musabəyova (Sultanova), Maral Bayraməlibəyova gələcəkdə tanınmış pedaqoq, həkim və başqa sahələrin mütəxəssisləri oldular.

H. Z. A. Tağıyevin Aleksandrinski qız məktəbinə sponsorluq yardımı və hamiliyi təkcə onun təsisi və saxlanılması ilə məhdudlaşmırdı. O, 1909-cu ildə qrafinya Y. A. Vorontsova-Daşkova adına təqaüdün təsis edilməsinə 25 min rubl ayırdı. H. Z. A. Tağıyev 1913-cü ildə növbəti dəfə məktəbin ibtidaidən Mariinski məktəbləri tipli orta tədris müəssisəsinə çevrilməsi məsələsini qaldırdı. O, yenidən qurulacaq məktəbdə mütləq Azərbaycan dili tədrisinin mütləq olmasını xüsusi qeyd edirdi. Həmin ildə H. Z. A. Tağıyev Aleksandrinski məktəbi nəzdində ikiillik müsəlman qadın pedaqoji kurslarının təsis edilməsi haqqında vəsatət qaldırdı. Kurslarda ibtidai məktəb müəllimələri hazırlanmalı idi. Bu məqsədlə Hacı 100 min rubl ianə ayırdı. 1913-cü ilin aprelində hər iki məsələ müsbət həllini tapdı. Nizamnamədə belə bir dəyişiklik edildi: lazımi sayda hazırlıq siniflərinə malik olan Aleksandrinski qız məktəbi proqramına görə Mariinski qız məktəblərinə müvafiqdir. Pedaqoji kurslar isə 1915-ci ildən fəaliyyətə başladı. Kursların, habelə məktəbin özünün məzunları Azərbaycanın məktəblərində işləmək üçün pedaqoq hazırlanmasının, azərbaycanlı qadınların peşə təhsilinin formalaşmasının əsasını qoydular.

1916-cı ildə məktəbin tarixində daha bir mühüm hadisə baş verdi: onun statusu ali ibtidai məktəblərə bərabərləşdirildi. 1912-ci ildə yaranan bu tipli məktəblər dördillik tədris müddəti olan orta təhsil pillələrindən birini təşkil edirdilər. Buraya daxil olmaq üçün ibtidai məktəbi bitirmək zəruri idi.

Tağıyev məktəbi doğrudan da, müsəlman qızlar arasında dünyəvi təhsilin ilk qaranquşu oldu. 1901-ci ildə İrəvanda, 1902-ci ildə Gəncədə, 1907-ci ildə Nuxada və Ərəşdə, 1909-cu ildə Bakıda rus-Azərbaycan qız məktəbləri

açıldı. Onların ardınca Qubada, Naxçıvanda, Ağdamda, Şuşada, Şamaxıda, hətta bir çox kəndlərdə - Zəyəmdə (Göyçay qəzası), Salahlıda (Qazax qəzası), Balaxanıda (Bakı qəzası) və s. məktəblər yaranmağa başladı.[23] Bu məktəblərin müəllimələrinin çoxu Tağıyev məktəbinin və ya ikiillik pedaqoji kursların məzunları idi.

XX əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr qız məktəbinin fəaliyyətinə təsir göstərdi. Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar başqa şəhərlərdən şagirdlərin gəlişi, ərzağın gətirilməsi ilə bağlı çətinliklər ortaya çıxdı. H. Z. A. Tağıyev şagirdlərin nəzərdə tutulmuş müddətdən əvvəl buraxılmasına icazə verilməsi barədə dəfələrlə Bakı-Dağıstan Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinə müraciət etmişdi. Kənardan gələn şagirdlərin və müəllimələrin sayının azalması ilə bağlı dərslərin başlanması tez-tez təxirə salınırdı. 1917-ci il mayın 2-də məktəbin Hamilər Şurası ərzaq məhsullarının çatdırılmasında yaranan çətinliklərlə əlaqədar 1917-ci tədris ilinin sentyabrından pansionun bağlanması və yalnız dərsə gedib-gələ bilən şagirdlərin qalması haqqında qərar çıxardı.

Aleksandrinski məktəbi faktiki olaraq 1918-ci ilin əvvəlində öz fəaliyyətini dayandırdı. Bu dövr Azərbaycan tarixinə ən dramatik və qanlı dövr kimi yazıldı. Bakıda bolşeviklərin və daşnakların törətdikləri dinc azərbaycanlı əhalisinin mart soyqırımı məktəbin bağlanmasına gətirib çıxardı. Bu qanlı hadisə ərəfəsində H. Z. A. Tağıyevin ailəsində də faciə baş verdi: onun oğlu Məmmədtağı həlak oldu. Tədqiq etdiyimiz mövzu üzrə araşdırmalar məktəbin, onun pedaqoqlarının, şagirdlərinin sonrakı taleyi haqqında hər hansı müfəssəl məlumatın qalmadığını göstərir. Doğrudur, yazıların birində mənə olduqca maraqlı bir fakt rast gəldi, təəssüf ki, onu arxiv mənbələri ilə tutşdurmaq mümkün olmadı. 1918-ci ildə H. Z. A. Tağıyev şəhərdən çıxarılan qız məktəbinin və nəzdindəki pedaqoji kursların saxlanılması üçün nəzərdə tutulan toxunulmaz kapitalın – 262 min rubl dövlət rentasının axtarıb tapılması xahişi ilə Bakının andlı müvəkkillərinin birinə müraciət etmişdi. Hacı yazırdı: "...məktəbin öz mövcudluğu üçün yeganə möhkəm fonddan məhrum olunması onun fəaliyyətini dayandırır, maarifin yayılmasını ləngidir və beləliklə işıq gələn mənbəni dağıdır. Bu barədə müsəlman üçün, xüsusən də mənim üçün düşünmək çətindir, çünki bu maarif mənbəyi mənim uzun illər zəhmətimin və vəsaitlərim hesabına qurulub".[24]

1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə

---

[23] Azərbaycan tarixi: c. V, s. 199.

[24] Л. Ахундова. Тагиев был чрезвычайно любознательный и жадный до знаний человек. // «Зеркало», 12 февраля 2005 г.

ölkədə sabitlik bərqərar oldu. Məktəb artıq fəaliyyət göstərməsə də, o, müstəqil Azərbaycanın tarix salnaməsinə öz rəmzi töhfəsini verdi. Məhz Nikolayevski küçəsində yerləşən binada 1918-ci il dekabrın 7-də AXC parlamentinin təntənəli açılışı oldu. Arxivdə ayrı-ayrı şəxslərin məktəbi və ya nəzdindəki pedaqoji kursları bitirmələri, lakin mart hadisələrinə görə bu barədə şəhadətnamə ala bilməmələri haqqında həmin illərə aid bir çox vəsiqələr saxlanılmışdır.[25]

AXC-nin süqutundan və Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra da Tağıyev məktəbinin binası özünün ictimai əhəmiyyətini itirmədi. Burada Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi, daha sonra Ali Soveti yerləşirdi. Binanın bir hissəsində böyük şair-dramaturq Hüseyn Cavid yaşamışdır. 1970-ci illərin ortalarınadək Bakı Dövlət Universitetinin bəzi fakültələri də keçmiş Aleksandrinski məktəbində fəaliyyət göstərirdi. Hal-hazırda binada üç mühüm elmi-mədəni müəssisə - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası və Hüseyn Cavidin ev-muzeyi yerləşir.

1924-cü ildə rus-müsəlman qız məktəbinin banisi, Azərbaycanda qadın təhsilinin pioneri Hacı Zeynal Abdin Tağıyev vəfat etdi. Ölümündən 28 il əvvəl, məktəbin təsis olunması barədə xahişlə müraciət edəndə, o demişdi: "Məktəb təhsili yolu ilə müsəlmanları öz ayrılmaz insan hüquqlarını dərk etdirməyə çatdırmaq lazımdır". İllər keçdi və qadın təhsili Şərq dünyasında adi hala çevrildi, oğlanlarla qızların birgə oxuması baş tutdu, təhsilli qadınlar kişilərlə bərabər ictimai həyata fəal qoşulmağa başladılar. Azərbaycan Şərqdə (və hətta bəzi Avropa dövlətləri arasında) qadınlara seçki hüququnu verən ilk ölkə oldu. H. Z. A. Tağıyevə bunların çoxunu görmək nəsib olmadı. Lakin qədirbilən nəsillər məhz Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin Azərbaycan xalqına savadlı ana bəxş etməsini, ilk ziyalı qadın kadrlarını formalaşdırmasını, habelə Azərbaycanın müsəlman qadın təhsilinin istinad məntəqəsi və təkanvericisi olmasını[26] həmişə xatırlayıblar və xatırlayacaqlar.

H. Z. A. Tağıyevin şəxsiyyəti və onun millət naminə gördüyü xeyirxah işləri tədqiqatçıların daimi diqqət obyekti olub. Ona həsr edilən hər bir kitabda, mətbuatdakı məqalələrdə, televiziya verilişlərində Hacının ən vacib xidmətlərindən biri, onun mesenatlıq fəaliyyətinin zirvəsi – dünyəvi qız məktəbi xüsusi qeyd olunur. Təqdim edilən kitab həmin məktəbin tarixinə dair materiallar

[25] ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 1049.
[26] ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 114, v. 7.

toplusudur. Onların nəşr edilməsi ideyası 2009-cu ildə, Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinin materialları ilə tanışlıq zamanı meydana gəlmişdir. Yeni mənbələrin aşkarlanması, əlavə ədəbiyyatla tanışlıq göstərdi ki, Aleksandrinski məktəbinin tarixi məlum oduğu qədər də naməlumdur*. Əksər sənədlər bu kitabda ilk dəfə işıq üzü görür, bəziləri isə əvvəllər nəşr olunub. Müəllif məktəbin tarixini tam əks etdirməsinə iddialı deyil. Azərbaycanın, Rusiyanın, Gürcüstanın arxivlərində onun tarixinin müxtəlif sahələrinə işıq saça biləcək hələ çox sənədlər var. Ümidvaram ki, bu istiqamətdə iş davam etdiriləcək.

Materialların tərtibi zamanı sənədlərin üslubunun və dilinin ilkin variantda, dəyişikliklərsiz saxlanılmasına cəhd edilmişdir. Yalnız bəzi hallarda sənədlərin ümumi məzmununa toxunmadan mətndə orfoqrafik və stilistik dəyişikliklərin aparılmasına yol verilmişdir. Şəhər və yer adları müasir transkripsiyada təqdim olunmuşdur. Sənəd və materialların əksəriyyəti rus dilindədir. Sənədlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi mətnin əsas məzmununa toxunulmadan sərbəst, bəzi ixtisarlarla edilib. Qeydlər və şərhlər müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Kitab iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə Tağıyev məktəbinin** tarixinə həsr olunub. Buradakı sənədlər və materiallar xronoloji ardıcıllıqla verilib. Onlar Azərbaycanda ilk dünyəvi müsəlman qız məktəbinin təşəkkülü haqqında oxucuda tam, bədii təxəyyüldən və əsassız arqumentlərdən uzaq təsəvvürün yaranmasına imkan verəcəklər. Oxucu təfərrüatlara daha yaxşı varmaq, qız məktəbinin fəaliyyəti ilə yaxından tanış olmaq imkanını qazanacaqdır. Düşünürəm ki, Tağıyev məktəbinin təcrübəsi Azərbaycanın müasir məktəblərinin fəaliyyəti üçün nümunə ola bilər. Təhsildə mesenatlıq, Hamilər Şuralarının yaradılması, nümunəvi təlim-tərbiyə prosesinin təşkili, məktəb binasının tikintisi – bunlar qız məktəbinin qoyduğu müsbət irsin hələ natamam siyahısıdır.

Kitabın ikinci bölməsini Aleksandrinski məktəbi haqqında xatirələr təşkil edir. Bakının yaşlı sakinləri şəhərin küçələrində əlində sənədlərdə dolu böyük bir portfellə gedən qadını yəqin ki, xatırlayırlar. O, bu sənədlərlə partiya məmurlarının, alimlərin, ədiblərin qapılarına düşərək, həqiqətə nail olmağa və ədaləti bərpa etməyə çalışırdı. Bu, Hacının və Sona xanımın qızı Sara xanım Tağıyeva-Sarayeva idi. Kapitalist H. Z. A. Tağıyev sovet ideologiysına yad

---

* 1904-cü ildə Bakıda Azərbaycan dilində Aleksandrinski məktəbinin açılmasına həsr edilimiş sənədlər toplusu çap olunmuşdur. Burada həmçinin H. Z. A. Tağıyevə ünvanlanan teleqramlar və təbriklər yer almışdır («Kitabi-himəm ər-rical təqlə əl-cibal» / Hacı Zeynalabdin Tağıyev. Tərtib edənlər: Ə. Haşimoğlu, Ə. Bağırov, P. Əlioğlu. Bakı, 1993).

** Fikrimcə, bu adın belə tez-tez təkrarlanması və hətta onun kitabın başlığına çıxarılması mübahisələrə və tənqidə səbəb olmaz. Hacının bu tədris müəssisəsinə sərf etdiyi o titanik zəhmət məktəbin məhz onun təsisçisi və hamisinin adı ilə adlandırılmasına layiq oduğuna dəlalət edir.

idi, onun adını, əməllərini ləkələməyə, saxtalaşdırmağa, onların üzərindən xətt çəkməyə çalışırdılar. Sara xanım atasının müdafiəsinə qalxdı. O, demək olar ki, bütün ömrünü arxivlərdə, kitabxanalarda işləyib, H. Z. A. Tağıyevin maarifçilik və xeyriyyəçilik fəaliyyəti haqqında zərrə-zərrə məlumat topladı. 1950-ci illərin ortalarında, "Xruşşov mülayimləşməsi" dövründə o, Hacını yaxından tanıyan adamlarla görüşməyə, onalrın xatirələrini yazıya almağa başladı. Xatirələr müxtəlif idi və onların arasında Tağıyevin qız məktəbinə aid olanlar da vardı. S. Tağıyeva-Sarayevanın özünün dediyi kimi, arxiv sənədlərinin itməsi və zaman keçdikcə tarixi yaddaşın silinməsi müsəlman qız məktəbinin banisi haqqında məsələyə qeyri-aydınlıq gətirirdi. Buna görə də o, məktəbin müəllimələri və şagirdləri ilə birgə bu qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq qərarına gəldi. Məsələ burasındadır ki, bəzi Azərbaycan müəllifləri tarixi həqiqəti təhrif edərək, Aleksandrinski məktəbinin yaradılması təşəbbüsünü Həsən bəy Zərdabinin adına çıxarırdılar. Sara xanım xatirələr əsasında H. Z. A. Tağıyevin nəinki məktəbin təsis olunmasında həlledici rolunu əsaslandırır, eyni zamanda böyük mesenatın maarifçilik fəaliyyətinin mütərəqqi əhəmiyyətini də göstərirdi. Məhz bu xatirələr hesabına qarşımızda H. Z. A. Tağıyevin şəxsiyyəti, cəmiyyətin qadın təhsili ideyasına münasibəti, Aleksandrinski məktəbinin fəaliyyəti ilə bağlı maraqlı detallar canlanır. Biz, öz həmvətənlərini müsəlman qızların təhsil almalarının zəruriliyinə inandıra bilməyən H. Z. A. Tağıyevi ümidsizlikdən ağlayan görürük: "Qızlarınızı oxutdurun, niyə onları oxutdurmursunuz? Bir baxın: oxuyan qızlar içərisində bakılı uşaqlar yoxdur. Qızlarınızı oxutdurdun. Onlar gələcəkdə ana olacaqlar və öz övladlarını tərbiyə etməyi bacarmalıdırlar. Cahil ananın böyütdüyü övlad necə olar?" – deyə dad edərək, o, cahil kütləyə müraciət edirdi. Digər sənəddə qocaman pedaqoq Səməd Acalov H. Z. A. Tağıyevin öz məktəbinin şagirdlərinə necə həssaslıqla yanaşdığını təsdiqləyən epizod haqqında məlumat verir: "Bu milyonçunun səbrlə bizi gözləməyini, imtahanlarda həmişə iştirak etdiyini və qızların cavablarından necə sevindiyini görmək xoş idi".

Aleksandrinski qız məktəbi haqqında xatirələr heç bir təhsil almayan, lakin həyatda ən böyük sərvəti – biliyi dəyərləndirən sahibkar və xeyriyyəçi H. Z. A. Tağıyevin parlaq obrazını canlandırır. O, öz məktəbinin şagirdlərinə müraciət edərək deyirdi: "Qızlar, oxumaq lazım deyil deyənlərə qulaq asmayın, əksinə, mənim sizə ata nəsihətim budur: oxuyun, bilik əldə edin, insanın həyatında bilik ən böyük sərvətdir. Bax, mən varlıyam, amma savadsızam. Ancaq savadlı olsaydım, mənim həyatım tamam başqa cür olardı. Oxuyun, övladlarım, sizə uğurlar və həyatda xoşbəxtlik arzulayıram". Onların çoxu öz himayədarlarının ümidlərini doğrultdu, layiqli həyat yoldaşı, ana oldular və doğma məktəbləri

haqqında xoş xatirələri yaşadaraq Azərbaycan ziyalılarının sıralarını artırdılar.

Sonda bu kitabın hazırlanmasında və nəşrində kömək göstərmiş insanlara təşəkkür etməyi özümə borc bilirəm. Dəyərli məsləhətlərinə və hərtərəfli dəstəyə görə elmi redaktor, akademik Nailə Vəlixanlıya xüsusi minnətdarlığımı bildirirəm.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivinin, Azərbaycan Respublikasının S. Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinin, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin kitabxanasının, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Təhsil Muzeyinin əməkdaşlarına, şəxsən Arif Axundova, Maarif Teymurova, Mais Bağırova, Lalə Bayramovaya təşəkkürümü bildirirəm.

Vaxtilə Sara xanım Tağıyeva-Sarayeva tərəfindən toplanan bir çox sənədlərin və materialların qorunub saxlanılmasında xidməti olmuş Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi, mərhum Vəli Məmmədovun xatirəsini yad etməyi özümə borc bilirəm.

H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbi haqqında materialların toplanması üzrə çoxillik əməyi kitabın yazılmasında mənə kömək etmiş Azərbaycanın təhsil tarixinin iki gözəl bilicisinə – Nərmin Tahirzadəyə və Aliyə Abbasovaya minnətdaram.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları Musa Nəsirova, Solmaz Hüseynovaya, Mehriban Əliyevaya, Aygün Babayevaya kitab üçün sənədlərin və fotoşəkillərin seçilməsində köməyə görə təşəkkür edirəm.

Kitabın hazırlanmasında göstərdikləri texniki köməyə görə Muzeyin gənc əməkdaşları Bənövşə Salamovaya, Nərmin Güləliyevaya, Emin Dadaşova minnətdarlığımı bildirirəm.

I BÖLMƏ.
H. Z. A. TAĞIYEVİN QIZ MƏKTƏBİNİN TARİXİNƏ DAİR SƏNƏDLƏR VƏ MATERİALLAR

№ 1
Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri [1] **A. S. Txorjevskinin** [2] **H. Z. A. Tağıyevə məktubu**
22 mart 1896-cı il

Zati-aliləri cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi [3] mənə təklif etdi ki, xalq təhsilinə biganə qalmayan şəxslərdən İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasimi ilə əlaqədar [4] pul və ya torpaq ianələri şəklində yeni məktəblər yaratmağı, yaxud da mövcud məktəbləri genişləndirməyi xahiş edim.

Bunu nəzərə alaraq, böyük xeyriyyəçiliyi və xalq təhsilinin yayılmasında təəssübkeşliyi hamıya məlum olan bir şəxs kimi, Sizə aşağıdakı xahişlə müraciət edirəm: 1) bütün Rusiya üçün qarşıdan gələn sevincli hadisənin şərəfinə Bakıda müsəlman qızlar üçün məktəb təsis edəsiniz. Həmin məktəb Xalq Maarif Nazirliyinin bir və ya ikisinifli məktəblərinin [5] kursuna müvafiq olmalı, burada müsəlman ailəsinin ehtiyaclarına uyğun əl işi və evdarlıq tədris olunmalıdır. 2) İmperiyada hələlik yeganə olacaq Bakı müsəlman qız məktəbinin təsisinə razılığınız alındığı təqdirdə, o, İmperatorun qızı, Ülyahəzrət Böyük Knyaginya Olqa Nikolayevnanın şərəfinə "Olginski" adlandırılsın.

Cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə vaxtında məlumat verməyim üçün Sizdən mümkün qədər tez öz fikrinizi bildirməyi xahiş edirəm [6].

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 779, v. 6.

№ 2
Birinci gildiya Bakı taciri [7] **H. Z. A. Tağıyevin Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi K. P. Yanovskiyə** [8] **məktubu**
24 aprel 1896-cı il

Əlahəzrət İmperatora dərin sədaqət hisslərindən irəli gələrək, mən istəkli monarxlarını ruhən və cismən sevən əsl rus adamlarının həmişə etdiyi və etməli

olduqları kimi, İmperator həzrətlərinin gələcək müqəddəs tacqoyma mərasimini xeyriyyə işi ilə qeyd edərək, öz vəsaitim hesabına Bakıda rus–müsəlman qız məktəbini yaratmaq qərarına gəldim. Mən, nəzdində lazımi xidmətləri və şəraiti olan məktəb binasının tikintisinə iyirmi beş min rubl və ayrıca olaraq yüz iyirmi beş min rubl ianə ayırıram ki, sonuncu məbləğdən əldə olunan beş min rublluq faiz məktəbin saxlanılmasını təmin edəcəkdir. Özümə belə bir ümid verirəm ki, müvafiq rəhbər qurumlar həmin məktəbə İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın [9] adının verilməsi barədə lazımi qaydada Ali icazəni ala biləcəklər.

Təsis etdiyim rus məktəbi Qafqaz Tədris Dairəsinin yerli birsinifli məktəblərinin nümunəsində olmalı, eləcə də nəzdində müsəlman ailəsinin tələbatlarına uyğun əl işinin və evdarlığın tədris olunduğu əlavə dördüncü sinif açılmalıdır.

Məktəbin nəzdində ən azı 20 şagirdlik pansion olmalıdır. Bütün şagirdlər, eləcə də müdirə, Azərbaycan dili [10], şəriət, rus dili və digər fənn müəllimələri mütləq müsəlmanlardan ibarət olmalıdır. Hamilər Şurasına daxildir: məktəbin təsisçisi (o, Şuranın üzvü və məktəbin fəxri hamisi qismində ömürlük qalır, vəfat etdiyi halda isə bu hüquqlar irsən onun böyük oğluna, ondan isə enən qohumluq xətti ilə yaşca böyük varislərə keçir); şəhər başçısı [11]; quberniya qazısı [12]; Xalq məktəblərinin müdiri; yerli Mariinski qadın gimnaziyasının müdirəsi [13]; Bakı şəhər dumasının [14] üç fəxri müsəlman üzvü və ya şəhər sakinlərindən digər fəxri müsəlmanlar.

Məktəb personalının ştatı və məktəbin saxlanılmasına tələb olunan xərclər əlavə olunur.

Müsəlmanların rus mədəni həyatından təcrid olunması islamın ehkamçı prinsipləri ilə möhkəmlənir. İslamın özü isə, hal–hazırda nəinki şərqşünas–filosofların, habelə xristian dinşünas–yazıçıların da etiraf etdiyi kimi, əslində şəriətə bəzi Asiya xalqlarının adət və ənənələrinin əlavə olunduğu incil–yevangelik təkallahlığının xüsusi formasından başqa bir şey deyil. Bu uydurma dini adət-ənənələrin istinadgahı isə müsəlman qadınının qapalılığı və onun öz insani hüquqlarını dərk etməməsidir [15].

Müsəlmanları rus sivilizasiyasına yiyələndirmək üçün onları məktəb təhsili vasitəsilə öz ayrılmaz insan hüquqlarını dərk etdirməyə çatdırmaq lazımdır. Gələcəkdə burada böyük mədəni vəzifəni yerinə yetirməli olacaq mənim təsis etdiyim məktəb məhz bu məqsədi güdür. Lakin o, müsəlman cəmiyyətinə aşılansın və minlərlə belə məktəbi həyata gətirsin deyə, gərək rəhbərlik bu məktəblərdə dövlət dilinə lazımi yer ayırmaqla yanaşı, xalqa əyani və aşkar faktlarla sübut etsin ki, həmin məktəbin şagirdlərinə doğma dili səviyyəli, fanatizmdən azad şəkildə tədrisini dəstəkləyir.

Mənim qəti qənaətimə görə (bunu müsəlman həyatı ilə yaxşı tanış olan

bütün savadlı rus və müsəlman dostlarım bölüşür), məktəbimin yalnız nəzərdə tutduğum plana uyğun yaradılması bu cür faktlardan biri ola bilər. Planlaşdırılan qız məktəbinin təsisinə icazə alınan kimi, mən həmin anda bütün lazımi xidmətlər və avadanlıqla təchiz olunmuş məktəbin tikintisi üçün Bakı şəhər idarəsinə [16] 25 min rubl köçürəcəm və tikinti ilə şəxsən məşğul olacağam. Tikinti işləri tam başa çatdıqdan və məktəb açıldıqdan sonra dərhal şəhər idarəsinə dövlət faiz kağızları və ya nağd pulla 125 min rubl köçürəcəyimi öhdəmə götürürəm.

Bu fikirlərimi ehtiramla Zati–alinizin diqqətinə çatdıraraq xahiş etməyi özümə şərəf bilirəm ki, əgər adı çəkilən məktəbin dediyim əsaslarla yaradılması planını bəyənsəniz, onda onun nəzərdə tutulan qaydada təsis olunması və məktəbə İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın adının verilməsi barədə vəsatət qaldırasınız.

Dərin və yüksək ehtiramla, Zati–alinizin tam sadiq, acizanə qulluqçusu H. Z. A. Tağıyev.

ARDƏİA: f. 675, siy.2, s. v. 97, vv. 34-37.

№ 3
Qafqaz Tədris Dairəsinin müfəttişi M. R. Zavadskinin [17]
H. Z. A. Tağıyevə məktubu
25 aprel 1896-cı il

Zati–aliləri Hacı Zeynal Abdin!

Sizin 24 aprel tarixli məktubunuza cavab olaraq bildirirəm ki, cənab Dairə hamisi məktubunuzda irəli sürülən fikirləri tam bölüşərək və məktəbin açılması üçün təklif edilən planın tatar [18] qadınlarının təhsili üçün xeyirli olduğunu nəzərə alaraq, məni Zati–alinizə bildirməyi müvəkkil etmişdi ki, hami Sizin tərəfinizdən məktəbin saxlanılmasına 150000 rublun köçürülməsi haqqında məlumat aldıqdan dərhal sonra xahiş etdiyiniz vəsatəti qaldıracaq.

İşin təxirəsalınmaz olduğunu və İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma gününün [19] yaxınlaşdığını nəzərə alaraq, cavabı tezləşdirməyi xahiş edirəm.

Dərin ehtiram və sədaqətlə, acizanə qulluqçunuz M. Zavadski.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v.29.

№ 4
H. Z. A. Tağıyevin Bakı şəhər idarəsinə ərizəsi
29 aprel 1896-cı il

Mən, İmperator Həzrətlərinə dərin sədaqət hisslərindən çıxış edərək, onların müqəddəs tacqoyma mərasimini xeyriyyə işi – Bakıda öz vəsaitlərim hesabına nəzdində 20 nəfərlik pansionu olan rus–müsəlman qız məktəbinin təsisi ilə qeyd etmək qərarına gəldim. Həmin məqsədlə mən bütün xidmətlərlə və avadanlıqla təchiz olunan məktəb binasının tikintisinə iyirmi beş min (25000) rubl və ayrıca toxunulmaz kapital kimi yüz iyirmi beş min (125000) rubl ianə ayırıram ki, sonuncu məbləğdən gələn faizlər məktəblə pansionun saxlanılmasını təmin etməlidir.

Adı çəkilən məktəbin hansı məqsədlər üçün və hansı əsaslarda təsis olunmasını cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə aprelin 24-də yazdığım məktubda izah etmişəm (surəti əlavə olunur). Dairə müfəttişi cənab Zavadskinin 25 aprel tarixli 199 №-li məktubundan göründüyü kimi, Zati–aliləri öz razılığını bildirmiş və tərəfimdən təsis olunan məktəbin planını bəyənmişdir. Hazırda yalnız bir məsələ – mənim tərəfimdən məbləğ ödənildikdən sonra məktəbə İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın adının verilməsinə ali icazəni almaq qalır.

Məktəbə İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın adının verilməsinə icazənin alınması mütləq İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasiminə qədər baş verməli olduğunu nəzərə alaraq, mən Bakı Şəhər İdarəsinə yüz əlli min (150000) rubl məbləğində faizli dövlət kağızları köçürürəm ki (reyestr əlavə olunur), yuxarıda deyildiyi kimi, onlardan 25000 rubl xidmətlərlə və avadanlıqla tam təchiz olunmuş məktəb binasının inşası üçün, digər 125000 rubl isə toxunulmaz kapital kimi (bu məbləğdən əldə olunmuş faizlər məktəblə pansionun saxlanılmasını təmin etməlidir) nəzərdə tutulur. Həmin kapitalı qəbul edib mənə bu barədə qəbz vermənizi, eləcə də reyestrin bir nüsxəsində faiz kağızlarının xüsusi qəbzlə qəbul olunduğu barədə qeyd olunmasını xahiş edirəm. Bununla yanaşı aşağıdakıları əlavə etməyi vacib bilirəm: 1) adı çəkilən faiz kağızlarının bir hissəsini - 25000 rublu mən məktəbin tikintisi başlayanda nağd pula çevirəcəyəm və təsdiqlənmiş planla aparılan tikintiyə özüm rəhbərlik edəcəyəm. 2) 125000 rubl həcmində kapital toxunulmaz qalmalı və yuxarıda deyildiyi kimi, ondan gələn faizlər Hamilər Şurasının sərəncamı ilə məktəblə pansionun saxlanılmasına xərclənməlidir. 3) Məktəb cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə göndərdiyim 24 aprel tarixli məktubda qeyd olunan şərtlər əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Həmin şərtlərdə məndən və xələflərimdən xəbərsiz hər hansı dəyişiklik olunduğu təqdirdə, biz adı çəkilən kapitalı geri götürmək hüququnu özümüzdə saxlayırıq.

ARDTA: f. 389, siy. 6, s. v. 62, vv. 43-45.

29 aprel 1896-cı il.

Bakı şəhər idarəsi H. Z. A. Tağıyevin ərizəsinə baxaraq qərara aldı: H. Z. A. Tağıyevin açdırdığı qız məktəbinin təminatı üçün köçürülən 150000 rubl həcmində faizli kağızlar qəbul edilsin və saxlanılmaq üçün Dövlət Bankının şöbəsinə köçürülsün.

Şəhər başçısı v. i. e. – A. Saparov (imza).

İdarənin üzvləri: imza aydın deyil.

B. Əlibəyov (imza).

Arayış:

Pullar 769 №-li qəbzlə qəbul olunub.

Saxlanılmaq üçün 5325 №-li qəbzlə təhvil verilib.

Baş mühasib: (imza).

ARDTA: f. 389, siy. 6, s. v. 62, v. 45.

№ 5

Bakıda Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına müsəlman qız məktəbinin layihəsi [20]

Məqsəd və vəsaitlər

1. Müsəlman qız məktəbi İmperatriçə Mariyanın müəssisələrinə [21] bərabər tutulur və İmperator Həzrətlərinin himayəsi altındadır.
2. Bu məktəbə bilavasitə hamilik şəhər başçısının simasında Bakı şəhərinə məxsusdur: o, tədris müəssisəsinin hamisi qismində ali icazəni tələb edən işlərlə əlaqədar İmperatriçə Mariyanın müəssisələri üzrə İmperator Həzrətləri Dəftərxanasının Baş rəisinə təqdimatla müraciət edir.
3. Bu təhsil müəssisəsinin məqsədi müsəlman qızlarını tərbiyə edərək, onları gələcək vəzifələrini vicdanla və ciddi yerinə yetirməyə hazırlamaqdır. Həmin vəzifələrə daxildir:

a) uşaqları təhsil müəssisələrinə hazırlaşdırmağı bacarmaq;

b) kənd təsərrüfatı haqqında elementar biliklərlə birgə təsərrüfatın bütün sahələrini bilmək;

c) ev məişətində faydalı olan əl işləri ilə tanış olmaq.

4. Müsəlman qız məktəbi qapalı təhsil müəssisələri tipinə aiddir, lakin ora-

da daimi qalmayan pansioner qızlar [22] da oxuya bilər.

5. Bu təhsil müəssisəsinin vəsaitlərini: a) Tağıyevin ianə ayırdığı kapitaldan gələn faizlər; b) öz hesabına oxuyan şagirdlərin ödədiyi təhsil haqqı; c) şəhərin ayırdığı maliyyə yardımı təşkil edir.
6. Müsəlman qız məktəbi fəaliyyətini öz vəsaitlərindən asılı olaraq təşkil edir və heç bir halda İmperatriçə Mariyanın müəssisələrindən subsidiyalar istəmir. Bu səbəbdən də təhsil müəssisəsinin maliyyə hissəsinə İdarə nəzarət etmir.
7. Maliyyə vəsaitləri çatmadıqda şəhər bu kəsiri ödəyir və təhsil müəssisəsinin maliyyə vəsaiti üçün cavabdehlik daşıyır.

Hamilər Şurası

8. Müsəlman qız məktəbinin idarə olunması sədr, sədrin müavini, qubernator, dörd üzv, katib və xəzinədardan ibarət Hamilər Şurasına həvalə edilir.
9. Hamilər Şurasının sədri – şəhərin başçısı bu vəzifəyə İmperatriçə tərəfindən təyin olunur.
10. Sədrin müavini və üzvlər şəhər duması tərəfindən seçilir və Baş rəis tərəfindən təsdiq olunurlar.
11. Qubernator Hamilər Şurasının mütləq üzvüdür.

Müsəlman qız məktəbinin hüquqları

12. Müsəlman qız məktəbini bitirən şagirdlər xüsusi imtahan vermədən Xalq Maarif Nazirliyindən ibtidai siniflərdə, habelə kənd və şəhər məktəblərində dərs demək hüququnu verən şəhadətnaməni ala bilərlər.

Şagirdlərin komplektləşdirilməsi, qəbulu, saxlanılması və təhsili (təsisçinin istəyinə və onun göstərişlərinə müvafiq olaraq)

Müəssisənin saxlanılması vəsaitləri və hesabatlar haqqında (pansioner və daimi qalmayan qızların saxlanılması və tərbiyəsi üçün ödəniş məbləği Hamilər Şurası tərəfindən müəyyən olunur)

Öz hesabına oxuyanlar üçün açılmış vakansiyalar barədə dəqiq məlumatlar əvvəlcədən yerli qəzetlərdə dərc olunur və bu yerlər dolduqda yeni qəbul olunan şagirdlərin adı və soyadı həmin qəzetlərdə elan edilir.

Pulsuz oxuyan şagirdlərin sayı təhsil müəssisəsinin vəsaitlərinə uyğun olaraq Hamilər Şurası tərəfindən müəyyən edilir.

Məktəbə daxil olan pansionerdən illik ödənişdən əlavə ilkin tələbatlar üçün

40, daimi qalmayan pansionerdən isə 25 rubl birdəfəlik məbləğ alınır.

Ödənilən məbləğ heç bir təqdirdə geri qaytarılmır. Pansionerlər məktəbin hesabına saxlanılır, daimi qalmayanlar isə səhər və nahar yeməyi ilə təmin olunurlar.

Daimi qalmayan pansionerlər məktəbdə tətbiq olunan geyim formasına riayət etməyə borcludurlar.

Hamilər Şurası fevralın 1-i üçün Baş rəis vasitəsilə İmperatriçə Mariya Fyodorovna və Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnaya illik hesabat təqdim edir.

İllik hesabat həmçinin qubernator vasitəsilə Baş hakimə [23] təqdim edilir.

Fəxri hami

Məktəbin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev ömürlük fəxri hami hesab olunur. Fəxri hami Hamilər Şurasının üzvüdür və məktəbin işlərinə rəhbərlik edir.

Qulluqçuların hüquqları, onların təyinatı və azad olunması

Bu tədris müəssisəsində qulluq edən şəxslər İmperatriçə Mariyanın İdarəsinin mundiri ilə təmin olunurlar.

Qeyd. Başqa idarədə qulluq edən şəxslər muzdla işə qəbul oluna bilərlər.

Müsəlman qız məktəbinin müfəttişinin seçilməsi və işdən azad olunması fəxri haminin göstərişi və razılığı ilə Hamilər Şurasında həll edilir və Ülyahəzrət İmperatriçənin icazəsi alındıqdan sonra Baş rəis tərəfindən təsdiq olunur.

Müdirəni Hamilər Şurası ilə razılaşdırdıqdan və İmperatriçədən icazə alındıqdan sonra fəxri hami seçir və azad edir. Müdirəni Ülyahəzrət İmperatriçə təsdiq edir.

İşə qəbul üçün sınaq müddəti 4 aydır. İşə qəbul olunduğu təqdirdə, sınaq müddəti həqiqi xidmət kimi qəbul edilir.

Müfəttiş vəzifəsi 7-ci, tədris hissə müdiri isə 8-ci dərəcədə tətbiq olunur.

1868-ci ildə təsdiq olunan "Müəllim vəzifəsini tutmaq üçün xüsusi sınaqlar haqqında Qaydalar"a müvafiq sınaqdan keçmə haqqında şəhadətnamə təqdim edən fənn və dil müəllimləri xidmət üzrə 8-ci dərəcənin hüquqlarından, bu cür şəhadətnaməni təqdim etməyən, lakin qadın təhsil müəssisələrinin nizamnaməsinə görə müəllim vəzifəsini tutmaq hüququna malik olan şəxslər isə xidmət üzrə 9-cu dərəcənin hüquqlarından istifadə edirlər.

Gimnaziya müəllimləri, ev müəlliməsi və ya müəllimi şəhadətnaməsinə malik şəxslər fənn və dil müəllimləri kimi işə qəbul oluna bilərlər.

Fənn və dil müəllimləri vəzifələrinə uyğun dərəcədə dörd il qulluq etdikdən sonra bu dərəcəyə müvafiq rütbədə təsdiq olunurlar, sonra isə vəzifələrinə uyğun

dərəcədən üç rütbə artıq qaldırıla bilərlər.

Rəsm və musiqi müəllimləri 10-cu, nəğmə, rəqs və hüsnxət müəllimləri isə 12-ci dərəcəyə bərabər tutulur. Onlar ev müəllimləri üçün qoyulan müddətdə həqiqi xidmət keçdikdən sonra dərəcələrinə uyğun və ondan iki rütbə artıq alırlar.

Bu təhsil müəssisəsində qulluq edənlər mülki xidmətdə olan şəxslər üçün müəyyən olunmuş qaydalara uyğun İmperiya ərazisində və xaricə məzuniyyətə buraxılırlar.

Təhsil müəssisəsində çalışan qadınlar fərqlənmə və qüsursuz xidmətə görə Mariinski nişanı ilə təltif oluna bilər, lakin onlar illik əməkhaqqı miqdarında pul mükafatı ala bilməzlər.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 33-37.

№ 6
H. Z. A. Tağıyevin Məmmədağa Şahtaxtinskiyə [24] **məktubu**
4 may 1896-cı il

Əziz Məmmədağa!

Sizə şəxsən məlumdur ki, məni Bakıda rus–müsəlman qız məktəbini yaratmağa vadar edən mülahizələr hansılar idi. Bunların hamısını mən qısa, lakin olduqca aydın şəkildə Zati–aliləri Kiril Petroviçə yazdığım 24 aprel tarixli məktubda izah etmişəm. Fikrimcə, həmin mülahizələri təkrarlamağa ehtiyac yoxdur, lakin bircə bunu əlavə edim ki, bir yerli kimi mən müsəlman ailə həyatını və onun bütün çatışmazlıqlarını əla bilirəm. Müsəlman qadınını indi düşdüyü qapalı, fanatik həyatdan tədricən çıxarmaqdan ötrü yeganə yol var – məktəb və yenə də məktəb. Lakin həmin məktəbi elə bacarıqla yaratmaq və qurmaq lazımdır ki, müsəlmanlar heç bir kənar fikirlər olmadan ona rəğbətlə yanaşsınlar və öz qızlarını etibar edib ora göndərsinlər. Məhz buna görə mən bildirmişdim ki, həm şagirdlər, həm məktəbin müdirəsi, eləcə də müəllimələr müsəlman olmalı, əks təqdirdə, oraya şagirdləri cəlb etmək qeyri–mümkündür. Məktəb müsəlmanların etibarını qazanandan sonra isə tədricən, hiss olunmadan orada rus mədəni həyatının uyğun elementlərini tətbiq etmək olar, lakin indi bu barədə söhbət gedə bilməz, çünki zaman özü nə etməyin lazım olduğunu göstərər. Mən məhz bu əsaslara söykənir və arzulayıram ki, qeyd etdiyim məktubda göstərilən plana əsasən məktəbin təşkilinə icazə verilsin, çünki müsəlmanların tam etibarla öz qızlarını məktəbə göndərməyinə başqa yolla nail olmaq mümkün deyil. Bu məktəbə süpürgəçidən başqa, kişilərin daxil olmasına qəti qadağa qoyulacaq, həm də süpürgəçi ailəli olmalıdır. Beləliklə, əgər məktəbdə işləyən qadınlardan

kimsə ərdə olarsa, onda sonuncunun da məktəbə daxil olması qəti qadağandır. Mənim bu fikirlərimi, habelə nacib niyyətlərimi Zati–aliləri Kiril Petroviçə və Mixail Romuleviçə çatdırmağınızı xahiş edirəm. Bununla bərabər mənim 150 min rubl ayırmağım barədə Bakı şəhər idarəsinə ərizəmin və həmin məbləğin qəbul olunması haqqında idarənin qərarının sürətlərini Sizə göndərir və xahiş edirəm ki, onları müvafiq yerlərə şəxsən çardırasınız. Böyük istəyimə baxmayaraq, mən özüm Tiflisə gedə bilmirəm, çünki xəstəyəm, xəstəlik isə kənd məktəblərinin təşkilində iştirak etdiyim Maştağa kəndində ehtiyatsızlığım ucbatından daha da şiddətlənib. Adı çəkilən qız məktəbi üçün 150 min rubl ayırarkən, mən onlardan 25 min rublu məktəbin tikintisi üçün nəzərdə tutmuşdum. İndi məlum olur ki, yaxşı hesablamamışam: məktəbi miniatür şəkildə təşkil etmək niyyətində deyiləm, o, öz təyinatına tam müvafiq olmalıdır. Bu isə memarın tərtib etdiyi çertyojlara və smetaya görə 60000 rubladək başa gələcək, ona görə əlavə 35000 rubl verməliyəm. Məbləğ olduqca böyükdür, lakin Allah mərhəmətlidir. Ən əsası məqsədə çatmaqdır. Çünki bütün bu işlər cəmiyyətin və hökumətin xeyrinədir.

Yeri gəlmişkən, qeyd etməyi özümə borc bilirəm ki, qız məktəbinin saxlanılmasına adı çəkilən kapital ayırarkən, bildirdiyim məqsədlərdən başqa bir şey güdməmişəm. Buna görə, yazdığınız məktubda işarə etdiyiniz kimi, əgər Maarif Nazirliyi addımımı həvəsləndirərək, məni Müqəddəs Vladimir ordeni [25] ilə təltif edərsə, onda mən bu mükafatı yüksək qiymətləndirməyi özümün mənəvi borcu sayıb, Bakı realnı məktəbinin tikintisinə 10 min rubladək ianə ayırmağı söz verirəm, çünki həmin məktəbin tikintisinə həqiqətən də hamı təəssübkeşliklə yanaşır.

Bunu da əlavə etməyi lazım bilirəm ki, Bakı şəhər dumasının qız məktəbini təsis etmək haqqında xahişimi nə vaxt müzakirə edəcəyi məlum olmadığından, mən dumanın qərarının surətini hələlik göndərə bilmirəm. Hər halda hesab edirəm ki, bu qərarın olmamağı işi ləngitməməlidir. Yuxarıda deyilənlərdən asılı olmayaraq, Sizdən onu da məruzə etməyi xahiş edirəm ki, qız məktəbinin tikintisi layihəsi və çertyojlar başa çatan kimi mən onları Zati–aliləri Kiril Petroviçin nəzərinə çatdıracağam. Qoy o, bu məktəbin nümunəvi olacağına əmin olsun. Sizə öz hörmətini və dərin ehtiramını ifadə edən H. Z. A. Tağıyev.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 97, vv. 1-4.

№ 7
"Kaspi" qəzetində [26] **dərc edilən məqalə**
5 iyun 1896-cı il

Artıq "Kaspi"nin oxucularına məlum olduğu kimi, öz dindaşları arasında maarifin yayılması yolunda əzmkar fəaliyyəti hamıya yaxşı bələd olan "H. Z. A. Tağıyev və oğulları" ticarət evinin [27] başçısı Hacı Zeynal Abdin Tağıyev yalnız öz vəsaitinə Bakıda rus–müsəlman qız məktəbini açdırmaq fikrinə düşüb. Müsəlman qızları üçün məktəbin açılması bütün diyarda, bəlkə də imperiyada birinci olduğundan, təhsilin möhtərəm təəssübkeşinin bu böyük işdə ölçüyə gəlməz xidmətlərini nəzərə almaqla yanaşı, biz oxucuları gələcək təhsil müəssisəsinin təşkili və onun açılmasına səbəb olan motivlərlə tanış etmək istərdik. Cənab Tağıyevin Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə göndərdiyi məktubda göstərildiyi kimi...*

Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi öz cavabında bildirmişdir ki, o, məktubda səslənən fikirlərlə tam razıdır, məktəbin açılmasına dair planları tatar qadınlarının təhsili üçün faydalı olduğu qənaətindədir və cənab Tağıyevin məktəbin saxlanılmasına lazım olan pul vəsaitini köçürməsi haqqında bildiriş aldıqdan sonra onun – Tağıyevin xahişi ilə bağlı vəsatət qaldırılacaq. Beləliklə, Bakıda ilk müsəlman məktəbinin təsis edilməsi kimi mühüm məsələ bir tərəfdən, ianəçinin xeyirxahlığı, digər tərəfdən isə geniş maarifpərvər qayğıkeşliyi Qafqazdan xeyli uzaqda olan məşhur möhtərəm hami K. P. Yanovskinin təşəbbüskarın planlarına canıyananlıqla yanaşması nəticəsində tez və ənənəvi formal bürokratik əngəllərsiz əsasən həll olunub.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 106, vv. 68-70.

№ 8
K. P. Yanovskinin A. S. Txorjevskiyə məktubu
14 yanvar 1897-ci il

Bununla cənab Tağıyevin mənə ünvanladığı 24 aprel tarixli məktubunun surətini, eləcə də birsinifli ibtidai rus–tatar qız məktəbinin (nəzdində əlavə təcrübə sinfi ilə) saxlanılmasına kapitalın ianə edilməsi haqqında ərizəsini göndərərək, Bakı şəhərində həmin məktəbin açılmasına icazə verirəm. Məktəbə 1867-ci il Əsasnaməsi şamil olunmalıdır. Bununla yanaşı, cənab

* Arxivdə saxlanılan qəzetin surətində məqalənin mətni yarımçıqdır.

Xalq Maarif nazirinin təsdiqinə vermək üçün cənab Tağıyevlə razılaşdırılmış məktəb nizamnaməsini sonuncu redaksiyada hazırlamağı Sizdən xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 28.

№ 9
K. P. Yanovskinin H. Z. A. Tağıyevə məktubu
8 aprel 1897-ci il

Zati–aliləri Hacı Zeynal Abdin!

Vəsatətimə cavab olaraq cənab Xalq Maarif naziri mənə bildirmişdir ki, Nazirliyin Sizin təklif etdiyiniz şərtlər əsasında...* Bakı şəhərində rus–tatar qız məktəbinin təşkil olunmasına etirazı yoxdur.

Məktəbə İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın adının verilməsi ilə bağlı vəsatətə gəldikdə isə, bu cür vəsatət yalnız ianə edilən kapitalın dövlət qiymətli kağızları və ya dövlətin təminat verdiyi kağızlar şəklində Xalq Maarif Nazirliyinin xüsusi vəsaitlərinə köçürülməsi haqqında bildirişin alınmasından sonra İmperatriçənin Ali nəzər-diqqətinə çatdırıla bilər.

Bunları bildirərək, sonrakılar barədə məni məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

Əsl hörmət və etibarla acizanə qulluqçunuz K. Yanovski.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 38-39.

№ 10
A. S. Txorjevskinin Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin Dəftərxanasına məktubu
27 sentyabr 1897-ci il

Nəzərinizə çatdırıram ki, cənab Tağıyev olmadığından mən onun işlər müdiri K. A. İretskiyə [28] müraciət etdim. O, mənə bildirdi ki, cənab Tağıyev cari il iyulun 18-də müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin layihəsini** və məktəbin təminatı, onun "Aleksandrinski" adlanmasına icazənin alınması üçün 25000 rublun Dövlət Bankının Bakı şöbəsinə köçürməsi haqqında qəbzi cənab

---

* H. Z. A. Tağıyevin K. P. Yanovskiyə və şəhər idarəsinə yazdığı məktublarda sadalanan təkliflər təkrarlanır (bax: sənəd № 2 və № 4].

** Bax: sənəd № 15.

hamiyə təqdim edib. Nizamnamənin layihəsi təsdiq olunduqdan sonra cənab Tağıyev dərhal məktəb binasının tikintisinə başlayacaq.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 56.

№ 11
Rusiya imperiyasının Xalq Maarif naziri İ. D. Delyanovun [29]
K. P. Yanovskiyə məktubu
9 noyabr 1897-ci il

Zati–alinizin Xalq Maarif Nazirliyinə göndərdiyiniz Bakı şəhərində tacir Tağıyevin vəsaitinə təsis olunan Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus–tatar qız məktəbinin nizamnaməsinin layihəsinə* baxaraq, orada aşağıdakı düzəlişləri etməyi vacib hesab edirəm:

Adı çəkilən məktəbin Qafqaz Tədris Dairəsinin ibtidai məktəbləri haqqında 25 iyun 1867-ci il tarixli Əsasnaməyə [30] tabe olacağından və nizamnamənin məktəbə Ülyahəzrət İmperatriçənin adının verilməsinə ali icazənin alınmasından sonra təsdiq ediləcəyindən, həmin nizamnamənin ilk iki paraqrafı aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbi Qafqaz Tədris Dairəsinin ibtidai məktəbləri haqqında 25 iyun 1867-ci il tarixli Əsasnaməyə (Qanunlar toplusu, c. XI, I hissə, 1893-cü ilin nəşri, sütun 3550-3567) tabedir, həmçinin aşağıdakı qaydaları özünə rəhbər tutur:
2. Məktəb I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin İmperator Əlahəzrətləri Nikolay Aleksandroviç və Aleksandra Fyodorovnanın müqəddəs tacqoyma mərasimi münasibətilə ianə ayırdığı kapital əsasında müsəlman qızlara elementar təhsil vermək məqsədilə Bakı şəhərində təsis olunur.

Nizamnamə layihəsinin 3-cü paraqrafındakı qeyddə məktəbin dördsinifli progimnaziyaya [31] "çevrilməyinin" mümkünlüyü göstərilir, bu isə yersizdir, çünki təsis olunan məktəb ibtidai məktəbdir, progimnaziya isə orta təhsil müəssisələri növünə aiddir. Əgər cənab Tağıyev gələcəkdə, ehtiyac olarsa, müsəlman qızlar üçün progimnaziya təsis etmək istəsə, o, bununla bağlı ayrıca vəsatətlə müraciət etməlidir. Açılacaq məktəbdə tədris kursunun genişləndirilməsinə gəldikdə isə, bu, ehtiyac yarandığı təqdirdə, xüsusi icazə ilə, Qanunlar toplusunun 3553-cü və 3558-ci maddələrinə əsasən (XI cild, I

* Bax: sənəd № 15.

hissə, 1893-cü il) məktəbin birsiniflidən ikisinifliyə çevrilməsi şəklində baş tuta bilər. Zati–aliniz bunu cənab Tağıyevə izah etməlidir. Göstərilən mülahizələrə görə, həmin qeyd nizamnamədən çıxarılmalıdır.

7-ci paraqrafda məktəbin vəsaitləri haqqında danışılır və c) bəndində "Bakı şəhərindən subsidiyalar" və "konsert, tamaşa, gəzinti və s. əldə olunan gəlir" xatırlanır. Əgər Bakı Şəhər Duması məktəbin saxlanılmasına illik müavinətin verilməsi haqqında qərar qəbul edibsə, bu barədə daha aydın demək və dumanın qərarına istinad etmək lazımdır. Qərarın surətini isə məlumat üçün Xalq Maarif Nazirliyinə təqdim etmək vacibdir. Belə qərar yoxdursa və söhbət dumanın şəhər büdcəsindən ayıracağı müvəqqəti müavinətlərdən gedirsə, onları, habelə təsadüfi gəlirləri birdəfəlik ianə olduğu üçün məktəbin vəsaitləri sırasında xüsusi qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Konsertlərdən, tamaşalardan və s. əldə olunan gəlirlər isə nizamnamədən çıxarılmalıdır, çünki tədris müəssisələrinə öz xeyirlərinə kütləvi pullu tədbirlər keçirmək hüququ verilmədiyindən onlara məktəbin saxlanılması vasitələri kimi baxmaq olmaz.

8-ci paraqrafdakı qeyddə deyilir ki, cənab Tağıyevin tikdirdiyi bina məktəbə verildikdən sonra məktəb öz vəsaitləri ilə onun saxlanılmasını təmin etməlidir. Fikrimcə, bu qeyd artıqdır, çünki məktəbin ştatında artıq bunun üçün müəyyən məbləğ nəzərdə tutulub. 9-cu paraqrafa (Hamilər Şurasının tərkibi) aşağıdakı iradlar var: 1) 1-ci bəndi bu cür dəyişdirmək lazımdır: "əgər yaşı azdırsa və ya həddi–buluğa çatmayıbsa, onda qəyyumu və ya hamisi onun nümayəndəsi hesab edilir". 2) 7-ci bənddə deyilir: "Bakı şəhər dumasının seçiminə görə şəhərin fəxri müsəlmanlarından üç nəfər Hamilər Şurasına daxildir". Əgər duma cənab Tağıyevin təsis etdiyi məktəbin saxlanılmasına şəhər büdcəsindən xeyli vəsait ayırsaydı, onda onun məktəbin idarəetməsində belə geniş iştirakı əsaslı olardı. Bu səbəbdən də Hamilər Şurasında şəhər adından bir nəfərin üzv qalması kifayətdir, özü də həmin paraqrafın 2-ci bəndində üzvlər sırasında şəhər başçısı da göstərilib. 3) 9-cu bəndə görə, Hamilər Şurasının mütləq üzvü kimi Xalq məktəblərinin müdiri göstərilib, lakin bu o qədər də düz deyil, çünki 3-cü paraqrafa əsasən məktəb Müdiriyyətin bilavasitə rəhbərliyi altındadır. Əslində olmalıdır: "mütləq üzv - Tədris Dairəsi Hamisinin təyinatına əsasən tədris idarəsindən bir nəfər". 4) Bu paraqrafa olunan qeyddən "sədrin – fəxri haminin göstərişi ilə" sözləri çıxarılmalıdır, çünki onlar əvvəl gələn "seçilir" sözünə ziddir. Ümumiyyətlə isə, aydınlıq üçün bu qeydi aşağıdakı redaksiyada vermək lazımdır: "Hamilər Şurası sədrinin müavini şura tərəfindən üzvlərdən seçilir və sədr olmadıqda, onun vəzifələrini icra edir". 10-cu paraqrafın a) bəndində "təqdim etmək" sözlərindən sonra "Xalq məktəblərinin müdiri" əlavə

olunmalıdır. 18-ci paraqraf belə olmalıdır: "İşlərə dair bütün yazışma Hamilər Şurası sədrinin imzası ilə aparılır".

Beləliklə, nizamnamənin layihəsini geri qaytararaq, cənab Tağıyevlə əlaqə saxlamağınızı və qeyd olunan əlavə və düzəlişləri aparıb layihəni yenidən təsdiq olunmaq üçün Xalq Maarif Nazirliyinə təqdim etmənizi Zati-alinizdən xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 41-43.

№ 12
K. P. Yanovskinin A. S. Txorjevskiyə məktubu
(Tarix göstərilməyib)

Cənab Tağıyevi Xalq Maarif nazirinin rəyi ilə* tanış etməyi Zati–alinizdən xahiş edirəm.

Mənim fikrimcə, məktəb nizamnaməsinin layihəsində paraqrafların dəyişdirilməsi və onların cənab nazirin göstərişlərinə uyğun razılaşdırılması yalnız məktəbin möhkəmləndirilməsinə və gələcək inkişafına kömək edəcək.

Cənab nazirin bu təklifini, Tağıyevin 15 iyul tarixli məktubunu, Tağıyevin adından nizamnamənin layihəsini geri qaytarıb sonrakılar barədə məni məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 44.

№ 13
A. S. Txorjevskinin K. P. Yanovskiyə məktubu [32]
(Tarix göstərilməyib)

Çox böyük əziyyətlə, K. A. İretskinin köməyi ilə cənab Tağıyevi müsəlman qız məktəbinin nizamnamə layihəsini dəyişdirməyə razı salmaq mümkün oldu. 9-cu paraqrafın 8-ci bəndindən və məktəbin ştatında 2 №-li qeyddən başqa bütün dəyişikliklər Nazirliyin göstərişlərinə əsasən edilmişdir. Həmin bənd nizamnamədə belə səslənirdi: "8) yerli şəhər sakinlərindən bir nəfər". Lakin Xalq Maarif Nazirliyinin təsdiq etdiyi nizamnamədə həmin bənd aşağıdakı redaksiyada verilmişdi: "8) fəxri haminin seçiminə görə şəhər müsəlmanlarından iki nəfər – bir kişi və bir qadın". Qeyd isə o qədər də savadlı redaktə olunmayıb**.

---

* Bax: sənəd № 11.

** Bax: məktəbin ştatı, sənəd № 16.

Mənim etirazlarımın heç bir nəticəsi olmadı, çünki özünün çoxsaylı məsləhətçiləri tərəfindən dəstəklənən Tağıyev dediyinin üstündə dayandı və mən onun əlavələrilə razılaşmaq məcburiyyətində qaldım. Əslində bu əlavələr xüsusi əhəmiyyət daşımır.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 58.

№ 14
A. S. Txorjevskinin K. P. Yanovskiyə məktubu
12 yanvar 1898-ci il

12233 №-li təlimatın* icrası məqsədilə cənab Xalq Maarif nazirinin 29595 №-li təklifi və cənab Tağıyevin 15 iyul tarixli məktubu nəzərə alınaraq, Xalq Maarif Nazirliyinin göstərişlərinə müvafiq düzəliş olunan Bakı müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin layihəsini Zati–alinizə göndərirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 49.

№ 15
Bakı rus- müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsi [33]

1. İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbi Qafqaz Tədris Dairəsinin ibtidai məktəbləri haqqında 25 iyun 1867-ci il tarixli Əsasnaməyə (Qanunlar toplusu, c. XI, I hissə, 1893-cü ilin nəşri, sütun 3550-3567) tabedir, həmçinin aşağıdakı qaydaları özünə rəhbər tutur:
2. Məktəb I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin İmperator Əlahəzrətləri Nikolay Aleksandroviç və Aleksandra Fyodorovnanın müqəddəs tacqoyma mərasimi münasibətilə ianə ayırdığı kapital əsasında müsəlman qızlara elementar təhsil vermək məqsədilə Bakı şəhərində təsis olunur.
3. Məktəb Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin nəzarəti və yerli Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin birbaşa rəhbərliyi altındadır.
4. Məktəb qapalı təlim–tədris müəssisəsidir, burada daimi qalmayan şagirdlərin oxumasına icazə verilir.
5. Məktəbə yalnız 7 yaşından yuxarı müsəlman qızlar qəbul olunur.
6. Məktəbin proqramı Qafqaz Tədris Dairəsinin ibtidai məktəblərinin proqramına müvafiqdir (1867-ci il Əsasnaməsinə görə), bundan başqa

* Bax: sənəd № 12.

məktəbdə müsəlman ailəsinin ehtiyaclarına uyğun əl işini və evdarlığı öyrənmək üçün peşə sinfi də əlavə olunur. Məktəbdə təhsil müddəti dörd ildir, sonuncu il əlavə sinif üçün nəzərdə tutulur.

7. Məktəbin vəsaitlərini: a) təsisçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin ianə ayırdığı yüz iyirmi beş min rubldan gələn faizlər, b) öz hesabına oxuyan və daimi qalmayan şagirdlərdən alınan təhsil haqqı təşkil edir.
8. Məktəb ona şəhər idarəsi tərəfindən əvəzsiz verilən torpaq sahəsində təsisçinin vəsaiti hesabına tikilən, bütün təlim–tərbiyə və təsərrüfat ləvazimatları ilə təchiz olunan mülkə sahibdir.
9. Məktəbin nəzdində Hamilər Şurası mövcuddur. O, aşağıdakı tərkibdən ibarətdir: 1) fəxri hami və Hamilər Şurasının sədri – məktəbin təsisçisi, I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyev. Onun ölümündən sonra isə fəxri hami adı birbaşa varislərindən yaşca böyüyünə məxsus olacaqdır. Əgər həmin varisin yaşı azdırsa və ya həddi–buluğa çatmayıbsa, onda qəyyumu, yaxud hamisi onun nümayəndəsi hesab edilir. 2) Bakı şəhərinin başçısı, 3) quberniya qazısı, 4) fəxri haminin – məktəb təsisçisinin həyat yoldaşı, 5) Bakı qadın gimnaziyasının müdirəsi, 6) Bakı kişi gimnaziyasının direktoru, 7) Bakı dumasının seçiminə görə şəhərin fəxri müsəlmanlarından bir nəfər, 8) fəxri haminin seçiminə görə şəhər müsəlmanlarından iki nəfər – bir kişi və bir qadın, 9) mütləq üzv - Tədris Dairəsi hamisinin təyinatına əsasən tədris idarəsindən bir nəfər.

Qeyd: Hamilər Şurası sədrinin müavini şura tərəfindən üzvlərdən seçilir və sədr olmadıqda, onun vəzifələrini icra edir.

10. Hamilər Şurasının səlahiyyətlərinə daxildir: a) məktəbin müdirəsini, müəllimələrini, nəzarətçilərini seçib, onları Xalq məktəblərinin müdiri vasitəsilə Tədris Dairəsi hamisinin təsdiqinə təqdim etmək; b) gəlirlər və xərclər haqqında illik smetanı tutmaq və məktəbin vəsaitlərinin düzgün xərclənməsinə nəzarət etmək; c) məktəbin maddi rifahı üçün çalışmaq; ç) lazım bildiyi sayda məktəbin pansionerləri sırasına daxil olmaq istəyən namizədləri seçmək; d) öz hesabına oxuyan pansionerlərin təhsil haqqını müəyyənləşdirmək; e) daimi qalmayan şagirdlərin təhsil haqqını müəyyənləşdirmək və kasıbları təhsil haqqından azad etmək; ə) məktəbin xidməti personalına müavinətlər vermək.
11. Hamilər Şurasında müzakirə olunan məsələlər sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Səslər bərabər bölünərsə, sədrin səsi üstün hesab olunur. Əgər Hamilər Şurasının qərarlarına dair daimi üzvün fikri çoxluğun fikri ilə üst–üstə düşmürsə, onda qərarlar Tədris Dairəsi hamisinin təsdiqi ilə icra edilir.
12. Müdirə, həmçinin rus və Azərbaycan dilləri, şəriət müəllimələri

müsəlman dininə mənsub olmalıdır.

13. Məktəbin təsisçisi, I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin ianə ayırdığı və İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasının adına Dövlət bankının Bakı şöbəsinə dövlət faiz kağızları şəklində qoyduğu 125000 rubl məktəbin toxunulmaz fondunu təşkil edir və heç bir halda istifadə oluna bilməz. Məktəb bu kapitaldan gələn faizlərə saxlanılır, buna görə də faizlərin alınması və onların məktəbin ehtiyacları üçün xərclənməsi hüququ Hamilər Şurasına məxsusdur.
14. Hamilər şurasının sərəncamında olan bütün vəsaitlər (§ 7) Dövlət bankının yerli şöbəsinə faiz artımı məqsədilə müddətli və ya cari hesaba köçürülməli, Şuranın sərəncamında isə yalnız cari aylıq xərclərin ödənilməsi üçün lazım olan məbləğ qalmalıdır.
15. Məktəb personalının şəxsi heyətinin ştatı əlavə olunur.
16. Hamilər Şurası hər ilin sonunda və yanvarın 15-dən gec olmayaraq, tədris, habelə mədaxil–məxaric haqqında hesabatı tərtib edib Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri vasitəsilə Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə təqdim edir.
17. İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbi Bakı quberniyasının gerbi həkk olunan möhürə malikdir.
18. İşlərə dair bütün yazışma Hamilər Şurası sədrinin imzası ilə aparılır.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 31, vv. 63-65.

№ 16
İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin ştatı

Vəzifənin adı	**İşçilərin sayı**	**Bir nəfərin əməkhaqqı (rublla)**	**Ümumi əməkhaqqı (rublla)**
Müdirə, özü də müəllimə	1	700	700
Müdirənin köməkçisi, özü də müəllimə- nəzarətçi	1	500	500
Şəriət və tatar dili müəlliməsi və nəzarətçi	2	500	500
Əl işi və evdarlıq müəlliməsi	1	300	300

Kitabxana və dərs vəsaitləri üçün		150	150
20 nəfər pansioner qızın saxlanılması üçün	-	1710	1710
Aşbaz	1	180	180
Xadimələr	2	120	140
Çamaşırçı	1	180	180
Süpürgəçi	1	240	240
İsitmə, işıqlandırma və digər təsərrüfat xərcləri	-	300	300
Cəmi:			5000

Qeyd: 1) Məktəbin vəsaitləri artarsa, Hamilər Şurasına personalın tərkibini artırmaq və ya ona yuxarıda göstərilən hesablamalardan əlavə məvacib ödəmək ixtiyarı verilir ki, bu barədə Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinin nəzərinə çatdırılmalıdır. Hamilər Şurası həmçinin qalan sərbəst vəsaitdən məktəbin nəzdindəki qulluqçulara, eləcə də geyim və dərs ləvazimatı almaqdan ötrü imkansız şagirdlərə müavinət vermək hüququna malikdir. 2) Pulsuz təhsil alan 20 nəfər pansioner qızların sırasına bütün rütbələrdən olan yalnız kasıb müsəlmanların övladları növbəsiz qəbul edilir. Müstəsna hüquq məktəb mövcud olduğu müddətdə yalnız onun təsisçisi Tağıyevin nəslindən olan kasıb qızlara verilir.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 55.

№ 17
K. P. Yanovskinin A. S. Txorjevskiyə məktubu
24 may 1898-ci il

Aprelin 24-də edilən məruzədən sonra Ali izn alan Xalq Maarif Nazirliyinin işlər müdiri, gizli müşavir Boqolepov [34] Mariinski qadın gimnaziyasının fəxri hamisi, I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasimi şərəfinə ianə ayırdığı vəsaitə (185000 rubladək) Bakı şəhərində açılan rus–tatar qız məktəbinin "Aleksandrinski" adlandırılmasına icazə verib.

Xalq Maarif Nazirliyinin işlər müdiri həmçinin 16 may tarixli 12140 №-li məktubda mənə bildirdi ki, səxavətli hədiyyəsinə görə Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna Tağıyevə təşəkkür elan etmişdir.

Sizi bu barədə məlumatlandıraraq, adı çəkilən məktəbin mayın 16-da təsdiq olunmuş nizamnaməsini göndərirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 50.

№ 18
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
2 iyun 1898-ci il

Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi K. P. Yanovski Bakı quberniyası və Dağıstan vilayətinin Xalq məktəbləri müdirinin nəzərinə çatdırmışdır ki, Bakı Mariinski qadın gimnaziyasının fəxri hamisi, I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasimi şərəfinə ianə ayırdığı vəsaitə (185000 rubladək) Bakıda açılan rus–tatar qız məktəbinə "Aleksandrinski" adının verilməsinə Ali icazə alınıb.

Bununla yanaşı, Xalq Maarif Nazirliyinin işlər müdirinin cənab Tağıyevin etdiyi ianə barədə məruzəsinə cavab olaraq, Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna gizli müşavir Boqolepov vasitəsilə H. Z. A. Tağıyevə səxavətli hədiyyəsinə görə təşəkkür bildirib.

İmperatriçənin bu cür alicənablığı ilk rus–tatar qız məktəbinin təsisçisi cənab Tağıyev üçün ən gözəl mükafat olmaqla yanaşı, müsəlman qızlarının təhsil almasının əsl tərəfdarlarını sevindirəcək. Nizamnaməsi artıq təsdiqlənən məktəbin İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın himayəsi altına keçməsini müsəlman qızları arasında savad yayan bu ocağın gələcək uğurunun təməli hesab etmək olar.

№ 19
Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin Dəftərxanasının A. S. Txorjevskiyə göstərişi
19/20 oktyabr 1898-ci il

Təcili

10 oktyabr tarixli 1376 №-li təqdimata əlavə olaraq, Dəftərxana I gildiya Bakı taciri H. Z. A. Tağıyevin xalq təhsilinə ayırdığı bütün ianələr haqqında məlumatları çatdırmağı Sizdən xahiş edir. Bu məlumatları Tağıyevin kontorundan

əldə etmək olardı. Onlar cənab Dairə hamisinə Tağıyevin təltif edilməsi haqqında yeni vəsatətin qaldırılması üçün lazımdır [35].

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 66.

№ 20
A. S. Txorjevskinin K. P. Yanovskiyə məktubu
27 oktyabr 1898-ci il

I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasimi şərəfinə ianə ayırdığı vəsaitə təsis olunan Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin binasının layihəsini Zati-alinizə təqdim edirəm.

Binanın inşası cari ilin iyununda başlamış, hazırda zirzəminin və birinci mərtəbənin tikintisi üzrə daş işləri başa çatmışdır. Havalar yaxşı olduğundan tikinti uğurla gedir və növbəti ilin sentyabr ayı üçün başa çatdırılacaq.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 68-69.

№ 21
Xalq Maarif Nazirliyinin Xalq məktəbləri üzrə Departamentinin
K. P. Yanovskiyə məktubu
16 oktyabr 1899-cu il

Xalq Maarif Nazirliyinin 12140 №-li təqdimatına əlavə olaraq, Xalq Maarif Departamenti Zati–alinizin 30 iyul 1897-ci il tarixli 6963 №-li məktubunuza əlavə edilən I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin Dövlət Bankının Bakı şöbəsinə köçürdüyü, İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinə məxsus 125000 rubl məbləğinə 17 vərəqlik 4% rentanın qəbul olunması barədə ərizəni (18 iyul, № 6291) Sizə göndərir.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 70.

№ 22
H. Z. A. Tağıyevin A. S. Txorjevskiyə məktubu
5 yanvar 1900-cü il

Əziz Aleksandr Semyonoviç!

1899-cu il 31 oktyabr tarixli 1932 №-li təklifə cavab olaraq, Sizin nəzərinizə çatdırıram ki, şəhər başçısının mənə verdiyi məlumata görə, Bakı şəhər duması ötən il noyabrın 9-da keçirdiyi iclasda mənim təsis etdiyim rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasının tərkibinə dumanın üzvü Həsən bəy Məlikovu [36] seçmişdi. Mən isə öz tərəfimdən, adı çəkilən məktəbin nizamnaməsinin 9-cu paraqrafına (8-ci bənd) uyğun olaraq, Hamilər Şurasına dağ mühəndisi Fərrux bəy Vəzirovu [37] və Bakı dairə məhkəməsinin andlı iclasçısı Əlimərdan bəy Topçubaşovu seçdim [38].

Böyük ehtiram və tam sədaqətlə H. Z. A. Tağıyev [39].

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 76.

№ 23
Rus-müsəlman qız məktəbi Hamilər Şurasının iclasının üzvlərinin imzaladığı akt
24 aprel 1900-cü il

Biz, İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbi Hamilər Şurasının aşağıda imza edən üzvləri, Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri Aleksandr Semyonoviç Txorjevskidən I gildiya Bakı taciri Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus- müsəlman qız məktəbinin toxunulmaz fondunu təşkil edən 125000 rubl məbləğinə 17 vərəqlik 4% rentanın Dövlət Bankının Bakı şöbəsinə köçürdüyü barədə Bankın arayışını qəbul etdik.

İmzalar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, Şuranın üzvləri: S. Tağıyeva [40], M. Latkina [41], A. Pobedonostsev [42], H. Məlikov, fon der Nonne [43], Ağa Əlizadə [44], F. Vəzirov, Ə. Topçubaşov.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 32.

№ 24
Bakı ibtidai texniki məktəbinin fəxri hamisi [45]**, nəsli fəxri vətəndaş** [46]**,**
I gildiya Bakı taciri H. Z. A. Tağıyevin xidməti siyahısından
iyul 1900-cü il

...Tağıyevin İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasimi şərəfinə sədaqət hisslərini və təbriklərini izhar etməsi və bu hadisə ilə əlaqədar yüz əlli min (150000) rubl sərf edərək, Bakıda rus-müsəlman qız məktəbini açmaq niyyətinin olması barədə Daxili İşlər nazirinin məruzəsinə əsasən Əlahəzrət İmperator şəxsən öz əli ilə buyuraraq yazmışdı: "təşəkkür etmək, özü də məmnuniyyətlə". Bu barədə Bakı qubernatorunun 12 avqust 1896-cı il tarixli 2343 №-li rəyində bildirilib.

ARDTA: f. 314, siy. 2, s. v. 115, v. 6.

№ 25
Nəriman Nərimanovun [47] **H. Z. A. Tağıyevə həsr etdiyi kitabdan**
1900-cü il

...İkincisi millətə qiymətsiz bəxşiş təzə açılan qız məktəbidir ki, orada müsəlman qızları tərbiyə tapacaqlar. Bu məktəbin barəsində bir az söhbət edərik. Filosoflar tifil uşağı yumşaq çubuğa oxşadıblar, yəni çubuğu hər tərəfə əymək olar; elə də tifilə ibtida nə tövr tərbiyə verilsə, böyüyəndə o tərbiyədə olacaqdır, çünki tifilin qüvveyi-hafizəsi çox iti olur: nə görsə götürür, nə eşitsə hafizəsində saxlar. Bunu hər şəxs özündə mülahizə edə bilər. O şeirlər ki, şəxs uşaq vaxtında əzbər edir, qocalanadək həmin şeirlər hafizəsində qalır. Amma 20-30 yaşında və dəxi gec öyrəndiyi şeirlər gündə təkrar etməsə unudulur. Pəs belə olan surətdə, məlum olur ki, uşağın ibtidai tərbiyəsi ilə gərəkdir üsullu rəftar etmək, çünki ibtidadan uşağa nə yol göstərsən o yol ilə gedər. 8 yaşınadək uşağa tərbiyə verən anadır. İndi insaf nəzəri ilə baxaq bizim anaların tərbiyəsinə: mədəniyyətli tayfalarda uşaqların dili açılanda əvvəlinci sözləri – dualardır, bizimkilərinki söyünc! Oların uşaqları şəkilli kitablar ilə oynayırlar, bizimkilər palçıqda, tozda, torpaqda bələnirlər! Oların uşaqları nahardan qabaq əllərini yuyub dua oxuyurlar və bir yerdə nahar edirlər, bizimkilər əlləri çirkli əllərində bir parça çörək və pənir küçələrdə kövşəyirlər. Oların ata və anaları uşaqların yanında gözəl söhbətlər edirlər. Bizimkilər uşaqların yanında bir-birinə pis sözlər deyib qarğış edirlər və çox vaxt ağac alıb bir-birini döyürlər! Olarda evə qonaq gələndə övrət ilə qeybət edəndə, uşaqları qeyri otaqda saxlayırlar, bizimkilər qeybət edəndə

uşaqları dizlərinin dibində otuzdururlar! Belə analardan bizim bizim biçarə tifillər nə tərbiyə alsınlar? Belə tərbiyədən sonra bu uşaqlardan nə gözləmək? Əlbəttə, analarımız tərbiyəli olsalar, uşaqlarımız da tərbiyəli olarlar. Heç ata və ana uşağının bədbəxtliyini onun ağlının naqisliyində görməsin, öz tərbiyəsində gərəkdir görsün... Övlad yaman dərdə mübtəla olanda, onun əvvəlinci düşmənini öz tərbiyəsində görsün. Doğrudur, heç ata və ana övladının bədbəxtliyini istəməz, amma çifayda işin günhinə diqqət edəndə görürük ki, övladın bədbəxt olmağına əvvəlinci səbəb özümüzük...

Bundan əlavə axır zamanda oğlanlarımız mədəniyyət dalınca gedib mərifətdə tərəqqi edirlər: buların nəzərləri zindəganlığa və məişətə dəyişilir... Pəs bu mədəniyyətli, mərifətli cavanlarımıza mədəniyyətli, mərifətli övrətlər lazım gəlmiyirmi? Günbəgün tərbiyəli cavanların hesabı artır, amma çifayda həmin cavanlar evlənməkdən əsla fikir etmirlər, çünki tərbiyəli qızlarımız yoxdur və tərbiyəsiz qızları özlərinə ömürlük yoldaş etmək məzkurlar üçün böyük məsələdir. Bular gələcəkdə uşaqlarının fikrinə qalırlar... Həmin bu məsələ Badkubədə ataların və anaların ürəklərində gərəkdir yer etsin. Bir nəzər et, gör ərə gedən qızlarımızdan nə qədər bədbəxt olan var... Biinsaf, bimürvət cavanlar biçarə pakizə qızları alıb sonra yaman yollara düşürlər. Məgər övrətin xoşbəxtliyi yemək içməkdə zər-ziba içində olmaqdadır? Doğrudur, bu cavanların əksəri lazım olan tərbiyə dadmayıbsa da və çoxusunun əqlini dövlət paslandırıbsa da, amma yəqin ki, qızlarımız tərbiyəli və mərifətli olsaydılar oğlanlarımız bəhər hal ağla gəlməyən işləri etməzdilər, çünki əqilli övrət pis kişini həmişə yaman yoldan saxlar. Zamanı-hazırda evli cavanlarımız pis yollarda, biçarə qızlarımız qanlı yaşlar tökürlər, atalarımız olara səbr edin deyib ah-vay edirlər... Haçanadək dilsiz qızlarımız səbr edəcəklər? Haçanadək bular əqlsiz, insafsız cavanlarımızın zülmlərinə davam etsinlər? Hörmətli Hacının bu məsələlərdə bizimlə həməfkar olmağına şübhəmiz yoxdur. Hərçənd bir neçə nadan, dünyadan xəbərdar olmayan əşxas həmin məktəbin düşməni hesab olunurlarsa da, ancaq oları biz millətə quyu qazanlardan hesab edirik. Olar üçün də tarixin səhifələri açıqdır... Doğrudur, hərgah bu məktəbdə dinə və ya məzhəbə rəxnə salan bir şey olsaydı və yainki həmin məktəb bir özgə dona girsə əvvəlinci düşməni biz olarıq: halbuki bu məktəbdə qızlarımız dörd il dərs oxuyacaqlar: üç il müsəlmanca və dördüncü il bir az rusca və əl işi oxuyan qızlardan 20 nəfər yetim cənab Hacının xərcinə tərbiyə alacaqlar və bulara ildə 8 min manat sərf olunacaqdır. Evin binasına hörmətli Hacı 3 yüz min manata qədər xərc edibdir!..

Nəriman Nərimanov. Hacı Zeynalabdın Tağıyevin 50 illiyi. Məişətə və cəmaətə xidmətləri. Bakı, 1994, s. 27-31.

№ 26
“Kaspi” qəzetində dərc edilən məlumat
22 aprel 1901-ci il

Bu gün axşam Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyevin mənzilində həmin məktəbin tədris personalının seçilməsi, şagirdlərin geyim forması, təhsil haqqı və başqa məsələlərin müzakirəsi məqsədilə Hamilər Şurasının iclası keçiriləcək.

№ 27
Bakı Aleksandra rus-müsəlman qız məktəbi Hamilər Şurasının iclasının protokolu
22 aprel 1901-ci il

Nəsli fəxri vətəndaş H. Z. A. Tağıyevin təsis etdiyi və öz vəsaiti ilə tikdirdiyi İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin (nəzdindəki pansionla birlikdə) binasının inşası başa çatdığından məktəbin Hamilər Şurasının sədri Şuranın müzakirəsinə və həllinə aşağıdakı məsələləri təqdim etdi:

1. Adı çəkilən məktəbin qarşıdan gələn 1901-1902-ci tədris ilində açılmasının mümkünlüyü haqqında.
2. Məktəbə ödənişli və ödənişsiz əsaslarla qəbul olunan şagirdlərin normasının, habelə ödənişin, onun vaxtının və qəbul olunanlar üçün yaş həddinin müəyyən edilməsi haqqında.
3. Məktəblə pansionun lazımi şəraitlə, sinif vəsaitləri və bütövlükdə təsərrüfat ləvazimatları ilə təmin edilməsi haqqında.
4. Məktəb müdavimləri üçün geyim formasının müəyyən edilməsi, habelə formanın, ayaqqabıların, geyim və yataq dəstlərinin hazırlanması haqqında.
5. Məktəbin nizamnaməsinə əlavə edilmiş ştatdan asılı olmayaraq əlavə tədris personalının, eləcə də xidmətçilərin təyin olunması və onların sayının müəyyən edilməsi haqqında.

Hamilər Şurasının nəzərinə bu məktəbin büdcəsi haqqında arayış təqdim olundu. Həmin arayışdan görünür ki, məktəbin təsisçisi cənab Tağıyev tərəfindən ayrılan və dörd faizli dövlət rentası şəklində saxlanılan 125000 rubl toxunulmaz kapitaldan başqa hal–hazırda aşağıdakı mənbələrdən ibarət olan sərbəst kredit mövcuddur: a) yuxarıda adı çəkilən kapitaldan cari ilin yanvarına qədər yığılan faizlər - 21910 rubl 31 qəpik; b) cari ilin aprelinə qədər müxtəlif əşyaların saxlanılması üçün icarəyə verilən, yanğın və sanitar–gigiyenik təhlükəsizliyi

qaydalarına cavab verən anbarlardan - məktəb binasının zirzəmilərindən yığılan 5911 rubl 25 qəpik. Cəmi – 27821 rubl 56 qəpik. Hamilər Şurası sədrinin izahatına görə, qeyd olunan zirzəmilər məhz məktəbin gəlirlərini artırmaq məqsədilə qurulub; onlar elə təcrid olunublar ki, icarədarların nəinki məktəbin binasına, hətta onun həyətinə də çıxışı yoxdur.

Yuxarıda adı çəkilən məsələləri müzakirə edən Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir:

Qarşıdan gələn tədris ilində məktəbin açılmasının mümkünlüyü haqqında birinci məsələyə dair. Məktəb cari ilin sentyabrında fəaliyyətə başlasın, bu barədə, habelə məktəbə qəbul ediləcək yalnız müsəlman qızların yaşı, tələb olunan sənədlər, öz hesabına oxuyan şagirdlərin təhsil haqqı barədə yerli qəzetlərdə məlumat dərc edilsin.

Məktəbə qəbul olunan şagird normasının, təhsil haqqının müəyyən edilməsi və s. haqqında ikinci məsələyə dair. Hamilər Şurası bu təhsil müəssisəsinin təsisçisi cənab Tağıyevin ianə ayırdığı vəsaitə ştatda nəzərdə tutulan 20 nəfər pulsuz oxuyan pansioner qızlardan əlavə daha 30 nəfər şagirdin qəbulunu mümkün sayır və öz hesabına oxuyanlar üçün ilk müddətdə illik 100 rubl təhsil haqqı müəyyən edir ki, o da hər yarımilin əvvəlində - yanvar və iyul aylarında ödənilməlidir. Təxmini hesablamalara görə öz hesabına oxuyan bu qədər şagirdin saxlanılması və tərbiyə olunması baha başa gəlsə də, Hamilər Şurası dövlət məktəbində öz qızlarını oxutdurmaq arzusunda olanları cəlb etmək məqsədilə yuxarıda göstərilən məbləğlə kifayətlənməyi, xərcləri ödəmək üçün çatışmayan məbləği isə məktəbin vəsaitlərinə aid etməyi qərarlaşdırdı. İlkin hesablamalara görə, həmin vəsaitlər ilk üç–dörd ildə bu xərcləri ödəyə bilər. Məktəbə qəbul olunan şagirdlərin yaş həddinə gəldikdə isə, Hamilər Şurası məktəb nizamnaməsinin 5-ci paraqrafına müvafiq olaraq 7 yaşından yuxarı qızların qəbulunu nəzərdə tutur, bu şərtlə ki, onlar doğum şəhadətnamələrini, ən azından isə doğum tarixi barədə molla tərəfindən verilən şəhadətnaməni və çiçək əleyhinə peyvəndin vurulması barədə arayışı təqdim etsinlər. Yaxşı olardı ki, 20 nəfər pulsuz təhsil alan şagirdlər arasında oxumağı arzulayanlar kasıb olmaları barədə yerli polis və ya ictimai orqanlardan şəhadətnamə təqdim etsinlər. Sərbəst gəlib–gedənlər haqqında məsələ müvəqqəti açıq saxlanılsın.

Məktəb–pansionun lazımi şəraitlə, o cümlədən, mebel, sinif və tədris ləvazimatları, yataq, döşək, yastıq, mətbəx, yemək dəstləri və digər təsərrüfat avadanlığı ilə təmin olunması haqqında üçüncü məsələyə dair. Hamilər Şurası məktəbin təsisçisi kimi şuranın sədrindən yuxarıda adı çəkilən bütün avadanlığın alınması üzrə zəhməti öz üzərinə götürməyi xahiş etmiş və bütün lazımi xərcləri 27821 rubl 56 qəpik məbləğində olan sərbəst kreditin hesabına ödənilməsini qərara almışdır. Buna öz razılığını bildirən cənab Tağıyev Şura üzvlərindən bir

nəfərin ona köməkçi təyin olunmasını xahiş etdi. Seçim təhsil müəssisələrinin ehtiyaclarına yaxşı bələd olan keçmiş pedaqoq cənab Həsən bəy Məlikovun üzərinə düşdü. Cənab Məlikov bu işdə iştirak etməyə razı olduğunu bildirdi.

Məktəb müdavimləri üçün geyim formasının müəyyənləşdirilməsi, habelə formanın, ayaqqabıların və bütövlükdə paltarların hazırlanması haqqında dördüncü məsələyə dair. Hamilər Şurası adı çəkilən tədris müəssisəsinin yalnız müsəlman qızlar üçün təsis olunduğunu nəzərə alaraq, daha ədəbli və Avropa geyiminə cavab verən Dağıstan milli qadın geyiminin tətbiq olunmasını məqsədəuyğun hesab edir. Bununla belə, qış paltarlarının qəhvəyi rəngdə olması, geyim və gecə paltarlarının hər şagirdə dörddən artıq, mətbəx və yemək paltarlarının isə üçdən az olmaması nəzərdə tutulsun. Hamilər Şurası üzvlərdən Sofya Vladimirovna Tağıyeva [48] və Maqdalina Mixaylovna Latkinadan şagirdlərin lazımi geyim, ayaqqabı və bütövlükdə pal-paltarla təmin olunması üzrə zəhməti öz üzərilərinə götürməyi xahiş etmiş və onlar da razılıqlarını bildirmişlər. Lazım olan məbləğin 27821 rubl 56 qəpik həcmində sərbəst kreditin hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulsun və həmin məbləğin tələb olunan həcmdə ayrılması Hamilər Şurası sədrinin ixtiyarına verilsin.

Məktəbin nizamnaməsinə əlavə edilmiş ştatdan asılı olmayaraq tədris personalının seçilməsi və xidmətçilərin sayının müəyyən olunması, habelə onların məvaciblərinin təyin edilməsi ilə əlaqədar beşinci məsələyə dair. Hamilər Şurası şagirdlərin indiki sayını nəzərə alaraq, tədris personalını bir nəfər tatar dili və şəriət müəlliməsi hesabına artırmağı, habelə xidmətçilərin sayını çoxaltmağı vacib hesab edir. Tədris personalının, xidmətçilərin say tərkibi, onların əməkhaqları, pansionla, bütün şəraitlə təmin olunan məktəbin saxlanılması üçün zəruri vəsaitin cədvəli əlavə edilir.

Adı çəkilən cədvəldəki* hesablamalar məktəb nizamnaməsinə əlavə edilən ştatdakı xərclərdən artıq olsa da, həmin xərclər ilk üç–dörd il ərzində sərbəst kredit hesabına ödənilə bilər və bu barədə cədvəldəki hesablamalarda izahat verilib. Məktəbin cari ilin sentyabrında açılmasını və tədris personalının bu vaxtadək formalaşmasını vacib sayan Hamilər Şurası sədrdən xahiş etdi ki, o, qeyd olunan vəzifələri tutmaq istəyənləri şəxsən və ya yerli qəzetlər vasitəsilə dəvət etsin. Onların təyinatı məktəb nizamnaməsinin 10-cu paraqrafının birinci bəndində göstərilən qaydada aparılmalı və iddiaçılar məktəbdə müəllim vəzifəsini tutmaq hüququnu verən sənədləri təqdim etməlidirlər. Qulluqçulara və bütövlükdə xidməti personala gəldikdə isə, onların işə qəbulu və işdən azad edilməsi ilk vaxtlarda Hamilər Şurasının sədrindən asılı olacaq. Məktəbin binasındakı zirzəmilərin yanğın təhlükəsizliyi qaydaları baxımında və sanitar–gigiyenik

* Bax: sənəd № 28.

şərtlərə uyğun mallar və digər əşyalar üçün anbar kimi icarəyə verilməsi də onun sərəncamındadır.

Sonda Hamilər Şurası qərara aldı:

1) Şuranın sədrinə inşası başa çatmış məktəb binası ilə tanış olmaq üçün öz adından yerli quberniya rəhbərliyinə müraciət etmək hüququ verilsin.
2) Bu protokolun surəti cənab Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri vasitəsilə cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə təqdim olunsun.

Əslini imzaladılar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, üzvlər: S. Tağıyeva, M. Latkina, F. Vəzirov, H. Məlikov, A. Pobedonostsev, Ə. Topçubaşov, A. Txorjevski.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 84-87.

№ 28

Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin tədris personalının, qulluqçularının şəxsi tərkibinin cədvəli (onların saxlanılması və məktəbin digər ehtiyacları üçün zəruri olan məbləğ göstərilməklə)

№ №	**Vəzifələrin adı və xərclərin predmeti**	**Şəxslərin sayı**	**İl ərzində saxlanılmaq üçün tələb olunan vəsait (rublla)**	
	Tədris personalı		Bir nəfərə	Hamıya
1.	Müdirə, özü də müəllimə	1	700	700
2.	Müdirənin köməkçisi, özü də müəllimə	1	500	500
3.	Şəriət və Azərbaycan (tatar) dili müəllimələri, özləri də nəzarətçilər	2	500	1000
4.	Əl işi və evdarlıq müəlliməsi	1	360	360
5.	Kitabxana və tədris vəsaitləri üçün	-	500	500
6.	50 şagirdin və tədris personalının ərzağı (sutkada 20 qəpikdən)	-	73	4015
7.	Qadın həkimin məktəbə gəlişinə və xəstələrə baxdığına görə	-	-	360
8.	Xidməti personala müavinətlərin verilməsi və dava-dərman üçün	-	-	300

		-	Cəmi – 7735	
	Qulluqçular			
1.	Xadimə	1	360	360
2.	Qadın aşbaz (böyük) (kiçik)	1 1	240 180	240 180
3.	Mətbəxdə qabların yuyulması və təmizlənməzi üçün qulluqçu	1	120	120
4.	Siniflərdə və pansionda yığışdıranlar	5	120	600
5.	Xəstəxanada feldşer	1	300	300
6.	Xəstəxanada dayələr	2	120	240
7.	Süpürgəçilər (böyük) (kiçik)	1 1	240 180	240 180
8.	Xidmətçilərin ərzağı	-	60	840
9.	Binanın isidilməsi və işıqlandırılması, habelə digər təsərrüfat ehtiyacları üçün	-	-	1500
			Cəmi -12535	

Qeyd: 1) Xidmətçilər ehtiyac yarandığı zaman göstərilən sayda götürülə bilər. 2) Süpürgəçinin vəzifəsi həyəti və səkini təmiz saxlamaq, həmçinin quyudan içməli suyu vurmaqdır.

İzah: yuxarıda göstərilən xərcləri ödəmək üçün aşağıdakı vəsaitlər mövcuddur:

a) 125000 rublluq toxunulmaz kapitaldan əldə olunan faizlər (5%-lik dövlət rüsumu istisna olmaqla) – 4750 rubl; b) məktəb binasındakı zirzəmilərdən yığılan icarə haqqı – 2500 rubl. Cəmi – 7250 rubl. Beləliklə, göstərilən xərclər üçün 5285 rubl çatmır, lakin bu kəsir, aşağıda deyildiyi kimi, 15821 rubl 65 qəpik məbləğində nağd sərbəst kreditin hesabına ödənilə bilər.

Protokolda deyildiyi kimi, hazırkı nağd sərbəst kredit aşağıdakılardan bunlardan təşkil olunmuşdur: 1) 1901-ci ilə qədər 125000 rubl toxunulmaz kapitaldan əldə olunan faizlər – 21910 rubl 31 qəpik; 2) məktəb binasında icarəyə verilən zirzəmilərdən cari ilin aprelinə qədər yığılan 5911 rubl 25 qəpik. Bu da 27821 rubl 56 qəpik sərbəst kredit təşkil edəcək ki, ondan da 21700 rubl 4%−lik

dövlət renta sənədləri, qalan 6121 rubl 56 qəpik isə - nağd vəsaitdir.

Həmin kreditdən (27821 rubl 56 qəpik) 12000 rublu məktəb–pansion üçün lazım olan şəraitin yaradılması, müxtəlif əşyaların, o cümlədən, geyimlərin, ayaqqabıların və təsərrüfat ləvazimatının alınmasına sərf etmək nəzərdə tutulub. Sonuncu məbləğ istisna olunduqda, 15821 rubl 56 qəpik sərbəst nağd kredit qalır. Məhz bu məbləğ yuxarıda göstərilən 5285 rublluq kəsiri ödəmək üçün nəzərdə tutulub, əlbəttə ki, əgər buna başqa vəsait tapılmazsa.

Bundan başqa 1901-ci ildə göstərilən toxunulmaz kapitalın faizləri 4700 rubl və cari ilin aprelindən 1902-ci ilin yanvarından məktəb binasındakı zirzəmilərin icarəyə verilməsindən əldə olunan vəsait 1800 rubl, cəmi - 6500 rubl sərbəst kredit təşkil edəcək. Lakin bu məbləğ açılışından (yəni cari ilin sentyabrından) 1902-ci ilin yanvarınadək məktəbin saxlanılması üçün tələb olunan ümumi xərcləri ödəməyə nəzərdə tutulub.

Əslini imzaladılar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, Hamilər Şurasının üzvləri: S. Tağıyeva, M. Latkina, F. Vəzirov, H. Məlikov, A. Pobedonostsev, Ə. Topçubaşov, A. Txorjevski.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 88-90.

№ 29
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
25 aprel 1901-ci il

Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası özünün 22 aprel tarixli iclasında hazırlıq işlərini müzakirə edərək, məktəbin cari ilin sentyabrında açılmasını mümkün saymış və bu barədə elan verməyi qərarlaşdırmışdı. Elanda bildirilməlidir ki, məktəbin təsisçisi H. Z. A. Tağıyevin ianə etdiyi vəsait hesabına pansiona qəbul olunan 20 nəfər imkansız müsəlman qızlardan başqa 100 rubl illik təhsil haqqı ilə daha 30 nəfər qız qəbul oluna bilər.

Həmin iclasda ilk vaxtlarda 50 şagirdlik məktəbin saxlanılmasına zəruri olan xərclər smetası hesablanmış və təxmini hesablamalara görə, bunun üçün 16 min rubl gərəkdir. Bundan başqa ilkin işlər üçün 12 min rubl lazım olacaq. Hamilər Şurası məktəbin ilkin hazırlıq işləri üzrə bütün vəzifələri öz üzərinə götürməyi, növbəti iclasda müdirə, müəllimə və şəriət müəlliməsi vəzifələrini tutmaq istəyən namizədlər haqqında məlumat verməyi H. Z. A. Tağıyevdən xahiş etməyi qərarlaşdırdı. İclasın sonunda Hamilər Şurası şagirdlərin geyim formasını müzakirə edərək, təcrübə kimi hələlik Dağıstan müsəlman qadın geyimini məqbul saymışdı.

№ 30
"Kaspi" qəzetində dərc edilən elan
4 may 1901-ci il

Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası nəzərə çatdırır ki, məktəb 1901-ci ilin sentyabrında açılacaq. Nizamnamənin 7-ci paraqrafına və Hamilər Şurasının qərarına əsasən 20 nəfər pulsuz təhsil alacaq pansioner qızlardan əlavə birinci ildə yaşı 8-dən yuxarı, təhsil haqqı ildə 100 rubl olan daha 30 nəfər öz hesabına oxuyan müsəlman şagird qəbul oluna bilər.

Öz qızlarını adı çəkilən məktəbə vermək istəyənlər öz müraciətlərini, övladlarının doğum şəhadətnamələrini və çiçək əleyhinə peyvəndin vurulması haqqında arayışı Bakı şəhərinə, Hamilər Şurasının sədri və Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin təsisçisi H. Z. A. Tağıyevə ünvanlaya bilərlər [49].

№ 31
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
24 iyun 1901-ci il

Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası özünün 22 aprel tarixli iclasında Şuranın sədri H. Z. A. Tağıyevə məktəbin müdirəsi, rus və tatar dilləri, şəriət müəllimələri vəzifəsini tutmaq üçün namizədləri seçməyi həvalə etmişdi.

Hazırda H. Z. A. Tağıyevin təqdimatı əsasında Şura tərəfindən həmin vəzifələrə aşağıdakı şəxslər tövsiyə olunur: rus–müsəlman qız məktəbinin müdirəsi vəzifəsinə – Hənifə xanım Məlikova [50] - Tiflisdəki Müqəddəs Nina tədris müəssisəsinin məzunu; müdirənin köməkçisi və müəllimə vəzifəsinə - Məryəm xanım Sulkeviç [51] (Litva tatarı), şəriət və tatar dili müəlliməsi vəzifəsinə – Əsmət xanım Məmməd Əmin Əfəndi qızı (əslən Ahalsıx şəhərindən). Məktəbin nizamnaməsinə uyğun olaraq, bu şəxslərin vəzifədə təsdiqi Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisindən asılıdır.

Bundan başqa daha bir şəriət və tatar dili, həmçinin əl işi və evdarlıq müəllimələri vəzifəsi boş qalır. Bunlardan birinci vəzifəyə əslən Quba şəhərindən olan Səkinə xanım Hacı Mir Heybət qızı Axundovadan [52] ərizə daxil olub.

№ 32
H. Z. A. Tağıyevin A. S. Txorjevskiyə məktubu
17 avqust 1901-ci il

Bakı Aleksandrainski rus–müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin 10-cu paraqrafına uyğun olaraq, üç nəfər müəllimənin – Hənifə Məlikovanın, Məryəm Sulkeviçin və Əsmət xanım Məmməd Əmin Əfəndi qızının seçilməsi haqqında Hamilər Şurasının 25 iyun tarixli qərarının surətini, həmçinin Müqəddəs Nina adına Tiflis qadın tədris müəssisəsində 6 sinif bitirməsi haqqında Hənifə Məlikovaya verilən 810 №-li (8 iyul 1900-cü il tarixli) şəhadətnaməni, Vilno qadın gimnaziyasını bitirməsi haqqında Məryəm Sulkeviçə verilən 299 №-li attestatı və molla (müəllimə) adını almaqdan ötrü imtahan keçməsi haqqında Əsmət Soltan xanım Məmməd Əmin Əfəndi qızına Zaqafqaziya Sünni Ruhani İdarəsi tərəfindən verilən 1490 №-li attestatı (11 dekabr 1900-cü il tarixli) göndərərək, bu şəxsləri həmin vəzifələrə təyin etmək barədə vəsatət qaldırmağı Zati-alinizdən xahiş edirəm. Təqdim olunan sənədləri sonra məktəbin Hamilər Şurasına qaytarmağı rica edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 91.

№ 33
Baron de Bayın [53] **“Обозрение России” (“Rusiyanın icmalı”)** [54]
jurnalında dərc edilən məqaləsindən

“Tatarlar arasında. Dərbənddən Yelizavetpola” fəsli.

...Nikolayevski küçəsində [55] şərq modern üslubunda tikilən bir bina ucalır. Bu bina oralarda çox baha satılan torpağın qiyməti nəzərə alınmazsa, beş yüz min rubla [56] başa gəlmişdi.

Səxavətli xeyriyyəçinin ilhamlandığı ideya və onun apardığı mübarizə əbədi xatırlanmağa layiqdir.

Neft hesabına varlanan tatar cənab Tağıyev o bölgələrdə nadir hallarda rast gəlinən səxavətli zənginlərdəndir.

O müsəlman digər şanlı işlərlə yanaşı Bakıda gənc müsəlman qızlar üçün məktəb açdırmaq istədi.

Bu ideya çox müasir, maraqlı və genişdir. O, heç də çətinliksiz həyata keçməmişdi. Müsəlman ictimai fikri məktəbə yalnız pansioner qızların qəbul olunmasını, kişilərə girişin qadağan edilməsini, qızların məktəbdən çadrada

çıxmasını, müəllim ştatının qadınlardan ibarət olmasını tələb etmişdi. Pedaqoqlar müxtəlif dinlərə, müxtəlif millətlərə mənsub ola bilərdi.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 106, v. 50.

№ 34
Bakı rus – müsəlman qız məktəbi

Növbəti tədris ilində Bakımızda mahiyyətinə görə yeganə və bütün Rusiya imperiyasında ilk müsəlman qadın təhsil müəssisəsi açılacaq.

Məktəbin bizim müsəlmanların gələcək əqli–mənəvi inkişafında mühüm rolunu nəzərə alaraq, oxucularımızı bu məktəbin nizamnaməsi ilə tanış etməyi borc bilirik.

Rusiyada müsəlman qızlar üçün ilk məktəb İmperator Həzrətləri Nikolay Aleksandroviç və İmperatriçə Həzrətləri Aleksandra Fyodorovnanın müqəddəs tacqoyma mərasimi şərəfinə Bakıda təsis edilir və "Bakı İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus–müsəlman qız məktəbi" adlanır [57].

Nizamnamənin təsdiqindən sonra təsisçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev məktəbin tezliklə açılması üçün bütün zəruri tədbirləri görmüşdü.

O, ilk növbədə Dövlət bankının yerli şöbəsinə 125 min rubl köçürdü və məktəb binasının inşasına başlanıldı.

Bu vaxtadək toxunulmaz kapitalın üstünə gələn faizlər 20 min rubla çatmışdır ki, həmin məbləğ məktəbin ehtiyaclarına sərf edilə bilər. İki il ərzində Nikolayevski küçəsində tikilən məktəb binası isə artıq hazırdır.

Bakının ən yaxşı küçələrinin birində yerləşən rus–müsəlman qız məktəbinin binası memarlıq cəhətdən gözəl tikili kimi şəhərimizi bəzəyəcək. Binada heç bir artıq element yoxdur, əksinə, zərif sadəlik və hər hissəsində harmoniya hiss olunur. Binanın planı Hacı Zeynal Abdin Tağıyev tərəfindən elə geniş götürülüb ki, onun daxili açılacaq məktəbin tələbatlarından qat–qat artıqdır: bina o qədər geniş və rahatdır ki, burada təkcə dördillik məktəbi deyil, şagirdlərin sayı çox olan qadın progimnaziya–pansionunu, hətta qadın gimnaziyasını yerləşdirmək mümkündür.

Məktəbin gələcəkdə genişləndirilməsi üçün olduqca əlverişli olan bu amilə görə bütün aşağı (zirzəmi) mərtəbəni icarəyə vermək imkanı yarandı ki, bu isə məktəbin saxlanılmasına ildə bir neçə min rubl əlavə vəsait deməkdir.

Məktəb binasına sərf olunan dəqiq rəqəmi hələ müəyyən etmək mümkünsüzdür, lakin Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin binanın tikintisini belə geniş aparmasından görünür ki, ianə edilən kapitalla birgə inşaat işlərinə 200 min rubldan artıq xərclənib.

Bu vaxt ərzində Hamilər Şurasının tərkibi də formalaşmışdır. Fəxri təsisçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin sədrlik etdiyi Şuraya hazırda Bakı quberniya qazısı Hacı Molla Cavad Axund Məmməd Əlizadə, Bakı şəhərinin başçısı vəzifəsini icra edən M. A. Belyavski, təsisçinin həyat yoldaşı S. Tağıyeva, Bakı qadın gimnaziyasının müdirəsi M. M. Latkina, Bakı kişi gimnaziyasının direktoru A. İ. Pobedonostsev, Bakı şəhər dumasının üzvü Həsən bəy Məlikov, "Kaspi" qəzetinin redaktoru və naşiri Əlimərdan bəy Topçubaşov, dağ-mədən mühəndisi Fərrux bəy Vəzirov və tədris müəssisəsindən daimi üzv – Bakı quberniyası Xalq məktəblərinin müdiri A. S. Txorjevski.

Bu ilin yazında keçirilən iclaslarda Hamilər Şurası məktəbin açılması ilə əlaqədar bir sıra təşkilati məsələləri müzakirə və həll etdi [58]. Lakin gözlənildiyi kimi, ən vacib və eyni zamanda ən mürəkkəb məsələ rus–müsəlman qız məktəbinin müdirəsi və müəllimələri vəzifələrinə uyğun şəxsləri seçmək oldu [59].

Təlim–tərbiyə personalının seçilməsində qarşıya çıxan çətinlikləri, habelə bizim müsəlmanlar üçün yeni və mühüm olan bu addımın atılmasında ehtiyatlı olmağın zəruriliyini nəzərə alan Hamilər Şurası rus–müsəlman qız məktəbinin dəqiq açılış gününü təyin etməyib. Hazırlıq işləri tam başa çatdıqdan sonra bütün Rusiya müsəlmanlarının maraqla gözlədiyi müsəlman qız məktəbinin rəsmi açılışı barədə xüsusi elan ediləcək.

T. [60].

"Kaspi", 21 avqust 1901-ci il.

№ 35
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
19 sentyabr 1901-ci il

Sentyabrın 16-da keçirilən Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasının iclasında ərizə vermiş şagirdlərin qəbulu və məktəbin açılma vaxtı məsələləri müzakirə olunmuşdu. Məlum oldu ki, məktəbə Zaqafqaziya, habelə Şimali Qafqaz quberniyalarından müxtəlif silklərə (o cümlədən, xan) və dərəcələrə (ruhani, hərbi və s.) mənsub müsəlman valideynlərdən 52 ərizə daxil olub. Bunlardan qəbul olunub: məktəbin təsisçisi H. Z. A. Tağıyevin vəsaiti hesabına – 21 nəfər pansioner qız, öz hesabına oxuyan - 14 pansioner qız. 17 nəfərə rədd cavabı verilib (4 nəfərə yaş həddinə uyğun gəlmədiyinə (12-14 yaş), 13 nəfərə pulsuz pansioner yerinə vakansiya qalmadığına görə).

Həmin 13 nəfər müsəlman qıza təhsil vermək arzusunda olan məktəbin təsisçisi H. Z. A. Tağıyev Şuraya təklif etdi ki, məktəb zirzəmilərinin anbar kimi istifadə olunması nəticəsində toplanan gəlir – onun təsis etdiyi 20 yerdən başqa,

əlavə pulsuz pansioner yerinin açılmasına sərf edilsin.

Binanın özü isə, demək olar ki, hazırdır və indi elektrik naqillərinin çəkilməsi, Hamilər Şurasının üzvü Həsən bəy Məlikovun rəhbərliyi altında məktəb üçün alınan mebel və digər təsərrüfat əşyalarının quraşdırılması üzrə fəal işlər gedir. Artıq məktəbə qəbul olunan və Bakıya gələn və şagirdlər Həsən bəy Məlikovun evində qalırlar.

Məktəbin təntənəli açılışı bu ayın sonunda nəzərdə tutulub, açılış günü barədə yaxın vaxtlarda xüsusi elan veriləcək.

№ 36
Bakıda rus–müsəlman qız məktəbinin açılması haqqında

Maarifin inkişafına bizdə o qədər böyük ehtiyac var və eyni zamanda, gəncliyimizin təlim–tərbiyəsi ilə məşğul olan əsl təhsil ocaqlarımız o qədər azdır ki, məqsədindən asılı olmayaraq istənilən məktəbin açılması öz ölkəsinə xeyir arzulayan hər kəsin qəlbini xüsusi sevinclə doldurur. Hər bir məktəbə ölkənin maarif müəssisələrindən biri kimi baxarkən, biz yeni təhsil ocağının yaranmasını alqışlayır və hiss edirik ki, məktəblərin sayının artması, bununla əlaqədar maarifin yayılması bizi işığın zülmət, xeyrin şər üzərində qələbəsinə yaxınlaşdırır.

Əgər hər məktəbin açılması cəmiyyətin qabaqcıl hissəsini bu qədər sevindirirsə, onda bərabəri olmayan və ilk dəfə yaranaraq, nəinki Qafqaz diyarı, eləcə də bütün Rusiya, hətta bütün dünya müsəlmanlarının rəzil həyatına işıq saçacaq məktəb haqqında nə demək olar!

Bizim müsəlmanların əqli–mənəvi inkişafında yeni dövrün başlanmasını təcəssüm etdirən bu cür məktəb rolunda nəsli fəxri vətəndaş Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin Bakıda yaratdığı İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus-müsəlman qız məktəbi çıxış edir. Bu səxavətli xeyriyyəçinin adı o qədər populyardır ki, o, xeyriyyə işlərində yaxından iştirak edən ən varlı müsəlman kimi öz vətənindən çox uzaqlarda tanınır.

Milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq, imkansızlara maddi yardım göstərən, milyonçu kasıblara qarşı səxavətli olmalıdır kimi dar və şəxsiyyətə toxunan düşüncədən tam uzaq olan H. Z. A. Tağıyev həqiqətən də ehtiyacı olanlara kömək etməyin vacibliyini və zəruriliyini anlayır.

Lakin cənab Tağıyev özünü xalq maarifinin köməyinə xüsusi həvəs və inadla yetir. Təhsilin qatı tərəfdarı olan H. Z. A. Tağıyev onunla maarif məsələləri ilə əlaqədar təmasda olanların hamısını təəccübləndirir. Heç bir təhsil almayan bu şəxsin fitri ağlı maarifin böyük qüdrətinə inamla və əminlik enerjisi ilə doludur.

Müasir ziyalı insanın dilindən eşidilə bilən fikirləri söyləyərkən, təhsilin ehtiyac və tələbatlarını çox vaxt ödəyən Hacı Zeynal Abdin Tağıyev məktəbə bu qədər pərəstiş etməklə, onu həqiqətən ilahiləşdirməklə öz həmsöhbətini heyrətə gətirir.

Cənab Tağıyevin hər il müəyyən məbləğ xərcləyərək fəxri hamisi olduğu və ya onlarla təqaüdçü şagirdi saxladığı bütün tədris müəssisələrini sadalamaq qeyri–mümkündür. Şagirdlərə birdəfəlik müavinətlər şəklində dəfələrlə yardım göstərən cənab Tağıyev ümumdövlət və yerli əhəmiyyət daşıyan böyük hadisələrdən maarifin xeyrinə işlər görmək üçün istifadə edir. Onun Bakıda Aleksandr Nevski kilsəsinin açılması [61] və Gürcüstan ekzarxının Bakıda olması [62] şərəfinə 10 min rublu ianə etməsini xatırlatmaq olar. Həmin vəsaitdən 3 min rubl Bakıda pravoslav kilsəsi nəzdində məktəbin xeyrinə, 7 min rubl isə Bakı qəzası xalq məktəblərinin vəsaitlərinin artırılmasına ayrılmışdı. H. Z. A. Tağıyevin Bakı qəzasının Mərdəkan kəndində açdırdığı xüsusi bağçılıq məktəbi, məktəb üçün gözəl bina tikdirməsi, geniş bağ saldırması və məktəbin saxlanılmasına on minlərlə rubl vəsait ayırması, əlbəttə, çoxlarının yadındadır [63]. Xeyriyyəçi bu yaxınlarda Qafqaz islah koloniyaları və azyaşlı cinayətkarlar üçün sənətkarlıq sığınacaqlar cəmiyyətinin xeyrinə 20 min, Peterburq Xeyriyyə Cəmiyyətinin [64] xeyrinə 10 min, açılacaq Bakı Kommersiya məktəbinin [65] xeyrinə 50 min rubl ianə etmişdir.

H. Z. A. Tağıyevin xeyriyyəçilik, o cümlədən, maarif sahəsində gördüyü işlər ona bizim diyarın əhalisi arasında layiqli hörmət, müsəlmanlar arasında isə əsl pərəstiş qazandırmışdı. Bunun sayəsində H. Z. A. Tağıyev yaxşı və xeyirli işlərə həssas yanaşan insan kimi digər varlı müsəlmanlardan çox seçilir. Ona görə də bizim diyarda, habelə Rusiyanın daxili quberniyalarında yaşayan müsəlmanlar üçün nadir və ictimai xarakterli xeyirli işlər H. Z. A. Tağıyevin bu və ya digər şəkildə iştirakı olmadan baş tutmur. Bu baxımdan bizim müsəlmanlar cənab Tağıyevi digər dindaşlarına nümunə göstərməyi çoxdan adət ediblər. Sonuncular bəlkə də bakılı xeyriyyəçidən varlıdırlar, lakin insanın özündən sonra qoyub getdiyi ən yaxşı xatirə olan mənəvi keyfiyyətlər, xeyrə və nura məhəbbət cəhətdən çox kasıbdırlar.

Lakin H. Z. A. Tağıyevin bu vaxtadək gördüyü maarifçi–xeyriyyə işlərinin zirvəsi onun Bakıda açdırdığı rus–müsəlman qız məktəbidir. Təkcə ona görə yox ki, cənab Tağıyev bu məqsədlə 200 min rubldan artıq vəsait xərcləyib, əsasən ona görə ki, təsisçi özü məktəbə böyük əhəmiyyət verir və həmin ilk məktəb müsəlmanların gələcək mənəvi inkişafına önəmli təsir göstərəcək.

Müsəlmanların ümumi cahilliyindən irəli gələn müsəlman qadınının olduqca ağır vəziyyəti, onun işıqdan və havadan məhrum edilməsi, rahat oxunan əlifbanın, savadlı Quran və şəriət təfsirçilərini hazırlayan və düzgün təşkil edilən

ruhani məktəbinin olmaması islam etiqadına mənsub xalqların ümumi geriliyinin əsl səbəbidir. Müsəlman xalqlarının gələcəyi məhz bu kimi vacib məsələlərin, düzgün və tez həllindən asılıdır.

Ümummüsəlman həyatının bu təxirəsalınmaz ehtiyacları ödənilmədən müsəlmanların gələcək mövcudluğunu, xüsusən də, onların müasir xalqların mədəni–iqtisadi arenasında mübarizəsini, təsəvvür etmək çətindir. Bizim müsəlmanların da şüuru nadan ömür sürdükləri o ağır şəraitin ziyanını daha çox anlamağa başlayır.

Məhz buna görə Bakıda qızlar üçün təhsil müəssisəsinin yaradılması xəbəri bütün müsəlman dünyasını həyəcanlandırdı: imperiyanın müsəlmanlar yaşayan, demək olar ki, bütün bölgələrindən, o cümlədən, bizim redaksiyaya narahatlıqla dolu suallar gəlirdi: bu nə məktəbdir, onun proqramı necə olacaq, təlim–tərbiyə personalı kimlərdən ibarət olacaq və i.a. Sualların çoxunda müsəlman qız məktəbinin özünün təşəbbüsünə bir növ qorxulu etimadsızlıq müşahidə olunurdu: H. Z. A. Tağıyev "belə" işə tez başlamayıbmı? Müsəlman əhalisinin cahil hissəsi, xüsusilə də, ruhanilər buna necə yanaşacaqlar?..

Etiraf etmək lazımdır ki, bu cür sualların indi də mövcud olmağa ixtiyarı var və onlar nəinki təhsilli kütlənin, həmçinin etiqad etdikləri dindən və şəriətlərin az başı çıxan və bundan xəcalət çəkməyən müsəlmanların Məhəmmədin dininə olan fikir və baxışlarından irəli gəlir.

Müsəlmanlıq haqqında yanlış təsəvvürlər arasında qadının mövqeyinə dair formalaşan baxışı xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məhəmməd peyğəmbərə və onun yaratdığı Qurana yalnız mənfi, hətta düşmən mövqedən yanaşanlar, əlbəttə ki, müsəlman qadının bədbəxtliyini də birbaşa Məhəmmədin dininin nəticəsi kimi görməli idilər: "müsəlmanların peyğəmbəri və onun şəriəti qadını dilsiz-ağızsız ev heyvanı səviyyəsinə çatdırmış, öz davamçılarına aşılamışdır ki, qadın kişinin köləsidir, onun əyləncələri və evdə qulluq üçün yaranıb!"

Bu "təlimi" Məhəmmədin adına çıxaranlar unudurlar ki, dünyada nizamlı ümumbəşər həyat yaratmağa çalışan islamın qurucusu təbiətin özünün birgə, həmrəy və bərabər yaşamaq üçün yaratdığı iki cinsdən olan insanlar arasında bərabərsizliyi din tərəfindən qanuniləşdirə, belə mənəviyyatsız və antisosial fikri təbliğ edə və onun tərəfdarı ola bilməzdi.

Ölümə məhkum belə din yaranarkən məhv olmalı idi, çünki öz tərəfdarlarına bəşər əleyhinə ideyalar təlqin edirdi. Lakin bütün Yer kürəsinə səpələnmiş ərəb peyğəmbərlərinin davamçıları yüz milyonlardı və onların sayı getdikcə çoxalır...

Qəzetimizin səhifələrində yer alan bir sıra məqalələrdə ətraflı bəhs edilən bu mövzuya toxunmayaraq yalnız bunu deyək ki, islamın peyğəmbəri kişi və qadının bir maddədən yarandığını (Quran: Qadınlar haqqında fəsil) təbliğ edərək,

qadına bütün şəxsi, ailə və əmlak hüquqlarını aid etmiş və bununla da, qadına kişi ilə eyni hüquqi vəziyyət yaradaraq onu sonuncu ilə bərabər ictimai–mənəvi səviyyəyə yüksəltmişdir.

Lakin əgər müsəlman qadını kişilərlə bərabər hüquqlu olmasına baxmayaraq, hüquqsuz məxluq kimi çıxılmaz vəziyyətə düşüb və indi də belə haldadır, bunun günahı heç də Məhəmmədin dinində deyil. Günah müsəlman xalqlarının yaşadığı sosial–məişət münasibətlərinin tarixində və əsrlər boyu peyğəmbər təlimini cahil, lakin böyük qüdrətə malik, şəriət qanunlarından öz maraqları və şərq hökmdarlarının istəkləri naminə istifadə edən ruhanilər tərəfindən təhrif olunmasındadır...

İstər ayrı–ayrı şəxslərin, istərsə də bütöv cəmiyyətlərin, xalqların real həyatı heç vaxt qanunla və dinlə müəyyən edilən normalara sığışa bilməz. Özündə mütərəqqi başlanğıcı ehtiva edən bəşər həyatı ətraf mühitin, məkan və zamanın təsiri altında bu və ya digər formalar ala bilər. Konkret cəmiyyətdəki "faktiki" vəziyyət onun adət-ənənələrini təşkil edən və əsrlərlə formalaşan həyat şəraitinin nəticəsidir. Həmin şərait nə qədər mənfi və ziyanlı olsa da, o, keçmişin ağır yükü kimi tezliklə unudula bilməz; onun öz tərəfdarları olub və olacaqdır ki, bunlardan da kimisi nadanlıqdan, kimisi qərəzçilikdən və başqa şeylərdən köhnəliyin "pozulan haqlarının" müdafiəsinə qalxacaq.

Təəssüf ki, müsəlman qadınının faktiki vəziyyəti bu cürdür: o, indi hüquqsuzdur, daha güclü cinsin zülmü altındadır, öz ağlını və təbii bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanından məhrumdur. Bir sözlə, "Allahın və peyğəmbərin bəxş etdiyi" hər şey onun əlindən alınıb!

Müsəlman qadınını bu cür kədərli vəziyyətdən yalnız məktəb xilas edə bilər.

Bakıda açılan və müasir anlamda ilk məktəb olan İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus–müsəlman qız məktəbi müsəlman qadınının əqli və mənəvi inkişafının başlanğıcını qoyacaqdır. Bu, əlbəttə, o demək deyil ki, müsəlmanlar indiyədək qadın məktəbi bilməyiblər və öz qızlarını oxutdurmayıblar. Yüksək təhsilli və savadlı, hətta Bağdad, Qahirə, Kordova və Şərq dövlətlərinin digər elm mərkəzlərinin akademiyalarında professor vəzifəsini tutan müsəlman qadınlarının adları qızların oxuduğu məktəblərin çoxsaylı olmasına dəlalət edir. Bağdad mədrəsələrində ədəbiyyatdan mühazirələr oxumuş məşhur Fəhrum–Nisə, qadınlara və kişilərə ilahiyyatdan dərs keçmiş Ümmül–Xeyr Fatimə və Ümmül–İbrahim əl–Yeldani, Kordovada qrammatika üzrə professor əl–Əruziyyə və başqaları öz dövrünün çox savadlı adamları hesab olunublar.

Lakin müsəlman qadınının şüurlu bəndə kimi azadlıqdan bəhrələndiyi dövr təəssüf ki, tarixdə qaldı. Bununla belə, tarix sübut etdi ki, islam maarifə

düşmənçiliklə yanaşmır, o, əgər qanunları təhrif edilməzsə, müsəlman xalqlarını tərəqqiyə aparan güclü stimuldur. Müsəlman qadınını indi düşdüyü səviyyəyə endirən qapalılığın tərəfdarları yuxarıda adı çəkilən qadınların adları qarşısında utanmalıdırlar! Və yalnız İstanbulda, Qahirədə, Bombeydə, Kəlküttədə yaşayan qabaqcıl müsəlmanların qadınların əqli–mənəvi vəziyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə gördüyü tədbirlər onlara qarşı edilən "günahın" qismən yuyulmasına kömək ola bilər.

Qafqaz diyarına və ümumiyyətlə, rusiyalı müsəlmanlara gəldikdə isə, onlarda müsəlman qızların oxuması üçün düzgün təşkil edilmiş məktəbin mövcudluğundan bixəbərik. Bizə yalnız diyarın zəngin müsəlmanlardan yığılacaq ianələr və dövlət xəzinəsindən subsidiyalar hesabına 80-ci illərdə Tiflisdə müsəlman qızlar üçün xüsusi institutun açılması cəhdi məlumdur.

Keçmiş Qafqaz Canişini Baş idarəsinin rəisi, mərhum general Staroselskinin tərəfdarı olduğu bu fikir müsəlman qızlar üçün xüsusi tədris müəssisəsinin açılmasının narahat və hətta təhlükəli olmasını deyənlərin ucbatından öz həllini tapmadı.

Həmin Tiflisdə 80-ci illərin əvvəllərində qızlar üçün ibtidai məktəb açdıran müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti təsis olundu. Lakin həm cəmiyyət, həm də məktəb vəsait çatışmazlığı səbəbindən tezliklə bağlandı.

Sadalananlardan başqa bizdə müsəlman qızların təhsili ilə əlaqədar ciddi cəhdlər və qayğılar olmamışdır.

Doğrudur, Qafqaz diyarının şəhərlərində və hətta bir çox kəndlərində yaşayan müsəlmanlarda qızların ev və ya məktəb təhsili var: qızlar savadlı və Quranı oxuyan qadının, nadir hallarda mollanın yanında toplaşır, adətən müsəlman məktəblərində keçilən, əsasən də mənasını anlamadan Quranı oxumağı, habelə toxuma və ya tikmə kimi əl işlərindən birini öyrənir. Hazırda bizim bir neçə bu cür qadın məktəbi var.

Məktəblərin müsəlmanların həyatında tutduğu məlum mövqeyi, onların populyarlığını inkar etmədən deməliyik ki, burada çox vaxt hökm sürən sxolastik təlim üsulları və qaydalar onları müasir mənada məktəb adlandırmağa imkan vermir. Buna görə də Bakıda açılan rus–müsəlman qız məktəbini tam ixtiyarla Rusiyada müsəlman qızların təhsili üçün nəzərdə tutulan ilk tədris müəssisəsi adlandırmaq olar. Lakin bu məktəb təkcə say baxımından deyil, həm də nümunəvi quruluşuna görə birincidir. Həmin quruluş müsəlmanların indiki həyat şəraiti və qadına olan kütləvi münasibətin fonunda çox gərəklidir. Oxucularımızı "Kaspi"nin 183-cü nömrəsində* tanış etdiyimiz Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin məzmunundan göründüyü kimi, məktəbin təşkili,

* Bax: sənəd № 34.

təlim–tərbiyə işinin quruluşu qadın təhsilinin əleyhdarlarını da razı salmalıdır. Onlar bilməməzlik ucbatından istənilən maarif müəssisəsinə qarşı çıxır, belə bir cəfəng fikrin üstündə dururlar ki, bütün "yeniliklər" yalnız dini, ictimai, ailə əsaslarının, köhnə ənənələrin pozulmasına gətirib çıxarır…

Bu məktəbin təsisçisi müsəlman əhalisinin təəssüf ki, mühüm hissəsini təşkil edən bu köhnəliyin tərəfdarları ilə hesablaşmaya bilməzdi, ona görə də məktəbin nizamnaməsi tərtib olunarkən müsəlmanların ümumiyyətlə qadın təhsilinə olan təsəvvürləri mütləq saya alınmalı idi. Bu yalnız güzəşt deyil, həmçinin bizim müsəlmanların hazırkı əqli–mənəvi vəziyyəti şəraitində maarifçilik xarakterli işdən nəticələr əldə etmək üçün zəruri olan addım idi. Müsəlmanları inandırmaq lazım idi ki, Bakıda təsis edilən rus–müsəlman məktəbi qızlara gələcəyin qadını, həyat yoldaşı və anası olarkən lazım olan bilikləri vermək məqsədini güdür, həmin biliklər onu ailədən təcrid etməyəcək, öz dinindən və dilindən uzaqlaşdırmayacaq. Onları əmin etmək lazım idi ki, müsəlman qadınına təhsil vermək onu təkcə rusca danışmağı öyrətmək, doğma dilini unutmaq, dəblə geyinmək, ətrafdakıların adətlərini lağa qoymaq, qadın və ana borcundan imtina edərək ballara və teatrlara getmək demək deyil, əksinə, rus–müsəlman məktəbi elə təhsil vermək niyyətindədir ki, müsəlman qadını həm rusca danışmağı, həm ədəbli geyinməyi, həm ərinin əsl xanımı və övladlarının əsl anası qalmaq şərtilə ağılla əylənməyi bacarsın. Doğrudur, bu bütün qadın məktəbləri qarşısında qoyulan tələblərdir, lakin müsəlman qızlara təhsil verən ilk məktəb üçün onlar daha vacibdir, çünki bu bütün müsəlman cəmiyyətinin rəğbətini qazanmaqdan və xüsusən də, qadını zülmətdə saxlamağın tərəfdarı olanların bəd arzularını puça çıxarmaqdan ötrü lazımdır.

Biz şübhə etmirik ki, Bakı rus–müsəlman qız məktəbi bizim arzuladığımız tələblərə cavab verəcək. Nizamnamə ilə təsbit olunan, müsəlman nöqteyi-nəzərindən bütün tələbatları ödəyən məktəbin quruluşu buna zəmanət verir.

Bu baxımdan xüsusi diqqət çəkən məqamları qeyd edək: məktəb öz xüsusiyyətinə görə qapalı təlim–tərbiyə müəssisəsidir və buraya yalnız müsəlman qızlar qəbul olunur; birsinifli ibtidai məktəblərin proqramına uyğun ümumtəhsil fənlərdən başqa bu məktəbdə həmçinin şəriət və tatar dili tədris olunacaq; müdirə, rus və tatar dilləri, şəriət müəllimələri, həmçinin məktəbin bütün xidməti personalı müsəlman olmalıdır: nəhayət, Hamilər Şurasının tərkibində müsəlmanların nümayəndələrindən (hər iki cinsdən) başqa ruhaniliyin təmsilçisi – Bakı quberniya qazısı da var.

Bu şərtlərdən görünür ki, qız məktəbinin təşkili zamanı müsəlman cəmiyyətinin tələblərinə mümkün qədər riayət olunub. Həmin şərtlər necə həyata keçiriləcəksə, bu artıq təlim–tərbiyə personalının və məktəbin Hamilər Şurasının işidir. İlk rus–müsəlman qız məktəbinin bütün gələcək uğuru ələlxüsus təlim–

tərbiyə işinin vicdanla və bacarıqla aparılmasından, enerji və təmkinlikdən asılıdır. Əlbəttə, biz hər bir yeni, xüsusilə də, müsəlman qız məktəbi kimi işdə mümkün olan çətinliklərdən və səhvlərdən danışmırıq. Biz nizamnamədə qeyd olunan istiqamətin yaradılmasını və ona riayət edilməsini nəzərdə tuturuq, çünki yalnız o, məktəbi müsəlman qızların təhsil və tərbiyəsinin əsl ocağına çevirə bilər.

Bu baxımdan biz məktəb personalının və Hamilər Şurasının tərkibinə çox inanırıq: məktəbin müdirəsi, müəllimələri, nəzarətçisi, habelə Hamilər Şurasının müsəlman üzvləri ziyalı müsəlman təbəqəsinə aiddir. Bu bizdə məktəbin işlərinin uğurla aparılmasına, təlim–tərbiyə personalının və Hamilər Şurasının çətin olmasa da, lakin çox məsuliyyətli vəzifələrinə sevgi və enerji ilə yanaşacaqlarına inam yaradır. Gələcək üçün çox mühüm bir işin onlara həvalə edilməsi həmin insanlarda müsəlman cəmiyyəti qarşısında etimadı doğrultmağa stimul olmalıdır.

Nəhayət, Hamilər Şurasının tərkibində Bakı şəhərinin başçısının, yerli qadın gimnaziyasının müdirəsinin, kişi gimnaziyasının direktorunun və Xalq məktəbləri müdirinin olmasını da qeyd etmək lazımdır.

Rus–müsəlman qız məktəbinin maraqlarını məktəbə pulsuz olaraq torpaq sahəsi ayırmış Bakı ictimai idarəsi, həmçinin digər tədris müəssisələri ilə uzaqlaşdıran həmin insanlar məktəbin təsərrüfat və xüsusən də, pedaqoji cəhətdən düzgün işləməsinə fayda verəcəklər.

Yuxarıda sadalanan rus–müsəlman qız məktəbinin təşkili şərtləri o qədər məqsədəuyğundur ki, fikrimizcə, onların düzgün tətbiqi nəinki məktəbin uğurlu gələcəyini təmin edər, habelə digər bu cür tədris müəssisələrinin yaranmasına nümunə olar. Belə ki, bizim müsəlmanlar arasında artıq iki il mövcud olan Bakı rus–müsəlman məktəbi ideyasının təsiri altında yaxın vaxtlarda ona bənzər qız məktəbi İrəvan şəhərində açılacaqdır. Biz şübhə etmirik ki, bu yeganə nümunə olmayacaq, çünki müsəlman qızlarının təhsili ideyası bərəkətli torpağa atılan toxum kimi gələcəkdə öz bəhrəsini verməlidir.

Fikrimizcə, bu ideya inkişaf etdirilərək, rus–müsəlman qız məktəbinin proqramının gələcəkdə genişləndirilməsinə gətirib çıxarmalıdır. Sözsüz ki, birsinifli məktəb öz təhsilini davam etdirmək istəyən müsəlman qızlar üçün kifayət etməyəcək. Həyatın bu cür təbii ehtiyacı rus–müsəlman qız progimnaziyasının, sonra isə gimnaziyanın da yaradılması məsələsini ortaya qoyacaq.

Yəqin ki, həmin məsələ yenə də Bakıda, qadın təhsili istiqamətində ilk addımlar atan şəxslər tərəfindən həll ediləcək... Təsadüfi deyil ki, rus–müsəlman məktəbinin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev bu məktəb üçün elə bina tikdirib ki, burada pansionla birgə qadın progimnaziyası və hətta gimnaziya yerləşə bilər. Məhz Ülyahəzrət İmperatriçənin adını daşıyan ilk rus–müsəlman məktəbi qızlara verilən biliklərin genişləndirilməsinə çalışmalıdır. Bu ona görə lazımdır

ki, həmin biliklər vaxt keçdikdən sonra digər xalqlara mənsub savadlı qızların əqli–mənəvi təsəvvürləri ilə bir səviyyədə dura bilsinlər.

Lakin bu gələcəyin işidir! Hələlik isə müsəlmanların əqli–mənəvi və iqtisadi yüksəlişinin və inkişafının təməl daşlarından biri sayılan qadın təhsilinin möhkəm başlanğıcı qoyulub.

Öz dindaşlarının köməyinə vaxtında gələn Hacı Zeynal Abdin Tağıyev ailədə qadının rolunu yüksək dəyərləndirən və "Cənnət anaların ayaqları altındadır" deyən Məhəmməd peyğəmbərin sözlərinə tam əməl edir.

Ailənin təməli olan ağıllı ana onun cəmiyyət və dövlət üçün əhəmiyyətini anlaya, öz övladlarına – gələcəyin vətəndaşlarına əqli–mənəvi qüvvələrinin inkişafında ilk addım atmağa kömək edə bilər.

Lakin ağıllı ana olmaq üçün ilk növbədə insan, qadın hüquqlarına malik olmaq lazımdır, o hüquqlar ki, müəyyən səbəblər üzündən müsəlman qadınından alınmışdır... O, öz hüquqlarını yalnız məktəbin köməyi ilə geri qaytara bilər. Məktəb ona nikah bağlanarkən müsəlman qadınlarının hüquqlarını məhdudlaşdırmaq istəyən xəlifə Ömərə bir qadının hamının yanında dediyi sözləri həmişə yadda saxlamağı öyrədəcək: "Möminlərin əmiri, Sizin biz qadınlara Allahın və onun peyğəmbərinin verdiyini almağa ixtiyarınız yoxdur".

T.

"Kaspi", 22, 23 sentyabr 1901-ci il.

№ 37
H. Z. A. Tağıyevin A. S. Txorjevskiyə məktubu
30 sentyabr 1901-ci il

Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin 10-cu paraqrafına əsasən, bununla nəsli fəxri vətəndaş Səkinə xanım Hacı Mirzə Heybət bəy qızı Axundovanın şəriət və tatar dili üzrə ikinci müəllimə təyin edilməsi haqqında Hamilər Şurasının 15 sentyabr tarixli qərarının surətini, habelə Axundovanın şəriət qaydalarını və tatar–Azərbaycan dilini bilməsi üzrə keçirilən sınaq haqqında şiə məzhəbli Quba qəza məhkəməsinin cari il mayın 30-da verdiyi şəhadətnamənin əslini Zati–alinizə göndərərək, Sizin cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi qarşısında Hamilər Şurasının adı çəkilən qərarının təsdiq edilməsi barədə vəsatət qaldırmağınızı və təqdim olunan şəhadətnaməni geri qaytarmaqla sonrakılar haqqında məni məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 95.

№ 38
"Qafqaz" qəzetində [66] **dərc edilən məqalədən**
№ 261, 1901-ci il

...Şəhərdə təlim–tərbiyə işində ilk belə mühüm addım İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus–müsəlman qız məktəbinin açılmasıdır. Özünün təyinatına və quruluşuna görə məktəb qarşısına müsəlman qızlara ən elementar təhsilin düzgün əsaslarını öyrətmək və bununla da indiyədək müsəlman qadınını zəmanəmizin bütün nailiyyətlərindən qoruyan "Çin səddini" məhv etmək məqsədini qoyan ilk təhsil müəssisəsidir. Məktəbin vəzifəsi olduqca yüksəkdir və təsisçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin maarifpərvər təşəbbüsünə şərəf gətirə bilər. Məktəbin yaraşıqlı binası, daxili tərtibatı, mebeli tam hazırdır, xidməti personal, eləcə də şagird kontingenti seçilib. Onun açılışı gələn həftə baş tutacaq.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 97, v. 14.

№ 39
Əhməd bəy Ağayevin [67] **"Müsəlmanlarda qadın təhsili" məqaləsindən**

Bazar günü, oktyabrın 7-də, Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin vəsaiti hesabına təsis olunan İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus–müsəlman qız məktəbinin açılışı baş tutacaq. Bu, səxavətli xeyriyyəçinin səyi ilə sivilizasiyanın diyarımızdakı müsəlman ailəsinə açdığı ilk pəncərədir. Müsəlman ailələrinə nur gətirəcək, onları elmin, biliyin, şüurlu insani münasibətlərin canlı şüaları ilə isidəcək həmin maarif pəncərəsinin bütün faydaları üzərində ətraflı dayanmağı artıq sayırıq. Biz hətta düşünürük ki, müsəlmanların dirçəlişi, onların əqli–mənəvi yüksəlişi üçün əhəmiyyətinə və zəruriliyinə görə heç bir müəssisə, heç bir tədbir (hələ ki mövcud olmayan və müsəlmanların səbirsizliklə gözlədiyi ruhani seminariyasından başqa) yeni açılan məktəblə rəqabət apara bilməz. Onun xeyri o qədər geniş və dərindir ki, onları sadalamaqdansa, hiss etmək daha asandır. Bununla belə, diyarımızdakı müsəlmanların geriliyinə, qadın məsələsində həddən artıq ehtiyatlı yanaşmalarına baxmayaraq, onlar məktəbin əhəmiyyətini dərhal hiss etdilər. Cənab Tağıyevin təşəbbüsü təkrarlanmağa başladı: İrəvanda özəl rus–müsəlman qız məktəbi artıq fəaliyyət göstərir, Naxçıvanda isə bu cür məktəbin layihəsi hazırlanır. Tağıyevin məktəbinə isə o qədər ərizə daxil olub ki, Hamilər Şurası şagird qəbuluna dair hesablamalarını dəyişdirməli oldu. Həmin

maraq, qadın təhsilinə meyl digər müsəlman ölkələrində - Hindistanda, Misirdə, xüsusən Türkiyədə də müşahidə olunur. Bütün bu ölkələrdə qadını müsəlmanların məişətinə və ailə həyatına illər boyu zərər vuran zülmət və cəhalət buxovlarından azad etmək meyli açıq–aydın hiss olunur.

"Kaspi", 5 oktyabr 1901-ci il.

№ 40
"Kaspi" qəzetində dərc edilən elan
6 oktyabr 1901-ci il

İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbi Hamilər Şurasının sədri və həmin məktəbin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev bununla bildirir ki, məktəbin açılışı Nikolayevski küçəsindəki binasında, bazar günü, oktyabrın 7-si, günorta saat 12-də olacaq.

№ 41
"Kaspi" qəzetində dərc edilən elan
7 oktyabr 1901-ci il

İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbi Hamilər Şurasının sədri və həmin məktəbin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev hər hansı səbəbdən dəvət almayan və qadın təhsilinə biganə qalmayanları bu gün, oktyabrın 7-də, günorta saat 12-də məktəbin Nikolayevski küçəsindəki binasında baş tutacaq açılış mərasiminə dəvət edir.

№ 42
Bakıda müsəlman qızlar üçün açılan məktəb haqqında bir neçə söz

Keçən il "Qafqaz" qəzetinin 239-cu nömrəsində biz müsəlmanların qəlbində İmperator Həzrətlərinin müqəddəs tacqoyma mərasimini əbədiləşdirəcək məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin vəsaitinə Bakıda açılan İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına rus–müsəlman qız məktəbinin əhəmiyyəti haqqında artıq yazmışdıq. Həmin məqalədə biz məktəbin bütün xeyirlərini, onun gələcək nəsillər üçün tərbiyəli və savadlı anaların hazırlanması işində böyük əqli–mənəvi əhəmiyyətini sadalamışdıq. Məqalənin sonunda biz həyata, insanların dünyəvi və dini ehtiyaclarına şüurlu və açıq fikirli nəzərlə baxan din xadimlərini

hazırlayan ruhani müsəlman seminariyasının yaradılmasının vacibliyinə diqqəti çəkmişdik.

Yaxın günlərdə qız məktəbinin açılışı nəzərdə tutulduğundan dediklərimizə bir də qayıtmağı və məktəbə xeyir–dua verməklə, ona Allahdan xeyir göndərməsini istəməyi lazım bildik.

Şübhə yoxdur ki, tərbiyə işində əsas rol anaya məxsusdur: o, nə qədər yaxşı və ciddi tərbiyə olunubsa, övladlarının da tərbiyəsi bir o qədər səmərəli olar. Bundan başqa ananın gözəl nümunəsi, xeyirxah keyfiyyətləri, mülayim xasiyyəti övladlara keçəcək və sonuncular məktəbə artıq getməzdən əvvəl xoş rəftar və yaxşı davranış qaydaları, habelə dinin əsasları ilə tanış olacaqlar.

Qızlar üçün belə analar daha vacib və qiymətlidir, çünki gələcəyin anaları və xanımları onlardan evdarlığı da öyrənər, onların yanında həyat şəraiti ilə tanış olar, əməkdə və ailədə vacib sayılan hər şeydən əvvəlcədən xəbərdar ola bilərlər.

Müsəlmanların dini nöqteyi-nəzərinə görə tərbiyə və təhsil məsələlərində kişi ilə qadın arasında heç bir fərq yoxdur. Məhəmməd peyğəmbər demişdir: *"elm öyrənmək hər bir müsəlman və müslimə üçün vacibdir"*. Məhz buna görə Zaqafqaziyada məktəb olmadığından gənc müsəlman qızlar çox vaxt Quranı və dinin əsaslarını fərdi qaydada müəllimələrdən öyrənirdilər. Bu cür özəl məktəblərdə dərs alan qızlardan bizə iki-üç şairə məlumdur.

İndi islamın keçmişinə nəzər saldıqda, müsəlman sivilizasiyasının Bağdad, Qahirə, Kordova kimi mərkəzlərində çoxlu sayda yüksək bilikli və istedadlı qadınların yaşaması məlum olur ki, onların da tərcümeyi-halı cildlərə bərabərdir.

Tibbin atası sayılan Əbu Əli ibn Sinanın anası Sitarə öz zəmanəsinin təhsilli qadını idi. Onun oğlu məhz anasının təsiri və qayğısı sayəsində 18 yaşında elmlərə yiyələnə və sonradan bu qədər şöhrət qazana bildi. Abbasi xəlifəsi Harun ər–Rəşidin vaxtında Bağdadda Hüsniyyə adlı bir qadın yaşayırdı. O, tez–tez xəlifənin hüzurunda kişi alimlərlə disputlar aparar və qalib çıxardı.

Bu tarixi faktları sadalamaqdan məqsəd nə dinin, nə də şəriətin qadının təhsil və tərbiyə hüquqlarını məhdudlaşdırmağını göstərməkdir. Əks halda islam dünyasında bu qədər məşhur qadınlar olmazdı.

Əgər bu vaxta kimi Zaqafqaziya müsəlmanları öz qızlarına təhsil verməyiblərsə, bunun səbəbi təkcə məktəbin olmaması deyil, həmçinin onların qız məktəblərinə yad ünsür kimi baxmasıdır. Halbuki bu məktəblərdə əsas diqqət qızların xoş xasiyyətinə və davranışına yönəldilib. Bakıda açılan məktəb isə, onun nizamnaməsindən göründüyü kimi, hər mənada qüsursuz təşkil olunub və sözsüz ki, çoxlu sayda şagird cəlb edəcək.

Bu gözəl müəssisəyə sidq ürəkdən xeyir–dua veririk. Biz tam əminik ki, bu məktəbdə oxuyan qızlar davranışlarına, xoş xasiyyətlərinə və ağıllarına görə

özlərinin digər bacıları üçün nümunə olacaqlar.

Bu sözlərimi belə bir arzu ilə bitirirəm ki, qadın təhsilinin qayğısını çəkmiş Hacı Zeynal Abdin Tağıyev müsəlman din xadimlərinin təhsilinə də diqqət yetirsin. Müsəlmanların həyatında böyük rol oynayan ruhaniləri hazırlamaq üçün rasional əsaslarla təşkil edilən seminariyanın olması vacibdir.

Qadın və ruhani məktəblərinin mövcudluğu, onların qarşılıqlı əlaqəsi tezliklə cəmiyyətimizə də təsir edəcək və bizim diyarın müsəlmanları onları hər tərəfdən cənginə alan nadanlıqdan nəhayət ki, azad olacaqlar.

Zaqafqaziya şeyxülislamı Axundzadə [68].

"Kaspi", 5 oktyabr 1901-ci il.

№ 43
Günün hadisəsinə dair

Bu gündən etibarən mühüm boşluğun və islama etiqad edən xalqların mədəni cəhətdən geri qalmasının əsas səbəblərindən biri olan qadın savadsızlığının aradan qalxmasının başlanğıcı qoyuldu.

Əksər müsəlman ölkələrinin aparıcı alimləri, publisistləri və ictimai xadimləri əvvəllər də, indi də bu böyük çatışmazlığı qeyd ediblər. Müsəlman ailəsinin acınacaqlı şəraitini, onun bünövrəsi olan qadının hüquqsuz vəziyyətini təsvir edən həmin insanlar müsəlman qadınının emansipasiyası üçün təməl qururdular.

Cəmiyyətin xəstəliklərinin "loğmanları" olan bu insanlar hökm sürən və xüsusilə qadını öz buxovlarında saxlayan nadanlığı müsəlman ictimai orqanizminin ən qorxulu xəstəliklərindən biri kimi təyin etmişlər.

Məhz buna görə qadının əzabkeş vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində atılan hər bir addım qadın təhsilinin vacibliyini anlayan bəzi müsəlmanların ruh yüksəkliyi və cəfakeşliklə dolu xeyirli fəaliyyətinin nəticəsidir.

Bugünkü təntənə həmin insanların kollektiv işinin görünən və daha çox hiss olunan məhsuludur. Onlardan hər biri ya iti qələmi, ya çılğın nəsihəti, ya şəxsi nümunəsi və maddi xərcləri ilə əsas məqsədə - müsəlmanları qadın təhsilinin zəruriliyinə inandırmağa doğru gedirdi.

Usta öz məhsuluna heyran qaldığı kimi, bu xeyirli ideyanın xalq arasında rəğbətlə qarşılanmasına çalışanlar H. Z. A. Tağıyevin bu gün açdırdığı qız məktəbində öz arzularının gerçəkləşməsini görürlər. Məktəbin binası ətrafında vaxtilə qadın təhsilinin carçısı olmuş insanların ruhu dolaşır və onlar təhsil

ocağına göylərdən xeyir–dua diləyirlər. İnsanların tərəqqisinə çalışanların hamısı bu hadisəni işığın zülmət üzərində qələbəsi kimi qeyd edir və bir səslə deyirlər: bu gün müsəlmanlar üçün əsl bayramdır!

Həqiqətən də, bu gün müsəlmanların bayramıdır, özü də nadir, görünməmiş bayram. Yeddi oktyabr günü Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisinin ən mütərəqqi təbəqəsinin çoxdan arzuladığı qadın təhsili ideyasının nəhayət ki, gerçəkləşdiyi gün kimi yadda qalacaq. Və təkcə Zaqafqaziya üçün deyil, Rusiyanın qadın təhsili məsələsinin çoxdan həyati əhəmiyyət kəsb etdiyi müsəlmanlar yaşayan bütün bölgələrinin əhalisi üçün. Bunun özü bugünkü təntənəni ümummüsəlman əhəmiyyətli edir və ona Rusiyanın bütün müsəlmanları səs verməlidir.

Bizim Bakı fəxr edə bilər ki, bu gün bütün maarifpərvərlərin xoşbəxt nəzərləri ona yönəlib, müsəlmanların mədəni–mənəvi tərəqqisi üçün vacib olan qadın təhsili məsələsi burada öz həllini tapır.

Bakı şəhərinin salnaməsində bu gün ən şad günlərdən biri, Rusiyada müsəlman qızlar üçün ilk məktəbin açılması kimi yüksək mədəni hadisə olaraq qalacaq.

Hamin məktəbin açılmasını ürəkdən alqışlayaraq əminik ki, biz məktəbə uğurlar və çiçəklənmə arzulayan Bakının, bütün Qafqaz əhalisinin və Rusiya müsəlmanlarının istəklərini ifadə edirik.

T.

"Kaspi", 7 oktyabr 1901-ci il.

№ 44
İlk rus – müsəlman qız məktəbinin açılışı

Oktyabrın 7-də nəsli fəxri vətəndaş H. Z. A. Tağıyevin vəsaitinə təsis edilən İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin təntənəli açılışı oldu.

Nikolayevski küçəsində yerləşən məktəbin yaraşıqlı binası artıq səhər tezdən bayraqlarla bəzədilmişdi. Günorta saat 12-yə yaxın ikinci mərtəbədəki böyük zal qonaqlarla dolmuşdu. Onların sırasında qubernator, həqiqi mülki müşavir P. A. Lileyev, general-adyutant, knyaz İ. Q. Amilaxvari, general-leytenant A. V. Ərəblinski, kontr-admiral V. R. Fon Berq, Xəzinə palatasının rəisi A. V. Kostenski, Dairə məhkəməsinin sədri K. P. Kolbasin, sədrin müavini P. F. Sanbayev, məhkəmə prokuroru M. E. Şults, balıq vətəgələrinin rəisi A. T. Marşev, gömrük dairəsinin rəisi A. A. Arsenyev, jandarma polkovniki N. V. Poroşin, İran konsulu Fahi – Mülk Mehdi xan, Bakı polismeysteri P. Q. Oxitsinski və başqaları, həmçinin Bakının dövlət və özəl kişi və qadın təhsil müəssisələrinin

rəhbərləri: İ. V. Denfer, A. İ. Pobedonostsev, F. Q. Karpoviç, S. L. Stepanov, P.A. Fedorovski, A. N. Lavrov, M. M. Latkina, A. A. Salkova, S. İ. Valde və başqaları; din xadimlərindən – Bakı quberniya yeparxiyasının başçısı A. İ. Yunitski, Bakı quberniyasının qazısı Axund Hacı Cavad Molla Ağa Əlizadə, erməni–qriqorian keşişləri Xoren Mirzabekyants, Qriqori Qriqoriyants, habelə şəhər başçısı M. A. Belyavski başda olmaqla dumanın və şəhər idarəsinin üzvləri, yerli bəylər, müsəlman və digər millətlərdən olan tacirlər, neft sənayeçiləri var idi.

Mərasim pravoslav və müsəlman ruhaniləri tərəfindən İmperator və İmperatriçə Həzrətlərinin, bütövlükdə imperator ailəsinin sağlığına oxunan dua ilə açıldı. Sonra A. Yunitski toplaşanlara müraciət edərək dedi:

"İcazə verin, bugünkü təntənə ilə bağlı bir neçə söz deyim. Hacı! Siz ömrünüzdə çox xeyirli işlər görmüsünüz: çoxdan onlardan başınıza gözəl çələng toxumusunuz. Lakin Sizin Bakıda açdırdığınız rus–müsəlman qız məktəbi bu çələngdə qiymətli brilyant kimi parıldayacaq. Lakin qızılgül olan yerdə tikanlar da olur. Bəlkə də elə insanlar tapılacaq ki, Sizi bu müqəddəs işə görə pisləyəcək. Möhkəm olun: həqiqət Sizin tərəfinizdədir. Kişi və qadın eynən Allahın yaratdığı bəndələrdir. İnsanın ruhu onun cismindən üstündür. Deməli, hər bir kişi, hər bir qadın ilk növbədə, cismini inkişaf etdirərək, öz ağlını və ürəyini "qidalandırmalıdır". Bunu yalnız məktəb, elm və təhsil təmin edə bilər. O da aydındır ki, bağda yaxşı gübrə alan alma ağacı yaxşı bar verdiyi kimi, həyatda da tam savadlı qadın əsl "bar" gətirə bilər. İnanın, Hacı, tezliklə, lap tezliklə bu körpə şagirdlər sonradan öz övladlarına ana və tərbiyəçi olacaqlar. Onda onlar öz uşaqlarına söyləyəcəklər: "Bakı şəhərində məşhur cənab H. Z. A. Tağıyev yaşayır. O, İbrahim kimi ağıllı və varlıdır. Lakin o, bir çox gənc kişilərə, qadınlara tərbiyə və təhsil verdiyinə görə xüsusən məşhurdur. Bax, mən də - sənin anan onun köməyi ilə təhsil almışam. O, bizim müdrik adamlarımız arasında ilk dəfə "müsəlman qadınına daha çox işıq verin", demişdir. Gəlin hamımızın xeyirxahı və atası üçün Allaha dua edək. Qoy Tanrı ona uzun ömür bəxş etsin, ailəsi xoşbəxt olsun".

Qoy Allahın xeyir-duası sizə də qismət olsun, sevimli övladlar! Siz artıq ona görə xoşbəxtsiniz ki, müsəlman həmyaşıdlarınız içərisində savadlı qadınlar sırasında duran birincilərsiniz. Bu gündən etibarən siz hamımızın anası – Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın xüsusi himayəsi altındasınız. Gəlin, özümüzü uca tutaq: məktəbdə yaxşı oxuyun ki, həyatda insanlara əsl xeyir gətirəsiniz! Bundan ötrü sizdən yaxınlarınıza qarşı sevgi, başqa insanlarla münasibətdə doğruluq və sülh tələb olunur. Yalnız belə həyat yolu ilə siz Ülyahəzrət Himayəçinizin xeyirxah diqqətini və haminiz H. Z. A. Tağıyevin sizdən ötrü çəkdiyi əziyyəti doğrulda bilərsiniz. Allah köməyiniz olsun!"

Öz çıxışında bugünkü təntənəyə xüsusi əhəmiyyət verən Bakı quberniya qazısı

Məhəmməd peyğəmbərin "elm öyrənmək hər bir müsəlman və müslimə üçün vacibdir" kəlamına istinad etdi. Qazı bu məktəbdə, nizamnaməsində göstərildiyi kimi, müsəlman şəriətinin tələblərinə əməl ediləcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi. Şübhəsiz ki, qadın təhsilinin ocağı olan bu məktəb elmə və idraka böyük ehtiyac duyan müsəlman ailəsinin rəğbətini qazanacaq. Qazı müsəlmanların təhsili üçün gördüyü xeyirli işlərə görə onların adından H. Z. A. Tağıyevə təşəkkür bildirməklə və məktəbə firəvanlıq arzulamaqla öz sözlərini bitirdi.

Bundan sonra məktəbin təsis edilməsi haqqında formal akt oxundu və ondan məlum oldu ki, məktəbin nizamnaməsi 1898-ci il mayın 16-da təsdiq edilib və elə həmin vaxt ona İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adının verilməsi və "Aleksandrinski" adlandırılmasına icazə alınıb. Sonra təsisçi - cənab Tağıyev 183533 rubla başa gələn məktəb binasının tikintisinə başlamış və banka əlavə 125 min rubl toxunulmaz kapital qoymuşdur ki, ondan gələn faizlər hal-hazırda məktəbin və pansionun saxlanılması üçün yeganə mənbədir. Məktəb nəzdindəki pansion əvvəl 20 nəfər pulsuz oxuyan pansioner üçün nəzərdə tutulmuşdu, lakin binadakı zirzəmilərin icarəyə verilməsi nəticəsində yığılan vəsait hesabına onların sayı daha 15 nəfərə artırıldı. Həmin 35 nəfərdən əlavə Hamilər Şurası öz hesabına oxuyan pansioner qızların da qəbulunu məqbul saymışdır ki, onların təhsil və pansionda qalma xərci ildə 100 rubla bərabər olacaq. Cari ildə qəbul olunan şagirdlərin ümumi sayı 50 nəfər müəyyən edilmişdi, lakin məktəbdə oxumaq istəyənlər daha çox olduğundan şagirdlərin sayını artırmaq zərurəti yarandı. Hal–hazırda 58 müsəlman qız qəbul edilib, onlardan 49 nəfər artıq məktəbin şagirdləridir. Daxil olanların əksəriyyəti Zaqafqaziya, bir qismi isə Şimali Qafqaz sakinləridir. Daha çox şagird Şuşadan və Tiflis şəhərlərindəndir. Qızların yaşı 8–11 arasındadır, 8–9 yaş arasında olanlar üstünlük təşkil edir. Təlim–tərbiyə personalı hələlik müdirə, onun köməkçisi (o, həmçinin nəzarətçidir) və iki nəfər müəllimə-nəzarətçidən ibarətdir. Onların hamısı pansionun nəzdində yaşayırlar, ayrıca mənzillərə malikdirlər və nizamnaməyə müvafiq olaraq, müsəlmandırlar və təhsillidirlər. Şagirdlərin forması kimi Dağıstan qadınlarının paltarı (papaqla) qəbul olunub. Qızlar başlarını tül şərflə örtür. Həmin kostyumu müəllimlər də geyinir. Pansionun nəzdində xəstəxana mövcuddur və ştata görə onun xüsusi nəzarətçisi var. Məktəbin Hamilər Şurasına fəxri hami (məktəbin təsisçisi), Bakı quberniya qazısı, Xalq Məktəblərinin müdiri, Bakı şəhərinin başçısı, kişi gimnaziyasının direktoru, qadın gimnaziyasının müdirəsi, təsisçinin həyat yoldaşı və fəxri müsəlmanlardan üç nəfər – dumanın üzvü Həsən bəy Məlikov, "Kaspi" qəzetinin redaktor-naşiri Əlimərdan bəy Topçubaşov və dağ mühəndisi Fərrux bəy Vəzirov daxildir.

Akt oxunduqdan və imzalandıqdan sonra şagirdlərdən ibarət xor məxsusi

bu tədbir münasibətilə Bakı rus–tatar məktəblərinin müəllimi Mirzə Yaqub Əlizadənin bəstələdiyi bir neçə mahnını ifa etdi. "Çara dua" və "Oxumağa tərif" mahnıları toplaşanların sürəkli alqışları ilə qarşılandı.

Sonra məktəbin təsisçisi H. Z. A. Tağıyevə ünvanlanan təbriklərin oxunması başlandı. Birinci olaraq Ə. Topçubaşov ziyalı müsəlmanların təbrikini səsləndirdi:

"Çox hörmətli Hacı Zeynal Abdin! Bakıda müsəlman qızlar üçün ilk məktəbin açıldığı bu əlamətdar gündə biz – ziyalı müsəlmanlar – Sizə sonsuz minnətdarlığımızı və ürəkdən təşəkkürümüzü izhar etməyi lazım bilirik. Bunu ona görə böyük məmnuniyyətlə edirik ki, bizim və bütün müsəlmanların yaddaşında qalacaq, onların həyatında qeyri – adi bir hadisə olacaq bugünkü təntənə müsəlmanların həyatında yeni eranın başlanğıcını qoyacaq. Gələcəyin tarixçisi bu gün yaşadığımız hadisəni müsəlman qadınının – bütün xalqlarda olduğu kimi, ictimai, dövlət və beynəlxalq ittifaqlara həyat verən ailə ocağının təməli olan bu gözəl məxluqun intibah dövrünün başlanğıcı kimi qeyd edəcək. Və müsəlman qadınının hazırda yaşadığı intibahının ən parlaq səbəbkarlarından biri Sizsiniz, çox möhtərəm Hacı Zeynal Abdin!

Hələ məktəb yaşlarından biz Sizin simanızda hər bir yaxşı və xeyirli işə can yandıran müsəlmanı görməyə adət etmişik. Hələ o vaxtlar Sizin xeyriyyə işlərinə, o cümlədən, maarifə səxavətlə ayırdığınız ianələri sevincli həyəcanla qarşılayırdıq. Daha kamil yaşlarımızda yorulmadan müsəlman şagirdlərinə etdiyiniz maddi kömək və dəstəyi görərkən, biz əmin olduq ki, onlar Sizin simanızda etibarlı himayədara malikdirlər. Siz öz həyatınızın əsas vəzifələrindən birini, təəssüf ki, əhalinin ən nadan hissəsini təşkil edən müsəlmanlar arasında maarifin yayılmasında görürsünüz. İmperiyanın orta və ələlxüsus, ali məktəblərində onlarla gənc müsəlmanı oxutdurmaqla, Siz, çox hörmətli Hacı Zeynal Abdin, bununla təkcə təqaüdçülərinizə təhsil almaq imkanını vermədiniz, eləcə də xeyrini get-gedə anlamağa və məktəbi sevməyə başlayan müsəlman əhalisinin bütün təbəqələri arasında maarif işıqlarının yayılmasına kömək etdiniz.

Bu işdə bütün müsəlmanlar qarşısında böyük xidmətiniz var və onlar da şəxsiyyətinizə qarşı sonsuz minnətdarlıqdan irəli gələrək ürəklərində Sizə müsəlmanların əqli–mənəvi inkişafı və maariflənməsi işinin yorulmaz müdafiəçisi kimi fəxri yer ayırmışlar.

Bu xeyirxah işdə fəaliyyətinizi davam etdirərək, Siz qadın təhsilində də müsəlmanlar arasında ilk pioner oldunuz. Müsəlman qadınını indi əhatə edən əlverişsiz həyat şəraiti Sizi belə bir doğru fikirdə qətiləşdirdi ki, qadını nadanlıq zülmətindən çıxarmaq vaxtı çatıb və yalnız təhsil onu həyat yoldaşı və ana vəzifələrini şüurla yerinə yetirməyə öyrədə bilər. Qadının təlim və tərbiyəsi bir təməl daşıdır ki, onsuz müsəlmanların mədəni, mənəvi və iqtisadi cəhətdən tərəqqisi mümkün deyil.

Müsəlmanların maariflənməsi naminə göstərdiyiniz, bu gün hamımızın bayram etdiyi yeni fədakarlıqla Siz, çox hörmətli Hacı Zeynal Abdin, dindaşlarınız arasında əbədi heykəl ucaltdınız və onları özünüzə daha da borclu etdiniz.

Ziyalı müsəlman cəmiyyətinin səmimi sevincinə və canıyananlığına səbəb olan, böyük əhəmiyyətə malik bugünkü mərasim onların Sizə qarşı dərin minnətdarlığının zahiri təcəssümüdür, təsis etdiyiniz məktəbdə təhsil və tərbiyə alacaq onlarla, yüzlərlə savadlı müsəlman qız isə Sizin zəhmət və maddi xərclərinizin əvəzidir!

Bu bizim ürəklərimizi dolduran səmimi hisslərdir ki, onları qız məktəbinizin açılışı günündə qəbul etmənizi rica edirik: *Sağ olun, Hacı Zeynal Abdin, çox sağ olun!"*

Həmin ünvanın üzərində ilk imzanı qocaman müsəlman ziyalısı Həsən bəy Məlikov atmış və ona "Çox yaşa, Hacı!" sözlərini əlavə etmişdi.

Bu ünvan uzun sürən alqışlarla qarşılandı. Bakı müsəlmanları adından tatar dilində növbəti ünvanı Ə. Ağayev oxudu. H. Z. A. Tağıyevi maarifin əsl cəfakeşi adlandıran müsəlmanlar hesab edirlər ki, bu işıqlı, sevincli gündə onlar üçün yeni üfüq saçıb: "Bundan sonra müsəlman qadınları ailəyə maarif gətirmək imkanını qazanırlar; onların zəkası və ürəyi, nəhayət ki, nadanlıq zəncirlərindən azad olur. Onlar savadlı analar kimi gələcək nəsillərə tərəqqiyə, ətrafdakılara, xeyirli işlərə sevgini aşılaya biləcəklər. Bunlarsız bütün cəmiyyətlər ölümə məhkumdur." Ünvan səxavətli ianəçiyə firəvanlıq, onun böyük işinə isə Allahdan xeyir arzulamaq duası ilə bitir.

Bu ünvan da gurultu ilə qarşılandı. Sonra ziyalı müsəlman qadınlarının, Tiflis şəhərinin müsəlman şagirdlərindən və Qazan şəhərinin müsəlmanlarından gələn ünvanlar oxundu.

Ziyalı müsəlman qadınları ünvanlarında bildirirlər ki, bu günü özləri üçün bayramların bayramı, təntənələrin təntənəsi hesab edirlər, çünki bununla qadının əqli–mənəvi inkişafı tarixində ilk işıqlı səhifə açılmış olur. "Biz özümüzdən, öz gələcəyimizdən, indiki və gələcək nəsillərimizdən, bütün müsəlmanlardan ötrü şadlanıb – sevinirik və məlum həyəcanla bu təntənənin səbəbkarı - H. Z. A. Tağıyevə öz səmimi hisslərimizi izhar etməyə tələsirik. Onun gördüyü böyük iş bizim həssas ürəklər üçün xüsusən doğmadır".

Tiflisdən göndərilən ünvan H. Z. A. Tağıyevin xeyriyyə işlərində, o cümlədən, maarif sahəsində xidmətlərinin sadalanmasından başlayır. Lakin qız məktəbinin açılması bunların içərisində ən parlağı kimi qeyd olunur. "Səxavətli ianəçi "Ən yaxşı xeyir və sərvət insanların ehtiyaclarına və təskinlik tapmasına sərf olunandır", deyən Məhəmməd peyğəmbərin sözlərinə tam əməl edir. Əqli-mənəvi inkişafdan vacib, təxirəsalınmaz başqa heç bir şey ola bilməz. Müsəlmanlar üçün çox zəruri olan bu ehtiyacı anlayan və onu aradan qaldıran

Hacı Zeynal Abdinə eşq olsun!"

H. Z. A. Tağıyevi ürəkdən salamlayan Kazan müsəlmanları öz ünvanlarında bu məktəbin işığının Rusiyanın başqa yerlərində yaşayan müsəlman qızlara saçmasını arzulayırlar. Bu ilk məktəbdir ki, şəriət tələblərinə riayət etməklə bərabər müsəlman qızlar Qərb sivilizasiyası ilə tanış olacaqlar. Təhsil ocağında oxuyan müsəlman əhalisinin müxtəlif təbəqələrinə sevgi və qardaşlıq kimi ümumbəşəri hisslər aşılanacaq. "Biz inanırıq və Allaha dua edirik ki, bu məktəb bir çox başqalarının anası olsun, digər müsəlman vilayətlərində də ona bənzər məktəblər təşkil edilsin". Kazan müsəlmanları öz ünvanlarını məktəbin təsisçisinə can sağlığı arzulamaqla bitirirlər.

Ünvanların oxunması başa çatdıqdan sonra qonaqlar məktəbin yeməkxanasına dəvət olundular. Burada onlar üçün Şərq şirniyyatları, peçenye və meyvələrlə bəzədilən masa açılmış, çay və qəhvə təklif olunmuşdu. Qonaqlar qrup-qrup nümunəvi şəkildə qurulan pansiona da baxdılar. Zalda qalan bir qrup müsəlmanlar məktəbin açılması ərəfəsində Zaqafqaziyanın başqa bölgələrindən və Rusiyanın quberniyalarından daxil olan təbrik teleqramlarını dinləyir və onları sürəkli alqışlarla qarşılayırdılar. Teleqramların oxunması başa çatdıqdan sonra olduqca həyəcanlı H. Z. A. Tağıyev ziyalı müsəlmanlara xitabən söylədi: "Bugünkü təntənə böyük planın yalnız başlanğıcıdır. Siz binanın üst mərtəbəsini görürsünüz: mən onu belə hesabla tikdirmişəm ki, üstündə bir mərtəbə də inşa etdirmək mümkün olsun. Mən bunu edəcəyəm, çünki məktəb müsəlman qız gimnaziyasına çevrilməlidir. İndi mənim arzum budur".

Toplaşanların gur səsləri, "Ura", "Çox yaşa", "Viva noster, Tagiyeff"* çağırışları müsəlmanların bugünkü bayramının səbəbkarı, şərəfli adını həqiqətən əbədiləşdirmək istəyən H. Z. A. Tağıyevin bu parlaq, alicənab və nəticə verəcək unudulmaz sözlərinə təbii cavab idi.

"Kaspi" 9 oktyabr 1901-ci il.

№ 45
Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbi şagirdlərinin məktəbin açılışı günü H. Z. A. Tağıyevə ünvanladığı məktubu 7 oktyabr 1901-ci il

Möhtərəm, çox hörmətli və sevimli atamız Hacı Zeynal Abdin!

Biz, təhsil və tərbiyə işlərinə, məktəblərin təsis olunmasına və inkişafına

* Yaşa, bizim Tağıyev – *latınca.*

ayırdığınız hesaba gəlməz ianələrə, xalqımızın maddi və mənəvi ehtiyaclarının aradan qaldırılması və rifah halının yaxşılaşdırılması üçün göstərdiyiniz səylərə görə Sizə minnətdarlıq etməyə, habelə bizim üçün tikdirdiyiniz gözəl məktəb binasına, təcrübəli müəllimələrə, bacarıqlı və savadlı tərbiyəçilərə görə təşəkkür etməyə söz tapa bilmirik. Biz yalnız Sizin varlığınızla, insanpərvərliyinizlə daim qürrələnə, Sizi xalqımızın maarifpərvər və ilk xeyriyyəçisi kimi qəbul edə bilərik. Əlahəzrət İmperator Nikolay Aleksandroviçin tacqoyma mərasimi şərəfinə təsis etdiyiniz, yüz iyirmi beş min rubl ianə ayırdığınız, habelə gözəl və rahat binanın tikilməsi, avadanlığın alınması üçün iri məbləğ xərclədiyiniz müsəlman qız məktəbinin açılışı günündə Sizi bu xeyirxah işdə qazandığınız uğura görə sidq ürəkdən təbrik edir və bizə göstərdiyiniz böyük qayğıya görə dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Biz - Sizin mənəvi övladlarınız digər qardaşlarımızla birgə indi və hər zaman Sizi, xeyirxah adı və gözəl əməlləri daim yaşayacaq insan kimi, xalqımızın sevimli mənəvi atası hesab edəcəyik. Bu cür gözəl maarif ocaqlarında tərbiyə almış uşaqlar heç vaxt öz mənəvi atalarını unutmayacaq, yorulmadan Sizə dua edəcək, bu cür səxavət və xeyirxahlıqla onlara sərf etdiyiniz vəsaitləri və zəhməti öz əməlləri doğruldacaqlar. Peyğəmbərimiz Məhəmməd Mustafa səlallahu vəsəlləm nəcib işlərə sərf olunan vəsaiti xeyirli, nəcib işlər görən insanları isə mömin hesab edirdi. O, həm də deyirdi ki, Allah–təala ehtiyacı olan bir nəfəri təmin edən şəxsi Məkkəyə ziyarətə gedəndən daha üstün tutur.

Xeyirxahımız Hacı! Siz öz əməllərinizlə bir yox, yüzlərlə və minlərlə adamın ehtiyaclarını təmin etmisiniz. Biz sidq ürəkdən böyük Allahdan Sizə uzun ömür və bütün işlərinizdə uğurlar diləyirik. Qoy can sağlığı və xoşbəxtlik Sizin həmdəminiz olsun. Amin.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 97, vv. 5-6.

№ 46
İlk rus-müsəlman qız məktəbinin açılışı

Rus–müsəlman qız məktəbinin açılışı münasibətilə Rusiyanın bütün müsəlman bölgələrindən daxil olan çoxsaylı teleqramlar belə bir sevindirici fakta dəlalət edir ki, bizim müsəlmanlar qadın təhsili kimi böyük və əhəmiyyətli işə həssas yanaşaraq, onun mədəni–mənəvi inkişaf üçün vacibliyini anladılar. Ən əlamətdar odur ki, ruhanilərdən tutmuş adi alverçilərə qədər, eləcə də bəylər, ağalar, xanlar, mirzələr, knyazlar, hərbi və mülki idarələrin məmurları, tacirlər – bir sözlə, bütün müsəlmanlar Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin bu xeyirxah addımına səs verdilər.

Bu fakt ona görə qeyd olunmağa layiqdir ki, o, maarifin parlaq şüalarının müsəlmanlara da gəlib çatdığını göstərir: adətən, "yuxulu, cahil, geridə qalmış, fanatik" kimi təsvir olunan müsəlmanlar özlərinin Şərq çılğınlığına baxmayaraq, həqiqətən də, maarif işığının onlara gəlib çatacağı anı səbirsizliklə gözləyirlər. Nəhayət ki, bu işıq saçdı və Rusiya müsəlmanları ona qibtə və pərəstiş edirlər!

Qadın təhsili ideyasının gerçəkləşməsi çoxdan gözlənilən məqam idi və ona görə də Bakıda ilk qız məktəbinin açılması 15 milyonluq Rusiya müsəlmanları arasında qələbə səsi kimi yayıldı. Onlar bu nadir maarif bayramına, işığın zülmət üzərində təntənəsinə tezliklə cavab verməyə tələsdilər.

Həmin fikir müəlliflərin kimliyindən asılı olmayaraq (ruhanilər, tacirlər və ya müsəlman tələbələr) H. Z. A. Tağıyevə ünvanlanan təbrik teleqramlarının hamısından keçir. Onların bəzilərini diqqətə çatdıraq.

Tiflisdən:

"Gəlməyə imkanım olmadı; dərslərin başlanması münasibətilə təbrik edirəm; səxavətli ianəçiyə şagirdlər adından səmimi təşəkkürümü bildirirəm. Allah Sizin xeyirli işinizi avand eləsin".

Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi Zavadski.

"Sizin maarifpərvərliyiniz və məşhur xeyriyyəçiliyiniz sayəsində təsis olunan Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin açılışına dəvətə görə səmimi qəlbdən təşəkkür edirəm; çox təəssüflənirəm ki, xidməti işlərim mənə mərasimə qatılmağa imkan vermir; xeyirli işə uğurlar arzulayıram, məktəbə, müəllimlərə və şagirdlərə Allahdan xeyir diləyirəm."

Zaqafqaziya şeyxülislamı Axundzadə.

"Şəxsən öz adımdan və tabeliyimdə olan ruhanilər adından müsəlman qadınlarımız arasında maarif yayan ilk ocağın açılmasına ürəkdən şadam və onu alqışlayıram. Gələcəkdə bizə savadlı və kamallı həyat yoldaşları və analar verəcək böyük işin başlanğıcına xeyir–dua verirəm. Allah Sizə çoxlu şad günlər bəxş etsin, çünki həyatınız bizə doğma olan müsəlman bacılarımız üçün çox qiymətli və xeyirlidir. Təəssüflənirəm ki, xəstəliyimlə əlaqədar təntənəli mərasimdə şəxsən iştirak etmək imkanından məhrumam".

Zaqafqaziya müftisi Qayıbov [69].

Simferopoldan:

"Maarif bayramını ürəkdən təbrik edirəm, firəvanlıq arzulayıram".

Krım qıpçaq müftisi.

Şamaxıdan:

"Qız məktəbinin açılması münasibətilə təbrik edirəm; Siz insanilik və dini borcunu yerinə yetirən maarifin əsl dostusunuz".

Məclis sədri Hacı Məcid Əfəndi.

Riqadan:

"Çox hörmətli Hacı! İcazə verin, Aleksandrinski müsəlman qız məktəbinin açıldığı bu əlamətdar gündə Sizə cəmiyyət üçün gördüyünüz işlərə görə dərin minnətdarlığımızı bildirək. Allah eləsin ki, müsəlman qadınını mədəni tərəqqi yoluna cəlb etmək üçün yaradılan, zəhmətiniz sayəsində yandırılan qadın təhsilinin ilk ocağı böyüyərək Sizin ümidlərinizi doğrultsun! Allah Sizə xadimlər baxımından kasad olan müsəlman cəmiyyətinin xeyri naminə uzun ömür versin. Siz onların arasında öz adınızı əbədiləşdirdiniz. Başda təsisçisi olmaqla, Aleksandrinski məktəbinə, onun müəllimələrinə və şagirdlərinə eşq olsun!"

Riqada təhsil alan müsəlman tələbələrdən bir qrup.

Peterburqdan:

"Peterburq müsəlmanları işıqlı bayram, elm məbədinin açılışı münasibətilə təbrik edirlər. Siz hamının minnətdarlığını qazanmısınız".

Axund Babazitov.

Temirxanşuradan:

"Bu gün Sizin yorulmaz zəhmətiniz sayəsində ilk qız məktəbi açılır. Qadın təhsilinin bütün tərəfdarları adından Sizi ürəkdən təbrik edir, yeni maarif məbədinə firəvanlıq arzulayıram; tarix bugünkü təntənə üçün gələcək nəsillər qarşısında şahidlik edəcək; hər 7 oktyabr günü Sizin xeyirxah və insanpərvər adınıza dualar oxunacaq; məktəbdə təhsil alan məzunlar - gələcəyin anaları Sizin haqqınızda xoş xatirələrin daşıyıcısı olan bir nəsil formalaşdıracaqlar".

Talıbov.

Həştərxandan:

"Allah və adamlar xeyirli işlər görəni və insanları maarifləndirəni sevərlər; onun adı nəsillərdə qalır; Siz müsəlman uşaqları üçün maarifin qapısını açdınız; biz Sizə tərif, təşəkkür bildirir və Rusiyada yeganə qız məktəbinin şanlı günü münasibətilə təbrik edirik".

Kasıb müsəlmanlara himayə cəmiyyətinin sədri:
İshaq İsgəndərov və Fatih Tahirov.

Kazandan:

"Sizi və Bakı müsəlmanlarını islam dünyası üçün əlamətdar olan ilk qız məktəbinin açılışı günü münasibətilə salamlayır və ona uğurlar diləyirik. Allah bizə doğma olan maarif naminə Sizin ömrünüzü uzun eləsin. Amin!"

Terequlov, Tahirov, Alkinlər, Yunusov, Molla Apanayev, müəllim Sagitov, molla Musitdinov, Aytuqanov, İmamkulov, Hadi Maqsudov, molla Barudov.

"Sizi müsəlman qız məktəbinin açılışı münasibətilə təbrik edir və ona uğurlar arzulayırıq. Bravo, Tağıyev, bravo!"

Tatar müəllimlər seminariyasının şagirdləri.

Simferopoldan:

"Rusiyalı müsəlmanlar üçün əlamətdar olan bu gündə Krım müsəlmanlarına yardım cəmiyyəti Sizi - özünün fəxri üzvünü təbrik edərək, gələcəkdə layiqli müsəlman qadınlarının uğurlarını və öz zəhmətinizin bəhrələrini görməkdən ötrü Sizə Allahdan can sağlığı diləyir".

Qvardiya polkovniki Müftizadə, Mustafa Qıpçaqski, Asan Alanov, Musa Tayqanski, Səlamət Krımtayev, Asan Omerov, Seyid Məmməd Topuzov, Murad İbrahimov Abulçanski, Kence İsmayıl Karaşayski.

Bağçasaraydan:

"Şəriət müsəlman kişilərinə və qadınlarına oxumağı əmr edir. Siz bu gün xeyirli işin astanasındasınız, Allah Sizi mükafatlandıracaq, biz isə təşəkkür və təbrik edirik!"

Naib Xəlil Əfəndi, Şeyx Qazı Mənsur, İmam Səlamət Əfəndi, İmam Mahmud Əfəndi, Həsən Əfəndi.

Yevpatoriyadan:

"Biz, Yevpatoriya müsəlmanları, böyük sevinclə Rusiyada müsəlman qızlar üçün ilk maarif müəssisəsinin açılmasını salamlayır və ürəkdən arzulayırıq ki, o, cahil kütlələrə işıq və mənəviyyat gətirsin, müsəlman qadınlarının xeyrinə edilən bu iş vətənimizin 15 milyonluq müsəlman əhalisi üçün nümunə olsun; ümidvarıq ki, yaratdığınz məktəb bizə sözün əsl mənasında tərbiyəçi analar bəxş edəcək. Hörmətli Hacı Zeynal Abdin, Yevpatoriya müsəlmanları Sizə, göstərdiyiniz təşəbbüsə və qızların təhsili naminə ayırdığınız səxavətli ianəyə görə öz ehtiramlarını bildirirlər. Qadın təhsili tarixində Sizin adınız əbədi qalacaqdır".

Müdərris Həbibulla Əfəndi, knyaz Adilbəy Balatukov, Yevpatoriya zadəgan qəyyumluğunun üzvü, yerli qəzetlərin əməkdaşı İlyas Mirzə Ketarski, Osman Xatun Mustafa Əfəndi, Abdulla, İslam Kapaliyev, tacirlər Biliyalov, Əbülkərim Ramazanov, Cabbar Səlimov və Əbdüləlim Müslədinov.

Sadalananlardan başqa Port-Petrovskdan - Xalq məktəblərinin müdiri A. S. Txorjevskidən; Tiflisdən - podpolkovnik Kalxut bəy Qorçubaşevdən, poruçik Kərəm bəy Vəkilovdan; Əhəlkələkdən - Palivandov qardaşlarından; Şamaxıdan - Xəlil bəy Sadıxbəyovdan; Salyandan - qazı Canıbəyovdan, Allahyar Axundovdan; Nuxadan - şəhər başçısı Əmircanovdan; Vladiqafqazdan - dağlılar arasında təhsilin yayılması üzrə cəmiyyətin idarə heyətinin sədri podpolkovnik İdris Şanayevdən; Orenburqdan - Məhəmməd Şakir Rəmiyevdən, Məhəmməd Zahir Rəmiyevdən, Məhəmməd Fatih Karimovdan, Hamican Aramovdan; Orskdan - müəllim Sadayevdən, İsmayıl Qurkayevdən, Valeh Həsənovdan; Saratovdan - Axund Kiqalıçevdən, İzzətulla Takanayevdən; Buzluqdan -

Axund Salihovdan, İmam Qafurovdan, Vaqapovdan, Vaixullovdan; Kazandan - yoxsul müsəlmanlara yardım cəmiyyətinin idarə heyətindən və müəllimə Axmerskayadan; Ufadan - ruhani məclisinin üzvü Fəxrəddinovdan; Moskvadan - molla Alimovdan; Xarkovdan - Tuqeyevdən və molla Uzabayevdən; Kerçin - yerli müsəlmanları adından Osman Mirzə Şirinskidən; Bağçasaraydan - şəhər başçısı Mustafa Mirzə Davidoviçdən və "Tərcüman" qəzetinin redaktor-naşiri İsmayıl bəy Qasprinskidən [70]; Yaltadan - müsəlman cəmiyyətindən; Qarasubazarın yerli müsəlmanları adından - Çələbi Arçinskidən, Şatranskidən, Çələbiyevdən; Qasımovdan - Qasımov müsəlman cəmiyyətindən; Odessa müsəlmanları adından - molla Səfərovdan teleqramlar daxil olmuşdur.

"Kaspi", 11 oktyabr 1901-ci il.

№ 47
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
11 oktyabr 1901-ci il

Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin açılışı günü Hamilər Şurasının sədri və məktəbin təsisçisi H. Z. A. Tağıyev Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi M. R. Zavadskiyə teleqram göndərmişdi. Teleqramda cənab Tağıyev məktəbin açılışının baş tutduğu barədə xəbər verərək xahiş etmişdi ki, dairənin hamisi cənab Xalq maarif naziri vasitəsilə İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnaya Rusiyada ilk müsəlman qız məktəbini öz himayəsi altına aldığına görə Hamilər Şurasının və təlim–tərbiyə personalının dərin ehtiram hisslərini izhar etsin.

Həmin gün Peterburqa Dövlət Şurasının üzvü Kiril Petroviç Yanovskiyə məktəb nizamnaməsinin təsdiqi işində göstərdiyi dəstəyə görə təşəkkür teleqramı göndərildi. Qafqaz Tədris Dairəsinin keçmiş hamisi H. Z. A. Tağıyevə ünvanladığı və dünən alınan cavab teleqramında yeni açılan qız məktəbinə uğurlar arzuladı.

№ 48
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumatdan
14 oktyabr 1901-ci il

Cümə axşamı, oktyabrın 11-də, Biləcəri stansiyasında Bakı qubernatoru D. A. Odintsovun iştirakı ilə Bakının ticarət–sənaye dairələrinin nümayəndələri Böyük Knyaz Mixail Nikolayeviçə [71] təqdim olunurdular.

...Zati-aliləri təqdim olunanlarla bir–bir görüşür, onlardan Bakıdakı işlər

barədə maraqlanırdı...

Sonra Hacı Zeynal Abdin Tağıyevə müraciət edən Böyük Knyaz Mixail Nikolayeviç onu "köhnə tanış" adlandıraraq, bu günlərdə açılmış rus–müsəlman məktəbi haqqında sorğu–sual etdi və məktəbə uğurlar arzuladı.

№ 49
H. Z. A. Tağıyevin "Kaspi" qəzetinin redaksiyasına məktubu
14 oktyabr 1901-ci il

Hörmətli cənab redaktor! İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin açılışı münasibətilə mənə, Hamilər Şurasının sədri kimi, imperiyanın müxtəlif bölgələrində yaşayan müsəlmanlardan və ümumiyyətlə, qadın təhsilinin təəssübkeşi olan şəxslərdən çoxlu sayda təbriklər gəlmişdir. İcazə verin, qız məktəbinin açılışı münasibətilə teleqrafla təbrik göndərənlərə, habelə təntənəli açılış mərasimini şəxsən ziyarət edənlərə redaktor olduğunuz qəzet vasitəsilə minnətdarlığımı bildirim.

Rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasının sədri və məktəbin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev.

№ 50
"Qafqazın carçısı" jurnalında [72] **dərc edilən məqalədən**
№ 11, noyabr 1901-ci il

...Müsəlman məktəbi özünün yaranmasına görə bütövlüklə krez və xeyriyyəçi H. Z. A. Tağıyevə borcludur. Xalqın içindən çıxmış və təsadüfi xoşbəxtlik nəticəsində böyük var-dövlət qazanmış [73] bu filantrop-müsəlman özü heç bir təhsil almasa da, maarifə yüksək qiymət verir və onun qatı tərəfdarı kimi çıxış edir. O, müsəlman qadınlarını mədəniyyət və maarifin xeyirlərindən məhrum edən dustaqlığın əsl düşmənidir və onları cahilliyin qaranlığından çıxarmaq məqsədilə qız məktəbi üçün yüz minlik bina inşa etdirir və 125 min rubl ianə ayırır. Hələlik məktəbə 58 nəfər müsəlman şagird qəbul olunub. Onların arxasınca digərləri gələcək və tezliklə elə bir vaxt çatacaq ki, təhsil möminlərin arvadları və qızları arasında dərin kök salacaq, əvvəlki dustaqlığa qayıtmaq mümkün olmayacaq və müsəlman qadınları hüquqlarının müdafiəsi yolunu onlara göstərən H. Z. A. Tağıyevi minnətdarlıqla xatırlayacaqlar...

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 97, vv. 13-14.

№ 51
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
18 dekabr 1901-ci il

Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev bu günlərdə cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisindən aşağıdakı məzmunda bildiriş almışdır:

"Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna Sizin vəsaitinizə təsis olunan İmperatriçə adına Bakı rus–müsəlman qız məktəbinin təntənəli açılışında sədaqət hisslərinin izhar edilməsi barədə özünün şəxsi katibi qraf Lamsdorfun məruzəsinə əsasən, noyabrın 13-də Sizə təşəkkür bildirməyi, məktəbə isə uğurlar və çiçəklənmə arzulamağı buyurmuşdu".

Cənab Xalq Maarif nazirinin məktubunda bildirilən Ülyahəzrət İmperatriçənin bu yüksək buyuruğu haqqında Sizi məlumatlandırmağı özümə şərəfli borc bilirəm. Hami Zavadski".

№ 52
Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin
Hamilər Şurasının qərarı
9 may 1902-ci il

Hamilər Şurasına məlumat verilmişdir ki, bəzi şəxslər öz qızlarının və qohumlarının Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbində pulsuz oxuyan şagirdlər sırasına qəbul olunması haqqında müraciət etmişlər. Bununla belə, hal–hazırda pulsuz vakansiyalar mövcud deyil, çünki məktəbin pansionunda qalmaq üçün nəzərdə tutulan 35 nəfərlik pulsuz oxuyan şagird yeri artıq 1901-ci ildə dolub və vakansiyalar yalnız təhsil kursu başa çatandan dörd il sonra, yəni 1905-ci ildə açıla bilər. Vakansiyalar bu müddətdən əvvəl yalnız təsadüfən, məsələn, pulsuz oxuyan şagirdlərdən kiminsə vaxtından əvvəl çıxması səbəbindən yarana bilər. Lakin bu təqdirdə də vakansiyalar əvvəl qəbul olunan namizədlər hesabına doldurulacaq. Ona görə Hamilər Şurası qərara aldı: müraciət edənlərin hamısına elan olunsun ki, cari ildə Bakı rus–müsəlman qız məktəbinə pulsuz oxuyan şagirdlərin qəbulu olmayacaq. Şuranın sədrinə icazə verilsin ki, o, vakansiyalar açıldığı təqdirdə, məktəbdə pulsuz oxumağa namizədlər sırasına müraciət edənlərin 9 yaşınadək uşaqlarını qəbul etsin. Öz hesabına oxumaq istəyən şagirdlərdən də məktəbə qəbul haqqında müraciətlərin gəlmə ehtimalını nəzərə alan Hamilər Şurası artıq mövcud olan 22 nəfərdən əlavə daha 25 nəfərin qəbulunu mümkün sayaraq, onların da təhsil haqqını indiki qaydaya müvafiq -

yarımilin əvvəlində, bərabər ödənilən illik 130 rubl həcmində müəyyən etmişdir. Öz hesabına oxuyan əlavə 25 şagirdin məktəbə daxil olacağı təqdirdə, onlar üçün geyimin, ayaqqabıların, paltarların, yataq ləvazimatlarının və s. hazırlanması Şura sədrinin sərəncamından asılı olacaq. Lazım olan vəsait cari xərclər üçün nəzərdə tutulan nağd kapital hesabına ödənilməli və bu məbləğ vaxtında ümumi xərclər smetasına salınmalıdır.

Əslini imzaladılar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, Hamilər Şurasının üzvləri: M. Latkina, Ə. Topçubaşov, H. Məlikov, S. Tağıyeva, A. S. Txorjevski və F. Vəzirov.

Əsli ilə düzdür: Hamilər Şurasının sədri Tağıyev.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 109.

№ 53
Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin
Hamilər Şurasının qərarı
9 may 1902-ci il

Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası məktəbin yaranmasında xüsusi səyləri olan şəxslərin - onun təsisi üçün razılıq alınmasında fəal iştirak etmiş Qafqaz Tədris Dairəsinin keçmiş hamisi, həqiqi mülki müşavir Kiril Petroviç Yanovskinin, keçmiş müfəttiş, Dairənin indiki hamisi Mixail Romuleviç Zavadskinin, öz vəsaiti hesabına bu təhsil ocağını yaradan nəsli fəxri vətəndaş Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin xatirələrini əbədiləşdirmək məqsədilə qərara alır: 1) Zati-aliləri Kiril Petroviçdən və Mixail Romuleviçdən məktəbin ümumi zalında onların portretlərinin asılmasına razılığın alınması Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdirindən xahiş edilsin; 2) həmin zalda məktəbin təsisçisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin portretinin asılması üçün cənab Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisindən icazə alınsın.

Əslini imzaladılar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, Hamilər Şurasının üzvləri: M. Latkina, Ə. Topçubaşov, H. Məlikov, S. Tağıyeva, A. S. Txorjevski və F. Vəzirov.

Əsli ilə düzdür: Hamilər Şurasının sədri Tağıyev [74].

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 107.

№ 54
Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin
Hamilər Şurasının qərarı
9 may 1902-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin 9-cu paraqrafına edilən qeydə əsasən Hamilər Şurasına öz sıralarından, sədr olmadıqda, onun vəzifələrini icra edən sədrin müavinini seçmək hüququ verilir. Hamilər Şurası qərara alır: sədrin həyat yoldaşı Sofya Vladimirovna Tağıyeva Şura sədrinin müavini seçilsin.

Əslini imzaladılar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, Hamilər Şurasının üzvləri: M. Latkina, Ə. Topçubaşov, H. Məlikov, S. Tağıyeva, A. S. Txorjevski və F. Vəzirov.

Əsli ilə düzdür: Hamilər Şurasının sədri Tağıyev.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 108.

№ 55
Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin
Hamilər Şurasının qərarı
9 may 1902-ci il

Hal-hazırda Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbində cəmi 57 şagird təhsil alır, onlardan 22 nəfər öz hesabına, 35 nəfər isə pulsuz oxuyanlardır. Sinif məşğələlərində onlar iki şöbəyə bölünüblər. Bu şöbələrdə rus dilini məktəbin müdirəsi Hənifə xanım Məlikova, riyaziyyatı isə müdirənin köməkçisi (özü də, müəllimə) Məryəm xanım Sulkeviç, şəriəti Səkinə xanım Hacı Mirzə Heybət bəy qızı, yerli tatar, yəni, Azərbaycan dilini isə Əsmət xanım Hafiz Əmin Əfəndi qızı tədris edirlər. Lakin təcrübə göstərdi ki, məktəb müdirəsinin siniflərdə dərs deməsi onun əsas vəzifəsinə uyğun gəlmir, çünki o, rəhbər kimi, məktəbdə bütün təsərrüfata, qayda-qanuna, nəinki şagirdlərə, habelə bütün işçilərə nəzarət etməlidir. Belə şəraitdə isə onun sinifdə dərs deməsinə vaxt qalmır və, ümumiyyətlə, bütün bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək onun iqtidarında deyil. Nəticədə hər hansı xidməti sahədə arzuolunmaz xətalar baş verə bilər. Buna görə məktəb müdirəsini tamamilə dərs deməkdən azad etmək, onun yerinə isə illik 500 rubl əməkhaqqı ilə müəllimə təyin etmək məqsədəuyğundur. Lakin Hamilər Şurasının öz hesabına oxuyan daha 25 nəfər şagirdin qəbulu barədə xüsusi qərar çıxardığını və bunun nəticəsində təhsil alanların sayının 82-yə çatdığını

nəzərə alaraq, sinif məşğələlərinin indiki kimi iki deyil, üç şöbəyə bölünməyinin və illik 500 rubl əməkhaqqı ilə əlavə üçüncü müəllimənin işə qəbulu zərurəti yaranır. Bununla əlaqədar Hamilər Şurası qərara aldı: məktəb müdirəsi sinif dərslərindən tamamilə azad edilsin, onun bütün inzibati məsələlər, o cümlədən, təsərrüfata rəhbərlik, məktəbdə qayda–qanuna, şagirdlərə, işçilərə nəzarət üzrə vəzifələri saxlanılsın. Müdirənin yerinə illik əməkhaqqı 500 rubl olan xüsusi müəllimə, əlavə 25 nəfər şagird qəbul olunduğu təqdirdə isə həmin əməkhaqqı ilə üçüncü müəllimə təyin edilsin. Ümumi qayda kimi müəyyən olunsun ki, hər iki müəllimə öz şöbələrində həm rus dilini, həm də riyaziyyatı və Qafqaz Tədris Dairəsinin birsinifli məktəblərinin proqramlarında nəzərdə tutulan (1867-ci il Əsasnaməsinə görə) digər fənləri tədris etsinlər, həmçinin başqa müəllimələr kimi, şagirdlərə nəzarət üçün növbətçilik aparsınlar. Müəllimələrdən biri xəstələndiyi və ya qısa müddətdə işdə olmadığı təqdirdə (şəriət və tatar dili müəllimələrindən başqa), onu digər müəllimələr, bu mümkün olmasa, məktəbin müdirəsi əvəz etməlidir. Gələcəkdə vəsait tapılanadək əlavə olunan bir və ya iki müəllimənin saxlanılması üzrə bütün xərclər cari xərclər üçün nəzərdə tutulan məktəbin sərbəst nağd kapitalı hesabına ödənilsin. Cari ilin ikinci yarısından hələlik bir müəllimənin xərcləri illik smetaya salınsın. Nizamnamədə deyildiyi kimi, məktəbdə müsəlman ailəsinin tələbatına uyğun əl işi və evdarlıq sinfi mövcud olmalıdır. Bununla əlaqədar Hamilər Şurası həmin sinfi növbəti tədris mövsümündə, yəni bu ilin sentyabrından açmağı və müəllimənin seçilməsini qərara aldı.

Əslini imzaladılar: Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, Hamilər Şurasının üzvləri: M. Latkina, Ə. Topçubaşov, H. Məlikov, S. Tağıyeva, A. S. Txorjevski və F. Vəzirov.

Əsli ilə düzdür: Hamilər Şurasının sədri Tağıyev.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 110-111.

№ 56
Əlahəzrət İran şahının Bakının qadın təhsil müəssisələrini ziyarət etməsi [75]

…Həmin gün, saat üçə on beş dəqiqə qalmış Əlahəzrət İran şahı Atabəy Əzəmin, Peterburqdakı səfir Mirzə Həsən xanın, bütün nazirlərin və məiyyətin, habelə Əlahəzrətə təhkim olunmuş general-adyutant Nikolayevin, general-leytenant Zelyonının, Baş rəis yanında sərhəd məsələləri üzrə Xarici İşlər Nazirliyinin məmuru Koxanovskinin, Bakı qubernatoru general-leytenant

Odintsovun və başqalarının müşayiəti ilə rus-müsəlman qız məktəbini ziyarət etmişdir. Məktəbin girişi və bütün binası çox təmtəraqla bəzədilmişdi: giriş qapısı üzərindəki eyvandan bahalı xalçalar asılmış və rus-İran bayraqları içərisində İranın Şiri-Xurşid gerbinin əks olunduğu gözəl xalça xüsusilə seçilirdi. Qapıların hər iki tərəfində bahalı parçalar üzərində qızılı hərflərlə yazılmış "Şahənşah, çox yaşa" və "Xoş amadi, şah"* sözləri yazılmışdır.

Məktəbin girişindəki terrasda möhtərəm qonağı məktəbin təsisçisi və Hamilər Şurasının sədri Hacı Zeynal Abdin Tağıyev, Xalq məktəblərinin müdiri Txorjevski, şəhər başçısı və Hamilər Şurasının digər üzvləri gözləyirdilər. Məktəbin zalına aparan pilləkənlərin üstündə güllərlə dolu zənbillərlə duran şagirdlər düzülmüşdür; Əlahəzrət keçərkən onlar gülləri onun ayaqları altına atırdılar. Yuxarıda, zalın girişində şagirdlər düzülmüşdür. Əlahəzrət sonuncu pilləkənin üstünə çıxanda, şagirdlər əllərini yuxarı qaldırıb və müsəlmanlarda monarxları qarşılamaq adəti üzrə dua oxuyaraq, şaha təzim edib onu salamladılar.

Zalın içərisində bir tərəfdən, Əlahəzrətin şərəfinə güllər, meyvə və sərinləşdirici içkilər düzülmüş masa, digər tərəfdən isə üzərində şagirdlərin işləri qoyulmuş masa qoyulmuşdu. Əlahəzrət birinci masaya yaxınlaşıb məktəbin açılma vaxtı və onun indiki vəziyyəti barədə fəxri raportu oxumağa başladı. Bu zaman şagird xoru məxsusi həmin gün üçün yazılan himni oxumağa başladı. Əlahəzrət qeyri-ixtiyari başını yuxarı qaldırdı və onun üzündə aydın sezilən razılıq hiss olundu. Şagirdlər oxumağı bitirəndə, Əlahəzrət cənab Tağıyevi öz yanına çağırıb məktəb haqqında suallar verməyə başladı. Cənab Tağıyev şahın diqqətindən bəxtiyar olub həyəcanla bunları dedi: "Rusiyadakı 12 milyonluq müsəlman əhalisi arasında bu ilk qadın təhsil müəssisəsidir; mən onu müsəlmanlar üçün savadlı analar hazırlamaq ümidi ilə yaratdım. Fabrik nəzdində fəhlə uşaqları üçün təşkil etdiyim məktəbə [76] Siz Əlahəzrətin adının verilməsinə nəcib icazənizi xahiş edirəm." Əlahəzrət bu cür cavab verdi: "əla, məmnuniyyətlə". Daha sonra şah zalın yaxınlığında yerləşən məktəbin məscidinə daxil oldu. Əlahəzrət məscidə xeyli baxdı, onun səliqəsindən və dua üçün əşyaların qoyuluşundan razı qaldı; Əlahəzrət yenidən zala daxil olub burada düzülmüş qızlardan onların Quranı bilib-bilməmələri, namaz qılıb-qılmamaları barədə soruşdu. Uşaqlar çox tez müsbət cavab verirdilər. Onları tərifləyib Əlahəzrət şagird işlərinin düzüldüyü masaya yaxınlaşdı. O, habelə onun məiyyəti bu işlərdən heyran qaldılar. Masadan aralarkən o, əlinin ağrısına görə yüksək qonaqlar üçün kitabda imza atmağı Atabəy Əzəmə tapşırdı. Əlahəzrət yataq otağına baxarkən və hər yerdə hökm sürən səliqə-səhmanı tərifləyərkən, Atabəy Əzəm kitabda aşağıdakıları yazırdı:

* Xoş gəlmişsiniz, şah - *farsca.*

"Cümə günü, 1320-ci il Cəmiəl-axırın 23-də, Avropaya ikinci səyahətdən Bakıdan İrana dönərkən Əlahəzrət İran şahı Müzəffərəddin möhtərəm Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin təsis etdiyi rus-müsəlman qız məktəbini ziyarət etmiş, şagirdlərdən və məktəbdən xeyli razı qalaraq, möhtərəm Tağıyevə müsəlmanların maariflənməsi üçün çəkdiyi qayğılara görə öz razılığını bildirmişdi. İmza: Mirzə Ələsgər xan". Atabəy Əzəm elə burada məktəbin müdirəsi Hənifə xanım Məlikovaya bahalı üzük bağışladı.

Əlahəzrət zaldan çıxarkən şagirdlərdən biri əlində Quranı tuturdu və Şah şərq ənənəsinə uyğun olaraq, Quranı öpüb onun altından keçdi.

Əlahəzrət və onun məiyyəti saat 2.50-də* məktəbi tərk etdilər. Cənab Tağıyevlə mehribanlıqla vidalaşan Əlahəzrət dedi: "Məktəbi ziyarət etməyim mənə böyük məmnunluq verdi, Sizə ən xoş arzularımı bildirirəm və ümidvaram ki, Siz həmişə şagirdlərin müsəlman qadınına xas olan təvazökarlığı qorumalarının qayğısına qalacasınız".

"Kaspi", 14 sentyabr 1902-ci il.

№ 57
Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasının qərarı 22 sentyabr 1902-ci il

Aleksandrinski qız məktəbinin Hamilər Şurasının cari il mayın 9-da verdiyi qərarlara əsasən: 1) məktəbin müdirəsi dərs deməkdən azad edilmiş, onun əvəzində illik əməkhaqqı 500 rubl olan yeni müəllimə təyin olunmuşdu; 2) öz hesabına oxuyan şagirdlərin sayı daha 25 nəfər artırılmış (illik ödəniş 130 rubl), nəticədə daha bir müəllimə əlavə olunmuşdu. Hazırda 14 nəfər öz hesabına oxuyan şagirdlər qəbul edilib və əvvəl qəbul olunanlarla birgə cəmi 71 nəfər şagird mövcuddur. Onlardan 36 nəfər öz hesabına, 35 nəfər isə pulsuz təhsil alanlardır. Məktəbdə müəllimə vəzifəsini tutmaq üçün Daşkənddə yaşayan, podpolkovnikin qızı Bibi Hacı Əbdurəhmanovadan, Tiflisdə yaşayan zadəgan Rəhilə Terequlovadan [77] və Vladiqafqazda yaşayan müəllimə Fatimə Terequlovadan müraciətlər daxil olmuşdu. Bu şəxslərin təqdim etdiyi sənədlərdən məlum oldu: 1) Əbdurəhmanova Daşkənd qadın gimnaziyasını bitirmiş və xüsusi sınaq imtahanını keçərək, müsəlman ailələrində dərs deməyə icazə verən ev tərbiyəçisi şəhadətnaməsi ala bilər; 2) Rəhilə Terequlova Tiflis Müqəddəs Nina

* Qəzetdə saat düzgün göstərilməyib.

qadın təhsil müəssisəsini bitirmiş və ev müəlliməsi adını almışdır; 3) Fatimə Terequlova Vladiqafqaz qadın progimnaziyasının üçüncü sinfini bitirmiş və həmin gimnaziyada hazırlıq sinfi müəlliməsinin köməkçisi vəzifəsində altı aylıq təcrübə keçəndən sonra ibtidai kənd məktəbinin müəlliməsi adını almışdır. Bibi Hacı Əbdurəhmanovanın və Rəhilə Terequlovanın qadın orta təhsil müəssisəsini ev tərbiyəçisi və ya müəlliməsi adı ilə bitirmələrini nəzərə alan Hamilər Şurası qərara aldı: hər ikisinin məktəbdə müəllimə vəzifəsinə təyin olunmasını, onların məvacibinin sentyabrın 20-dən illik 500 rubl müəyyən edilməsini qərarlaşdırdı. Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri vasitəsilə Əbdurəhmanovanın və Terequlovanın bu vəzifələrdə təsdiq edilməsi barədə Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi qarşısında vəsatət qaldırılsın. Fatimə Terequlovaya bildirilsin ki, iki nəfər müəllimə vakansiyası dolduğu üçün onun xahişi qəbul edilə bilməz.

Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, üzvlər H. Məlikov, S. Tağıyeva, A. Txorjevski, Ə. Topçubaşov.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, vv. 63-64.

№ 58
Senator Kuzminskinin hesabatından [78]

…Müsəlman qızların ibtidai təhsili məsələsi bir qədər başqa cürdür [79]. Hələ bu yaxınlaradək onlar üçün məktəb yox idi, qızlar ev təhsili alırdılar, daha doğrusu, heç bir təhsil almırdılar. 1901-ci ildə Bakıda müsəlman qızlar üçün nəzdinəki pansionla birgə ilk birsinifli məktəb açıldı. Bu ideyanın müəllifi yerli realnı məktəbinin keçmiş müəllimi Həsən bəy Məlikov, onu həyata keçirən isə məşhur milyonçu-xeyriyyəçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev olmuşdur. Tağıyev öz vəsaiti hesabına şəhərin ən yaxşı yerində məktəb gigiyenasının ən ciddi tələblərinə cavab verən, mavritan üslubunda olan böyük ikimərtəbəli bina inşa etdirmişdir. Hal-hazırda məktəbdə qızların ümumi sayı 50 nəfərdir. Onlardan Bakı sakinləri yalnız 5 nəfərdir. Məktəbdə tədris nümunəvi şəkildə qurulub. Müsəlman anası üçün öz qızının ictimai məktəbə getməsi qaydası nə qədər yeni olsa da, bu yeni baxışlar öz yerini tapmağa başlayır və 7-9 yaşlı müsəlman qızlarını hətta oğlanlarla qızların qarışıq oxuduğu məktəblərdə də görmək mümkündür. Ümumiyyətlə, müsəlman qız məktəbinin böyük mədəni təsirini inkar etmək olmaz; o, şübhəsiz, müsəlman dünyasının məişət şəraitinə təsir edəcək və bu baxımdan Tağıyev məktəbinin fəxri hamisi, onun təsisçisinin həyat yoldaşı, islam dininə mənsub və əslən dağlı tatar qızı, lakin Müqəddəs

Nina məktəbində təhsil almış xanım Tağıyevanın sözlərinə iqtibas gətirmək yerinə düşərdi: "kölelik yetər, mənim həyatımın ən xoşbəxt günü İmperatorun müsəlman qadınına çadranı atmaq buyuruğunu verəcəyi gün olacaq"…

Всеподданнейший отчет о произведенной в 1905 году, по Высочайшему повелению, сенатором Кузминским ревизии города Баку и Бакинской губернии. Без года и места издания. С. 410-411.

№ 59
H. Z. A. Tağıyevin N. Sultan Krım Gəraya məktubundan [80]

…Mən həmişə düşünmüşəm və indi də öz dəyişilməz fikrimdə qəti dururam ki, diyarımızın yalnız təhsilli və ciddi şəkildə maariflənmiş müsəlman anaları bizim müsəlmanları nadanlıq və gerilik azarından xilas edə bilərlər.

Mənim bu əminliyim islamın və onun Böyük Müəlliminin əsl ruhu ilə tam üst-üstə düşür. Buna hər zaman riayət edərək mən ömrüm boyu gücüm daxilində həm sözlə, həm də işlə bu əminliyi dindaşlarımın şüuruna yeritmişəm. Lakin islamın özü üçün əlverişsiz və düşmən olan tarixi şərait elə gətirirdi ki, bu istiqamətdə bir insanın zəhməti kifayət etmirdi. Hakimiyyətə malik, xalqın ehtiyaclarına cavab verən və onları ödəmək üçün işin xeyrinə formallığın üstündən keçməyə hazır olan şəxslərin təşəbbüsü lazım idi.

Müsəlmanlar arasında qadın təhsili işində birinci növbədə ümumi, məqsədəuyğun olmayan şablonlardan uzaqlaşmaq və işin xeyri naminə, heç olmasa ilk vaxtlarda, məktəbi öz quruluşuna və təşkilinə görə müsəlmanların çoxəsrlik düşüncələrini çox da qorxutmayan, onlar üçün əlverişli etmək, bir sözlə məktəbi islamlaşdırmaq lazım idi. Lakin heç kim buna cürət etmirdi və şablon hökm sürürdü. Hərdən hətta ayrı-ayrı şəxslərin bu istiqamətdə təşəbbüsü və çalışmaları həmin şablona rast gəlir və müsəlmanların və dövlətin ziyanına müsəlmanlar arasında xalq təhsili və mədəni inkişaf işi dondurulmuş halda qalırdı. Zati-aliniz üçün təsəvvür etmək çətin deyil ki, bunların hamısı mənim, xalqın xeyri, xüsusilə də müsəlmanlar arasında qadın təhsili məsələsi ilə bağlı hər bir şeyə can yandıran ürəyimə necə ağır təsir edirdi...

H. Z. A. Tağıyev.

"Kaspi", 12 aprel 1906-cı il.

№ 60
Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin ilk buraxılışı

Bu il Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin təsis etdiyi Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin ilk buraxılışı olmuşdur.

Buraxılış imtahanları rus dili, tarix, coğrafiya və hesabdan mayın 9-u və 11-i, şəriətdən və tatar dilindən isə mayın 12-i keçirilmişdir. Bütün imtahanlarda məktəbin təsisçisi və Hamilər Şurasının sədri Hacı Zeynal Abdin Tağıyev, sədrin müavini, təsisçinin həyat yoldaşı S. x. Tağıyeva, Hamilər Şurasının üzvü Ə. Topçubaşov, məktəbin müdirəsi M. Sulkeviç, müəllimələr R. Terequlova və Z. Akimbetyeva, M. Məmmədbəyov iştirak edirdilər. Bundan başqa rus dili, tarix, coğrafiya və hesabdan aparılan imtahanlarda Bakı Mariinski qadın gimnaziyasının müdirəsi M. M. Latkina, xalq məktəblərinin müfəttişləri M. F. Koptelov və A. V. Qoryaçkin, kişi gimnaziyasının direktoru İ. Y. Kotılevski iştirak edirdilər.

Rus dilindən "Mən keçən yayı necə keçirmişəm" mövzusunda yazı işi verilmişdi. Buraxılış sinfinin 15 nəfər şagirdinin hamısı bu işi çox uğurla yerinə yetirmişdir, hətta stilistik və qramatik cəhətdən tam qüsursuz işlər də var idi. İmtahan götürənlər həm də şagirdlərin şifahi cavablarından da razı qaldılar. Oxuduqlarının nəql edilməsi, rus şairlərinin şeirlərinin səlist və çox vaxt ifadəli oxunması – bunlar müsəlman şagirdlərinin imtahanda nümayiş etdirdikləri xüsusiyyətlər idi. Buna görə də imtahan edilənlər yüksək ballarla mükafatlandırılmışlar: bir dənə də dörd yoxdur, hamı beş, üç nəfər şagird isə bütün fənlərdən 5 üstəgəllə almışdır.

Rus dilindən bu uğurlarla əlaqədar xalq məktəblərinin müfəttişi M. F. Koptelov imtahan başa çatdıqdan sonra imtahan komissiyası adından şagirdlərə kiçik nitqlə müraciət edərək onlara öz cavabları ilə zövq verdiklərinə görə təşəkkür bildirmişdir.

Şəriətdən və tatar dilindən dünən baş tutan imtahan da əla keçmişdir. Bu imtahana Bakı quberniya qazısı Mir Məhəmməd Kərim Mir Cəfərzadə [81], axundlar Hacı Mirzə Əbu Turab [82], Hacı Molla Ruhulla [83] və Yusif Talıbzadə [84] dəvət olunmuşdular. Şagirdlər öz müəllimələri S. x. Axundovanın və Ş. x. Şeyxzadənin iştirakı ilə olduqca cəld Quranı oxuyur, islamın ehkamlarına dair suallara cavab verir, tatarca oxuyur və yazırdılar. İştirak edən ruhanilər şagirdlərin cavablarından çox məmnun qaldılar, bu dəfə onların biliklərin ən yüksək balla – beşlə qiymətləndirildi.

Qazı Axund Mir Məhəmməd Kərim kursu bitirən şagirdlərə xeyir-

dua vermiş, məktəbin təsisçisi isə hər qıza gözəl cildlənmiş Quranı, habelə Puşkinin, Lermontovun və başqa yazıçıların əsərlərinin cildlərini xatirə olaraq bağışlamışdır.

Gənc müsəlman qızları gözləri yaşlı öz doğma məktəblərinin təsisçisinə ürəkdən minnətdarlıq etdilər və Hacı Zeynal Abdin Tağıyevə qovluqda ünvan və şagirdlərin özlərinin tikdiyi məxmər örtük bağışladılar. Gənc müsəlman qızları Hacı Zeynal Abdin Tağıyevi özlərinin xeyirxah ataları adlandıraraq Hacını ürəkdən əmin etdilər ki, onlar oxumağın sevincini daddıqları, müsəlman dininin və şəriətin əsasları ilə tanış olduqları, doğma tatar dilində oxumağı və yazmağı öyrəndikləri Bakıdakı rus-müsəlman qız məktəbini insanın hörmətlə xatırladığı bir məbəd kimi yaddaşlarında saxlayacaqlar.

"Siz, biz müsəlman qızları öz gözlərimizdə və müsəlman cəmiyyətimizin gözündə yüksəltdiniz, bizim də mənəvi borcumuz bütün xalqlarda təhsilli və tərbiyəli qızın adı ilə əlaqələndirilən yüksək əhəmiyyəti doğrultmaqdır".

Bu cür ünvanı və əl işini şagirdlər məktəbin təsisçisinin həyat yoldaşı S. x. Tağıyevaya da təqdim etdilər.

Həmin ünvanların oxunması iştirakçıları edənləri mütəəssir etdi, çoxlarının gözündə yaş göründü, bəzi şagirdlər hönkürüb ağlayırdılar.

Həqiqətən də olduqca təsirli mənzərə idi. İlk dəfə bu sayda kursu bitirən və axundların xeyir-duasını alan 15 gənc müsəlman qız müsəlman həyatında misli görünməmiş və buna görə də həddindən artıq sevincli hal idi.

Möhtərəm axundlardan biri bu mənzərəni görcək məktəbin təsisçisi H. Z. A. Tağıyevə müraciət edərək dedi: "Hacı, budur sənin zəhmətinin müküfatı".

Özümüzdən əlavə edək ki, H. Z. A. Tağıyev bu mükafata layiqdir.

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin ilk buraxılışının şagirdlərinin siyahısını təqdim edirik: Musabəyova Ayna [85], Sultanova Fatma, Bayraməlibəyova Maral, Axundova Xeyransa, Məmmədova Əminə, Axundova Sona [86], Nərimanova Nabat [87], Əfəndiyeva Türfə, Əhmədbəyova Tubu, Usmiyeva Sayat, Əlibəyova Gülşən, Nərimanova Qeysər, Şeyxzadə Səidə [88], Əlibəyova Münəvvər və Sultanova Nərgiz.

"Kaspi", 13 may 1906-cı il.

№ 61
H. Z. A. Tağıyevin "Tazə həyat" [89] **qəzetində dərc etdirdiyi**
"Mənim təcrübəmdən" məqaləsindən
12 fevral 1908-ci il [90]

...Kasıb olan vaxtımda mən ata-anamdan məhəbbət və nəvazişdən başqa heç nə almadım və hesab edirəm ki, indiki vəziyyətimə görə məhz bu məhəbbətə və nəvazişə borcluyam. Xoşbəxtliyimdirmi, yoxsa Allahın qismətidir – izah edə bilmirəm. Amma ən çox sevdiyim, ən qiymətli sandığım vaxtlarımda məni sənaye işlərim qədər, mən deyərdim, hətta onlardan daha artıq mənim xalqım, onun xoşbəxtliyi və gələcək mövcudluğu məsələləri məşğul edir. Bu məqsədə çatmaq üçün vacib bildiyim birinci şey xalqımın tərbiyəsi və təhsili məsələsidir. Xalqımın maarifə və tərbiyəyə hərtərəfli ehtiyacını görərək, mən gücüm çatdığı qədər köməkdən kənarda qalmamışam. Kiçikyaşlı uşaqların təhsil və tərbiyəsi üçün məktəblərin açılmasının, böyüklərin tərbiyəsi və inkişafı üçün isə kitab və qəzetlərin dərc olunmasının zəruriliyini anlayaraq, mən bu məsələlərin qeydinə qalmışam və qalacağam.

Deyilənlərə yekun vuraraq, mən həqiqətən anladım ki, xalqın gələcək xoşbəxtliyi, mətanəti və tərəqqisi ana qucağından başlayan tərbiyə ilə bağlıdır.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 106, vv. 20-21.

№ 62
Dövlət Bankının Bakı şöbəsinin Qafqaz Tədris Dairəsinin
hamisinə 7641 №-li təliqəsinin surəti
7 mart 1909-cu il

Dövlət Bankının Bakı şöbəsi Zati-alinizin nəzərinə çatdırır ki, cari il 11 fevral tarixli 3120 №-li təliqə ilə göndərilən beş ədəd nominal dəyəri 25000 rubl olan 4%-lik dövlət renta şəhadətnamələri Bakı şöbəsinə toxunulmaz kapital kimi qoyula bilməz, çünki bu cür əmanətlərin qoyulması əməliyyatı yalnız Dövlət bankının Sankt-Peterburq, Moskva, Varşava, Xarkov kontorlarına icazə verilib. Sizi bu barədə məlumatlandıraraq xahiş edirik ki, göndərilən faiz məbləğləri ilə bağlı sərəncamınızı bildirəsiniz, yəni onlar bu kontorların birinə köçürülsün və ya Bakı şöbəsinə adi qayda ilə qəbul edilsin [91].

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, vv. 31-32.

№ 63
Qrafinya Y. A. Vorontsova-Daşkovanın [92] **məktəbi ziyarət etməsi barədə məktəbin müdirəsi M. Sulkeviçin hesabatı**
9 mart 1909-cu il

1909-cu il fevralın 27-də, gündüz saat 1-də, Zati-aliləri qrafinya Yelizaveta Andreyevna Vorontsova-Daşkova Bakı şəhər rəisinin xanımı Martınovanın müşayiəti ilə Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbini ziyarət etdi.

Zati-alilərini məktəbin girişində Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyev, fəxri hami S. Tağıyeva və mən qarşıladıq.

Məktəbin zalında Zati-alilərini bütün şagirdlər və pedaqoji personal gözləyirdi. Ön sırada Zati-alilərinin üç təqaüdçü şagirdi dayanmışdı.

Zala daxil olan qrafinya uşaqlarla salamlaşdı, onlar da təzim etdilər.

Fəxri hami məktəbin işçilərini Zati-alilərinə təqdim etdi, müdirə isə məktəbin vəziyyəti və şagirdlərin sayı barədə məruzə etdi.

Daha sonra fəxri hami S. Tağıyeva aşağıdakı məzmunda ünvanı oxudu: "Zati-aliləri, möhtərəm Yelizaveta Andreyevna! Bu gün Bakı rus-müsəlman qız məktəbi üçün onun mövcud olduğu vaxtdan ən əlamətdar günlərdəndir.

Bu yaxınlarda məktəb Sizin üç təqaüdçünüzü qəbul etmək şərəfinə layiq görülmüş, indi isə Sizin şəxsən burada olmağınızdan məmnundur. Biz əminik ki, bugünkü gün şagirdlərin hər birinin yaddaşında əbədi həkk olunacaq, çünki onlara Zati-alinizin timsalında*... arzusunun gerçəkləşdirəni öz gözləri ilə görmək qisməti nəsib olub".

Şagirdlərdən biri – Məryəm Bayraməlibəyova [93] fəxri qonağı rus dilində salamladı və ona təmtəraqlı gül dəstəsi təqdim etdi, digəri isə - Sona Axundova tatar dilində eyni sözlərlə müraciət edərək, məktəbin yuxarı sinif şagirdlərinin çoxillik zəhmətinin məhsulu olan ipək xalçanı qrafinyaya bağışladı.

Zati-aliləri xalçanı zərif adlandıraraq, müsəlman qızların bu cür gözəl şeyləri düzəltmək bacarıqlarından məmnun olduğunu bildirdi.

Zati-aliləri məktəb binası və pansionda tanış oldu. Yeməkxanada qonaqlara qəhvə verildi.

Vidalaşarkən qrafinya Ülyahəzrət İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnaya məktəbin əla vəziyyəti barədə teleqram vurmaq qərarına gəldiyi haqqında toplaşanları sevindirdi. Dərhal aşağıdakı məzmunda teleqram tərtib olundu:..**

Saat 2 $^{1}/_{2}$ – da qrafinya məktəbdən getdi.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, vv. 25-26.

---

* Mətn yarımçıqdır.

** Teleqramın mətni yoxdur.

№ 64
Məktəbin Pedaqoji şurasının iclasının protokolu
11 mart 1909-cu il

İştirak edirdilər: sədr – müdirə Məryəm xanım Sulkeviç, üzvlər – tatar dili müəllimi Hafiz Əfəndi Şeyxzadə, müəllimələr: Səidə xanım Şeyxzadə, Sara xanım Vəzirova [94] və Səbirə xanım Əbdurəhmanova [95].

Yeddinci Pedaqoji şurada şagirdlərin davranışı və tədbirlərin görülməsi məsələsi müzakirə olundu. Pedaqoji şura qərara aldı: şagirdlərə, xüsusən, yuxarı şöbənin qızlarına daha ciddi yanaşılsın, əsası isə, tərbiyə işində bütün tədris personalı həmrəy olsun.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 132.

№ 65
Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin Dəftərxanasının
A. S. Txorjevskiyə məktubu
14 iyul 1909-cu il

Həqiqi mülki müşavir Tağıyevin qrafinya Y. A. Vorontsova-Daşkova adına təqaüdlər üçün ianə etdiyi 25000 rubl dəyərində 4 %-lik dövlət renta şəhadətnamələri Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin toxunulmaz kapitalı kimi Dövlət Bankının Xarkov kontoru tərəfindən qəbul olunub.

Dövlət Bankının Xarkov kontorunun sorğusu ilə əlaqədar olaraq Dəftərxana Zati-alinizdən xahiş edir ki, adı çəkilən kapitaldan gələn faizlərin kimə ödəniləcəyi barədə tezliklə məlumat verəsiniz.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 30.

№ 66
M. R. Zavadskinin A. S. Txorjevskiyə 18348 №-li təklifinin surəti
28 avqust 1909-cu il

Dövlət Bankının Bakı şöbəsinin cari ilin 7 mart tarixli 7641 №-li təliqəsinin* surətini Sizə göndərərək həqiqi mülki müşavir Tağıyevin Bakı Aleksandrinski

* Bax: sənəd № 62.

rus-müsəlman qız məktəbində qrafinya Y. A. Vorontsova-Daşkova adına təqaüdlər üçün ianə etdiyi 25000 rubl kapitaldan faizlərin kimə ödəniləcəyi barədə məlumat vermənizi Zati-alinizdən xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 31.

№ 67
H. Z. A. Tağıyevin A. S. Txorjevskiyə məktubu
3 noyabr 1910-cu il

Hamilər Şurası Zati-alinizin nəzərinə çatdırır ki, məktəbin müdirəsi vəzifəsini müvəqqəti olaraq Məryəm xanım Sulkeviç icra edir, müəllim personalına gəldikdə isə, bununla onların sənədlərini təqdim edirik:

Axrıyeva Gülbahar [96]: şəhadətnamə № 289, şəhadətnamə № 3062 və iki attestat - № 254 və 264.

Qazıyeva Gövhər xanım [97]: şəhadətnamə № 2628.

Məmmədova Mina xanım [98]: şəhadətnamə № 13904 və fotoşəkil.

Palavandova Şəhrəbanu: attestat № 124, vəsiqə № 360 və imtahan kitabçası № 60.

Ehtiyac olmadıqda, sənədləri geri qaytarmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 37.

№ 68
A. S. Txorjevskinin H. Z. A. Tağıyevə məktubu
19 mart 1912-ci il

Nazirliyin təhsil müəssisələrinə məxsus kapitalı və əmlakı qaydaya salmaq barədə tələbi ilə əlaqədar olaraq, Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi üçün tikdirdiyiniz və məktəbin yerləşdiyi binanı qanuni şəkildə ona təhkim olunmasını Zati-alinizdən xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 43.

№ 69
"Qadın təhsili" məqaləsindən

...Kişilərin təhsili ilə paralel ötən ildə Rusiya müsəlmanları arasında qadın təhsilində də uğurlar müşahidə olunurdu. Hesabat ilində bir çox şəhərlərdə, o

cümlədən, Orenburqda və Malmıjda peşə, İrəvanda, Nuxada, Kazanda və başqa şəhərlərdə müsəlman qızlar üçün yeni məktəblər açıldı. Demək olar ki, hər yerdən qadın təhsilini genişləndirmək çağırışları səslənirdi. Ərəş qəzasının kəndliləri Ağdaşda, Xaldanda və başqa kəndlərdə qız rus-tatar məktəblərinin açılması barədə vəsatət qaldırmağı qərarlaşdırdılar, Balaxanıda, Keşlədə, Ağdamda, Dərbənddə və başqa yerlərdə yeni qız məktəblərinin açılması layihələşdirilir. Bakıda mövcud rus-tatar məktəblərində şagirdlərin sayı iki dəfə artıb, dördüncü məktəbin yaradılması zərurəti var. Bəzi qız məktəblərində müəyyən müsbət dəyişikliklər planlaşdırılır. Tağıyevlərin simasında Bakı Aleksandrinski qız məktəbinin müdiriyyəti həm ümumi fənlər, həm də ana dili üzrə yaxşı hazırlıqlı, təcrübəli müəllimlərə tələbatı nəzərə alaraq, adı çəkilən məktəbin yuxarı sinfinin müsəlman müəllimələrini hazırlayan seminariyaya çevirmək barədə vəsatət qaldırmaq niyyətindədir. Ötən ildə artıq həmin istiqamətdə müvafiq addımlar atılmış və bu layihənin tezliklə həyata keçməsinə ümid etmək olar.

Yeri gəlmişkən, 1912-ci ildə adı çəkilən məktəbi doqquz şagird bitirib...

"Kaspi", 1 yanvar 1913-cü il.

№ 70
"Müsəlman qəzeti"ndə [99] **dərc edilən məqalədən**
30 yanvar 1913-cü il

Bakı. Bu yaxınlarda Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müfəttişi S. M. Qəniyevin [100] sədrliyi ilə şəhər məktəblərinin müsəlman müəllimlərinin və ictimai xadimlərin iştirakı ilə Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin müəllimlər seminariyasına çevrilməsinə dair müşavirə keçirilib. Həmin məktəb məşhur müsəlman varlısı və xeyriyyəçisi H. Z. A. Tağıyev tərəfindən təsis edilib. Hal-hazırda möhtərəm Hacı təkidlə məktəbin seminariyaya çevrilməsi haqqında vəsatət qaldırır, çünki digər fənlərlə bərabər doğma dili də bilən müsəlman müəllimələrinə kəskin ehtiyac hiss olunur. Deyirlər ki, gələcək seminariyanın təminatı üçün Hacı Olginski küçəsindəki passajını [101] ayırmaq istəyir.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 97, v. 16.

№ 71
H. Z. A. Tağıyevin A. S. Txorjevskiyə müraciəti
1 fevral 1913-cü il

Qafqaz Tədris Dairəsinin birsinifli ibtidai məktəblərinin proqramlarına (1867-ci il Əsasnaməsinə görə) uyğun gələn Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi həmin proqramların məhdudluğu ucbatından məzunlara tam təhsil vermək, onlara əldə olunan bilikləri həyatda daha yaxşı tətbiq etmək iqtidarında deyil. Bunları nəzərə alıb belə bir qənaətə gəlirəm ki, məktəbdə indi keçilən fənlərin proqramlarını daha da genişləndirmək zərurəti yaranıb və Zati-alinizdən xahiş edirəm ki, məktəbin Xalq Maarif Nazirliyinin Mariinski məktəbləri tipində yenidən qurulması (tatar dilinin icbari tədrisinin tətbiqi ilə yanaşı) haqqında müvafiq rəhbərlik qarşısında vəsatət qaldırasınız.

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin nüsxəsini də təqdim edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, v. 14.

№ 72
H. Z. A. Tağıyevin A. S. Txorjevskiyə müraciəti
5 fevral 1913-cü il

Rusiya müsəlmanlarını öz həmvətənləri ilə daha da yaxınlaşdıracaq bir əməllə qeyd etmək arzusunda olaraq, mən gələcək sevincli hadisə – Romanovlar sülaləsinin hökmranlığının 300 illiyi münasibətilə Bakı Aleksandrinski qız məktəbi (Mariinski məktəbləri nümunəsində) nəzdində müsəlman qızlar üçün ikiillik pedaqoji kursların təsisinə yüz min rubl ianə ayırıram ki, həmin kurslar adı çəkilən vəsaitdən gələn faizlərə saxlanılsın. Kursların nizamnaməsi Xalq Maarif nazirinin 31 mart 1900-cü il tarixində təsdiq etdiyi ibtidai məktəb müəllimlərini və müəllimələrini hazırlayan pedaqoji kurslar haqqında qaydalara uyğun tərtib olunub. Rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına "Aleksandrinski" kurslarının açılması barədə Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi qarşısında vəsatət qaldırmağınızı Zati-alinizdən xahiş edirəm.

Əlavə: Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik pedaqoji kursların nizamnaməsinin layihəsi, kurslarda tədris olunmaq üçün tatar dilinin proqramı, xərclər smetası və dərs saatlarının cədvəli.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 37.

№ 73
Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik müsəlman qadın pedaqoji kurslarının Nizamnaməsi

§1. Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik müsəlman qadın pedaqoji kursları Bakı şəhərində, Rusiyada mövcud olan ikiillik kursların tipində və nümunəsində, tatar dili mütləq tədris edilməklə yaradılır.

§2. Bakı Aleksandrinski məktəbi nəzdində ikiillik qadın kursları müsəlman qızları ibtidai məktəb müəllimələri qismində hazırlamaq məqsədi ilə həqiqi mülki müşavir [102] Hacı Zeynal Abdin Tağıyev tərəfindən açılır.

§3. İkiillik müsəlman qadın pedaqoji kursları Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin tabeliyi və Bakı-Dağıstan Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin birbaşa rəhbərliyi altındadır.

§4. Müsəlman qadın pedaqoji kursları qapalı təlim-tərbiyə müəssisəsidir.

§5. Kurslar iki il davam edir: Pedaqoji şura üzrlü səbəblərdən dinləyiciləri kursun birində ikinci ilə saxlaya bilər.

§6. Müsəlman pedaqoji kursların saxlanılması üçün vəsait həqiqi mülki müşavir Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin ianə etdiyi yüz min rublluq kapitaldan əldə olunan faizlərdən ibarətdir.

§7. Müsəlman qadın pedaqoji kursları dinləyicilər üçün pansionun mövcud olduğu Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman məktəbində yerləşir.

§8. Dinləyicilərin tərkibi hər kursda orta hesabla 20 nəfər qız olmaqla, cəmi 40 pansionerdən ibarətdir.

Qeyd: Ehtiyac olduqda, paralel şöbələr də açılır.

§9. Kursların pansionuna müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətlərinin, ayrı-ayrı şəxslərin təqaüdçüləri, habelə öz hesabına oxuyan dinləyicilər qəbul olunur.

§10. Öz hesabına oxuyan kurs dinləyiciləri ildə 200 rubl (təhsil haqqı daxil olmaqla) ödəyir.

§11. Pansion, habelə təhsil üçün ödənilən 200 rubl əvvəlcədən, hər yarımildə 100 rubl olmaq şərtilə alınır.

Qeyd: Hamilər Şurası mümkün bildiyi təqdirdə, daimi qalmayan dinləyiciləri də qəbul edə bilər (onların təhsil haqqı əvvəlcədən, hər yarımildə ödənilən illik 100 rubl təşkil edir).

§12. Tədris zamanı təcrübi məşğələlər Mariinski qız məktəblərinə bərabərləşdirilən Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman məktəbində

keçirilir.

§13. Kursların inzibati və təsərrüfat işlərinə Bakı Aleksandrinski qız müsəlman məktəbinin Hamilər Şurası rəhbərlik edir.

§14. Pedaqoji kurslara ümumi nəzarət yerli xalq məktəblərinin müfəttişinə, bilavəsitə rəhbərlik isə Bakı Aleksandrinski müsəlman qız məktəbinin müdirəsinə həvalə olunur.

§15. Kursların müdirəsi və fənn müəllimələri ev müəlliməsi dərəcəsindən aşağı olmayan müsəlmanlardan seçilir. Müdirə mütləq tatar dilini həm yazılı, həm də şifahi bilməlidir.

§16. Təlim-tərbiyə işlərinə rəhbərlik kursların bütün müəllim personalından ibarət, müdirənin sədri olduğu Pedaqoji şura tərəfindən həyata keçirilir.

§17. Pedaqoji şuranın səlahiyyətinə daxildir:

1) kursa dinləyicilərin qəbulu;
2) qəbul, keçid və buraxılış imtahanlarının aparılması;
3) dərsliklərin və vəsaitlərin seçilməsi;
4) dərslərin, təcrübi məşğələlərin və növbətçiliyin bölüşdürülməsi;
5) müəllimələr arasında dərs bölgüsü.

§18. Xalq Maarif Nazirliyinin Mariinski məktəbləri tipində yenidən qurulmuş Bakı Aleksandrinski qız müsəlman məktəbini bitirən və 14 yaşına çatan qızlar kurslara imtahansız, boş qalan vakansiyalara isə Mariinski qız məktəblərini və ya ona uyğun təhsil müəssisələrini bitirən qızlar müsabiqə yolu ilə qəbul olunur. Sonuncular Bakı Aleksandrinski qız məktəbinin kursu üzrə tatar dilindən imtahan verməlidirlər.

§19. Pedaqoji kurslarda dərslər sentyabrın 1-də başlayır və iyunun 1-də başa çatır. May ayında Pedaqoji şura bütün dinləyiciləri Xalq maarif nazirinin 20 mart 1896-cı il tarixində təsdiq etdiyi proqram üzrə həm keçid, həm də xalq məktəbinin müəlliməsi adını almaq üçün sınaqlardan keçirir (kursların proqramı çərçivəsində tatar dilindən icbari imtahan daxil olmaqla).

§20. İmtahanları kafi verən kurs dinləyicilərinə imtahan protokolları Xalq məktəblərinin müdiri tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra xalq məktəbinin müəlliməsi şəhadətnaməsi verilir.

§21. Kurs dinləyicilərinin tədris məşğələləri nəzəri və təcrübi olmaqla, iki hissəyə bölünür. Nəzəri məşğələlərə aiddir:

a) müəllim adını almaq üçün keçirilən imtahan həcmində ümumtəhsil fənnlər üzrə biliklərin təkrarı və mənimsənilməsi;
b) ibtidai təhsilin didaktikası və metodikası üzrə əsas biliklərin mənimsənilməsi və xalq məktəblərində ən çox istifadə olunan dərslik

və vəsaitlərlə tanışlıq.

Kurs dinləyicilərinin təcrübi məşğələlərinə aiddir:

a) Bakı Aleksandrinski qız məktəbi müəllimələrinin dərslərində iştirak, buna dair qısa hesabatların və ya gündəliklərin tərtibi;

b) əvvəlcədən planlaşdırılan sınaq dərslərinin keçirilməsi və bu dərslərin müəllimələrin və kurs dinləyicilərinin xüsusi yığıncaqlarında müzakirəsi.

§22. Kursların təşkili, nəzəri və təcrübi məşğələlərin, tədris proqramlarının və s. bölüşdürülməsi ilə bağlı ətraflı qaydalar yerli şəraitə uyğun olaraq kursların Pedaqoji şurası tərəfindən, Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin nümayəndəsinin iştirakı ilə tərtib olunur və Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi tərəfindən təsdiq edilir.

§23. Pedaqoji kurslara dinləyicilərin qəbulu yalnız tədris ilinin əvvəlində aparılır.

§24. Pedaqoji şura özünün qərar-protokollarını tərtib edir, onları Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəbləri müdirinə təqdim edir. Protokolların surəti Bakı Aleksandrinski müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasına təqdim olunur.

§25. Kurslarda dərs deyən müəllimələrin seçimini Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası aparır və onları Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin təsdiqinə təqdim edir.

§26. 25-ci paraqrafda qeyd olunan Hamilər Şurasının üzvləri kursların Pedaqoji şurasının iclaslarında məşvərətçi səslə iştirak edə bilərlər.

§27. Kurslar bağlandığı təqdirdə onların əsas kapitalı Bakı Aleksandrinski müsəlman qız məktəbinin fondunun gücləndirilməsinə yönəldilir.

§28. Hamilər Şurasının tərkibinə haminin* təyinatı ilə Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin üzvlərindən biri daxildir.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, vv. 38-41.

* Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi nəzərdə tutulur.

№ 74
Aleksandrinski müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik pedaqoji kurslarda tatar dilinin proqramı

I kurs

Dilçilik nəzəriyyəsi:

İnşa - onun zahiri və daxili quruluşu, mövzusu, planı, ifadə olunması və məzmunu. Şəkli və adi ifadə. Epitetlər: müqayisə, təcəssüm, metaforalar, ironiya və alleqoriya. Aramla və aramsız nitq. Şeir və onun müxtəlif növləri, nəsrin müxtəlif növləri: təsvir, nağıl etmə, düşüncə. Sadalananlar müvafiq şair və yazıçıların əsərləri əsasında öyrənilir və yazılı işlərlə möhkəmləndirilir.

II kurs

Ədəbiyyat əsərlərinin nəsrə və nəzmə bölünməsi.

Nəzm: 1) xalq eposu: nağıllar, atalar sözləri, məsəllər. 2) Ədəbi epos: təmsillər, poemalar. 3) Qəsidələr və ən yeni ədəbiyyatın müxtəlif növləri. Füzuli, Nəvai, Raci, Zakir, Vaqif, Seyid, Mirzə Fətəli Axundov və Sabirin əsərlərinin öyrənilməsi. Bu yazıçıların tərcümeyi-hallarının oçerkləri. Verilən mövzulara dair sərbəst inşalar. Birsinifli və ikisinifli ibtidai məktəblərdə tatar dilinin tədrisi metodikası.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 23.

№ 75
Bakı Aleksandrinski məktəbi nəzdində ikiillik müsəlman qadın pedaqoji kurslarında həftədə bir dəfə keçirilən dərs məşğələ saatlarının cədvəli

A. Dərs məşğələləri	I il	II il	Cəmi
Şəriət	1	1	2
Rus dili	4	3	7
Rus dilinin metodikası	2	2	4
Riyaziyyat	5	4	9
Hesabın metodikası	1	1	2
Tatar dili və onun metodikası	6	4	10
Pedaqogika və didaktika	2	2	4
Təbiətşünaslıq və fizika	3	-	3
Tarix	2	-	2
Coğrafiya	2	-	2
Əl işi	1	1	2
Evdarlıq	1	1	2
B. Təcrübi dərslər			
Rus dilindən	-	3	3
Hesabdan	-	2	2
Tatar dilindən	-	3	3
Təbiətşünaslıqdan	-	1	1
Əl işindən	-	1	1
C. Təcrübi dərslərin müzakirəsi		6	6
Cəmi	30	35	64

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 30.

№ 76
A. S. Txorjevskinin H. Z. A. Tağıyevə teleqramı
7 fevral 1913-cü il

Kursları təmin edəcək toxunulmaz kapitalı indi, haminin Peterburqa getməsinə qədər köçürmək lazımdır. Köçürəndən sonra hamiyə teleqram vurun.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 47.

№ 77
H. Z. A. Tağıyevin N. F. Rudolfa [103] **məktubu**
7 fevral 1913-cü il

Fevralın 1-i və 5-i mən Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdirinə iki xahişnamə təqdim edərək, ondan Zati-aliniz qarşısında aşağıdakılar barədə vəsatət qaldırmağı xahiş etmişdim: 1) Bakı Aleksandrinski rus–müsəlman qız məktəbinin Xalq Maarif Nazirliyinin Mariinski məktəbləri tipində yenidən qurulması haqqında (tatar dilinin mütləq tədrisi tətbiq olunmaqla); 2) adı çəkilən məktəbin nəzdində müsəlman qızlar üçün ikiillik kursların açılması haqqında (kursların nizamnaməsi Xalq Maarif Nazirliyinin 31 mart 1900-cü il tarixində təsdiq etdiyi ibtidai məktəblər üçün müəllim və müəllimələr hazırlayan pedaqoji kurslar haqqında qaydalara uyğun tərtib olunub).

Qəti əminəm ki, yalnız savadlı müsəlman qadını rus və müsəlman millətlərinin yaxınlaşmasına təkan verə bilər, bu səbəbdən də adı çəkilən məktəbdə nəzərdə tutduğum tədris işinin yenidən qurulmasını tezliklə həyata keçirmək istərdim. Zati-alinizdən acizanə xahişim budur ki, həqiqi mülki müşavir Txorjevskinin Sizə təqdim etdiyi layihələrin tezliklə təsdiqi üçün öz maarifpərvər səylərinizi əsirgəməyəsiniz.

Zati–alinizə dərin ehtiramımı izhar edərək, Sizin acizanə qulluqçunuz olmaqdan şərəf duyuram.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 45.

№ 78
N. F. Rudolfun H. Z. A. Tağıyevə teleqramı
7 fevral 1913-cü il

Aleksandrinski məktəbi nəzdində müsəlman qızlar üçün pedaqoji kursların açılmasına yüz min rubl ianə etməyiniz barədə indi Hamilər Şurasına məruzə etdim. Bu cür səxavətli ianəyə görə dərin təşəkkürümü bildirirəm. İşi müvafiq qaydaya uyğun istiqamətləndirirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 49.

№ 79
H. Z. A. Tağıyevin N. F. Rudolfa teleqramı
9 fevral 1913-cü il

Aleksandrinski pedaqoji kurslarının təsisinə ianə olunan yüz min rubl bu gün 17883 №-li qəbzlə toxunulmaz kapital kimi Dövlət Bankının Bakı şöbəsinə köçürülüb.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 45.

№ 80
H. Z. A. Tağıyevin qrafinya Y. A. Vorontsova-Daşkovaya məktubu
fevral 1913-cü il

Zati-aliləri, qrafinya Yelizaveta Andreyevna!

Bakı Müqəddəs Nina qadın müəssisəsində xəstəxananın təməlinin qoyulması münasibətilə Sizin 24 fevral tarixli teleqramda çatdırdığınız Ülyahəzrət İmperatriçə Mariya Fyodorovnanın xoş sözləri mənim çara və vətənə daim sadiq, vətən üçün hər cür qurbanlara hazır olan ürəyimdə dərin iz buraxmışdır.

Həyatımda parlaq işıq olmuş həmin xoşbəxt dəqiqə həmçinin Zati-alinizin mənə qarşı diqqətini unudulmaz edir.

Zati-alinizə öz dərin minnətdarlığımı bildirərək, nəzərinizə çatdırıram ki, mən Romanovlar sülaləsinin hökmranlığının 300 illiyi şərəfinə Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik müsəlman qadın pedaqoji kurslarının açılması məqsədilə yüz min rubl ianə etmiş və toxunulmaz kapital kimi Dövlət

Bankının Bakı şöbəsinə qoymuşam. Gücüm və imkanım daxilində Rusiya müsəlmanlarının öz həmvətənləri ilə yaxınlaşmasına çalışdığım üçün hesab edirəm ki, bu yaxınlaşma yalnız müsəlman qadını savadlı olarsa mümkündür. Nizamnamə layihəsini artıq Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinin təsdiqinə təqdim etdiyim kursları yaradarkən ümid edirəm ki, onlar savadlı müəllimələr hazırlayacaq və bu müəllimələr müsəlman qızlara, gələcəyin xanımlarına və analarına bizim qadınlara çox vacib olan bilik nurunu ötürəcəklər. Savadlı müsəlman qadınları təhsilli rus qadınlarının bir növ bacıları olacaq, bu isə dindaşlarımın mənim ürəyimə doğma olan rus xalqı ilə daha sıx yaxınlaşmasına təkan verəcəkdir. Mən bütün Rusiya və biz – müsəlman təbəələri üçün böyük hadisə olan Romanovlar sülaləsinin hökmranlığının 300 illiyini bu cür qeyd etmək istədim.

Böyük ehtiram və dərin sədaqətlə, Sizin qulluqçunuz.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 46.

№ 81
H. Z. A. Tağıyevin ianəsinə dair

Şəhər məktəb komissiyasının [104] 14 fevral tarixli iclasında qərara alınmışdır ki, xüsusi nümayəndələr vasitəsilə Aleksandrinski müsəlman qız məktəbi nəzdində pedaqoji kursları təşkil etdiyinə görə H. Z. A. Tağıyevə təşəkkür edilsin və qeyd olunsun ki, onun növbəti səxavətli ianəsi sayəsində indi şəhərin rus-tatar qız məktəblərinin yaxşı hazırlıqlı müəllimələrə ehtiyacı tam ödəniləcək. Məktəb komissiyasının bu qərarını icra etmək məqsədilə komissiyanın sədri İ. İoanisyan, üzvlərdən A. N. Saparov, d-r M. R. Vəkilov, Q. B. Ter-Mikaelyans və İ. İ. Kolesnikovdan ibarət nümayəndələr H. Z. A. Tağıyevin yanında olmuş və ona komissiyanın adından təşəkkür bildirmişlər.

"*Kaspi", 17 fevral 1913-cü il.*

№ 82
N. F. Rudolfun A. S. Txorjevskiyə məktubu
10 aprel 1913-cü il

Tağıyevin qız məktəbinin Mariinski məktəbləri tipində yenidən qurulması məsələsi olduqca vaxt aparan, pedaqoji kursların açılması ilə əlaqədar isə məktəb

proqramının genişləndirilməsi məsələsi təxirəsalınmaz olduğundan Qafqaz canişini [105] mənim məruzəmə əsasən Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin 1-ci və 6-cı paraqraflarında aşağıdakı dəyişiklik etməyə icazə verdi: "məktəb öz proqramı üzrə Mariinski qız məktəblərinə uyğundur, zəruri olan hazırlıq siniflərinə malikdir".

Pedaqoji kursları isə 1907-ci il 29 iyun tarixli qaydalara uyğun təsis etməyə icazə verirəm.

Sizi bu barədə məlumatlandıraraq, dərhal pedaqoji kursların təşkilinə başlamağı və bu məsələ ilə əlaqədar tədbirləriniz haqqında mənə məlumat verməyi Zati-alinizdən xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, v. 10.

№ 83
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məqalədən
21 may 1913-cü il

İbtidai məktəblər açılandan müəllimələrin çatışmazlığı hiss olunur. Müəllimələr çoxdur, lakin ana dilini bilənlər azdır.

Məktəb komissiyası rus-tatar məktəblərinə müəllimələri təyin edərkən, çoxlu çətinliklərlə üzləşirdi. Burada, həmişə olduğu kimi, qadın təhsilinin pioneri H. Z. A. Tağıyev köməyə gəldi. Məlumdur ki, H. Z. A. Tağıyev cari ilin əvvəlində müsəlman müəllimələrini hazırlamaq üçün özünün təsis etdiyi Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik pedaqoji kursların açılmasına yüz min rubl ianə ayırmışdı.

Qaydalara görə, həmin pedaqoji kurslara dördsinifli və Mariinski məktəblərinin məzunları qəbul oluna bilər...

№ 84
H. Z. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
25 yanvar 1914-cü il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinə müəllimə qismində Ədilə Bəyim Şahtaxtinskaya [106] və Hənifə Məngli İmamutdinovna Seyfullina dəvət olunublar. Onların vəzifələrdə təsdiq olunması barədə Xalq məktəblərinin müdiri qarşısında vəsatət qaldırmağınızı xahiş edirəm.

Bununla Ə. B. Şahtaxtinskayanın sənədlərini təqdim edirəm: 1) Böyük knyag-

inya Olqa Fyodorovna adına 2-ci Tiflis qadın gimnaziyasının 395 №-li attestatı; 2) həmin gimnaziyanın 810 №-li vəsiqəsi. Seyfullinanın sənədləri isə bitirdiyi Ufa Mariinski qadın gimnaziyasındadır, onları aldıqdan sonra ayrıca göndərəcəyəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 123.

№ 85
Məktəbin Pedaqoji şurasının iclasının protokolu
22 fevral 1914-cü il

Müəllimələrin xidməti üzrə bəzi qüsurları ilə əlaqədar Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin müdirəsi Gülbahar xanım Axrıyevanın sədrliyi ilə məktəbin Pedaqoji şurasının iclası keçirilmişdi.

Müəllimələrin vəzifə borcları müzakirə mövzusu olmuşdu.

1. Müəllimələr zəng vurulan kimi sinifdə olmalı və dərs vaxtı heç bir halda sinifi tərk etməməlidir.
2. Dərs üçün lazım olan tədris vəsaitləri əvvəlcədən hazırlanmalıdır.
3. Şagirdlər heç bir şey üçün dərsdən göndərilməlidir.
4. Axşam məşğələləri vaxtı hər bir müəllimə öz sinfində olmalıdır.
5. Sinif rəhbəri öz sinfinin şagirdlərinin davranışına nəzarət etməlidir.

Növbətçi müəllimənin vəzifələri:

1. Növbətçi müəllimə fasiləsiz uşaqların yanında olmalı, onların davranışına nəzarət etməli və onlarla yemək yeməlidir.
2. Növbətçilik vaxtı uşaqlarla söhbətlər aparmalı, onları oyunlarla məşğul etməlidir.
3. Şagidlərlə rusca danışmalı, onları da öz aralarında rusca danışmağa məcbur etməlidir.
4. Növbətçi şagirdlərin üzərinə artıq vəzifələr qoymamalı, onları özü icra etməlidir.

İmtahanlar yaxınlaşdığından şura bütün siniflərdə davamiyyəti zəif olan şagirdlər üçün axşam saat 5-dən 6-dək, aşağıdakı cədvəllə* əlavə dərslər təyin etməyi qərara aldı...

İmzalar: G. Axrıyeva, G. Qazıyeva, Ş. Şabanova, Ə. Şahtaxtinskaya, N. Nərimanova, M. Məmmədova, M. Gimbitskaya, X. Seyfullina.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 48.

* Məşğələlərin qrafiki verilir.

№ 86
Məktəbin müəllim və şagirdlərinin N. F. Rudolfa məktubu
17 aprel 1914-cü il

Zati-aliləri Nikolay Fyodoroviç!

Sizin Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinə gəlişiniz, sadə və səmimi davranışınız bizim hamımıza çox xoş təəssürat bağışladı. Məktəbin müəllim və şagirdləri ümid edir ki, şagirdlərin öz əlləri ilə hazırladığı kiçik hədiyyə bu xoş hisslərin təzahürü olacaqdır.

Zati-alinizin məktəbə gəlişinin ürəyimizdə həmişəlik iz buraxdığını bir daha təkrarlayaraq, Sizi, hörmətli Nikolay Fyodoroviç, tezliklə yenə də görməyə ümid etdiyimizi bildiririk.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 52.

№ 87
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
9 sentyabr 1914-cü il

Səkinə xanım Axundova və İqlimə Heydərova [107] Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinə müəllimə qismində dəvət olunublar. Onların bu vəzifələrdə təsdiq olunması ilə əlaqədar cənab Xalq məktəblərinin müdiri qarşısında vəsatət qaldırmağınızı xahiş edirəm. Bununla İ. Heydərovanın yuxarıda adı çəkilən məktəbi bitirməsi haqqında şəhadətnaməni təqdim edirəm, Axundovanın sənədlərini isə ayrıca təqdim edəcəyəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 124.

№ 88
S. M. Qəniyevin Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin işçilərinə məktubu
12 sentyabr 1914-cü il

Vətənin düşmənləri ilə mübarizə aparan ehtiyatda olan döyüşçülərin* ailələri maddi ehtiyac duya bilərlər. Rusiya üçün belə ağır şəraitdə hər bir rus vətəndaşı

* Birinci Dünya müharibəsində döyüşən Rusiya ordusu əsgərlərinin ailələri.

doğma vətənin müdafiəçilərinin ailələrinə maddi kömək göstərməyi özünün mənəvi borcu bilməlidir. Belə olduqda, onlar sakit ürəklə özlərinin müqəddəs vəzifələrini – vətənin müdafiəsini yerinə yetirə biləcəklər. Sizə müraciət edərək, aldığınız maaşdan 2 %-in yuxarıda göstərilən məqsəd üçün tutulmasına razılıq bildirmənizi xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 64.

№ 89
S. M. Qəniyevin G. Axrıyevaya məktubu
12 sentyabr 1914-cü il

İmperiyanın qadın təhsil müəssisələrində çalışanlar doğma vətən uğrunda vuruşan əsgərlərin xidmətlərini yüksək tutaraq, xəstə və yaralılar üçün alt və üst paltarların toplanması işində xüsusi fəallıq göstərirlər. Bununla əlaqədar Sizdən rəhbəri olduğunuz məktəbin pedaqoji personalına, habelə digər işçilərinə bu nəcib işə yaxından qoşulmağı təklif etməyi xahiş edirəm.

Qeyd etməyi lazım bilirəm ki, başqalarından fərqli olaraq, Rusiyanın müsəlman qadın təhsil müəssisələri içərisində fəxri yer tutan Aleksandrinski məktəbindən daha çox kömək gözlənilir.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 65.

№ 90
Məktəbin Pedaqoji şurasının iclasının protokolu
13 sentyabr 1914-cü il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin pedaqoji personalı vətənimiz Rusiyanın müdafiəçilərinin ailələrinə maddi yardım göstərməyi özünün mənəvi borcu hesab edərək, fəxri hami Sona xanım Tağıyevanın sədrliyi ilə keçirilən ümumi iclasda hər ay maaşlarından 2 %-in ayrılması barədə qərar çıxarmışdır.

İmzalar: S. Tağıyeva, G. Axrıyeva, G. Qazıyeva, Ə. Şahtaxtinskaya, X. Tahirova, M. Məmmədova, N. Nərimanova, İ. Heydərova, S. Axmetyeva.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 805, v. 44.

№ 91
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
21 sentyabr 1914-cü il

Sona xanım Tağıyevanın rəhbərlik etdiyi Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin dərnəyi məktəbin zalında yaralı və xəstə əsgərlərin nəfinə müsəlman qadınlar üçün tatar dilində tamaşa qoymaq qərarına gəldi. Səhnələşdirilən əsər yeni, göstərilməsinə bu yaxınlarda icazə verilən Nəcəf bəy Vəzirovun "Nə əkərsən, onu da biçərsən" pyesidir. Pyes müasir müsəlman qadınının ağır həyatından bəhs edir.

№ 92
Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin imkansız şagirdlərinə yardım Cəmiyyətinin nizamnaməsi [108]

1. Cəmiyyətin məqsədi

§ 1. Cəmiyyətin məqsədi Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin imkansız şagirdlərini himayə etməkdir.

Qeyd 1. Cəmiyyətin fəaliyyət dairəsinə Bakı şəhər rəisliyi [109] daxildir.

Qeyd 2. Cəmiyyətin fəaliyyəti inkişaf etdikcə Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbini bitirən və Cəmiyyətin fəaliyyəti dairəsinə daxil olmayan müəssisələrdə təhsilini davam etdirənlərə də kömək göstərilə bilər. Bu təqdirdə kömək yalnız birdəfəlik olmalı və davranış, fitri bacarıq və nailiyyətlərdə fərqlənən (məktəb müdiriyyətinin rəyi əsasında) şagirdlərə verilməlidir.

§ 2. Cəmiyyətin köməyi aşağıdakı formalarda göstərilə bilər:

a) məktəb pansionunda qalma xərclərinin ödənilməsi;

b) təhsil haqqının ödənilməsi;

c) Xalq Maarif Nazirliyinin və ruhani idarəsinin təsdiq etdiyi kitabların və dərs vəsaitlərinin pulsuz paylanılması və onların şagirdlərə ucuz qiymətə satılması;

ç) imkansızların öz əməyi ilə əldə edə bilmədiyi geyimlə, yeməklə və sığınacaqla təminatı;

d) kasıb xəstələrin tibbi ləvazimatlarla təminatı, onların Cəmiyyətin hesabına xəstəxanalara yerləşdirilməsi, vəfat edənlərin dəfninə kömək göstərilməsi;

e) istisna hallarda pul vəsaitlərinin verilməsi;

ə) Cəmiyyət öz hesabına kasıb müsəlman qızlar üçün məktəbin nəzdində sığınacaq aça bilər.

Qeyd. Şagirdlərin pansionda qalmaq pulu və təhsil haqları ödənilərkən, kitablar və dərs vəsaitləri pulsuz verilərkən, geyim, yemək, yaşayış və pulla kömək göstərilərkən təkcə onların maddi ehtiyacı deyil, eləcə də davamiyyətləri, yaxşı davranışları (təhsil müəssisəsi müdiriyyətinin rəyi əsasında) nəzərə alınmalıdır.

§ 3. Valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər kömək üçün vəsatətlə birbaşa Cəmiyyətin idarə heyətinə, yaxud müəssisənin müdiriyyəti vasitəsilə müraciət edirlər.

2. Cəmiyyətin tərkibi

§ 4. Cəmiyyət üzvlərin sayına məhdudiyyət qoyulmayan, bütün rütbələrə və təbəqələrə mənsub müsəlman kişilərdən və qadınlardan ibarətdir. Həddi buluğa çatmayanlar və şagirdlər Cəmiyyətin üzvləri ola bilməzlər.

Qeyd. Kişi üzvlər iclaslarda iştirak etmək hüququndan məhrumdurlar.

§ 5. Cəmiyyətin üzvləri fəxri və həqiqi üzvlərə bölünür.

§ 6. Cəmiyyətin nəfinə 300 rubldan yuxarı ianə etmiş və ya digər xeyirli iş görmüş şəxslər ümumi iclasda fəxri üzvlüyə seçilirlər.

§ 7. Cəmiyyətin kassasına hər il 5 rubl ödəyən və ya birdəfəlik 100 rubldan artıq vəsait köçürən şəxslər həqiqi üzvlər sayılır. Pulun köçürülməsindən asılı olmayaraq, həqiqi üzv adı İdarə heyətinin təqdimatı əsasında üzvlərin ümumi yığıncağının qərarı ilə Cəmiyyətə əvəzsiz kömək edən şəxslərə verilə bilər.

Qeyd. Üzvlük haqları hər il yanvarın 1-dən gec olmayaraq, Cəmiyyətin kassasına bütövlükdə və müəyyən edilmiş qəbzlə köçürülür.

§ 8. Cəmiyyətin ilkin tərkibi təsisçilərdən təşkil olunur, onlar da nizamnamənin təsdiqindən və ümumi yığıncaqdan sonra fəxri və həqiqi üzvlər adını alırlar.

§ 9. Növbəti ümumi yığıncağa qədər illik ödənişi ödəməyən üzvlər həmin yığıncaqda iştirak edə bilməzlər; ilboyu ödəniş ödəməyən və ya vəzifələrini yerinə yetirməyən üzvlər isə Cəmiyyətin tərkibindən çıxmış sayılır, lakin onlar ümumi əsaslarla yenidən oraya daxil olmaq hüququna malikdirlər.

§ 10. Üzvün hərəkətləri Cəmiyyətin maraqlarına ziddirsə, o, ümumi yığıncağın qərarı ilə Cəmiyyətin sıralarından xaric oluna bilər.

3. Cəmiyyətin vəsaitləri

§ 11. Cəmiyyətin vəsaitləri ibarətdir:

a) üzvlük haqlarından;

b) Cəmiyyətin kapitallarından və əmlakından gələn gəlirlər;
c) Cəmiyyət üzvlərinin, kənar şəxslərin, müxtəlif müəssisələrin pul və əşya şəklində, habelə dini vəsiyyətlər üzrə ianələrdən;
ç) müvafiq razılıq alındıqdan sonra və qoyulmuş qaydalara uyğun Cəmiyyətin təşkil etdiyi dram tamaşalarından, ədəbi qiraətlərdən, kütləvi müzakirə və konsertlərdən və s. toplanan gəlirlərdən;
d) cəmiyyət üzvlərinə verilən abunə vərəqələrindən və kitabçalarından yığılan rüsumlardan;
e) hakimiyyət orqanlarının müvafiq razılığı əsasında kütləvi və dərnəklərə toplamalardan yığılan gəlirlərdən.

Qeyd. Bütün daxil olan, ianə edilən pullar və əşyalar dəqiq qeydə alınmalı və onların xərclənməsi haqqında hesabat aparılmalıdır.

§ 12. Cəmiyyətin hesabına daxil olan bütün vəsaitlər toxunulmaz və cari kapitala bölünür.

Qeyd. Bundan əlavə ümumi yığıncağın qərarı ilə Cəmiyyət ehtiyat və xüsusi kapital yarada bilər. Bu cür yarana xüsusi kapitallar qəti müəyyən olunmuş məqsəd üçün ayrılan ianələrdən və ümumi yığıncağın zəruri bildiyi halda, Cəmiyyətin ümumi gəlirlərindən ayırmalardan təşkil olunur.

§ 13. Toxunulmaz kapital ianələrdən və digər ödənişlərdən, habelə cəmiyyətin bütün gəlirlərinin 1-10%-dən təşkil olunur. Bu faizlərin həcmi ümumi yığıncaq tərəfindən müəyyən edilir. Ehtiyat kapitalının təşkili və xərclənmə qaydası ümumi yığıncaq tərəfindən müəyyən edilir.

§ 14. Cari kapital bütün digər məbləğlərdən, habelə toxunulmaz və ehtiyat (əgər mövcud olarsa) kapitaldan yığılan faizlərdən təşkil olunur. Xüsusi kapitaldan gələn gəlirlər yalnız xüsusi təyinat üçün istifadə edilməlidir.

§ 15. Cəmiyyətin kapitalları artdıqca dövlət və ya hökumətin zəmanət verdiyi faiz kağızlarına çevrilir. Dövlət və ya özəl banklarda bank əməliyyatları aparan əmanət kassalarında və xəzinədarlıqlarda saxlanılır; buradakı cari hesaba cəmiyyətin cari kapitalı da qoyula bilər. Xəzinədarın əlində yalnız cari xərclər üçün lazım olan kiçik məbləğ qala bilər. Bu məbləğin həcmini ümumi yığıncaq müəyyən edir.

§ 16. Vəsaitlər yalnız üzvlərin ümumi yığıncağının icazəsi ilə xərclənir, bu icazə Cəmiyyətin təsdiq etdiyi illik smeta çərçivəsində, eləcə də yığıncağın xüsusi qərarı ilə verilə bilər. İstisna hallarda müavinət İdarə heyətinin sədri tərəfindən, onun şəxsi məsuliyyəti altında verilə bilər və bu barədə İdarə heyətinin iclasında elan olunmalıdır. Bu cür müavinətin miqdarı ümumi yığıncaq tərəfindən müəyyən olunur.

4. Cəmiyyətin işlərinin idarə edilməsi

§ 17. Cəmiyyətin işlərinin idarə edilməsi və həyata keçirilməsi, onlara rəhbərlik Cəmiyyətin İdarə heyətinə və üzvlərin ümumi yığıncağına həvalə olunur.

A. İdarə heyəti

§ 18. İdarə heyətinin tərkibinə daxildir: a) seçkili üzvlər qismində - Cəmiyyətin ümumi yığıncağının üzvləri arasından üç il müddətinə seçdiyi 15 nəfər; b) mütləq üzv qismində - təhsil müəssisəsinin müdirəsi. Hər il beş nəfər seçkili üzv əvvəl püşkatma yolu ilə, sonra isə seçildikləri müddət başa çatdığı üçün İdarə heyətinin tərkibindən xaric olunur və yeni üzvlərlə əvəzlənirlər. Çıxan üzvlər ümumi yığıncaq tərəfindən yenidən seçilə bilərlər. İdarə heyəti Bakı şəhərində yerləşir.

§ 19. İdarə heyətinin üzvləri seçildiyi vaxtdan əvvəl üzvlükdən çıxdıqda və ya uzun müddət olmadıqda, ümumi yığıncaq həmin müddətə 4-7 namizəd seçir. İdarə heyətinə yeni seçilən namizədin səlahiyyət müddəti çıxan üzvün səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

Qeyd. Altı ay ərzində İdarə heyətinin iclaslarında iştirak etməyən şəxs İdarə heyətinin üzvlüyündən xaric olunur.

§ 20. İdarə heyətinin üzvləri hər il sədri, onun müavinini, xəzinədarı və katibi seçirlər. Sonuncu iki vəzifə ümumi yığıncağın xüsusi qərarı ilə bir şəxsin qismində cəmləşə bilər.

§ 21. İdarə heyətinin bütün üzvləri Cəmiyyətin işinə əvəzsiz xidmət edirlər. Dəftərxana xərcləri üçün lazım olan vəsait İdarə heyətinin vəsatəti əsasında ümumi yığıncaqla müəyyən olunur.

§ 22. İdarə heyəti mümkün qədər tez, lakin ayda bir dəfədən az olmayaraq, sədrin təklifi və ya İdarə heyəti üzvlərinin 1/3-dən çoxunun (sədr istisna olmaqla) tələbi ilə toplanır.

§ 23. İdarə heyətinin iclası üzvlərin 1/3-dən çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir.

§ 24. İdarə heyətinin qərarları iclasda iştirak edən üzvlərin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir; səslər bərabər olduqda, sədrin səsi həlledici sayılır.

§ 25. İdarə heyətinin səlahiyyətlərinə daxildir:

a) İdarə heyəti üzvlərinin qarşılıqlı razılığı ilə onların arasında vəzifə bölgüsünün aparılması;

b) Cəmiyyətin vəsaitlərinin artırılmasına və məqsədə çatmağa yardım göstərilməsi;

c) Cəmiyyətin əmlakının və kapitallarının idarə olunması;

ç) Cəmiyyətin müəssisələrinin idarə olunması, işçilər üçün təlimatların

hazırlanması;

d) Cəmiyyətin müəssisələrində vəzifəli şəxslərin təyinatı və işdən çıxarılması;

e) Cəmiyyətin müəssisələrində işləyən şəxslərin öz vəzifələrini düzgün yerinə yetirməsinə nəzarət;

ə) Cəmiyyətin himayəsindən istifadə edən şəxslər barədə məlumatların toplanması, onlara kömək göstərilməsi, habelə verilən müavinətlərin ehtiyacı olanlar tərəfindən necə istifadə edilməsinə nəzarət;

f) vəsaitlərə və əmlaka özəl şəhadətliyin verilməsi;

g) Cəmiyyət üzvlərinin siyahısının tutulması;

ğ) illik üzvlük haqlarının vaxtında ödənilməsinə nəzarət, onları il ərzində ödəməyən və ya § 7-nin ikinci hissəsində göstərilən vəzifələri yerinə yetirməyən üzvlərin Cəmiyyətin sıralarından xaric edilməsi;

h) Cəmiyyət üzrə hesab və kargüzarlıq işi qaydalarının müəyyən edilməsi;

x) nizamnamənin icrasına nəzarət;

ı) Cəmiyyət adından müvafiq qurumlarla və şəxslərlə əlaqənin yaradılması;

i) Cəmiyyətin ümumi yığıncaqlarının çağırılması;

j) Cəmiyyətin illik smetalarının, vəsaitlər və fəaliyyət haqqında hesabatların tərtibi və ümumi yığıncaqların təsdiqinə verilməsi;

k) ümumi yığıncaqların qərarlarının icrası;

q) Cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin ərizələrinə baxılması;

l) İdarə heyətinin həll etmədiyi və ya onun səlahiyyətindən kənar olan məsələlərin ümumi yığıncağın müzakirəsinə çıxarılması;

m) ümumi yığıncağa çıxarılan bütün məsələlərin ilkin işlənməsi;

Qeyd. İdarə heyətinin qəbul etdiyi təlimatlar və qaydalar ümumi yığıncaqda təsdiq olunmalıdır.

§ 26. İdarə heyətinin sədri üzvləri iclaslara və ümumi yığıncaqlara çağırır, İdarə heyətinin iclaslarına rəhbərlik edir, nizamnamənin, İdarə heyətinin və ümumi yığıncaqların qərarlarının icrasına, habelə bütövlükdə Cəmiyyətin işinə nəzarət edir, bütün gedən sənədləri imzalayır.

§ 27. İdarə heyətinin sədri olmadıqda və ya xəstələndikdə, onun hüquq və vəzifələri müavininə keçir. Sonuncu olmadıqda, İdarə heyəti üzvlərinin qarşılıqlı razılığı nəticəsində iclasa onlardan biri sədrlik edir.

§ 28. Katib yazışmaya başçılıq edir, İdarə heyətinin və ümumi yığıncağın iclaslarının protokollarını tərtib edir, Cəmiyyət üzvlərinin, kömək alan şagirdlərin (onların özləri, habelə köməyin növü və həcmi haqqında məlumatla birgə) siyahısını tutur, gedən sənədləri təsdiqləyir, Cəmiyyətin fəaliyyəti haqqında illik hesabatı hazırlayır.

§ 29. Xəzinədar Cəmiyyətə pul və ya əşya şəklində daxil olan ödənişləri və ianələri qəbul edir, İdarə heyətinin və ümumi yığıncaqların qərarlarına əsasən sədrin sərəncamı ilə bütün pul əməliyyatlarını, pulların və əşyaların verilməsini həyata keçirir, mədaxil–məxaric (həm pul, həm də maddiyyat üzrə) kitablarını aparır, Cəmiyyətin vəsaitləri haqqında illik hesabat hazırlayır.

Qeyd. Xəzinədarın əlində qalan pulların, sığorta polislərinin, sənədlərin, kağızların, kitabların saxlanılması, habelə mədaxil-məxaric kitablarının aparılması, onların qəbulu qaydaları İdarə heyətinin tərtib etdiyi və ümumi yığıncağın təsdiq etdiyi təlimatla müəyyən olunur.

§ 30. Zərurət yarandıqda, İdarə heyəti üzv olmayan və hətta Cəmiyyətə aidiyyatı olmayan şəxsləri öz iclaslarına dəvət edə bilər. Həmin şəxslər onların dəvət olunduğu məsələnin baxılması zamanı məşvərətçi səsə malikdir.

§ 31. Üzvlər Cəmiyyətin işinin yaxşılaşdırılmasına, faydalı yeniliklərin tətbiqinə dair təkliflərini şifahi və ya yazılı formada İdarə heyətinə təqdim edə bilərlər. Təklif İdarə heyəti tərəfindən qəbul olunmadıqda, onu irəli sürən üzv məsələni ümumi yığıncağın müzakirəsinə çıxarmaq tələbi ilə çıxış edə bilər. Bu tələb təklifin qəbul olunmadığı haqqında xəbərdarlıqdan bir ay keçməmiş həyata keçirilə bilər. İdarə heyətindən başqa ümumi yığıncağa heç bir ərizə verilə bilməz.

§ 32. Cəmiyyət tədris vəsaitlərinin və kitabların əvəzsiz paylanması və satışı üçün anbar təşkil etdikdə, ona birbaşa nəzarət İdarə heyətinin mütləq üzvünün üzərinə düşür.

B. Ümumi yığıncaqlar

§ 33. Ümumi yığıncaqlar adi və fövqəladə olur.

Qeyd. İdarə heyəti ümumi yığıncaqların günü, tarixi, yeri, gündəliyi haqqında yerli polis rəisini və Cəmiyyətin üzvlərini əvvəlcədən xəbərdar etməlidir.

§ 34. Adi yığıncaqlar ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılır; fövqəladə iclaslar isə zərurət yarandıqda, İdarə heyətinin həll etmədiyi və ya onun səlahiyyətindən kənar olan təcili məsələlərin həlli üçün çağırılır. Fövqəladə iclaslar İdarə heyətinin qərarı ilə, Daxili İşlər Nazirliyinin, şəhər rəisinin, təftiş komissiyasının tələbi ilə, Bakı şəhəri və ona bitişik neft sənayesi rayonunda yaşayan cəmiyyət üzvlərinin 1/10-dən çoxunun yazılı təklifi ilə keçirilir.

§ 35. Ümumi yığıncaqları İdarə heyətinin sədri açır. Ümumi yığıncağın sədrliyinə hər dəfə yeni şəxs seçilir. Ümumi yığıncaqda İdarə heyətinin hesabatlarına və yaxud onun işlərindən şikayətlərə baxılırsa, İdarə

heyətinin üzvü iclasın sədri ola bilməz.

§ 36. Ümumi yığıncaq Bakı şəhəri və ona bitişik neft sənayesi rayonunda yaşayan Cəmiyyət üzvlərinin 1/4-dən çoxu iştirak etdikdə, səlahiyyətli hesab olunur. Daşınmaz əmlakın alınması və ya özgəninkiləşdirilməsi, nizamnamənin dəyişdirilməsi, hərəkətləri Cəmiyyətin maraqlarına zidd olan üzvlərin xaric olunması, xaric olunanların yenidən qəbulu, Cəmiyyətin bağlanması kimi məsələlərin həlli üçün yığıncaqda Bakı şəhəri və ona bitişik neft sənayesi rayonunda yaşayan Cəmiyyət üzvlərindən 1/2-nin iştirakı vacibdir. Əgər yetərsay olmadığından iclas baş tutmayıbsa, o, iştirak edən üzvlərin qərarı ilə bir həftədən tez olmayaraq, həmin məsələlərin müzakirəsi üçün yenidən çağırılır. Həmin iclas iştirakçı üzvlərin sayından asılı olmayaraq, baş tutmuş hesab edilir (Cəmiyyətin üzvləri əvvəlcədən bu barədə xəbərdar olunurlar).

§ 37. Ümumi yığıncaqlarda bütün məsələlər sadə səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Yalnız daşınmaz əmlakın alınması və ya özgəninkiləşdirilməsi, nizamnaməyə dəyişikliklərin və əlavələrin edilməsi, hərəkətləri Cəmiyyətin maraqlarına zidd olan üzvlərin xaric olunması, xaric olunanların yenidən qəbulu, cəmiyyətin bağlanması kimi məsələlərin həlli üçün yığıncaqda iştirak edən üzvlərin 2/3-nin razılığı tələb olunur.

§ 38. Ümumi yığıncaqda bütün seçkilər gizli keçirilir. Ümumi yığıncağın xüsusi qərarı ilə seçkilər açıq keçirilə bilər.

§ 39. Ümumi yığıncaqlarda müzakirə olunan məsələlər:

a) ümumi yığıncağın sədrinin, Cəmiyyətin fəxri üzvlərinin, İdarə heyətinin, təftiş komissiyasının üzvlərinin və üzvlüyə namizədlərin seçilməsi;

b) Cəmiyyətin vəsaitləri və fəaliyyəti haqqında illik hesabata, növbəti ilin smetasına və bunlara dair təftiş komissiyasının məruzəsinə baxılması;

c) ehtiyac yarandığı təqdirdə, İdarə heyəti sədrinin şəxsi sərəncamı ilə verilən müavinətin yuxarı həddinin müəyyən edilməsi;

ç) ehtiyat və ya xüsusi kapitalların yaradılması haqqında məsələlərin baxılması;

d) dəftərxana xərclərinin ödənilməsi üçün məbləğin müəyyən edilməsi;

e) nizamnamədə dəyişikliklərin və əlavələrin aparılmasına icazənin verilməsi;

ə) daşınmaz əmlakın alınması və ya özgəninkiləşdirilməsi haqqında sərəncam;

f) Cəmiyyətin müəssisələrinin qurulması barədə təkliflərə baxılması;

g) İdarə heyəti, təftiş komissiyası və Cəmiyyətin ayrı–ayrı vəzifəli şəxsləri üçün təlimatların təsdiq olunması;

ğ) Cəmiyyətin bağlanması haqqında məsələnin həlli;
h) fəaliyyətləri Cəmiyyətin maraqlarına zidd olan üzvlərin xaric olunması, xaric olunanların yenidən qəbulu;
ı) Cəmiyyətin və onun üzvlərinin hərəkətlərinə şikayətlərin, habelə yerli şəhər rəisi və ya Daxili İşlər Nazirliyinin yığıncağın müzakirəsinə çıxardığı müxtəlif təkliflərin ilkin baxılması;
i) İdarə heyəti, təftiş komissiyası və Cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin təklif etdiyi bütün məsələlərin həlli.

Qeyd 1. Ümumi yığıncaqlarda yalnız Cəmiyyətin nizamnamə ilə müəyyən edilən fəaliyyətinə birbaşa aidiyyatı olan məsələlərin müzakirəsinə icazə verilir.

Qeyd 2. Bu paraqrafın "ı" bəndində qeyd edilən şikayət və təkliflər növbəti və ya təcili yığıncaqda mümkün qədər tez müzakirə olunmalı və bu barədə qərar dərhal şəhər rəisinə, yaxud da onun vasitəsilə Daxili İşlər nazirinin diqqətinə çatdırılmalıdır.

§ 40. Təftiş komissiyası hər il ümumi yığıncaq tərəfindən seçilən üç üzvdən ibarətdir. Komissiyanın sədri üzvlərin arasından seçilir. Təftiş komissiyasının üzvlərindən birinin xəstələnməsi və ya vaxtından tez xaric olunması təqdirdə həmin qayda ilə və eyni müddətə 2 namizəd seçilir.

Qeyd. İdarə heyətinin və təftiş komissiyasının üzvləri eyni şəxslər ola bilməz.

§ 41. Təftiş komissiyası ildə iki dəfədən az olmayaraq Cəmiyyətin vəsaitlərini, əmlakını və kitablarını yoxlamalıdır, həmçinin Cəmiyyətin illik hesabatını və smetasını yoxlamağa borcludur. Bunun üçün İdarə heyəti hesabatların və smetaların təsdiq ediləcəyi ümumi yığıncaqlara ən azı iki həftə qalmış komissiyaya təqdim etməlidir.

Qeyd. Təftiş komissiyası öz qərarı və ya Cəmiyyət üzvlərinin 1/10-nin yazılı və əsaslandırılan təklifi ilə gözlənilməz təftişlər aparmaq hüququna malikdir.

§ 42. Təftiş komissiyanın sədri tərəfindən, üzvlərdən ən azı birinin iştirakı ilə aparılır və komissiya öz hesabatını ümumi yığıncağa təqdim edir.

§ 43. Təftişin nəticələri barədə yoxlanılan kitablarda qeydlər aparılır.

5. Ümumi qaydalar

§ 44. Cəmiyyət Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyindədir.

§ 45. Cəmiyyət öz möhürünə malikdir.

Qeyd. Cəmiyyətin möhürü sədrdə və ya onun müavinində saxlanılır.

§ 46. Üzvlər onların Cəmiyyətə mənsubluğunu təsdiq edən bilet və ya diplomları İdarə heyətindən ala bilərlər.

§ 47. Cəmiyyət qanuni üsullarla daşınmaz əmlak əldə edə və özgəninkiləşdirə,

müxtəlif müqavilələr və razılaşmalar bağlaya, habelə müvəkkillər vasitəsilə öz maraqlarını məhkəmədə müdafiə edə bilər.

§ 48. Cəmiyyət üzvləri üçün fərqlənmə nişanları və ya jetonları yalnız şəhər rəisinin təsdiq etdiyi formalar və şərtlər çərçivəsində müəyyənləşdirilir.

§ 49. Cəmiyyətin illik vəsaitləri və fəaliyyəti barədə ətraflı hesabatlar ümumi yığıncaq tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra hər il iki nüsxədə şəhər rəisinə təqdim olunur.

Qeyd. Hesabat ili yanvarın 1-dən hesablanır.

6. Cəmiyyətin bağlanması haqqında

§ 50. Əgər Cəmiyyət hər hansı səbəbdən öz fəaliyyətini dayandırarsa, ona məxsus bütün sərbəst kapital və əmlak Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinə [110] keçir.

§ 51. Cəmiyyətin bağlanması haqqında məlumat şəhər başçısı vasitəsilə Daxili İşlər nazirinin və Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi vasitəsilə Xalq Maarif nazirinin nəzərinə çatdırılır.

Təsisçilər:

Sona xanım Tağıyeva, Gülbahar xanım Axrıyeva, nəsli fəxri vətəndaş Bəyim xanım Səfərəliyeva və Səyyarə xanım Əhmədova*.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 1-9.

№ 93
Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq məktəblərinin müdiri İ. Y. Radetskinin [111] **H. Z. A. Tağıyevə məktubu**
3 aprel 1915-ci il

Nəzərinizə çatdırıram ki cənab Tədris Dairəsinin hamisi özünün 10 aprel 1913-cü il tarixli 8457 №-li məktubu ilə Aleksandrinski məktəbi nəzdində müsəlman qızlar üçün pedaqoji kurslar açmağa (29 iyul 1907-ci il qaydaları əsasında) icazə vermişdir.

Bununla əlaqədar dərhal kursların təşkilinə başlamağı (müdirənin, pedaqoji personalın seçilməsi, tədris vəsaitlərinin əldə olunması, kurslar haqqında elanın verilməsi, dərslərin cədvəli və s.) və bu barədə protokolları mənə təqdim etməyi Sizdən xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 2.

* Oxu: Səriyyə Axmetyeva.

№ 94
İ. Y. Radetskinin N. F. Rudolfa məktubu
30 aprel 1915-ci il

Həqiqi mülki müşavir H. Z. A. Tağıyev 1913-cü il fevralın 9-da Dövlət bankının Bakı şöbəsinə 17883 №-li qəbzlə yüz min rubl köçürmüşdü ki, ondan gələn faizlər dördsinifli Aleksandrinski müsəlman qız məktəbi nəzdində pedaqoji kursların saxlanılmasına sərf olunsun.

1913-cü il fevralın 5-də cənab Tağıyev pedaqoji kursların smetalarının və nizamnaməsinin təsdiq olunmasını Zati-alinizdən xahiş etmişdir.

Bu il dördsinifli Aleksandrinski məktəbinin ilk buraxılışı olacaq, buna görə də pedaqoji kursları cari il sentyabrın 1-dən açmaq lazımdır.

Bu kursları 29 iyun 1907-ci il qaydaları əsasında açılmasına Zati-aliniz 10 aprel 1913-cü il tarixli 8457 №-li məktubla icazə vermişdir. Hacı Tağıyev isə bundan başqa 1913-cü il fevralın 5-də təqdim olunan kursların nizamnaməsini və smetalarının təsdiqini Zati-alinizdən xahiş edir.

Bununla əlaqədar 12-ci paraqrafa "və ibtidai müsəlman qız məktəbləri" sözlərinin əlavə olunmasını; 14-cü paraqrafın "kurslara rəhbərlik dördsinifli Aleksandrinski məktəbinin müdirəsinə və ya cənab Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin icazəsilə kurslarda dərs deyən şəxslərdən birinə həvalə edilsin" kimi verilməsini zəruri hesab edirəm.

Bundan əlavə 28-ci paraqraf aşağıdakı redaksiyada olmalıdır: "Tədris Dairəsi hamisinin təyinatı ilə Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin vəzifəli şəxslərindən biri Hamilər Şurasının həqiqi üzvləri sırasına daxildir".

Digər məsələlərdə kurslar 1907-ci il 29 iyun qaydalarına və tədris idarəsinin bütün yeni sərəncamlarına tabedir.

Sadalananları Zati-alinizin diqqətinə təqdim edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, v. 80.

№ 95
İ. Y. Radetskinin H. Z. A. Tağıyevə məktubu
iyun 1915-ci il

Cənab Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin sərəncamı ilə Qafqazın bütün təhsil müəssisələrinin tarixçələri tərtib olunacaq. Bu material nəşr ediləcək. Sizin məktəb gənc olmağına baxmayaraq, Qafqaz müsəlmanlarının təhsili işində

böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir və onun tarixi ilə Qafqazda maarif işi ilə maraqlananları tanış etmək yaxşı olardı.

Bununla əlaqədar Zati-alinizdən Sizin Aleksandrinski məktəbi haqqında tarixi arayışın tərtibinə dair sərəncam vermənizi və onu iki nüsxədə göndərmənizi xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 1155, v. 1.

№ 96
"Kaspi" qəzetində dərc edilən elan
19 iyul 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik pedaqoji kursların nəzarətçisi vəzifəsinə təcrübəli, ali və ya orta təhsilli müsəlman müəlliməsi dəvət olunur. Müsəlman ədəbiyyatını bilənə üstünlük verilir.

Bakı Aleksandrinski məktəbində ümumtəhsil fənlər üzrə üç vakant vəzifəyə orta və daha yüksək təhsilli müsəlman müəllimələri dəvət olunur.

Xidmətin şərtləri ilə əlaqədar Bakı Aleksandrinski qız məktəbinin Hamilər Şurasının sədri, həqiqi mülki müşavir Hacı Zeynal Abdin Tağıyevə müraciət etmək olar.

№ 97
"Kaspi" qəzetində dərc edilən elan
26 iyul 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin müdirəsi vəzifəsinə ali və ya orta təhsilli, təcrübəli müsəlman müəlliməsi dəvət olunur [112].

№ 98
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
23 avqust 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası ali və orta təhsilli, təcrübəli müsəlman müəllimələrinin məktəbin müdirəsi, məktəbin nəzdində pedaqoji kursların nəzarətçisi, habelə iki nəfər müsəlman müəlliməsi vəzifələrinə dəvət olunması barədə elan verməyi bizdən xahiş etmişdir. Məlumat üçün Şuranın Qorçakov küçəsində [113], H. Z. A. Tağıyevin evində [114] yerləşən dəftərxanasına, Şuranın sədrinə müraciət etmək olar.

№ 99
S. M. Qəniyevin İ. Y. Radetskiyə məktubu
21 sentyabr 1915-ci il

Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası Tiflis Müqəddəs Nina təhsil müəssisəsinin tam kursunu bitirmiş Vəsilə Süleyman qızı Musabəyzadəni 1915-ci il sentyabrın 1-dən vakant olan müəllimə vəzifəsinə dəvət etmişdir. Adı çəkilən şəxsin riyaziyyat müəlliməsi vəzifəsində təsdiq olunmasını xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 126.

№ 100
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
28 sentyabr 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski məktəbinin müəllimələri vəzifəsinə dəvət olunmuşlar: rus dili üzrə - Rauza Məhəmmədiyevna Sultanqaliyeva (Çanışeva) və riyaziyyat üzrə - Zorya Şərəfutdinovna Mahmudova. Onların bu vəzifələrdə təsdiq olunması haqqında Xalq məktəblərinin müdiri qarşısında vəsatət qaldırmağınızı xahiş edirəm. Bununla aşağıdakı sənədləri təqdim edirəm:

R. M. Sultanqaliyevaya Ufa Mariinski qadın gimnaziyasının verdiyi 222 №-li attestat və onun 4434 №-li doğum şəhadətnaməsi.

Z. Ş. Mahmudovaya Sterlitamak qadın gimnaziyasının verdiyi 20/140 №-li attestat; həmin gimnaziyanın əlavə VIII sinfinin 28/126 №-li şəhadətnaməsi; doğum şəhadətnaməsi; rütbə haqqında 252 №-li şəhadətnamə.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 159.

№ 101
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
29 oktyabr 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası ikiillik pedaqoji kurslara rəhbərliyi müvəqqəti olaraq həmin məktəbin müəlliməsi Səriyyə Cəmil qızı Əhmədovaya həvalə etmişdir. Bu barədə Xalq məktəblərinin müdirini məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 12.

№ 102
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
29 oktyabr 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində yenicə açılmış ikiillik pedaqoji kurslara rus dilinin metodikası və pedaqogika müəlliməsi vəzifəsinə VII şəhər məktəbinin müəlliməsi Yelizaveta Fyodorovna Podrezova dəvət olunub. Bu barədə Xalq məktəblərinin müdirini məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 13.

№ 103
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
29 oktyabr 1915-ci il

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində yenicə açılmış ikiillik pedaqoji kurslara tatar dili müəllimi vəzifəsinə Alekseyevski ali ibtidai məktəbinin müəllimi Süleyman bəy Əbdurəhmanbəyov dəvət olunub. Bu barədə Xalq məktəblərinin müdirini məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 938, v. 14.

№ 104
"Kaspi" qəzetində dərc edilən məlumat
5 noyabr 1915-ci il

Çərşənbə axşamı, noyabrın 3-də Qafqaz Tədris Dairəsinin müfəttişi, həqiqi mülki müşavir Lopatinski Bakı-Dağıstan Xalq məktəblərinin müdiri İ. Y. Radetski və 2-ci rayonun xalq məktəblərinin müfəttişi S. M. Qəniyevin müşayiəti, habelə fəxri hami və Hamilər Şurasının sədri H. Z. A. Tağıyevin iştirakı ilə Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbini ziyarət etmişdir. Dairə müfəttişi məktəbin binası ilə tanış olmuş, bütün siniflərə baş çəkərək, rus və tatar dilləri dərslərini dinləmişdir. Sonra həqiqi mülki müşavir Lopatinski məktəbin nəzdindəki pedaqoji kursları ziyarət etmiş və burada kurs dinləyicilərinə suallar vermişdir. Müfəttiş məktəbdəki təlim-tərbiyə işinin gedişindən razı qalmışdır.

№ 105
Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin 1915-ci ildə vəziyyəti haqqında ümumi məlumatlardan [115]

1915-ci il yanvarın 1-nə şagirdlərin sayı - 89, 1916-cı il yanvarın 1-nə - 104 nəfər.

1915-ci ildə çıxanlar: kursun bitməsinədək - 10, kursun bitməsindən sonra – 13 nəfər.

Yeni qəbul olunanların sayı – 38 nəfər.

İşçilərin sayı: fəxri hamilər - 2, müfəttiş və məktəbin müdiri - 1, şəriət müəllimləri - 1, fənn müəllimləri və müəllim köməkçiləri - 9, digər işçilər – 14 nəfər.

1916-cı il yanvarın 1-nə şagirdlərin ümumi sayı – 104 nəfər. Hamısı müsəlmanlardır. Nəsli zadəganlar - 17, şəxsi zadəganlar və məmurlar - 5, ruhani zümrəsindən - 2, fəxri vətəndaşlar və tacirlər - 38, meşşan və fəhlələr - 42, kəndlilər – 0 nəfər.

Xərclər: təhsil haqlarından - 13100 rubl, ianə edilən kapitalın faizlərindən - 7629 rubl 35 qəpik, fəxri haminin köçürmələrindən və ianələrdən - 821 rubl 35 qəpik. Cəmi - 21550 rubl 70 qəpik.

Kişi-həkimlər - 1, feldşerlər – 1 nəfər, lazaretlərin sayı - 1.

Şagirdlərin ümumi qidalanmasının vəziyyəti: yeməyi yaxşı olanlar - 44, yeməyi ortabab olanlar - 60, yeməyi pis olanlar – 0 nəfər. Görmə qabiliyyəti zəif olanlar – 3 nəfər. Ölənlərin ümumi sayı – 1 nəfər. Yoluxucu xəstəliklərə tutulanların ümumi sayı – 2 nəfər.

Yaranma və ya yenidən qurulma tarixi - 1914-cü il. Buraxılışların sayı - 1. Hesabat ilində məktəbi bitirənlər – 13 nəfər. Hazırlıq sinifləri - 2. Siniflərin sayı - 4. Şöbələrin sayı - 2.

Əsaslı kitabxanada kitabların sayı - 314, şagird kitabxanasında – 852 ədəd. Cəmi – 1166 ədəd.

Tədris vəsaitləri - 595 ədəd, onlardan: əyani - 100, şəriət üzrə - 5, coğrafiya və tarix üzrə - 52, riyaziyyat üzrə - 23, təbiət elmləri üzrə - 47, hüsnxət və rəsm üzrə - 8, nəğmə və musiqi üzrə - 1, digər fənlər üzrə - 359.

Binanın təxmini dəyəri - 250 min rubl.

Tədris ilinin başlanğıcı - 1 sentyabr 1914-cü il. Sonu - 14 mart 1915-ci il.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 136-143.

№ 106
Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdindəki pedaqoji kursların 1915/1916-cı tədris ilində vəziyyəti barədə hesabatdan

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi nəzdində ikiillik pedaqoji kurslar 1915-ci il sentyabrın 1-də açılmışdı. Kurslar həqiqi mülki müşavir H. Z. A. Tağıyevin ianə etdiyi yüz min rubl kapitaldan gələn faizlər və kurs dinləyicilərinin ödədiyi təhsil haqları hesabına fəaliyyət göstərir.

Təhsil alanlar - on yeddi nəfər; hamısı müsəlmanlardır, milli mənsubiyyətləri - yerli müsəlmanlar, bir nəfər gürcü müsəlmanı və bir nəfər Kazan tatarı. H. Z. A. Tağıyevin vəsaiti hesabına oxuyan bir nəfər pansionerdən başqa, dinləyicilərin hamısı daimi qalmayanlardır. Kurs dinləyicilərindən on bir nəfər Aleksandrinski məktəbini, iki nəfər - ikisinifli Sabunçu, bir nəfər - birinci dördsinifli məktəblərini, iki nəfər - gimnaziyanın dördüncü sinfini bitirib. Kurslara Səriyyə xanım Axmetyeva rəhbərlik edir. Müəllimələr - doqquz nəfər. Müəllim - bir nəfər. Axundova Səkinə xanım - şəriət dərsi, həftədə bir dəfə; Axmetyeva Səriyyə xanım – rus dili dərsi, həftədə dörd dəfə; Vəsilə xanım Musabəyova - hesab dərsi, həftədə üç dəfə; Ədilə xanım Şahtaxtinskaya - hesab metodikası dərsi, həftədə bir dəfə; Tahirova Xavər xanım – həftədə yeddi dərs: tarix - iki, həndəsə - iki, təbiət tarixi - üç dəfə; Sultanqaliyeva Rauza xanım - coğrafiya dərsi, həftədə iki dəfə; Mahmudova Zorya xanım - evdarlıq dərsi, həftədə bir dəfə; Gimbitskaya Məryəm xanım - əl işi dərsi, həftədə bir dəfə; Podrezova Yelizaveta Fyodorvna – həftədə dörd dərs: pedaqogika - iki, rus dilinin metodikası - iki (məvacib - bir dərs üçün iki rubl); Əbdurəhmanbəyov Süleyman bəy - tatar dili dərsi, həftədə altı dəfə (məvacib - ildə 600 rubl).

Kursların nəzarətçisi vəzifəsini icra edən S. Axmetyeva.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, vv. 128-129.

№ 107
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
25 yanvar 1916-cı il

Yelizaveta Fyodorovna Podrezovanın xəstəliyi ilə əlaqədar rus dilinin metodikasının və pedaqogikanın tədrisindən imtina etməsi səbəbindən onun yerinə VII şəhər məktəbinin müəlliməsi L. İ. Zakamennaya dəvət olunub. Bu barədə Xalq məktəblərinin müdirini məlumatlandırmağınızı xahiş edirəm.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 153.

№ 108
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
4 fevral 1916-cı il

Hamilər Şurası rəşadətli qoşunlarımızın Ərzurum şəhərini alması münasibətilə Bakı Aleksandrinski məktəbinin şagirdlərinin üç gün dərslərdən azad olunması barədə məktəbin müdirəsinə sərəncam vermənizi Zati-alinizdən xahiş edir.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 156.

№ 109
S. M. Qəniyevin İ. Y. Radetskiyə məktubu
12 mart 1916-cı il

Zati-aliləri!

Sizin 5 mart 1916-cı il tarixli 2938 №-li təliqənizə cavab olaraq bildirirəm ki, Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi mənim şəxsi vəsaitim hesabına təsis edilib. Məktəbin tikintisinə yüz əlli min (150000) rubladək xərclənib, daha sonra isə yüz iyirmi beş min (125000) rubl məbləğində toxunulmaz kapital təsis olunub. Sonuncu məbləğdən əldə olunan illik dörd min yeddi yüz əlli (4750) rubl həcmində faizlər iyirmi beş nəfər pansionerin və on nəfər daimi qalmayan şagirdin saxlanılması üzrə xərcləri ödəmir. Onların saxlanılması üçün 1915-ci ildə mənim tərəfimdən hər pansioner qıza 250, hər daimi qalmayana isə 50 rubl - cəmi 6750 rubl xərclənib, yəni artıq 2000 rublu (4750 rublluq faiz məbləğindən) əlavə mən öz üzərimə götürmüşəm.

Bundan başqa adı çəkilən məktəbdə mənim tərəfimdən qrafinya Yelizaveta Andreyevna Vorontsova-Daşkova adına 3 təqaüd təsis olunub və bu üç təqaüdçü üçün iyirmi beş min (25000) rubl toxunulmaz kapital ayrılıb. Bu kapitaldan əldə olunan illik doqquz yüz əlli (950) rubl həcmində faizlər üç təqaüdçünün saxlanılması üzrə xərcləri ödəyir. Beləliklə, müsəlmanlardan heç kim, heç vaxt adı çəkilən məktəbin təsis olunması üçün ianə ayırmayıb.

Zati-alinizin diqqətinə bunu da çatdırmağı lazım bilirəm ki, mən Romanovlar sülaləsinin hökmranlığının 300 illiyi şərəfinə məktəbin nəzdində ikiillik pedaqoji kursların açılması üçün yüz min (100000) rubl toxunulmaz kapital ayırmışam ki, ondan gələn illik üç min səkkiz yüz (3800) rubl həcmində faizlər kurs dinləyicilərinin saxlanılması üzrə xərcləri ödəyir.

Sonda Sizə qarşı dərin hörmət bəslədiyimi nəzərinizə çatdırıram.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, v. 81.

№ 110
Məktəbin Pedaqoji şurasının iclasının protokolu
7 aprel 1916-cı il

1916-cı il aprelin 7-də Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin müdirəsi Ədilə xanım Şahtaxtinskayanın sədrliyi ilə məktəbin Pedaqoji şurasının iclası keçirilmişdir. İclasda yoluxucu xəstəliklər zamanı müəllimələrin vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi müzakirə olundu.

1. Növbətçi müəllimə uşaqlara ciddi nəzarət etməlidir.
2. Səhər, çay içməzdən əvvəl, uşaqlar yataq otağında olmalı, çaydan sonra isə onları aşağı dəhlizə düşürtmək və daim orada saxlamaq lazımdır.
3. Əgər uşaqlardan hansındasa şübhəli xəstəlik aşkar olunsa, bu barədə müdirəyə xəbər verilməli, xəstə həkimə aparılmalıdır; xəstə ilə ünsiyyətdə olmuş rəfiqələri dezinfeksiya olunmalıdır.
4. Uşaqlar evə gedərkən yataq otağında paltarlarını dəyişəndə, yuxarı sinif şagirdlərindən onlara nəzarət edən olmalıdır.
5. Müəllimələr xəstələrin yanına yuxarı qalxmamalıdır.
6. Uşaqlar özgənin yatağında yatmamalı və uzanmamalı, sinifdə özgənin yerində oturmamalı, xəstə şagirdlərin əşyalarına əl vurmamalıdır.
7. Müəllimənin icazəsi olmadan uşaqlar heç nə almamalıdır.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 176.

№ 111
H. Z. A. Tağıyevin İ. Y. Radetskiyə məktubu
22 aprel 1916-cı il

Zati-alinizə məlumdur ki, ərzaq məhsullarının gətirilməsində yaranan böyük çətinliklərlə əlaqədar Bakı şəhərində onlara kəskin ehtiyac hiss olunur. Digər tərəfdən, isti havaların vaxtından tez başlanması daha keyfiyyətli və təzə ərzaq tələb edən kiçikyaşlı uşaqların qidalanmasını da çətinləşdirir. Əlbəttə, belə bir şəraitdə 125 şagirdi olan Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbində pansionun saxlanılması çətin olacaq, çünki bütün səylərə baxmayaraq, uşaqlar üçün təzə ərzaq tapmaq qeyri-mümkündür. Deyilənləri nəzərə alaraq, buraxılış sinifləri istisna olmaqla, Bakı Aleksandrinski məktəbinin şagirdlərinin vaxtından əvvəl dərslərdən buraxılmasına icazə vermənizi Zati-alinizdən xahiş edirəm ki, isti vaxtlarda uşaqlar başqa yerdə qalsınlar və daha yaxşı şəraitdə qidalansınlar.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, v. 98.

№ 112
Məktəbin Pedaqoji şurasının iclasının protokolu
3 sentyabr 1916-cı il

İştirak edirdilər: sədr - müdirə S. Yaqubova [116], üzvlər: müəllimələr - N. Nərimanova, V. Musabəyova, S. Axundova, İ. Heydərova.

Şurada qərara alındı ki, şagirdlər və müəllimələr az gəldiyindən imtahanlar və dərslər sentyabrın 5-nə təxirə salınsın. Sentyabrın 3-də 23 şagird gəlmişdir. Bundan başqa, şuranın iclasında dərslər müəllimələr arasında aşağıdakı kimi bölüşdürüldü: 2 aşağı sinifdə tatar dili - İ. Heydərova, digər siniflərdə - N. Nərimanova, bütün siniflərdə şəriət - S. Axundova, bütün siniflərdə həndəsə, yuxarı bölmələrdə, 1-ci və 4-cü siniflərdə hesab - V. Musabəyova.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 165.

№ 113
S. M. Qəniyevin İ. Y. Radetskiyə məktubu
4 sentyabr 1916-cı il

Səlimə xanım Yaqubovanın Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin müdirəsi və məktəbin nəzdindəki ikiillik pedaqoji kursların nəzarətçisi vəzifəsində təsdiq olunmasını xahiş edirəm. Xanım Yaqubova Petroqrad ali qadın kurslarının fizika-riyaziyyat fakültəsini biologiya qrupu üzrə bitirib.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 148.

№ 114
Məktəbin Pedaqoji şurasının iclasının protokolu
24 sentyabr 1916-cı il

Sentyabrın 24-də pedaqoji kursların proqramı ilə bağlı Pedaqoji şura çağırılmışdı. İştirak edirdilər: Pedaqoji şuranın hamisi H. Z. A. Tağıyev, sədr S. Tağıyeva, Xalq məktəblərinin müdiri Radetski, Xalq məktəblərinin müfəttişi Qəniyev, müdirə S. Yaqubova, müəllimələr: S. Axundova, Kopılova, Musabəyova, Əzizbəyova, Mahmudova və müəllim S. Əbdurəhmanov. İclasda Aleksandrinski məktəbinin proqramı məsələsi də müzakirə olundu. Aleksandrinski məktəbinin proqramının ali ibtidai məktəblərin [117] proqramı ilə eyniləşdirmək qərara

alındı. Lakin Aleksandrinski məktəbində təhsil kursunun 6, ali ibtidai məktəbdə isə 8 illik olması nəzərə alınaraq, sonuncunun proqramını ixtisar olunmuş şəkildə qəbul edilməsinə qərar verildi. Bütün müəllimələrə öz fənləri üzrə yeni proqramlar tərtib etmək tapşırıldı.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 171.

№ 115
H. Z. A. Tağıyevin S. M. Qəniyevə məktubu
16 mart 1917-ci il

Pasxa bayramının yaxınlaşması ilə əlaqədar Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin şagirdləri evlərə buraxılır və çoxu digər şəhərlərə gedirlər. Onların sonradan dərslərə qayıtması hərbi vəziyyətlə əlaqədar böyük çətinlik törədir.

Uşaqların vəziyyətini nəzərə alan Hamilər Şurası buraxılış sinfi və ikiillik pedaqoji kursların dinləyiciləri istisna olmaqla, uşaqları aprelin 1-dən sentyabrın 1-dək dərslərdən azad etmək barədə qərar çıxarıb və bu barədə Sizin vəsatət qaldırmağınızı xahiş edir [118].

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 780, v. 193.

№ 116
Məktəbin Hamilər Şurasının bildirişi
2 may 1916-cı il

Hamıya məlumdur ki, Bakı şəhərində ərzaq məhsullarına kəskin ehtiyac duyulur və onların gətirilməsi xeyli çətinləşib. Digər tərəfdən, kiçikyaşlı uşaqların qidalanması keyfiyyətli və təzə məhsulların gətirilməsini tələb edir. Əlbəttə, belə bir şəraitdə pansionun saxlanılması çətinləşir, çünki bütün səylərə baxmayaraq, uşaqlar üçün təzə ərzaq tapmaq qeyri-mümkündür.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, Hamilər Şurası 1917-ci tədris ilinin sentyabrından pansionu bağlamağı və yalnız daimi qalmayan şagirdləri qəbul etməyi məqsədəuyğun saymış, bu barədə valideynləri məlumatlandırmağı özünün mənəvi borcu bilmişdi.

ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 947, v. 92.

№ 117
"Azərbaycan" qəzetində (rus dilində) [119] **dərc edilən məlumatdan**
8 dekabr 1918-ci il

...Parlament [120] təntənəli şəraitdə açılır: güclü xəzri küləyinə baxmayaraq, şəhər bayram libasına bürünüb: dükanlar bağlıdır, hökumət idarələri və təhsil müəssisələri işləmir; küçələrə axışan azərbaycanlılar bayram əhval-ruhiyyəsindədir, insanlar bir-birlərini təbrik edirlər. Şəhərdə nümunəvi qayda-qanun hökm sürür: hər yerdə patrul var. Nikolayevski küçəsindəki Tağıyevin qız məktəbində müvəqqəti yerləşən parlamentin binası daha ciddi mühafizə olunur...

II BÖLMƏ.
QIZ MƏKTƏBİ XATİRƏLƏRDƏ

№ 118

Mən H. Z. A. Tağıyevin vəsaiti hesabına oxuyan ölkəmizin adlı-sanlı və sıravi adamlarına onun barəsində öz xatirələrini söyləmək xahişi ilə müraciət edirəm. Bu, gənc alimlərimizə H. Z. A. Tağıyevin obrazını və onun inqilabaqədərki cəmiyyətin inkişafındakı rolunu düzgün anlamağa kömək edəcək. Bir çox arxiv materialları məhv olunduğundan gənc elmi işçilərimiz səhvən H. Z. A. Tağıyevin obrazını təhrif edərək onu yırtıcı kapitalist kimi qələmə verirlər.

Məsələn, "Azərbaycan tarixinin maketi"nin 62-ci səhifəsində yazılıb: "Tağıyevin, Muxtarovun, Aşurovun və başqalarının simasında Azərbaycan burjuaziyası qaragüruhçu bandaların formalaşdırılmasında fəal iştirak etmişdir. Qaragüruhçular yeni erməni-müsəlman qırğınını qızışdırmaq üçün oktyabrın 20-23-də Bakıda və Azərbaycanın digər qəzalarında qanlı talanlar törətmişlər. Bir çox inqilabçı-fəhlələr qaragüruhçu bandaların quldur hücumlarının qurbanı olmuşdur".

Və yaxud Z. Q. Axundova özünün qadın təhsili haqqında dissertasiyasının 71-ci səhifəsində yazır: "Həsən bəy Zərdabi məktəbə bir maarif ocağı kimi baxdığı halda, H. Z. A. Tağıyev oraya daha çox bir şöhrət və qazanc mənbəyi kimi baxırdı".

72-ci səhifədə o, H. Məlikovanın məktəbdən getməsindən sonra şagirdlərin qidalanmasının pisləşdiyini və hətta onların yeməməzlikdən xəstələndiyini qeyd edir.

Və nəhayət işin "yaraşığı" müəllifin sonda gəldiyi nəticədir: H. Tağıyev savadsız insan idi və Zərdabi onun adından və nüfuzundan istifadə edərək qız məktəbi açdırmışdı. Beləliklə, məktəbin əslində yaradıcısı Zərdabidir.

Mən müasirlərdən aydınlıq gətirməyi xahiş edirəm. Dissertantların istifadə etdikləri arxiv materialları məsələni lazımi dərəcədə işıqlandırmır. Xatirələr isə obyektiv tarixi həqiqəti açıqlamağa kömək edə və arxiv sənədlərini əsaslandıra bilərdi.

Mən H. Z. A. Tağıyevi zəngin daxili mədəniyyətə malik, fanatizmdən uzaq, maarif uğrunda mübarizə aparan bir insan kimi xatırlayıram.

Sara Tağıyeva-Sarayeva.
4. VI. 1957.

MATMNF, № 19945.

№ 119
Hacı Zeynal Abdin Tağıyev müsəlman qız məktəbinin banisidir

Arxiv sənədlərinin itməsi və zaman keçdikcə tarixi yaddaşın silinməsi müsəlman qız məktəbinin banisi haqqında məsələyə qeyri-aydınlıq gətirir və onun yaradıcısı Həsən bəy Məlikov hesab olunur. Mən, məktəbin müəllimələri və şagirdləri ilə birgə bu məsələyə aydınlıq gətirmək istəyirəm. Müsəlman qız məktəbinin banisi Hacı Zeynal Abdin Tağıyev idi. Müəllimələr və məktəbin müdirəsi əməkhaqlarını H. Z. A. Tağıyevin vəsaitlərindən alırdılar. Məktəb H. Z. A. Tağıyevin himayəsi altında idi və siyasi ideyaların təbliği üçün istifadə olunmurdu. H. Z. A. Tağıyev şagirdlərlə söhbətində onları təhsil almağa çağırır, oxumağın faydaları barədə danışırdı.

Sara Tağıyeva–Sarayeva.
Nərimanov prospekti, Köndələn döngə [121].
8. VI. 1957.

Mən, Voroşilov rayonu [122] 132 №-li məktəbin müəllimi H. Z. A. Tağıyevin müsəlman qız məktəbinin məzunu olmuşam. Təsdiq edirəm: Gövhər İsmayıl qızı Usubova.

Mirzə Şəfi küçəsi, 6.
11. VI. 1957.

Mən, həkim Firəngiz Novruzova 1908-1913-cü illərdə H. Z. A. Tağıyevin təsis etdiyi qız məktəbində oxuduğumu təsdiqləyirəm.

İmza.
Kolodeznaya küçəsi [123], ev 11.
12. VI. 1957.

Mən, professor Sona xanım Axundova [124] H. Z. A. Tağıyevin məktəbində təhsil aldığımı təsdiq edirəm.

İmza.
Əzizbəyov küçəsi, ev 4.
12. VI. 1957.

Mən, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun keçmiş elmi işçisi, hal-hazırda təqaüdçü İzzət Məcidova (əvvəlki soyadım Dadaşova) təsdiqləyirəm ki, 1908-1913-cü illərdə H. Z. A. Tağıyevin təsis etdiyi Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbində təhsil və tərbiyə almışam.

İmza.
13. VI. 1957.

Mən pedaqoq Yusif Əfəndiyevin qızıyam. Atam Azərbaycanın ilk pedaqoqlarından biri olmuş, Səməd Vurğuna dərs demişdir. Mən və bacım indi Ali Sovetin [125] binasında yerləşən H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində pulsuz oxumuşuq.

İmza: Xeyransa Dilbazi.
Ostrovski küçəsi [126], 31.
15. VI. 1957.

Mən, pedaqoq və şair Məmmədtağı Sidqinin qızı, əvvəllər Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun kiçik elmi işçisi işləmiş, hal-hazırda isə təqaüddə olan Dostu Səfərova təsdiq edirəm ki, 1911-1916-cı illərdə indi Azərbaycan SSR Ali Sovetinin yerləşdiyi H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində oxumuşam.

İmza.
Füzuli küçəsi, 3.

Mən, N. Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutunun [127] göz xəstəlikləri kafedrasının müdiri, professor Ümnisə Süleyman qızı 1910-1914-cü illərdə hal-hazırda Azərbaycan SSR Ali Sovetinin yerləşdiyi H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində tərbiyə almışam.

İmza: Ümnisə Musabəyova [128].
Hertsen küçəsi [129], 22.
15. VI. 1957.

Mən, Şaumyan adına xəstəxananın [130] doğum şöbəsinin müdiri Sofya Ruhulla qızı Axundova H. Z. A. Tağıyevin təsis etdiyi məktəbin şagirdi olmuşam. Oranı bitirdikdən sonra mən təsisçinin məktəbin nəzdində açdırdığı pedaqoji kurslarda təhsilimi davam etdirmişəm. Məktəbə 1908-ci ildə daxil olub, 1917-ci ildə bitirmişəm.

İmza: Axundova (Əliyeva) S.
Qorki küçəsi [131], 26.
15. VI. 1957.

Mən, Bakı şəhəri Şaumyan rayonu [132] 56 №-li məktəbin müəllimi, 40 illik pedaqoji staja malik olan Əliyeva İqlimə Bəybala qızı təsdiq edirəm ki, H. Z. A. Tağıyevin məktəbində təhsil almış və onun hesabına oxumuşam. Həyatda mənə düzgün istiqamət, həyata vəsiqə verdiyinə, gözlərimi açdığına görə ömrüm boyu ona borcluyam və minnətdaram.

İmza.
Musəvi küçəsi [133], 4.
17. VI. 1957.

Mən və bacım Xavər H. Z. A. Tağıyevin məktəbində oxumuş və pansionda qalmışıq. Məktəbi bitirdikdən sonra məni müəllimə kimi məktəbdə saxladılar. İndi özüm də, bacım Xavər Qarayeva da həkimik. Mən, Ş. Şabanova təsdiqləyirəm ki, məktəbi H. Z. A. Tağıyev təsis etmişdir.

İmza: doktor Şabanova.
Asəf Zeynallı küçəsi, 21.
18. VI. 1957.

Mən, Ruqiyyə Qafar qızı Bünyadzadə H. Z. A. Tağıyevin məktəbində oxumuşam. Həmin məktəbin onun təsis etdiyini təsdiqləyirəm. O, məktəbə gəlir və bizi oxumağa çağırırdı.

İmza.
Mustafa Sübhi küçəsi, 20.
29. VII. 1957.

Mən, Sona İsgəndər qızı Axundova [134] H. Z. A. Tağıyevin təsis etdiyi məktəbdə təhsil almışam. Oxuduğum vaxtlarda həmin məktəb ana dili və ədəbiyyatı, Mirzə Fətəli Axundovun, Sabirin, Füzulinin, eləcə də rus ədiblərindən Qoqolun, Puşkinin, Tolstoyun və başqalarının əsərlərini öyrənməyə imkan verən yeganə məktəb idi. Digər milli qız məktəbləri olmadığından atam məni bu məktəbə yazdırdı. Burada keçirdiyim uşaqlıq çağlarından ən xoş təəssüratları qoruyub saxlamışam. Xatırlayıram ki, H. Z. A. Tağıyev bizi təhsil almağa çağırırdı. O, deyirdi: "Təhsilsiz siz yaxşı ana ola bilməyəcəksiniz".

İmza: Qarayeva.
Füzuli küçəsi, 47.

Mən, N. Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutunun assistenti Səkinə Cəlil qızı Əlikişibəyova 1911-1915-ci illərdə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin indiki binasında yerləşən H. Z. A. Tağıyevin təsis etdiyi məktəbdə təhsil almışam.

İmza.
22. VI. 1957.

Mən, Bakı şəhəri 25 №-li məktəbin müəlliməsi Fatimə Məlikova 46 illik pedaqoji staja malikəm. Çoxillik qüsursuz əməyimə görə Lenin ordeni ilə təltif olunmuşam. Mən öz adımdan, müasirlərim, əvvəlki dövrdə yaşamış adamların adından gənclərə, alimlərə demək istəyirəm ki, həqiqətən də, müsəlman qız məktəbinin təsisçisi H. Z. A. Tağıyev idi. O, bizə - öz yetirmələrinə həyatda düzgün istiqamət göstərdi, gözlərimizi açdı. Həmin məktəb öz zəmanəsi üçün

çox mütərəqqi idi. O, ruhani məktəblə mübarizə aparan, müsəlman qızın parta arxasında oturub elmə yiyələndiyi ilk dünyəvi qadın məktəbi idi. Bu məktəb dini təhsilin hökm sürdüyü çoxəsrlik ənənələrin qırılması hesabına təsis olunurdu. Başqaları kimi, mən də H. Z. A. Tağıyevin vəsaitinə oxumuşam. Bu məktəb Dağıstana ilk müsəlman müəllimələrini verdi [135].

İmza.
Poluxin küçəsi [136].
26. VI. 1957.

Mən, Gülsüm Səmədova (indi Səfərova) başqaları kimi təsdiqləyirəm ki, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin binasında vaxtilə yerləşən qız məktəbinin əsasını H. Z. A. Tağıyev qoymuşdur. Təhsilin xeyrini anlayan atam məni həmin məktəbə yazdırmışdı. Buna görə ətrafdakılar bizə nifrət etməyə başladı, çünki o vaxtlar dünyəvi təhsil rüsvayçılıq hesab edilirdi. Məktəbdə sonadək oxuya bilmədim, çünki məni oradan götürdülər. Lakin sinif yoldaşlarım Tağıyevin hesabına təhsillərini davam etdirib, həmin məktəbi bitirdilər.

İmza.
30. VI. 1957.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 105, vv. 34-39.

№ 120
SSRİ xalq artisti Sidqi Ruhullanın [137] **xatirələrindən**

Hacı çox ciddi məsələni - qadın təhsili məsələsini həll etdi. İlk qız internat məktəbinin açılması ruhanilərlə mübarizə sayəsində başa gəldi.

Ruhanilər xalqı öyrədirdilər ki, qanunla qadının məktəbə getmək, elmə, yazı yazmağa yiyələnmək hüququ yoxdur. Qadına yalnız Quran oxumağa icazə verilirdi. Həmin illərdə ruhaniliyin xalq üzərində hökmü hədsiz idi. Xalq onlara korkoranə, könüllü itaət edirdi. Ruhanilər "cihad" elan edə bilərdilər və insanlar "cihad" elan olunanın vəziyyətindən, qarşı tərəfin gücündən asılı olmayaraq ayağa qalxırdılar. Bir dəstə adam "cihad" elan ediləndən sonra qoşuna qarşı ölümə gedə bilərdi.

Qız məktəbini açmaq fikrinə düşən Hacı ruhaniləri öz yanına dəvət etdi. Hacı onlara öz niyyətini bildirəndə, ruhanilər bunu kəskin qəzəblə və narazılıqla qarşıladılar. Səhərisi gün Mir Məhəmməd Kərimin qapısına kerosin tökərək yandırmağa cəhd etdilər, bir qədər əvvəl qadınların elm öyrənə bilməsini dediyinə görə axund Mirzə Əbu Turabın qapısına isə çirkablar tökdülər.

Bundan sonra Hacı Molla Mirzə Məhəmməd oğlunu öz yanına çağıraraq ona böyük miqdarda pul vermiş və müsəlman ruhani başçıları - müctəhidlərin yanına göndərdi ki, onlar qadınların elm öyrənməsinə icazə verildiyini təsdiqləsinlər. Belə müctəhidlər səkkiz nəfər idi: Məkkədə, Mədinədə, Bağdadda, Xorasanda. Yerli mollalar istəklərinə uyğun özlərinə bir müctəhid seçir və ona təqlid edirdilər.

Molla Mirzə Məhəmməd işgüzar, ağıllı, zirək adam idi. O, Hacının tapşırığını bacarıqla yerinə yetirdi: müctəhidlərin yanına gedərək, onlardan qadınların elmə yiyələnə bilmələri haqqında yazılı icazə aldı.

Hacı təkrarən ruhaniləri öz yanına dəvət etdi. Bütün mollalar və axundlar, hətta rayonlardan gələnlər də Hacının yanında toplaşdılar. Hacı onlara xitabən qız məktəbini açdırmaq fikrindən dönmədiyini bildirdi. Mollalardan biri narazılıq edəndə, Hacı ondan hansı müctəhidi təqlid etdiyini soruşdu. Cavab aldıqdan sonra Hacı həmin müctəhidin yazılı razılığı olan zərfi mollaya uzatdı. Yazılı icazə olan bütün qalan zərfləri Hacı ruhanilərə payladı. Müctəhidlərin məktublarını oxuyandan sonra axundlar və mollalar bildirdilər ki, onlar tabe olmağa borcludurlar.

Sonra Hacı camaatı Təzəpirə [138] yığdı və onların qarşısında çıxış etdi. O, açdırdığı qız məktəbinə öz övladlarını göndərməyi xalqdan xahiş edirdi...

1. III. 1957.

MATMNF, № 19946.

№ 121
Xədicə xanım Ağayevanın [139] xatirələrindən

...Məktəb 1901-ci ildə açılmışdı. Məktəbin birinci müdirəsi Həsən bəy Məlikovun yoldaşı Hənifə xanım Məlikova idi. Onun müavini Məryəm xanım Sulkeviç idi. Məktəbdə əvvəl 5 nəfər müəllim çalışırdı:

1. Məryəm xanım Sulkeviç rus dili, hesab fənnindən birinci siniflərdə dərs deyirdi.
2. Şəfiqə xanım Əfəndiyeva [140] ana dilindən bütün siniflərdə dərs deyirdi.
3. Rəhilə xanım Terequlova yuxarı siniflərdə rus dili və coğrafiya fənlərindən dərs deyirdi.
4. Səkinə xanım Axundova bütün siniflərdə şəriət dərsi deyirdi.
5. Xədicə xanım Əbdurəhmanova rus dilindən, hesabdan ikinci siniflərdə dərs aparırdı.

Əl işi dərsi bütün siniflərdə keçirildi. Müdirə isə məktəbdə heç bir fəndən dərs demirdi. Məktəbdə xəstəxana və ambulatoriya var idi. Ambulatoriya məktəbin daxilində, müdirənin kabinetinin yanında yerləşirdi. Burada tibb bacısı tələbələri

qəbul edirdi. Bundan əlavə məktəbin ikinci mərtəbəsində həkimin kabineti var idi. Bu kabinetdə uşaqları terapevt həkim qəbul edirdi. Burada diş həkimi də var idi. Məktəbin həyətində birmərtəbəli xəstəxana yerləşirdi. Xədicə xanım və bir çox tələbələr parotit xəstəliyinə tutularkən həmin xəstəxanada müalicə olunmuşlar.

Qulluqçuların çoxusu Kazan tatarları idi... Müəllimələrin və tələbələrin yeməkləri məktəbdən idi. Hər müəlliməyə ayrı-ayrı otaqlar verilmişdi. Rəhilə xanım və Xədicə xanım öz istəkləri ilə bir otaqda yaşayırdılar. Müdirənin özünün isə 2 otağı var idi.

Müəllimələr hər ay 46 rubl bir neçə qəpik, ildə isə 500 rubl maaş alırdılar. Yeməklərin qiymətini maaşlarından çıxmırdılar...

...Məktəbin məscidi var idi. Uşaqlar orucluq vaxtı oruc tuturdular. Məhərrəmlikdə məhərrəmlik edirdilər. Şəhərin övrətləri məhərrəm günləri məktəbə gəlirdilər. Məhərrəmlik qurtarandan sonra müdirə onlara məktəbi göstərirdi (xalqı məktəbə cəlb etmək üçün). Həmin vaxtlarda bütün Bakı övrətləri çadra altında idi. Hacı Tağıyev müəllimələrə ilk vaxtlarda çadra örtməyi məsləhət görürdü, ona görə ki, müəllimələrin üzü açıq gəzməklərini görən valideynlər öz uşaqlarını məktəbə verməzlər.

Məktəbə birinci qəbul zamanı bakılılar öz uşaqlarını məktəbə vermədilər ki, ora gedən "kafir olar". Müəllimələr də təxminən yarım il müddətində çadra altında gəzirdilər, sonra isə şərflə gəzməyə başladılar. Həmin məktəbə bütün yerlərdən uşaqlar yığılırdılar. Dövlətlilərin uşaqları oxumaq üçün pul verirdilər, kasıblar isə vermirdilər. Ruhanilər məktəbin açılmasının əleyhinə idilər və onlar camaatın içərisində təbliğat aparırdılar ki, valideynlər öz uşaqlarını bu məktəbə verməsinlər. Ona görə də, Bakı əhalisi məktəbə uşaq vermirdi.

X. Ağayevanın dilindən
M. F. Axundov adına APİ-nin [141] tələbəsi Şövkət Qədirova yazdı.

MATMNF, № 19947.

№ 122
Nabat xanım Nərimanovanın xatirələri*

Nabat xanım Nərimanova Xədicə xanım Ağayevanın (Tağıyev məktəbinin keçmiş müəlliməsi) dediklərini təsdiqləyir və əlavə edir ki, yuxarı sinif şagirdlərinə həmçinin tikiş və biçmə dərsləri keçilirdi. Bundan başqa klassik əsərlər keçildikcə, şagirdləri "Yevgeni Onegin", "Demon", "Otello" və başqa tamaşalara baxmaq üçün faytonda teatra aparırdılar. Tamaşalardan sonra şagirdlər

* Sara xanım Tağıyeva-Sarayeva tərəfindən yazıya alındığından N. Nərimanovanın adından nəql edilir.

həmin əsərlərin baş qəhrəmanlarını yazılı xarakterizə edirdilər. Müəllimələr şagirdləri ekipajlarda müşayiət edir, sonra isə lojalarda əyləşib qızlara tamaşaya dair izahatlar verirdilər. İlin sonunda bütün siniflərdə bilet sistemi ilə imtahanlar keçirilirdi. İmtahanlarda Tədris Dairəsinin müdiri Txorjevski*, müfəttiş Kançalov, bəzən Hacının özü də iştirak edirdi. Onlar imtahanın sonunadək qalır, hər şagirdi sual-cavab edir və sonda razı halda gedirdilər.

Yuxarı sinif şagirdləri hər həftə iki-iki mətbəxdə növbətçilik edirdilər. Onlar kulinariyanı öyrənməli, lakin özləri iş görmürdülər. Hər gün nahardan sonra şagirdlər bir-iki saat həyətdə oynamağa çıxırdılar.

İki-üç gündən bir qızların dişlərinin vəziyyətini yoxlamaq üçün həkim gəlirdi. Terapevt sistematik olaraq şagirdlərin səhhətini yoxlayırdı. Şübhəli diaqnozla olan uşaqlar xüsusi boks-təcridxanalarda saxlanılırdı. Sağlam uşaqlar arasında xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün bokslarda ayrıca personal xidmət göstərirdi.

Həftədə bir dəfə hamama gedilirdi, paltarlar yuyulur, kraxmallanır və ütülənirdi.

Aşağı sinif şagirdlərini hamamda xüsusi dayələr çimizdirirdilər. Onlar həmçinin səhərlər kiçikyaşlı qızların saçlarını darayırdılar.

Məktəb qapalı tipli olduğundan oraya giriş məhdud idi. Uşaqların qohumları müdirənin icazəsi ilə içəri buraxılırdı. Nabat xanım Nərimanova həmin məktəbdə 1901-1907-ci illərdə oxumuş, 1908-ci ildən 1917-ci ilədək isə dərs demişdir. Bu illərdə məktəbin bir neçə müdirəsi dəyişmişdir:

1. Hənifə xanım Məlikova.
2. Məryəm xanım Sulkeviç.
3. Səlimə xanım Yaqubova.
4. Gülxanım Axrıyeva.

Nabat xanımın oxuduğu illərdə məktəbdə yemək çox yaxşı idi. Şagirdlər məktəbdə keçirilən tamaşa və konsertlərdə çıxış edirdilər. Məsələn, Nəriman Nərimanovun "Şamdan bəy" ("Dilin bəlası") pyesi və başqa əsərləri tamaşaya qoyulurdu. Həmin tamaşalarda Nabat xanım əsas rolları ifa edirdi.

Sona xanım (H. Z. A. Tağıyevin həyat yoldaşı) və müəllim heyəti bu tamaşalara böyük köməklik göstərirdilər. Şəhərdə yaşayan qadınlar bu tədbirlərə dəvət olunurdular.

Hacı tez-tez şagirdlərlə söhbət edir, məktəbdə onların incidilib-incidilməməyi barədə maraqlanır, evlərindəki vəziyyət haqqında çoxlu suallar verirdi. Nabat xanım imkansız ziyalı ailədən idi və pulsuz oxuyurdu.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 103, vv. 7-9.

---

* Olmalıdır: Xalq məktəblərinin müdiri.

№ 123
Asəf Zeynallı küçəsi, ev 2 ünvanında yaşayan həkim Şəhrəbanu Şabanovanın xatirələri

Atamın vəfatından sonra anam uşaqlarla birlikdə Tbilisidən Bakıya köçdü. 1906-cı ildə məni H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinə qəbul etdilər və mən 191-ci ildə* oranı bitirdim. Bundan sonra məktəbdə müəllimə işləməyə qaldım. 191-ci ildə ailə qurduqdan və Bakıdan köçdükdən sonra məktəbdən ayrıldım.

H. Z. A. Tağıyev məktəbinin indiki Kommunist (keçmiş Nikolayevski) küçəsində yerləşən, öz xidmətləri, həyəti olan ikimərtəbəli xüsusi binası var idi. Hal-hazırda həmin məktəbdə Azərbaycan SSR-in Ali Soveti yerləşir.

Azərbaycanlı qadınlar üçün o qaranlıq illərdə H. Z. A. Tağıyevin məktəbi ilk və yeganə idi. Yalnız Tağıyevin nüfuzu hesabına buraya 30-dək azərbaycanlı qızı toplayıb, onlara təhsil vermək mümkün olmuşdu. 1910-cu il üçün isə şagirdlərin sayı artıq 200-ə çatırdı. Beləliklə, ziyalı Azərbaycan qadınlarının ilk fondunun məhz bu məktəbdə təşəkkül tapdığını hesab etmək olar. Buranı bitirənlərin demək olar ki, əksəriyyəti sonralar müəllimə və mütəxəssis olmuşlar. Məktəbi həkim Firəngiz Novruzova, pedaqoq Nabat Nərimanova, həkimlər Xavər Qarayeva, Şəhrəbanu Şabanova, həkim-professor Ümnisə Musabəyova, evdar qadın Sona Axundova-Qarayeva, həkimlər Xeyransa Dilbazi, Cənnət Muxranskaya, rəssam Reyhan Topçubaşova [142] və bir çox başqaları bitirmişlər.

Biz – məktəbin şagirdləri o dövrdə üzü açıq gəzirdik. Bu ilk dəfə idi ki, azərbaycanlı qadınlar köləlik rəmzi sayılan çadranı çıxarmışdılar. Düzdür, qoçular [143] və mollalar tərəfindən çoxsaylı hədə-qorxu gəlinirdi. Yalnız H. Z. A. Tağıyevin nüfuzu bizi onlardan qoruyurdu. Bu nüfuz məktəbdə hökm sürən ciddi mənəvi qaydalara söykənirdi.

Məktəbin bütün personalı bir qayda olaraq, qadınlardan ibarət idi: müdirə - Məryəm xanım Sulkeviç, sonra isə Gülbahar xanım Axrıyeva, müəllimələr - Rəhilə xanım Hacıbababəyova-Terequlova, Gülsüm xanım Sübhanqulova, Mavilə xanım Palovandova, Səriyyə xanım Axmetyeva, Ədilə xanım Şahtaxtinskaya və b. Dairə müfəttişi Soltan Məcid Qəniyev, məktəbin həkimi (o illərdə azərbaycanlı qadın həkimlər yox idi) və qoca qarovulçu tatar Cəmaləddin istisna təşkil edirdilər.

Məktəbin əsas binası ikimərtəbəli və olduqca abad idi. Birinci mərtəbədə siniflər və qəbul otağı, ikincidə isə şagirdlərin yataq otaqları, müəllimələrin və məktəb müdirəsinin otaqları yerləşirdi. Burada həmçinin ambulatoriya da var

* Mətndə belədir.

idi. Birinci mərtəbədə həkimin kabineti, ikinci mərtəbədə yeməkxana yerləşirdi. Xəstəxana, hamam və digər köməkçi binalar həyətdəki ayrıca fligellərdə idi.

Şagirdlərin rus məktəbləri nümunəsində geyim forması var idi: göy rəngli paltar və önlük. Gündə dörd dəfə verilən yemək çox dadlı və qidalı idi. Tağıyevin xanımı tez-tez məktəbə gəlir, meyvə və şirniyyat göndərirdi.

Qafqaz Tədris Dairəsinin təsdiq etdiyi məktəbin proqramı 4-sinifli məktəbin proqramı həcmində idi. Bizə rus dili, ana dili, hesab, coğrafiya, tarix, əl işi, tikmə, oxu, şəriət, son illərdə isə biçmə və tikiş dərsləri keçilirdi.

Şagirdlərin gündəlik yükü hərəsi 50 dəqiqəlik 5 dərs təşkil edirdi. Asudə vaxtının, dərslərdən sərbəst saatların nizamına ciddi riayət olunurdu: məktəbin həyətində oynayardıq, dərslərə hazırlaşardıq. Məktəbin bütün binası kimi, həyəti də çox səliqəli saxlanırdı. Ümumi təmizliklə yanaşı şagirdlərin fərdi gigiyenasına da çox diqqət yetirilirdi - dırnaq, qulaq, paltar və saçların təmizliyi gündəlik yoxlanılırdı. Həftədə bir dəfə icbari hamam günü idi. Məktəb qapalı tipli idi və artıq dedi-qodu olmasın deyə, kənar kişilərə giriş qadağan idi. Bu səbəbdən də həvəskar tamaşalarda kişi rollarını qızlar ifa edirdilər. Çox sonralar, artıq 1910-11-ci illərdə bizi - yuxarı sinif şagirdlərini kişi gimnaziyasında [144] keçirilən gecələrə aparırdılar.

H. Z. A. Tağıyevin özü də tez-tez məktəbə gəlirdi. O, bizimlə söhbət edir və həmişə oxumağa, gözüaçıq olmağa çağırırdı. Onun həyat yoldaşı Sona xanım da demək olar ki, hər gün məktəbə gələrdi. Böyük bayramlarda biz Tağıyevlərə səhər və nahar yeməklərinə dəvət olunurduq, burada bizi həmyaşıdlarımız olan Hacının və Sona xanımın qızları qarşılayırdılar.

İldə bir dəfə, məhərrəm ayı günlərində, məktəbdə namaz mərasimləri təşkil edilir və şəhərdən azərbaycanlı qadınlar dəvət olunurdu. Bu ziyarətlərdən məqsəd mollaların və qoçuların təbliğatını ifşa etmək idi. Nəticədə, əgər məktəbin açılmasından keçən ilk illərdə şagirdlərin əksəriyyəti kənardan gələnlər idisə, sonralar Bakı camaatının qızları da onlara qoşuldu.

İmkansız şagirdlər üçün təhsil pulsuz idi. Yalnız imkanlılardan pul alınırdı. Ümumiyyətlə, H. Z. A. Tağıyevin aztəminatlı ailələrdən olan uşaqları oxutdurmağa can atmasını qeyd etmək lazımdır. Mən, sonralar isə bacım Xavər pulsuz oxuyurduq və təhsil haqqından azad idik.

17. VI. 1956.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 103, vv. 10-13.

№ 124
Gövhər xanım Qazıyevanın xatirələri

Mən, Gövhər xanım Qazıyeva 1910-1915-ci illərdə Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin qız məktəbində işləmişəm. Məktəbdə ciddi nizam-intizam, səliqə, təmizlik var idi. Tağıyevin məktəbində heç bir vaxt zorakı cəza növləri, məsələn, cismani cəza, qamşı, diz üstə durmaq, qoz qabağı üzərində dayanmaq tətbiq olunmayıb. Məktəbdə mövcud olan cəza evə buraxmamaq idi. Şagirdlər müəllimləri adla çağırırdılar. Məsələn, Gövhər xanım, Nabat xanım, Mina xanım. H. Z. A. Tağıyevin məktəbi Azərbaycanda ilk müsəlman qız məktəbi idi. Burada yalnız qızlar təhsil alırdılar. Qızlar arasında əynini dəyişmiş oğlan olmayıb. Məktəbdə yemək və şagirdlərlə davranma yaxşı idi. Qızlarla oğlanların bir yerdə oxuması heç bir Azərbaycan məktəbində olmayıb.

İmza.
3. XI. 1957.

MATMNF, № 19948.

№ 125
Muxtədir küçəsi [145], ev 8, mənzil 3 ünvanında yaşayan İzzət Məcidovanın (Dadaşovanın) xatirələri

Mən 1908-ci ildən 1913-cü ilədək o vaxtlar "Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi" adlanan Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin məktəbində oxumuşam.

Məktəbə daxil olduğum vaxtı qızların geyim forması Dağıstan, bir ildən sonra isə rus məktəbli forması idi. Məktəbdə yaxşı yemək verirdilər, bizim həkimimiz Nəriman Nərimanov idi. O, hərdən bizimlə gigiyena haqqında söhbətlər aparırdı.

Məktəbdə bizə xidmət edən tibb bacısı var idi. Binanın özündə kitabxana, hamam, yaxşı təchiz olunmuş səhnə, məscid və digər xidmətlər mövcud idi. Mənim daxil olduğum ildə bakılı qızlar çox az idi, əksəriyyət müxtəlif yerlərdən gəlmişdi. Bütün qızlar müsəlmanlar idi. Bu, ilk dünyəvi məktəb idi.

Daxil olduğum ildə (1908-ci il) Bakı cəmiyyətinin məktəbimizə olan münasibətini xatırlayıram. Məni məktəbə göndərdiyinə görə cəmiyyət ailəmizi boykot edirdi. Qızlar ailələrindəki mühitdən və cəmiyyətin münasibətindən asılı olaraq məktəbə həm çadrada, həm də çadrasız gəlirdilər. Kollektiv tədbirlər vaxtı, məsələn, Tağıyev teatrına və ya Tağıyevin evinə ziyarət təşkil ediləndə, hamımızı çadrasız aparırdılar. Buna görə qohumlarından qorxan qızlar kollektiv gəzintilərdə iştirak etmirdilər. İldən-ilə belə qızların sayı azalırdı. Biz məktəbi

bitirəndə, Tağıyevə hədiyyə olaraq böyük xalça toxuduq.

Məktəbi qurtaranda Hacı bizi müəllimələrimizlə birgə öz evinə dəvət etdi. Bizim üçün şirniyyat süfrəsi açıldı, sonra isə Hacı hamımıza bir qutu şokolad və bir ipək dəsmal bağışladı.

Mən balaca olanda, xalq arasında Hacının vəba və aclıq vaxtı (1892-ci il) göstərdiyi səxavətə həsr olunmuş mahnı yayılmışdı. Yaddaşımda mahnının yalnız bir bəndi qalıb:

...Hacı Zeynal Abdin
Xas bəndə Xudayə,
Açıb buğda anbarın,
Paylayır füqərayə...

15. VII. 1956.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 103, vv. 14-15.

№ 126
Füzuli küçəsi, 3 ünvanında yaşayan təqaüdçü
Dostu Səfərovanın xatirələri

O dövrdə "Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbi" adını daşıyan H. Z. A. Tağıyevin məktəbi indiki Kommunist, əvvəlki Nikolayevski küçəsindəki ikimərtəbəli, xidməti otaqları və həyəti olan binada yerləşirdi. Hal-hazırda burada Azərbaycan SSR-in Ali Soveti yerləşir.

Mən məktəbə 1911-ci ildə, Azərbaycan üçün ən qaranlıq illərdə daxil oldum. Yaxşı yadımdadır, məni məktəbə yazdıranda, Naxçıvanın bir çox yas məclislərində mollalar anamı lənətləyirdilər ki, guya o, kafir olub, qızını Bakıya oxumağa göndərib. Bu barədə "Molla Nəsrəddin" jurnalında tənqidi karikatura çəkilmişdi.

O dövrdə bu məktəb azərbaycanlı qadınlar üçün ilk və yeganə maarif ocağı idi. Beləliklə, ilk ziyalı Azərbaycan qadınları bu məktəbin yetirmələri olmuşdur. Azərbaycandakı müəllimələrin əksəriyyəti bu məktəbi bitirmişdir.

Tağıyev məktəbi ikimərtəbəli abad binada yerləşirdi: birinci mərtəbədə siniflər, kitabxana, qiraətxana və qəbul otağı, ikinci mərtəbədə yeməkxana, mətbəx, şagirdlərin yataq otaqları, tamaşa zalı, müəllimələrin, müdirənin otaqları, ambulatoriya və həkimin kabineti yerləşirdi. Hamam, xəstəxana, camaşırxana, anbar və s. həyətdəki ayrıca fligellərdə idi.

Bu məktəbdə əsasən gəlmə qızlar oxuyurdu, axır vaxtlarda isə bakılı qızlar, əsasən də, pansionda daimi qalmayanlar gəlirdi. Geyim forması adi rus məktəbli

forması, yəni göy paltar və ağ önlük idi. Bizim iki cür formamız vardı: birini adi günlərdə, digərini - yaraşıqlını isə imtahan, bayram günlərində, teatra və kinoya, başqa məktəblərdə keçirilən axşamlara gedəndə geyinirdik.

Bu məktəbdə şagirdlərin çoxu pulsuz oxuyurdu. Bizə ana dili, rus dili, hesab, həndəsə, tarix, təbiətşünaslıq, əl işi, biçmə və tikiş öyrədilirdi. Məktəb altısinifli idi. Burada insanın gigiyenasına, həm ümumi təmizliyə, həm də şagirdlərin şəxsi təmizliyinə və gigiyenasına böyük diqqət yetirilirdi. Məktəbimizin həkimi doktor Nəriman Nərimanov idi. O, tez-tez bizə uşaqların gigiyenası və tərbiyəsi haqqında mühazirələr oxuyurdu. Hər səhər paltarlarımızın, dırnaqlarımızın, qulaqlarımızın, saçlarımızın və s. təmizliyi yoxlanılırdı. Həftədə bir dəfə hamama gedirdik.

Bizə gündə 4 dəfə, çox yaxşı yemək verirdilər, nahar 3 yeməkdən ibarət idi. Menyunu şagirdlər özləri siniflər üzrə tərtib edirdilər. Payızda və qışda yeməkdən əvvəl zəif qızlara onların sağlamlığını möhkəmləndirən balıq piyi verilirdi.

Məktəb qapalı tipli idi, valideynlərdən başqa kənar şəxslərə giriş qadağan olunmuşdu. Valideynlər öz uşaqları ilə məktəbin qəbul otağında görüşürdülər. Bu, demək olar ki, azərbaycanlı qadınlar üçün ilk dünyəvi milli məktəb idi.

Bayramlarda bizi kinoya və Tağıyev teatrına aparırdılar. Hamımız çadrasız gedirdik. Yuxarı sinif şagirdləri rus qadın gimnaziyasında keçirilən gecələrə gedirdilər (onlar da bizim məktəbə gəlirdilər). Sonra isə - 1915-1916-cı illərdə qızları kişi gimnaziyasında, realnı məktəbdə keçirilən gecələrə aparırdılar.

Bizim xorumuz, dram, ədəbi və rəqs dərnəklərimiz var idi. Yadımdadır ki, istirahət, yəni cümə günlərində, pansioner qızları əyləndirmək üçün dram dərnəyi konsert və tamaşalar göstərirdi.

Bir dəfə biz Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan" pyesini tamaşaya qoyduq və müəllifin özünü dəvət etdik. Əsgərin rolunu Reyhan xanım Axundova (professor Topçubaşovun həyat yoldaşı), Gülçöhrəni Ruqiyyə Abdullayeva, arşınmalçı Xalını isə mən oynayırdım. Bizim dərnək Hacıbəyovun çox xoşuna gəldi.

H. Z. A. Tağıyev və onun həyat yoldaşı Sona xanım tez-tez məktəbimizə gələr, bizə şirniyyat və meyvə gətirərdilər. Tağıyev dərslərimizdə oturar və həmişə bizə deyərdi: "Qızlar, oxumaq lazım deyil deyənlərə qulaq asmayın, əksinə, mənim sizə ata nəsihətim budur: oxuyun, bilik əldə edin, insanın həyatında bilik ən böyük sərvətdir. Bax, mən varlıyam, amma savadsızam. Ancaq savadlı olsaydım, mənim həyatım tamam başqa cür olardı. Oxuyun, övladlarım, sizə uğurlar və həyatda xoşbəxtlik arzulayıram".

1912-ci və ya 1913-cü ildə məktəbimizi Cəlil Məmmədquluzadə ("Molla Nəsrəddin") ziyarət etmiş və biz ona Sabirin "Oxutmuram, əl çəkin", "Əkinçi", "Xan və dehqan" və s. şeirlərini, həmçinin Abdulla Şaiqin Sabirin ölümünə həsr

etdiyi şeiri oxumuşduq.

Həmin məktəbi bitirən azərbaycanlı qızların demək olar ki, hamısı müəllim və mütəxəssis olmuşlar. Nabat xanım Nərimanova, Şəhrəbanu xanım Şabanova, Cənnət xanım Muxranskaya, Sofya xanım Axundova əvvəl müəllim, sonra isə təhsillərini davam etdirib həkim, Xavər Qarayeva, Firəngiz Novruzova, Ümnisə xanım Musabəyova həkim, Reyhan xanım Axundova rəssam olmuşlar və i.a. Novruzovadan başqa adı çəkilən şəxslərin hamısı kasıb ailələrdən idi və Tağıyevin hesabına oxuyurdular. Yadımdadır ki, orada çoxlu müəllim uşaqları və yetimlər oxuyurdu. Məsələn, mənim atam müəllim idi və buna görə mən təhsil haqqından azad idim.

Əlavə: Mən oxuyan vaxtı məktəbdə Asya, Məryəm və Simuzər Nərimanovlar təhsil alırdılar, Nabat xanım Nərimanova isə burada dərs deyirdi.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 103, vv. 21-25.

№ 127
"Azərnəşr"in Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin redaktoru, Poluxin küçəsi, dalan 3, ev 7 ünvanında yaşayan T. Həşimovanın xatirələri

Uşaqlıq xatirələrim mənim üçün ən əzizdir. Dördsinifli məktəbi bitirdikdən sonra mən 1910-cu ildə Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin məktəbinə daxil oldum. İndiyədək həmin məktəbdə keçirdiyim illəri unuda bilmirəm. Məktəbimiz çox gözəl idi. İşıqlı, böyük siniflər, geniş dəhlizlər, böyük həyat, ətrafda hər şey göz oxşayırdı. Mən həmişə məktəbdən evə təəssüf hissi ilə qayıdırdım. Burada gözəl, həssas kollektiv, diqqətli müəllimlər var idi, qayda-qanun və sakitlik hökm sürürdü.

Şagirdlərin əksəriyyəti, yeddi-səkkiz nəfər istisna olmaqla, pansioner qızlar idi. İmkansız qızlar Hacının vəsaiti hesabına oxuyurdular. Şagirdlərin şəraiti həqiqətən də çox yaxşı idi. Onlar böyük yataq otaqlarında, yumşaq döşəklər üstündə yatırdılar. Ətraf təmizlik saçırdı.

Böyük tənəffüs vaxtı biz də, pansioner qızlar kimi, ikinci mərtəbəyə yeməkxanaya qalxırdıq. Masaların üstünə salınmış bəmbəyaz süfrələrin üzərində çörək qoyulmuşdu. Masaların qarşısında yuxarı siniflərin şagirdləri növbətçilik edirdilər. Yemək həmişə dadlı və yaxşı idi. Hacı Zeynal Abdinin həyat yoldaşı Sona xanım tez-tez məktəbdə olur, bizə şirniyyat və meyvə gətirirdi.

Məktəbdə böyük zal və yaxşı səhnəsi olan teatr zalı var idi. Biz öz qüvvəmiz hesabına çoxlu tamaşalar qoyurduq. 1917-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan" tamaşası göstərildi. Biz Sabirin ən məşhur şeirlərini, məsələn,

"Oxutmuram, əl çəkin", "Xan dostu amandı, qoyma gəldi"ni səhnələşdirirdik. Bu tamaşaların o dövr üçün böyük əhəmiyyəti var idi.

Bizim məktəbimiz qapalı idi və oraya yalnız qadınlar gələ bilərdi. Kişi rollarını qızlar oynayırdı, bu da məktəb tamaşalarına çadralı qadınların gəlməsinə imkan verirdi. Bununla da müsəlman qadınlar gördüklərini öz qohumları, tanışları arasında yayır və nəticədə məktəbdə təhsil alanların sayı çoxalırdı. Bayramlarda əl işlərindən ibarət sərgilər təşkil olunur, buraya şagirdlərin anaları, qohumları və yaxınları dəvət edilir, onlar üçün süfrə açılırdı. Bu yolla məktəbin şöhrəti yayılırdı. Qızların əl qabiliyyəti və tərbiyəsi dillər əzbərinə çevrilmişdi.

Məktəbdə qoyulan qaydalar çox yaxşı idi. Şagirdlər tərbiyəçilərin göstərişlərinə çox ciddi riayət edirdilər.

Mən oxuduğum vaxtı məktəbin müdirəsi Ədilə xanım Şahtaxtinskaya idi, ondan sonra Petroqradda fizika-riyaziyyat və pedaqoji fakültələrini bitirən Səlimə xanım Yaqubova oldu. O, çox ağıllı və ciddi qadın idi. S. Yaqubova həmçinin məktəb nəzdində fəaliyyət göstərən ikiillik pedaqoji kurslara rəhbərlik edirdi. Digər fənlərlə yanaşı bizə rus, Azərbaycan dillərinin, hesabın metodikası keçilirdi.

Rus dilinin metodikasını Mariinski gimnaziyasının müəlliməsi Filisita Stepanovna Kopılova, Azərbaycan dilini isə Süleyman bəy Əbdurəhmanov tədris edirdi. O, bizim ilk kişi müəllimimiz idi. Azərbaycan dilini yaxşı bildiyim üçün ona borcluyam. Fizikanı, riyaziyyatı, pedaqogikanı bizə direktorumuz Səlimə xanım Yaqubova keçirdi.

Məktəbimizin zəngin kitabxanası xüsusi diqqətə layiq idi. Burada rus və xarici klassiklərin - Puşkin, Lermontov, Turgenev, Tolstoy, Şekspir, Bayron, Şiller, Molyer və başqalarının əsərləri toplanmışdır. Kitabxanamızda digər elmi vəsaitlər, heyvanların şəkilləri, müxtəlif coğrafi, zooloji, anatomik atlaslar, müqəvva və quşlar var idi. Bunların hamısı Hacının səyləri nəticəsində toplanılmış və onun iştirakı ilə əldə olunmuşdu. Hacı tez-tez məktəbə gələr və nəsihətlə bizə deyərdi: "Oxuyun, qızlarım, xalqa savadlı analar lazımdır".

Bu qədər vaxt keçəndən sonra Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin öz xalqını necə çox istəməsi, onun maarifpərvərliyi, uzaqgörənliyi indi daha aydın hiss olunur. Həqiqətən də o, şərəfə layiq idi. Özü savadsız olsa da, xalqının maariflənməsi və xüsusən də, qadın maarifi üçün çox zəhmət çəkib. Çarizm dövründə qız məktəbinin açılması, habelə ana dilinin tədrisi böyük çətinliklər hesabına başa gəlirdi. Bunların hamısı onun uzaqgörənliyini və ləyaqətini sübut edir. O, demək olar ki, ziyalı qadın kadrlarının yaradıcısı idi.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 103, vv. 37-40.

№ 128
Mirzə Şəfi küçəsində yaşayan Gövhər Usubovanın xatirələri

Mən, Gövhər İsmayıl qızı Usubova Qazax rayonu Salahlı kəndində anadan olmuşam. Ata-anamı çox erkən itirmişəm. Yeddi yaşınadək dayımın himayəsində olmuşam, sonra isə o, məni Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin məktəbinə yazdırdı. Mən Hacının vəsaiti hesabına oxuyurdum. Mənim kimi pulsuz oxuyan qızların sayı çox idi. Hətta böyük bacım da bu məktəbdə pulsuz təhsil alırdı. O vaxt yaşım az olsa da, rəfiqələrimin öz ailə vəziyyətləri haqqında söhbətlərindən aydın olurdu ki, məktəbə ən kasıb ailələrin uşaqları qəbul edilmişdi.

Məktəbdə uşaqlara böyük qayğı göstərilirdi. Bu pansionda hər cür şərait yaradılmışdı. Məktəbin binasında hal-hazırda Azərbaycan SSR-in Ali Soveti yerləşir. Həmin binanın qarşısından keçəndə, mən məktəb illərini xatırlayıram. Birinci mərtəbədə siniflər, ikinci mərtəbədə isə yataq, yemək otaqları və zal yerləşirdi.

Bizə dərs deyən müəllimlərin çoxu hal-hazırda yaşayır və xalqın xeyrinə işlər görürlər: Səriyyə xanım Əhmədova Əzizbəyov adına xəstəxanada [146] həkim işləyir; Səlimə xanım Yaqubova və Xədicə xanım Ağayeva təqaüd alırlar; Şəhrəbanu xanım Şabanova (Xasməmmədova) həkimdir; Heydərova müəllimədir; Ədilə xanım Şahtaxtinskaya vəfat edib; Nabat xanım Nərimanova həkim işləyir. Bu müəllimlər mənə dərs deyiblər.

Mən oxuyan dövrdə məktəbin müdiri Gülbahar xanım Axrıyeva idi. Nizam-intizam çox ciddi idi. Biz rus və Azərbaycan dillərində təhsil alırdıq. Məktəbin hər sinfinin öz rəhbəri var idi. Bizi gündə dörd dəfə yedizdirirdilər. Yaxşı yadımdadır ki, 1-ci və 2-ci sinif şagirdlərinə səhər yeməyindən əvvəl balıq piyi verirdilər, bu da onların qüvvələrini və sağlamlığını möhkəmləndirirdi. Hər həftə bizi hamama aparırdılar. Hamam məktəbin binasında idi. Əgər qızlar xidməti personaldan kiminləsə məktəbdən çıxırdılarsa, onda çadra geyinmirdilər. Bizim iki formamız var idi - biri gündəlik, digəri isə təntənəli mərasimlər üçün nəzərdə tutulurdu. Bayramlarda biz qonşuluqdakı rus məktəbində oxuyan qızları qonaq çağırırdıq. Məktəbimizin yaşda böyük qızları Hacının evində qonaq olur, kiçikyaşlılara isə Sona xanım müxtəlif şirniyyat və tortlar göndərirdi. Uşaqları əyləndirmək üçün hər cümə günü konsert təşkil olunurdu. Şagirdlərimiz "Arşın mal alan" pyesini səhnələşdirəndə, mən hələ uşaq idim. Arşın malçı rolunu Reyhan xanım Axundova oynayırdı (hazırda professor Topçubaşovun həyat yoldaşı). Yaxşı yadımdadır ki, Reyhan xanım Axundova da Hacının hesabına oxumuş, onun bibisi Sakinə xanım isə bizə şəriətdən dərs deyirdi.

Məktəbimizin gözəl səhnəsi var idi. Burada şagirdlər daha çox Sabirin "Oxutmuram, əl çəkin" şeirini səhnələşdirirdilər. Bir dəfə mən, balaca olmağıma baxmayaraq, "Bir əmma" şeirini ifa etdim. Hacı məni səhnədən qucağına aldı, qucaqladı və başımı sığalladı.

Xatirələrimi təsdiqləyərək deməliyəm ki, mən 1914-cü ildə məktəbə daxil olmuş, 1917-ci ilədək orada oxumuşam. Təhsil aldığım dövrdə məktəb mənim üçün tərbiyə aldığım və çox şey öyrəndiyim ana qucağı kimi idi.

10. VII. 1956.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 98, vv. 9-11.

№ 129
Poluxin küçəsi, ev 73 ünvanında yaşayan Hüseyn Təhməzovun xatirələrindən

...Novruz bayramı günündə camaat Hacının xahişi ilə şəhər idarəsinin (indiki Bakı Sovetinin [147]) binasında toplaşdı. Mən də getdim. Müxtəlif təbəqədən olan 500-dək insan - mollalar, axundlar və digər sadə adamlar buraya toplaşmışdı. Hacı onlara müraciət edərək dedi: "Mən məktəb açdırmışam, Siz niyə qızlarınızı oraya göndərmirsiniz, niyə onlara oxumağa imkan vermirsiniz?" Bunu deyərək, Hacı ağladı. "Qızlarınızı oxutdurun, niyə onları oxutdurmursunuz? Bir baxın: oxuyan qızlar içərisində bakılı uşaqlar yoxdur. Qızlarınızı oxutdurdun. Onlar gələcəkdə ana olacaqlar və öz övladlarını tərbiyə etməyi bacarmalıdırlar. Cahil ananın böyütdüyü övlad necə olar?" Xalqın geriliyini görən Hacı ağladı: "Siz nə vaxt şüurlu olacaqsınız?" Sonra Hacı xahiş etdi ki, camaat nümayəndələr seçib, onları məktəbin vəziyyətini öyrənməyə göndərsin. Lakin hər şey əbəs idi. "Mollaların səfeh çıxışlarına qulaq asmayın, onlar Sizin inkişafınızı ləngidirlər. Baxın, məktəbdə hamı qadınlardır, yalnız bir nəfər 70 yaşlı kişidir, o da qarovulçu işləyir. Məktəbdə qızlar və qadınlar dərs deyir".

...Hacını mən bu cür xatırlayıram.

28. X. 1956.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 105, vv. 51-52.

№ 130
Azərbaycan Dövlət Universitetinin [148] **baş müəllimi, Şamaxı şəhərində anadan olan, 1906-cı il sentyabrın 18-dən 50 il ərzində fasiləsiz ibtidai, orta və ali məktəblərdə işləyən Əliməmməd Mustafayevin xatirələrindən**

...Bakı şəhərində açılan ilk qız məktəbi Hacı Zeynal Abdinin məktəbi idi. Bu məktəb "Aleksandrinski müsəlman qız məktəbi" adlanırdı.

Məktəbin Kommunist küçəsindəki gözəl binasında hal-hazırda Ali Sovet yerləşir.

Bu məktəbi bitirən qızların ibtidai məktəblərdə dərs demək hüququ var idi. Oxuyan qızların çoxu Azərbaycanın rayonlarından - Nuxa, Şamaxı, Lənkəran, Salyan, Qubadan idilər. Məktəbin müdirəsi Məryəm xanım Sulkeviç idi. Onun ali təhsili vardı.

Oxuyan qızlar müasir məktəbli formasını geyinirdilər. Bütün xərcləri Hacı ödəyirdi. Məktəbin yaxşı sinifləri, müəllimlər otağı, yataq otağı var idi. Bir sözlə, bu böyük binada yalnız bir məktəb yerləşirdi.

Buranı bitirən qızların bəziləri hal-hazırda Bakı şəhərində yaşayırlar. Məşhur müəllim Həbib bəy Mahmudbəyovun qızı mənim xalamın nəvəsidir, o da bu məktəbdə oxuyurdu. Atasının yazılı zəmanəti ilə mən, cümə axşamı günlərində qızın dalınca gələrək, onu evə aparırdım. Novruz bayramında məktəbdə təntənəli mərasimlər keçirilərdi. Həmin günlərdə rus-tatar məktəblərində işləyən bütün müəllimlər, ziyalılar buraya gələr, qızların gözəl çıxışlarına tamaşa edərdilər. Məktəbin müfəttişi Soltan Məcid Qəniyev bu mərasimlərin daimi iştirakçısı idi. Çıxışlardan sonra qonaqları şirniyyat masasına dəvət edirdilər. Tədbir məktəb müdirəsinin nitqi ilə başa çatırdı.

Mənim qısa təsvirimdən bu məktəbin necə böyük rol oynadığını görmək olar. Hacını oradakı çıxışlarından birini misal gətirmək istərdim: "Bizə savadlı analar lazımdır". Bu məktəbə qarşı mollalar və qaragüruhçular tərəfindən çoxlu təpgilər olurdu. Lakin məktəb onlara fikir vermir və öz fəaliyyətini davam etdirirdi. O, nümunəvi məktəb olmuş və çoxlu müəllimələr hazırlamışdı.

8. X. 1956.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 105, vv. 42-43.

№ 131
Qori seminariyasının məzunu, qocaman müəllim, tibb elmləri namizədi Səməd Acalovun xatirələri

Mən 1898-ci ildən 1903-cü ilədək Dərbənd şəhər məktəbində müəllim işləyərkən, Bakı varlısı Hacı Zeynal Abdin Tağıyev haqqında müsəlmanların, xüsusən də, onların uşaqlarının maarifi üçün xeyli iş görmüş insan kimi çox eşitmişəm. Belə ki, o, uşaqlar üçün məktəblərin açılmasına həm mənəvi, həm də maddi köməklik göstərmiş, Rusiyanın və hətta xarici ölkələrin ali məktəblərində təhsillərini davam etdirməyə imkanı olmayan müsəlman gənclərinə təqaüdlər təsis etmiş, kənd və özəl cəmiyyətlər tərəfindən Azərbaycanın şəhər və kəndlərində açılan məktəblərə mənəvi yardım göstərmişdir.

Onun ilk müsəlman qız məktəbini (internatla birgə) açdırması mənə bir pedaqoq kimi xüsusən xoş idi. O, məktəbin bütün xərclərini üzərinə götürərək bu məqsədlə Bakının mərkəzi küçəsində yaraşıqlı bina tikdirmiş və məktəbin saxlanılması üçün xəzinəyə böyük məbləğdə toxunulmaz kapital qoymuşdur. Sadə, təhsil görməmiş insan tərəfindən bu cür səxavət daxilimdə ona qarşı dərin ehtiram hissini oyatdı. Lakin sonra, daha dəqiq desəm, 1908-ci ildə mən altısinifli məktəbdə müəllim işləmək məqsədi ilə Bakıya köçəndə, onun öz xalqının maarifi üçün nə qədər çalışdığının, nə qədər böyük işlər gördüyünün, müsəlmanların maariflənməsini, məktəbi, uşaqları necə çox istədiyinin əyani şahidi oldum. Sonrakı illərdə Xalq Məktəblərinin Müdiriyyəti onun məktəbində buraxılış imtahanlarını aparmağı bizim məktəbə həvalə etmişdi. Bu milyonçunun səbrlə bizi gözləməyini, imtahanlarda həmişə iştirak etdiyini və qızların cavablarından necə sevindiyini görmək xoş idi. Mən iki il dalbadal imtahan komissiyasının üzvü idim və ona görə də, bütün bunların şahidi olmuşam...

Ümumiyyətlə, H. Z. A. Tağıyev mənim təsəvvürümdə sadə, öz xalqına, onun maariflənməsinə, səadətinə təmənnasız və səmimi xidməti etməyi qarşısına məqsəd qoymuş bir insandır.

12. VII. 1957.

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 98, vv. 7-8.

№ 132
Sara xanım Tağıyeva-Sarayevanın Sov.İKP-nin XXII qurultayına [149] **məktubundan**
1961-ci il

...1901-ci ildə H. Z. A. Tağıyev tərəfindən əsası qoyulan qız məktəbi tarixşünaslıqda guya H. Məlikovun təşəbbüsü ilə təsis olunan məktəb kimi təqdim edilir (səh. 337). Milli xadimlərdən birinin adı digəri ilə əvəz olunur [150]...

H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinin açılması kimi tarixi hadisənin əhəmiyyətini ört-basdır etməklə yanaşı, tarixi gerçəklik, Azərbaycan xalqının tarixi inkişafı nəzərə alınmır və rus qız məktəbləri Azərbaycanda ilk qadın tədris müəssisələri kimi qələmə verilir. Halbuki, statistika azərbaycanlıların keçmişdə öz qızlarını rus məktəblərinə göndərmədiyini təsdiqləyir. H. Z. A. Tağıyevin Azərbaycan xalqına savadlı ana bəxş etməsi, ilk ziyalı qadın kadrlarını formalaşdırması, habelə Azərbaycanın müsəlman qadın təhsilinin istinad məntəqəsi və təkanvericisi olması faktına kölgə salınır...

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 114, vv. 6-7.

ŞƏRHLƏR

1. *Xalq Məktəbləri Müdiriyyəti* – 1874-cü ildən Rusiyada mövcud olan tədris-inzibati orqan. Bakı quberniyası və Dağıstan vilayətinin Xalq Məktəbləri Müdiriyyəti 1876-cı ildə təsis olunub. Onun tabeçiliyinə gimnaziyalar, şəhər məktəbləri, ikisinifli və birsinifli məktəblər, habelə özəl təhsil müəssisələri daxil idi. Xalq məktəblərinin müdiri Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisinə tabe idi. Hər qəzada müdirə tabe olan xalq məktəblərinin müfəttişi vəzifəsi mövcud idi. Bakı quberniyası və Dağıstan vilayətinin Xalq Məktəbləri Müdiriyyəti 1918-ci ilin may ayında Bakı Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə ləğv edilib.
2. *Aleksandr Semyonoviç Txorjevski* (?-?) – 1894-1914-cü illərdə Bakı quberniyası və Dağıstan vilayətinin Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinə başçılıq edib. Təhsilin inkişafında, məktəb şəbəkəsinin genişlənməsində böyük xidmətləri olub. 1914-cü ilin əvvəlində Bakı şəhər idarəsi şəhərin beş məktəbində onun adına təqaüdlər təsis etmişdir.
3. *Tədris Dairəsi* – Rusiya imperiyasında inzibati tədris vahidi. XX əsrin əvvəllərində Rusiyada 12 dairə mövcud idi. Qafqaz Tədris Dairəsi 1848-ci il dekabrın 8-də yaradılmış, 1860-cı ildə isə ləğv edilmişdi. 1867-ci ildə bərpa edilmişdi. Dairənin mərkəzi Stavropolda yerləşirdi. Tədris Dairəsinə hami başçılıq ediridi; ona Hamilər Şurası, dairə müfəttişləri, quberniya Xalq Məktəbləri Müdiriyyətləri, quberniya və qəza məktəb şuraları tabe idi. Hamilərin vəzifələrinə Xalq Maarif Nazirliyinin tabeliyində olan tədris müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarət daxil idi.
4. *İmperator Həzrətlərinin tacqoyması* – sonuncu Rusiya imperatoru II Nikolayın (1894-1917) və onun həyat yoldaşı İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın taxta çıxma mərasimi.
5. *Birsinifli və ikisinifli məktəblər* – Rusiya imperiyasında ibtidai məktəb növlərindən biri. Birsinifli məktəblərdə təhsil müddəti üç, ikisinifli məktəblərdə isə beş il təşkil edirdi.
6. Analoji məktubla A. Txorjevski bəzi Bakı neft sahibkarlarına müraciət etmişdi. Onlara öz vəsaitlərinə yeni tədris müəssisələri açmaq, tələbələr üçün təqaüdlər təsis etmək, məktəb binalarının tikintisi üçün kənd cəmiyyətlərinə yardım göstərmək təklif olunurdu. Buna cavab olaraq, Nobellər onların vəsaiti ilə fəaliyyət göstərən Qara şəhərdəki məktəbdə 50 nəfərlik paralel sinif və qızlar üçün əl işi kursları açdılar; A. Benkendorf Balaxanı neft mədənlərində ibtidai məktəb təşkil etdi.

7. *Tacir gildiyaları* – 1876-cı ildə Rusiyada tətbiq olunmuşdur. Birinci gildiya tacirləri bütün Rusiya ərazisində yerli və xarici mallarla topdansatış, şəhadətnamə aldıqları qəzaların şəhər və kəndlərində pərakəndə əməliyyatlar aparmaq, fabriklər və zavodlar açmaq hüququna malik idilər. İkinci gildiya tacirləri şəhadətnamə aldıqları qəzaların şəhər və kəndlərində pərakəndə ticarəti apara, fabriklər və zavodlar aça bilərdilər. 1877-ci ildə H. Z. A. Tağıyev ikinci, 1882-ci ildə isə birinci gildiya taciri rütbəsini almışdı. XIX əsrin 80-ci illərində H. Z. A. Tağıyevin ticarət əməliyyatlarının dövriyyəsi 3 mın. rubl idisə, 1897-ci ildə bu rəqəm 4,9 mln. Rubla çatmışdı.
8. *Kiril Petroviç Yanovski* (1822-1902) – pedaqoq, Rusiya imperiyasının ictimai və dövlət xadimi. Qafqaza gəlməzdən əvvəl Sankt-Peterburq Tədris Dairəsi hamisinin köməkçisi işləmişdir. 1878-ci ildə K. Yanovski Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Onun dairəyə rəhbərlik etdiyi 22 il ərzində Qafqazda təhsilin inkişafında böyük inkişaf müşahidə olunmuş, orta və ibtidai təhsil müəssisələrinin sayı çoxalımış, müəllimlər seminariyalarının sayı iki dəfə artmışdır. 1900-cü ildə K. Yanovski Dövlət Şurasının üzvü təyin olunmuşdur. Onun rəhbərliyi altında Qafqazın təbiətinin, coğrafiyasının, etnoqrafiyasının, linqvistikasının və arxeologiyasının tədqiqinə həsr olunmuş 20 cildlik "Qafqazın yerlərinin və tayfalarının təsviri üçün materiallar toplusu" çap edilmişdir.
9. *Aleksandra Fyodorovna* (1872-1918) – Rusiya imperatriçəsi, İmperator II Nikolayın həyat yoldaşı. İmperatriçə xeyriyyəçiliklə məşğul olmuş, 33 cəmiyyətə, şəfqət bacılarının icmalarına, uşaq evlərinə himayədarlıq etmişdir. Birinci Dünya müharibəsi dövründə qızları ilə bərabər Tsarskoselski hospitalında şəfqət bacısı işləmiş, ən çətin əməliyyatlarda iştirak etmişdir; yaralı əsgərlər üçün ianə toplamaqla məşğul olmuşdur.
10. Sənəddə həmin illərdə çox nadir hallarda işlənən "Azərbaycan dili" terminə rast gəlinir. Adətən rusdilli rəsmi sənədlərdə azərbaycanlıların doğma dilinin mənşəyini və daxili strukturunu tamamilə əks etdirməyən "tatar dili" termini istifadə olunurdu.
11. *Şəhər başçısı* – şəhər dumasının və şəhər idarəsinin sədri.
12. *Qazı* – müsəlman ölkələrində şəriət qanunları ilə mühakimə etmək hüququna malik hakim və ya dövlət məmuru.
13. *Mariinski qadın gimnaziyası* – Azərbaycanda ilk qadın orta məktəbi. 1874-cü ildə yaradılmışdır. 1883-cü ildən Mariinski adını almışdır. H. Z. A. Tağıyev 1880-ci ildən gimnaziyanın fəxri hamisi idi və bu vəzifədə uğurlu işinə görə 1889-cu ildə üzərində "Səyinə görə" yazısı olan və

Stanislav lentində boyundan asılan qızıl medalla təltif olunmuşdu.

14. *Bakı şəhər duması* – Bakı şəhər bələdiyyə idarəsinin sərəncamverici orqanı. 1878-ci ildə yaradılmışdır. Sırf təsərrüfat məsələləri ilə məşğul olurdu. İri sahibkarlar, tacirlər (H. Z. A. Tağıyev, Musa Nağıyev, İsa bəy Hacınski və b.), habelə Azərbaycanın tərəqqipərvər ziyalılarından Həsən bəy Zərdabi, Həbib bəy Mahmudbəyov və başqaları dumanın üzvləri olmuşlar.
15. Məktubun bu hissəsində H. Z. A. Tağıyev islam ehkamlarına qarşı olduqca sərt mülahizə irəli sürür. Bununla belə, burada bildirilən fikirlər, habelə qız məktəbinin açılması üçün onun sonrakı fəaliyyəti sübut edir ki, H. Z. A. Tağıyev islam dininin özünü deyil, məhz "uydurma dini adət-ənənələri" qadın təhsili üçün maneə saymışdır. H. Z. A. Tağıyev N. Sultan Krım Gəraya ünvanladığı məktubda xüsusi vurgulayırdı ki, islam dini təhsilin və maarifin tərəfdarı kimi çıxış edir: "Mən həmişə düşünmüşəm və indi də öz dəyişilməz fikrimdə qəti dururam ki, diyarımızın yalnız təhsilli və ciddi şəkildə maariflənmiş müsəlman anaları bizim müsəlmanları nadanlıq və gerilik azarından xilas edə bilərlər. Mənim bu əminliyim islamın və onun Böyük Müəlliminin əsl ruhu ilə tam üst-üstə düşür" (ətraflı bax: sənəd № 59).
16. *Bakı şəhər idarəsi* – 1877-ci ildə təsis edilən Bakı şəhərinin yerli idarəetmə orqanı. İcra orqanı olan idarəyə bilavasitə şəhər təsərrüfatı məsələləri ilə məşğul olmaq həvalə edilmişdi. Şəhər başçısı onun sədri, dumanın deputatları isə üzvləri idi.
17. *Mixail Romuleviç Zavadski* (?-?) – Qafqaz Tədris Dairəsinin dairə müfəttişi. 1901-ci ildə Dairə hamisi vəzifəsində K. Yanovskini əvəz etmişdir.
18. Azərbaycanlıların.
19. *İmperator II Nikolayın və İmperatriçə Aleksandra Fyodorovnanın tacqoyma mərasimi* 14 (26) may 1896-cı il tarixində baş vermişdir.
20. Layihənin müəllifini və dəqiq tərtib edilmə vaxtını müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdı. Lakin tam əminliklə demək olar ki, H. Z. A. Tağıyev onun müəllifi deyildi. Layihədən görünür ki, qız məktəbi inzibati qurumlardan, o cümlədən, Bakı şəhərinin hakimiyyət orqanlarından və İmperator dəftərxanasından tam asılı bir tədris müəssisəsi kimi nəzərdə tutulurdu. Hamilər Şurası şəhər başçısının və dumanın nəzarəti altında idi. Məktəb o dərəcədə asılı vəziyyətdə idi ki, hətta Hamilər Şurasının sədri və məktəbin müdirəsi İmperatriçə tərəfindən təyin olunurdular. H. Z. A. Tağıyevə Hamilər Şurasının sıravi üzvü rolu ayrılmışdı. Məktəb

daha çox inzibati idarəyə bənzəyirdi ki, onun işçiləri mundirlə təmin olunur və onların xidməti dərəcələri artırıla bilərdi. Arxiv sənədlərində bu layihə ilə bağlı heç bir qeydə və istinada rast gəlinməmişdir. Buna görə yəqin etmək olar ki, layihə H. Z. A. Tağıyev tərəfindən bəyənilməmiş və Rusiyanın Xalq Maarif Nazirliyində geniş müzakirə olunmamışdı.

21. *İmperatriçə Mariyanın müəssisələri* – I Pavelin dul xanımı – İmperatriçə Mariya Fyodorovnanın himayəsi altında olan xeyriyyə və tədris müəssisələri. İmperatriçə Mariyanın müəssisələri üzrə İmperator Həzrətləri Dəftərxanasının nəzdində fəaliyyət göstərirdilər.
22. Məktəb nəzdindəki pansionda qalan şagirdlərdən fərqli olaraq, daimi qalmayan qızlar burada yaşamırıdılar.
23. *Qafqazda mülki hissə üzrə Baş rəis* – 1883-cü ildə canişinliyin ləğvindən sonra təsis olunan vəzifə.
24. *Məmmədağa Şahtaxtinski* (1846–1931) – publisist, maarifçi, pedaqoq və ictimai xadim. Ali təhsilini Leypsiq Universitetində almışdır. 1898-ci ildə Azərbaycanda dilində "Tiflis" adlı qəzet çıxarmağa çalışmış, lakin çar senzurası buna icazə vermədiyi üçün Avropaya getmiş və 1902-ci ilədək Parisdə Şərq dillərindən dərs demişdir. Avropadan qayıtdıqdan sonra M. Şahtaxtinski 1903-cü ildən Tiflisdə Azərbaycan ictimai fikir və mətbuatı tarixində əhəmiyyətli rol oynamış "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşrinə başlamışdı.
25. *Müqəddəs Vladimir ordeni* – Rusiya imperiyasında hərbi işdə fərqlənməyə və mülki xidmətlərə görə verilən orden. H. Z. A. Tağıyev bu ordenlə ona görə təltif olunmamışdı ki, 1898-ci ildə hökumət ali təltiflər üçün vəsatət qaldırılması şərtlərində yeni qaydalar tətbiq etdi. Zadəgan zümrəsindən olmayanlar (H. Z. A. Tağıyev kəndli təbəqəsindən idi, nəsli zadəgan adını isə yalnız 1910-cu ildə almışdı) Müqəddəs Vladimir ordeni ilə təltif olunmaqdan ötrü xidməti vəzifələrdə ən azı 20 il qulluq etməli idilər. 28 may 1900-cü il fərmanına əsasən ordenin 4-cü dərəcəsi ilə təltif olunan şəxs yalnız şəxsi zadəganlıq hüquqlarını alırdı. Bu onunla əlaqədar idi ki, ordenin 4-cü dərəcəsi kütləvi şəkildə xeyriyyəçiliyə görə verilir və tacirlərlə sənayeçilər onu almaq imkanına malik idilər.
26. *"Kaspi"* – 1881-ci ildən 1919-cu ilədək Bakıda rus dilində nəşr olunan ictimai-siyasi, ədəbi qəzet. 1897-ci ildə H. Z. A. Tağıyev "Kaspi"nin sahibi olmuş, qəzetin redaktorluğunu Ə. Topçubaşova həvalə etmişdir. Məhz H. Z. A. Tağıyevin və Ə. Topçubaşovun səyləri nəticəsində milli ziyalıların qəzetin ətrafına toplaşması "Kaspi"ni mütərəqqi mətbuat orqanına, Azərbaycan cəmiyyətində gedən proseslərin başlıca müzakirə

mərkəzlərindən birinə çevirdi.

27. *"H. Z. A. Tağıyev və oğulları" ticarət evi* – 1880-ci illərdə yaradılıb. Neft biznesi Tağıyevə böyük mənfəət gətirməyə başlayandan sonra o, öz ticarət fəaliyyətini genişləndirdi. 1878-ci ildə o, kapitalın bir hissəsini Bakıdakı "Sarkisov qardaşları" ticarət evinə yatırmış və sonuncu bu vaxtdan etibarən "H. Z. A. Tağıyev və Sarkisov qardaşları" ticarət evi adlanmağa başlamışdı. 80-ci illərin ortalarında Tağıyev Sarkisov qardaşlarından ayrılır və özünün müstəqil ticarət evini yaradır.
28. *Konstantin Aleksandroviç İretski* (?-?) – Bakı şəhər dumasının üzvü. Müxtəlif illərdə dumaya başçılıq etmiş, müəyyən müddət H. Z. A. Tağıyevin işlər müdiri olmuşdur. Mariinski gimnaziyasının Hamilər Şurasının üzvü idi.
29. *İvan Davıdoviç Delyanov* (1818-1897) – qraf, dövlət xadimi. Müxtəlif illərdə Rusiya imperiyasının təhsil sistemində rəhbər vəzifələrdə çalışıb, İmperator Kütləvi Kitabxanasına başçılıq edib. 1882-1897-ci illərdə Xalq Maarif naziri olub.
30. *Qafqaz Tədris Dairəsinin ibtidai məktəbləri haqqında 25 iyun 1867-ci il tarixli Əsasnamə* - 1864-cü ildə təsdiq olunan Ümumrusiya ibtidai məktəblər haqqında Əsasnaməyə uyğun tərtib edilmişdi. İctimai təşkilatlara və ayrı-ayrı şəxslərə müvafiq razılıq aldıqdan sonra məktəblər açmaq hüququnu verirdi.
31. *Progimnaziya* – Rusiya imperiyasında gimnaziyanın aşağı siniflərinin proqramına uyğun ümumtəhsil müəssisəsi. Progimnaziyada gimnaziyanın dörd aşağı sinfinin proqramına müvafiq dörd sinif var idi. Progimnaziyalar ibtidai məktəb müəllimi adını almaq üçün imtahanlar keçirmək hüququna malik idilər.
32. Məktub 1898-ci ilin mayında məktəb nizamnaməsinin təsdiqindən əvvəl yazılıb. Mətndə təsdiq olunmuş nizamnamədən danışılsa da, söhbət, çox güman ki, layihədən gedir. Bunu həmçinin A. S. Txorjevskinin K. P. Yanovskiyə məktubu (sənəd № 14) təsdiq edir. Burada da nizamnamənin son variantı deyil, layihə xatırlanır.
33. Nizmamnamə 1898-ci il mayın 16-da Rusiya imperiyası Xalq Maarif Nazirliyinin işlər müdiri N. P. Boqolepov tərəfindən təsdiq edilib.
34. *Nikolay Pavloviç Boqolepov* (1847-1901) – alim və dövlət xadimi. Moskva Universitetinin rektoru, sonra isə Moskva Tədris Dairəsinin hamisi olmuşdur. Xalq Maarif naziri İ. Delyanovun ölümündən sonra nazirliyin işlər müdiri, 1898-ci ildən ömrünün sonunadək isə nazir vəzifəsində çalışmışdır.

35. Bu göstərişə cavab olaraq haminin Dəftərxanasına "Cənab Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin xalq təhsilinin ehtiyaclarına etdiyi ianələr haqqında məlumatlar" göndərilmişdi. Təəssüf ki, arxiv işində onlar qalmamışdı.
36. *Həsən bəy Məlikov (Zərdabi)* (1842–1907) – alim, pedaqoq, publisist. Moskva Universitetini elmlər namizədi diplomu ilə bitirən ilk müsəlman. Geniş pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, maarif işinin təşkilində böyük təcrübəyə malik idi. Bakı şəhər dumasının məktəb komissiyasının, Mariinski gimnaziyasının Hamilər Şurasının üzvü idi. 1875-ci il iyulun 22-də "Əkinçi" qəzetini nəşr etdirməklə Azərbaycan mətbuatının əsasını qoymuşdur. H. Zərdabi ilə H. Z. A. Tağıyevin ilk tanışlığı XIX əsrin 80-ci illərinə təsadüf edir. Bu zaman H. Z. A. Tağıyev Təzəpir məscidinin yanındakı evə köçür. Həmin evdə H. Zərdabi də yaşayırdı. Onların tanışlığı sonradan ömürlərinin sonuna qədər davam edən dostluğa çevrilir. H. Zərdabi H. Z. A. Tağıyevin ictimai mövqeyinin formalaşmasına böyük təsir göstərmiş, onun xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynamışdır. Belə ki, H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinin layihəsi 1896-cı ildə H. Zərdabinin Bakı qubernatoruna təqdim etdiyi layihə əsasında tərtib olunmuşdu.
37. *Fərrux bəy Vəzirov* (1861-1920) – sahibkar, ictimai xadim. Peterburq Dağ- mədən institutunu bitirərək, diplom almış ilk azərbaycanlı dağ mədən mühəndisi olmuşdur. Bakı şəhər dumasının üzvü idi. Dumada H. Z. A. Tağıyevin Bakıda orta texniki məktəb açmaq təşəbbüsünə fəal dəstək vermişdir. Ehtiyacı olan şagirdlərə kömək göstərilməsi, yeni məktəblətin açılması üzrə xeyriyyə aksiyalarında iştirak etmişdir. Tağıyevin qız məktəbindən başqa, Bakı Kommerisya məktəbinin, Mariinski qadın gimnaziyasının Hamilər Şuralarının üzvü idi.
38. *Əlimərdan bəy Topçubaşov* (1863–1934) – siyasi və dövlət xadimi. Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir. Bakı şəhər dumasının üzvü, bir müddət onun sədri olmuşdur. Mariinski gimnaziyasının, Kommersiya məktəbinin Hamilər Şuralarının üzvü seçilmişdi. Ə. Topçubaşov Rusiyanın türk-müsəlman xalqlarının milli azadlıq hərəkatının fəal üzvlərindən biri, 1905-ci ildə yaradılan "İttifaqi-müslimin" partiyasının lideri olmuş, Rusiyanın I Dövlət Dumasında müsəlman fraksiyasının sədri seçilmişdi. 1918-1920-ci illərdə Ə. Topçubaşov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin sədri, Paris sülh konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı olmuşdu.
39. Bu məktuba cavab olaraq A. S. Txorjevski 1900-cü il yanvarın 5-də qız məktəbinin Hamilər Şurasının üzvlərinin təsdiq edilməsi xahişi

ilə hamiyə, həmin il fevralın 3-də isə duma üzvləri – H. Zərdabinin, F. Vəzirovun, Ə. Topçubaşovun Hamilər Şurasının tərkibinə daxil edilməsinə etirazın olmaması barədə məlumat vermək xahişi ilə Bakı qubernatoruna müraciət etmişdir. Artıq 1900-cü il martın 13-də A. S. Txorjevski H. Z. A. Tağıyevə məlumat vermişdir ki, Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurasının üzvlərini təsdiq etmişdir.

40. *Sona xanım Tağıyeva* (1881-1938) – H. Z. A. Tağıyevin həyat yoldaşı. Rus ordusunun generalı Balakişi bəy Ərəblinskinin kiçik qızı. Bakıdakı Müqəddəs Nina qız məktəbinin məzunu olan Sona xanım Hacının bütün xeyirxah əməllərində onun yaxın silahdaşı olmuş, Tağıyevin qız məktəbində tədris prosesinin təşkilində, şagirdlərin geyimlə təmin olunmasında fəal iştirak etmişdi. Aleksandrinski qız məktəbinin fəxri hamisi seçilmişdi.
41. *Maqdalina Mixaylovna Latkina* (?-?) – pedaqoq, maarif xadimi. Xalq maarifi sahəsində xidmətlərinə görə 1901-ci ildə "Səyinə görə" yazısı olan və Stanislav lentində sinəyə taxılan qızıl medalla təltif olunmuşdu.
42. *Avtonom İvanoviç Pobedonostsev* (?-?) – pedaqoq, maarif xadimi, Bakıda özəl progimnaziyanın təsisçisi (1890-cı il). Həmin progimnaziyanın əsasında 1896-cı ildə Azərbaycanda orta məktəbin başlanğıcını qoymuş İmperator III Aleksandr adına Bakı kişi gimnaziyası yaradılmışdı. Rusiyanın ən iri təhsil müəssisələrindən biri olan həmin gimnaziyada XIX əsrin sonunda 997 şagird təhsil alırdı.
43. *Nikolay fon der Nonne* (1832-?) – memar, mühəndis, ictimai xadim. 1883-1894-cü illərdə Bakı şəhərinin mühəndisi. 1898-1901-ci illərdə şəhər başçısı vəzifəsini tutub. Bakının abadlaşdırılması planlarının hazırlanmasında və şəhərin bəzi hissələrinin tikilməsində böyük xidmətləri olub.
44. *Hacı Molla Cavad Axund Məhəmməd Əlizadə* (1871–1954) – dini və ictimai xadim. Bakı quberniyasının qazısı. 1907-ci ildə "Səadət" müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin yaranmasında iştirak etmiş, sonra bu cəmiyyətin sədri seçilmişdir. 1918-ci ildə A. Əlizadə Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin sədri, eyni zamanda, şeyxülislam seçilmişdir.
45. *Bakı ibtidai texniki məktəbi* – 1896-cı ildə təsis olunub. Məktəb Bakının və bütün Qafqaz diyarının sənayesi üçün texniklər və yüksəkixtisaslı ustalar hazırlamaq məqsədilə yaradılmışdı. 1897-ci ildən H. Z. A. Tağıyev məktəbin fəxri hamisi olmuşdu. Bu tədris müəssisəsinin

inkişafında və genişləndirilməsində Hacının böyük xidmətləri, onun orta texniki məktəbə çevrilməsində həlledici rolu vardır. Bu məqsədlə, habelə məktəbdə kimya laboratoriyasının yaradılması üçün H. Z. A. Tağıyev 1904-cü ildə 50 min rubl ianə etmişdir.

Hazırda məktəbin binasında Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası yerləşir.

46. *Nəsli fəxri vətəndaş* – Rusiya imperiyasında imtiyazlı təbəqələrin nümayəndələrinə verilən ad. Bütün fəxri vətəndaşlar əsgər toplanışından, can vergisindən və cismani cəzalardan azad edilir, habelə şəhər özünüidarəsində iştirak edə bilirdilər. 1900-cü ildə İmperator II Nikolay H. Z. A. Tağıyevi nəsli fəxri vətəndaş adı ilə təltif etmişdir.
47. *Nəriman Nərimanov* (1870–1925) – ictimai-siyasi və dövlət xadimi, yazıçı, publisist, həkim. H. Z. A. Tağıyevin maddi köməyi ilə Odessadakı Novorossiya Universitetinin tibb fakültəsini bitirmişdir. Görkəmli xeyriyyəçiyə həsr olunmuş "Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin 50 illik məişəti və cəmaətə xidmətləri" kitabının (1900) müəllifidir. 1908-ci ildə universiteti bitirən N. Nərimanov Bakıya gəlmiş və şəhər xəstəxanasında işləmişdir. Bu dövrdə o, həmçinin Tağıyevin qız məktəbində də həkim vəzifəsində çalışmışdır.

    N. Nərimanov bir sıra dram əsərlərinin də müəllifi olmuşdur. Onlardan "Nadir şah" tarixi dramı H. Z. A. Tağıyevin vəsaiti ilə çap edilmiş və onun xahişi ilə fars dilinə tərcümə olunmuşdur.

    1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra N. Nərimanov yeni hökumətin başçısı təyin olunmuşdu. Məhz onun səyi nəticəsində H. Z. A. Tağıyev bolşeviklərin təqiblərindən xilas edilmişdi. H. Z. A. Tağıyevin bütün varidatı sovet rejimi tərəfindən müsadirə olunsa da, N. Nərimanov ona və ailəsinə Mərdəkandakı bağ evində qalmağa imkan yaratmışdı.
48. *Sofya Vladimirovna Tağıyeva* – Bakının kübar cəmiyyətində Sona xanım Tağıyevanı belə adlandırırdılar.
49. Buna oxşar elanlar sistematik olaraq "Kaspi"nin səhifələrində dərc edilirdi: mayın 6-sı, 13-ü, 16-sı, 17-si, 23-ü, iyunun 29-u, iyulun 1-i, iyulun 3-7-si, avqustun 28-i, 29-u, sentyabrın 1-i, 2-si, 5-8-i, 11-14-ü, 18-i.
50. *Hənifə Məlikova* (1856-1929) – pedaqoq, Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlardan biri, ictimai xadim. Həsən bəy Zərdabinin həyat yoldaşı. 1901-1909-cu illərdə Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin müdirəsi olub. 1909-cu ildə Bakıda açılan birinci rus-tatar (Azərbaycan)

şəhər qız məktəbinin müdirəsi təyin edilmişdi. Ömrünün sonunadək pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmiş, Azərbaycan qadınlarının savadlanması üçün iş aparmışdır.

51. *Məryəm Sulkeviç* (?-?) – maarifçi-pedaqoq, ictimai xadim. Aleksandrinski məktəbinin müəlliməsi, sonra isə müdirəsi işləmişdir. Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü idi.
52. *Səkinə xanım Axundova (Axundzadə)* (1865-1927) – pedaqoq, yazıçı, ilk azərbaycanlı qadın-dramaturq. Tağıyevin qız məktəbində dram dərnəyinin yaradıcısı.
53. *İ. A. de Bay* – fransız arxeoloqu, etnoloqu, antropoloqu. 1901-ci ildə Fransanın Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən elmi məqsədlər üçün Rusiyaya ezam edilmişdir. Həmin ilin avqustun sonunda baron de Bay Bakıda olmuşdur. Səfərinin yekunlarına dair "Tatarlar arasında" broşürünü yazmışdı.
54. *«Обозрение России» ("Rusiyanın icmalı")* – Parisdə fransız dilində nəşr olunan jurnal.
55. *Nikolayevski küçəsi* – sovet dövründə Kommunist, indi İstiqlaliyyət küçəsi.
56. Binanın tikintisinə xərclənən vəsait həddindən artıq şişirdilib. Əslində məktəb binasının inşası H. Z. A. Tağıyevə təqribən 150 min rubla başa gəlmişdir.
57. Nizamnamənin bəndləri sadalanır (bax: sənəd № 15).
58. Hamilər Şurasının 1901-ci il 22 aprel tarixli iclasından məlumat verilir (bax: sənəd № 27).
59. Məktəbin müəllimləri vəzifəsinə namizədlər haqqında məlumat verilir (bax: sənəd № 31).
60. Bu cür inisial altında öz məqalələrində Əlimərdan bəy Topçubaşov imza atırdı.
61. *Aleksandr Nevski kilsəsi* – Bakıda 1888-1898-ci illərdə tikilən Qafqazda ən iri pravoslav kilsəsi. 1936-cı ildə dağıdılmışdır.
62. *Bakıya Gürcüstan ekzarxının gəlişi* – Kartli və Kaxetiya arxiyepiskopu, Gürcüstan ekzarxı Flavian 1898-ci il oktyabrında Aleksandr Nevski kilsəsini açmaq üçün Bakıda olmuşdur.
63. *Mərdəkan bağçılıq məktəbi* – 1896-cı ildə H. Z. A. Tağıyevin təşəbbüsü ilə açılmışdı. Məqsəd sənaye mərkəzi olan Bakının artan tələbatını təmin etmək üçün məhsuldarlığı artırmaq, kəndliləri təsərrüfatın səmərəli üsulla aparılmasına yiyələndirmək idi. H. Z. A. Tağıyev hərəsi 40 nəfərlik iki sinif otağından, müəllimlər otağından, kitabxanadan,

təcrübələr aparmaq üçün 10 desyatin torpaq sahəsindən ibarət tədris korpusu inşa etdirdi. Məktəbin binasına 31240 rubl xərclənmiş və ildə 5000 rubl sərf olunurdu.

Hal-hazırda burada H. Z. A. Tağıyev adına 123 №-li məktəb yerləşir.

64. *Peterburq Xeyriyyə Cəmiyyəti* – 1898-ci ildə yaradılmışdır. Cəmiyyətin məqsədi yoxsul müsəlmanlara yardım etmək, ehtiyacı olan şagirdlərə orta və ali məktəblərə daxil olmaq və təhsillərini davam etdirməkdə kömək göstərmək idi. H. Z. A. Tağıyev cəmiyyətin yaradıcılarından biri olmuş, onun şurasının fəxri üzvü seçilmişdi. O, müəssisənin fonduna toxunulmaz kapital kimi 51 min rubl köçürmüş və cəmiyyətin maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsi üçün xeyli işlər görmüşdür.
65. *Bakı Kommersiya məktəbi* – H. Z. A. Tağıyev 1900-cü ildə məktəbin açılması məsələsini qaldırdı, bina üçün yer aldı, 1901-ci ildə isə tədris müəssisəsinin ehtiyaclarına 50 min rubl ayırdı. O, 1910-cu ildə həmin məktəbin fəxri hamisi oldu.

    Hal-hazırda məktəbin binasında Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti yerləşir.
66. *"Qafqaz"* – 1846-1918-ci illərdə Tiflisdə nəşr olunan özəl qəzet.
67. *Əhməd bəy Ağayev* (1869-1939) - ictimai-siyasi xadim, publisist, alim. Parisdə hüquq məktəbini və Sorbonna Universitetini bitirmişdir. Onun təhsilinə H. Z. A. Tağıyev maliyyə yardımı göstərmişdir. Azərbaycana qayıtdıqdan sonra bir müddət Şuşada işləmişdir. 1897-ci ildə H. Z. A. Tağıyevin dəvəti ilə Bakıya gələrək, "Kaspi" qəzetində əməkdaşlıq etmiş, qəzetin ədəbi şöbəsinin müdiri olmuşdur. "Kaspi"də dərc etdirdiyi silsilə məqalələrində Ə. Ağayev müsəlman xalqlarının düşdüyü acınacaqlı vəziyyəti təhlil edir, bunun səbəblərini göstərirdi. 1906-cı ildə ilk milli siyasi təşkilatlardan biri olan "Difai" partiyasını yaratmışdı.
68. *Axund Əbdüssəlam Axundzadə* (?-1907) – din xadimi, maarifçi. 1880-1894-cü Zaqafqaziya seminariyasının Azərbaycan şöbəsində şəriət müəllimi olub. 1894-1907-ci illərdə Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının şeyxülislamı vəzifəsini icra edib. Dinə və şəriətə dair bir sıra elmi əsərlərin müəllifidir.
69. *Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbov* (1830-1917) – din xadimi, alim, maarifçi. M. F. Axundzadə ilə birlikdə Qori seminariyasında Azərbaycan şöbəsinin yaradılması üçün böyük əmək sərf etmiş və burada şərq dillərini tədris etmişdir. 1881-1917-ci illərdə Cənubi Qafqazın müftisi olub.
70. *İsmayıl bəy Qasprinski* (1851-1914) – Krım tatar publisisti, pedaqoq, ictimai xadim, Rusiyada türkçülük, maarifçilik hərəkatının görkəmli

xadimlərindən biri. Bağçasarayda çıxan "Tərcüman" qəzetinin naşiri olmuş, müsəlman məktəblərində yeni Avropa nümunəli "üsuli-cədid" təhsil sistemini yaratmışdır. "Tərcüman" qəzetinin yayılmasında yardımçı olan H. Z. A. Tağıyev onun Qafqazdakı abunə haqqını ödəyirdi.

71. *Mixail Nikolayeviç* (1832-1909) – böyük knyaz, imperator I Nikolayın dördüncü oğlu. 1863–1881-ci illərdə Qafqaz canişini. 1881–1905-ci illərdə Dövlət Şurasının sədri.
72. *"Qafqazın carçısı"* – 1900-1904-cü illərdə Tiflisdə çıxan aylıq elmi-ədəbi jurnal.
73. H. Z. A. Tağıyevin varlanması mövzusu hələ onun sağlığında böyük maraq doğurmuş və bu gün də çoxlarını maraqlandırmaqdadır. Lakin o vaxt da, indi də bəzi müəlliflər burada müəyyən təsadüfün axtarışına meyl göstərirlər ki, bu da H. Z. A. Tağıyevin "palçıqçıdan milyonçuya" qədər keçdiyi uzun bir yolu bəsitləşdirir. Bu cür mülahizələrin əsasını belə bir populyar versiya təşkil edir ki, H. Z. A. Tağıyev 1873-cü ildə torpaq sahəsi alır, lakin oradan uzun müddət neft çıxmır. H. Z. A. Tağıyev inadla işləri davam etdirir və 1878-ci ildə çoxdan gözlənilən fontan neft vurur.

    Bu maraqlı tarixçə həqiqətə uyğundur və H. Z. A. Tağıyevin bioqrafları (o cümlədən, N. Nərimanov və 1903-cü ildə çapdan çıxan "H. Z. A. Tağıyevin tərcümeyi-halı"nın anonim müəllifi) tərəfindən də təsdiqlənir. Lakin onlar heç də H. Z. A. Tağıyevin yalnız 1878-ci ildə sahibkar olduğunu bildirmirdilər. Məlumdur ki, o, hələ XIX yüzilliyin 50-60-cı illərində müəyyən kapitala sahib olmuş, ticarət əməliyyatları aparmış, 1870-ci ildə isə kiçik ağ neft zavoduna malik olmuşdur. Bundan başqa H. Z. A. Tağıyev "Соучастники" ("Şəriklər") səhmdar cəmiyyətinin payçısı kimi 1872-ci ildə neft sənayesində iltizam sisteminin ləğvindən sonra keçirilən ilk müzayiqələrdə iştirak etmişdir. Bu faktlar H. Z. A. Tağıyevin 1873-cü ildə neft sahəsinin icarəsinə qədər artıq zəngin adam olduğunu və göründüyü kimi, heç də xoşbəxt təsadüf nəticəsində varlanmadığını göstərir. Bundan başqa H. Z. A. Tağıyevin məhz böyük (nəhəng olmasa da) var-dövlətə malik olması ona öz vəsaiti hesabına Bakıya su kəməri çəkdirməyə imkan vermişdir ki, buna görə Hacı 1874-cü ilin aprelində "Səyinə görə" yazısı olan və Stanislav lentində boyundan asılan gümüş medalla təltif edilmişdir (H. Z. A. Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyətində ilk məlum fakt).
74. Qərarın üzərində əllə (M. R. Zavadskinin xəttinə oxşayır) yazılıb ki, yalnız K. P. Yanovskinin və H. Z. A. Tağıyevin portretləri asılsın. H.

Z. A. Tağıyevin portreti məktəbin akt zalında qoyulmuşdur. "İşıq" qəzetinin 1911-ci il nömrələrinin birində yazılır ki, Hacı bəzi rəsmi şəxslərlə birgə məktəbə gəlib şagirdləri Novruz bayramı münasibətilə təbrik etmişlər. Vidalaşıb gedərkən H. Z. A. Tağıyev "birdən-birə dala qayıdıb məclisdə qalan müsəlmanları böyük zala dəvət etdirib orada özünün boyu bərabəri mükəmməl bir müzəyyən çarçübə içərisindəki əksinə göstərdi və dedi ki:

- Övladlarım! Bənim bu əksimə bir diqqət ilə baxın, görün orada nə görürsünüz?

Camaat şükür ilə təsvirə tamaşa edərkən həştad sinnində pir mümtəhən Hacı həzrətləri buyurdular ki:

- Övladlarım! Görürsünüzmü ki, bənim sağ əlim dini-islamın rükni və madəri-iftixarı olan Qurani-əzimin üstündədir və sol əlimdə tutduğum isə qəzetədir. Övladlarım! Bənim sizə axırıncı nəsihətim budur ki, bu Quran həmişə sağ, qəzetəyi isə sol əlinizdə dudub millətə sidq və sədaqət ilə xidmət edəsiniz!"

75. İran şahı Müzəffərəddin şah 1902-ci ilin sentyabrında Bakıda səfərdə olmuşdur.
76. 1904-cü ildə H. Z. A. Tağıyev özünün Bakıdakı pambıq parça məhsulları istehsal edən fabriki nəzdində fəhlələrin uşaqları üçün ibtidai məktəb açdırmışdı. Burada həmçinin yaxın kəndlərin yoxsul balaları da təhsil alırdılar. Naməlum səbəblərdən məktəbə Müzəfərrəddin şahın adı verilməmişdir.
77. *Rəhilə Terequlova (Hacıbababəyova)* (1881-1954) – pedaqoq, maarif xadimi. Tiflisdə Müqəddəs Nina qız məktəbini bitirmiş, pedaqoji fəaliyyətə Aleksandrinski qız məktəbində başlamışdır. 1910-cu ildə Bakıda açılan III şəhər rus-müsəlman qız məktəbinin müdiri təyin olunmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində bir sıra məktəblərdə, savad kurslarında dərs demişdir.
78. *Senator Kuzminskinin təftişi* – 1905-ci ildə Bakıda baş vermiş erməni-Azərbaycan qırğınlarının səbəblərini, habelə Bakı quberniyasında ümumi ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi vəziyyəti, millətlərarası münasibətlərin durumunu araşdırmaq məqsədilə İmperator II Nikolayın sərəncamı ilə göndərilmişdir.
79. Əvvəldə Kuzminski rus-Azərbaycan məktəblərindəki qeyri-qənaətbəxş vəziyyətdən bəhs edir.
80. 1906-cı ildə Tiflisdə müsəlman qız məktəbinin açılması məsələsi qaldırıldı. Qafqaz canişini İ. İ. Vorontsov-Daşkovun tapşırığı ilə onun köməkçisi

N. Sultan Krım Gəray H. Z. A. Tağıyevə müraciət edərək məktəbin açılışına hazırlıq işlərini görəcək komissiyanın fəxri sədri seçilməsinə razılığını istəmişdir. H. Z. A. Tağıyev bu təklifə müsbət cavab vermiş və məktəbin toxunulmaz kapital fonduna 25 min rubl köçürmüşdü.

81. *Axund Mir Məhəmməd Kərim Mircəfərzadə* (1853-1938) – ruhani, ictimai xadim. Bağdadda təhsil almışdır. Bakıda axund, bir müddət quberniya qazısı vəzifəsində çalışıb. İlk dəfə Quranın üç cilddən ibarət azərbaycanca təfsirini vermişdir. Tərcüməni və onun çapını H. Z. A. Tağıyev maliyyələşdirmişdir.
82. *Axund Mirzə Əbu Turab* (?-1910) – din xadimi, ilahiyyatçı, publisist. Mədinədə təhsil almışdır. Bakının məscidlərində axund olmuşdur. Moizələrində və əsərlərində maarifin, elmin yayılmasını təbliğ edir, dini fanatizmin, mövhümatın əleyhinə çıxış edirdi. Öz qızını Aleksandrinski məktəbinə oxumağa qoymuşdur. H. Z. A. Tağıyevə xüsusi hörmət bəsləyirdi. Hacının vəsiyyətinə əsasən onu Mirzə Əbu Turabın Mərdəkandakı məzarının yanında dəfn ediblər.
83. *Axund Molla Ruhulla Məmmədzadə* (1850-1912) – ruhani, ictimai xadim, pedaqoq. Qəzvində təhsil almışdır. Müsəlmanlar arasında maarifin yayılması, qızların təhsil alması ideyasını fəal təbliğ edirdi. 1912-ci ildə namaz qılan yerdə fanatiklər tərəfindən öldürülmüşdü. H. Z. A. Tağıyev dəfn mərasimində çıxış edərkən demişdi: "Həzarat, mən neçə ildir dad-fəryad eləyirəm ki, camaat, oxuyun, balalarınızı oxudun ki, belə müsibətlərə düçar olmayaq. Bu gün həmin elmsizliyin nəticəsidir ki, belə qanlı vaqiəni görürük".
84. *Axund Yusif Mustafa oğlu Talıbzadə* (1877-1922) – maarif və din xadimi. Tiflisdə və Məşhəddə təhsil almış, Tiflisdəki Şah Abbas məscidinə axund təyin olunmuş, lakin H. Z. A. Tağıyev tərəfindən Bakıya dəvət edildiyindən həmin vəzifədə işləməmişdir. 1900-cü ildən rus-Azərbaycan məktəblərində müəllimlik etmişdir.
85. *Ayna Musabəyova (Sultanova)* (1895-1938) – Azərbaycanda qadın hərəkatının fəal üzvlərindən biri. "Şərq qadını" (indiki "Azərbaycan qadını") jurnalının ilk redaktoru. 1930-cu illərdə Azərbaycan SSR maarif komissarı və ədliyyə komissarı vəzifələrini tutmuşdur.
86. Məktəbdə Axundova soyadlı iki Sona təhsil alırdı. Burada onlardan hansının barəsində bəhs edildiyini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. Hər ikisi haqqında məlumat üçün bax: şərhlər № 123 və 132.
87. *Nabat Nərimanova* (1890-1975) – pedaqoq, maarifçi, həkim. Bacısı Qumru ilə birlikdə Aleksandrinski məktəbində təhsil almışdır. Məktəbin

ilk məzunlarındandır. Bir müddət Tiflisdə, Şəkidə müəllim işləmiş, sonra isə Aleksandrinski məktəbində dərs demişdir. Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü idi. Pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı ali tibb təhsili alıb mikrobiologiya sahəsində elmi tədqiqat işi aparmışdır.

88. *Səidə Şeyxzadə* (1889-1919) – Aleksandrinski qız məktəbinin ilk məzunlarından biri, sonra isə həmin məktəbin müəlliməsi. Dövrü mətbuatda qızların təhsili və tərbiyəsinin əhəmiyyətindən bəhs edən yazılar dərc etdirmiş, Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü olmuşdur.
89. *"Tazə həyat"* – 1907-1908-ci illərdə Bakıda nəşr olunan ictimai-siyasi qəzet.
90. Sara xanım Tağıyeva xatırlayırdı ki, bu məqalə H. Z. A. Tağıyevin Parisə səfərindən sonra çap olunmuşdur. Hacı Parisə qadın təhsili məsələsini öyrənmək üçün getmiş, orada olarkən məktəblərə, uşaq evlərinə baş çəkmiş, müxtəlif ictimai xadimlər və maarif işçiləri ilə danışıqlar aparmışdı.
91. Söhbət qrafinya Y. A. Vorontsova-Daşkova adına təqaüddən gedir (ətraflı bax: sənəd № 65).
92. *Yelizaveta Andreyevna Vorontsova-Daşkova* (1845-1924) – Qafqaz canişini, qraf İ. İ. Vorontsov-Daşkovun həyat yoldaşı.
93. *Məryəm Bayraməlibəyova-Məlik-Yeqanova* (1898–1987) – maarif xadimi. İbtidai təhsilini "Nicat" xeyriyyə cəmiyyətinin hesabına Bakıda, H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində almışdır. Lənkəranda ilk müsəlman qız məktəbində dərs demiş, ona rəhbərlik etmiş, diyarda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti yaratmışdır. M. Bayraməlibəyova 1920-1921-ci illərdə savadsızlığın ləğv olunması üzrə ilk qadın kursları təşkil etmiş, bütün qəzada yeganə qadın müəllim kimi siyasi maarif işində fəal çalışmışdır.
94. *Sara Vəzirova* (1889-1961) – pedaqoq, ictimai xadim. Bakıda Müqəddəs Nina məktəbində təhsil almışdır. 1907-ci ildə məktəbi bitirib, Aleksandrinski məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. 1910-1921-ci illərdə Bakı ikinci şəhər rus-müsəlman qız məktəbinin müdiri işləmişdir. İctimai işlə yaxından məşğul olan S. Vəzirova Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü idi.
95. *Səbirə Əbdurəhmanova* (1890-1965) – pedaqoq, maarif xadimi. İbtidai təhsilini Sankt-Peterburqda almışdır. 1907-ci ildə Kazandakı Rodionovski Əsilzadə Qızlar İnstitutunu bitirdikdən sonra Bakıya gəlib H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Sovet hakimiyyəti dövründə H. Cavid adına 16 №-li qız məktəbində müdir, Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində müəllim işləmişdir.

96. *Gülbahar Axrıyeva* (?-?) – pedaqoq. Bakıdakı Müqəddəs Nina qadın təhsil müəssisəsinin məzunu. H. Z. A. Tağıyevin məktəbində müəllimə, bir müddət isə müdirə işləmişdir. Bakıda və Gəncədə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.
97. *Gövhər Qazıyeva* (1885-1958) – pedaqoq. Əvvəlcə Aleksandrinski qız məktəbində, sonra isə üçüncü şəhər rus-müsəlman qız məktəbində, Bakı Pedaqoji Texnikumunda müəllim işləmişdir. Savadsızlığa qarşı mübarizə hərəkatının iştirakçısı olmuşdur.
98. *Mina Məmmədzadə* (1898-1935) – pedaqoq. İlk təhsilini H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində almış və sonra burada müəllim işləmişdir. Bakıdakı 6 №-li məktəbdə müəllim və direktor olmuşdur.
99. *"Müsəlman qəzeti"* – 1912-ci ildən Sankt-Peterburqda rus dilində nəşr olunan müstəqil ictimai-siyasi qəzet.
100. *Soltan Məcid Qəniyev (Qənizadə)* (1866–1937) – maarif xadimi, yazıçı, alim. Tiflisdə Aleksandr Müəllimlər İnstitutunda ali pedaqoji təhsil almışdır. Həbib bəy Mahmudbəyovla birlikdə Bakıda ilk rus-tatar (Azərbaycan) məktəbini yaratmışdır. 1908-1917-ci illərdə Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinin 2-ci rayonu üzrə müfəttiş, 1917-1918-ci illərdə isə Vilayət Xalq məktəblərinin müdiri işləmişdir. Ömrünün sonunadək maarif sahəsində çalışmışdır.
101. *Olginski küçəsindəki passaj* – H. Z. A. Tağıyevə məxsus ticarət evi. 1896-1898-ci illərdə memar K. Skureviçin layihəsi əsasında tikilib. İndi M. Ə. Rəsulzadə küçəsindəki Bakı Ticarət Evi.
102. *Həqiqi mülki müşavir* – Rusiya imperiyasının mülki iyerarxiyasındakı 14 dərəcə arasında 4-cü yeri tutan rütbə. Hərbi iyerarxiyada general-mayor və kontr-admiral rütbələrinə bərabər tutulurdu. H. Z. A. Tağıyev bu adı 1907-ci ildə almışdı.
103. *Nikolay Fyodoroviç Rudolf* (?-?) – həqiqi mülki müşavir, 1907-ci ildən Qafqaz Tədris Dairəsinin hamisi. Qafqazda xalq təhsilinin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. N. Rudolfun vəzifədə olduğu dövrdə məktəblər şəbəkəsi xeyli genişlənmiş, onlarda təhsil alan şagirdlərin sayı artmışdır.
104. *Məktəb komissiyası* – Bakı şəhər duması nəzdində fəaliyyət göstərən daimi orqan.
105. *Qafqaz canişini* – 1905-1917-ci illərdə Qafqazda bütün hərbi və mülki hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirən ali vəzifəli şəxs.
106. *Ədilə Şahtaxtinskaya* (1894-1949) – pedaqoq, məşhur həkim-ginekoloq. 1912-ci ildə Tiflis ikinci qız gimnaziyasını bitirmişdi.

Bakıya gəldikdən sonra Aleksandrinski məktəbində əvvəlcə müəllimə, sonra müdirə işləmiş, ikiillik pedaqoji kurslarda dərs demişdir. 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirərək azərbaycanlı qadınlar arasında ilk ali təhsilli ginekoloq olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun professoru olan A. Şaxtaxtinskaya səhiyyənin və tibb elminin inkişafında böyük xidmətlər göstərmişdir.

107. *İqlimə Heydərova* (1896-1980) – pedaqoq. Doğulduğu Dərbənd şəhərində ilk təhsil aldıqdan sonra 1906-cı ildə Bakıya gələrək H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində oxumuşdur. 1911-ci ildə məktəbi qurtarıb elə orada 6 ay təcrübə dərsi demişdi. Sonra Balaxanı kəndində açılan ilk qız məktəbində pedaqoq işləmiş, 1913-1917-ci illərdə isə yenidən təhsil aldığı məktəbdə çalışmışdır. 1920-1940-cı illərdə Dağıstanda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, sonra isə uzun müddət Bakıda maarif işində çalışmışdır.
108. Nizamnamə 1915-ci ildə Bakıda nəşr olunub.
109. *Bakı şəhər rəisliyi* – Bakı şəhərində və onun ətrafındakı mədən və fabrik-zavod rayonlarında qayda-qanunu və təhlükəsizliyi qoruyan hakimiyyət orqanı. 1906-cı ildə yaradılmışdı. Ərazisi Bakı qubernatorunun tabeçiliyindən çıxarılmış və qubernatorun idarəçilik hüquqları şəhər rəisinə verilmişdi.
110. *Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti* – mədəni-maarif və sosial yardım sahələrində fəaliyyət göstərən ictimai qurum. 1905-ci ildə yaradılmışdır. H. Z. A. Tağıyev idarə heyətinin sədri, Bakı ziyalıları və sahibkarları onun üzvləri idi. Cəmiyyəti əsasən H. Z. A. Tağıyev və digər Bakı milyonçuları maliyyələşdirirdilər.
111. *İvan Yakovleviç Radetski* (?-?) – 1915-1918-ci illərdə Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti Xalq Məktəbləri Müdiriyyətinə rəhbərlik edib.
112. Oxşar elanlar "Kaspi"nin sonrakı nömrələrində də dərc olunurdu.
113. *Qorçakov küçəsi* – indiki H. Z. A. Tağıyev küçəsi.
114. *H. Z. A. Tağıyevin evi* – 1895-1901-ci illərdə İ. Qoslavskinin layihəsi əsasında tikilmişdir. Hazırda burada Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi və Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin xatirə muzeyi yerləşir.
115. Məlumatlar səhhətinə görə xidmətini başa vuran Gülbahar Axriyevanı məktəbin müdirəsi vəzifəsində müvəqqəti əvəz edən Ədilə Şahtaxtinskaya tərəfindən hazırlanmışdı.
116. *Səlimə Yaqubova* (1890-1982) – görkəmli maarif xadimi, alim. İlk təhsilini Tiflisdə almışdır. H. Z. A. Tağıyevin təqaüdü ilə Peterburqdakı Bestujev adına Ali Pedaqoji kursları bitirmişdir. Peterburq Müsəlman Xeyriyyə

Cəmiyyətinin məktəbində və axşam qadın kurslarında dərs demişdir. H. Z. A. Tağıyevin tərəfindən Bakıya dəvət olunmuş, Aleksandrinski qız məktəbinin və ikiillik pedaqoji kursların müdirəsi təyin edilmişdir. Məktəb bağlandıqdan sonra Tiflisdə və Bakıda pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdi. Biologiya elmlərinə dair bir sıra əsərlərin müəllifidir və bu sahədə tədqiqat aparan ilk azərbaycanlı qadın alimlərdəndir.

117. *Ali ibtidai məktəblər* – 1912-ci ildən fəaliyyət göstəriblər. Bu məktəblər dördillik orta təhsil pillələrindən birini təşkil edirdilər. Buraya daxil olmaq üçün ibtidai məktəbi bitirmək zəruri idi.
118. Bu xahişə müsbət cavab verilmişdi.
119. *"Azərbaycan" qəzeti* – 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) hökumətinin rəsmi mətbu orqanı.
120. *AXC-nin parlamenti* – 1918-ci il dekabrın 7-də fəaliyyətə başlayan ali qanunverici orqan. Parlamentin təntənəli açılışı və bütün iclasları keçmiş Tağıyevin qız məktəbinin binasında keçirilirdi.
121. *N. Nərimanov prospekti* – indiki Hüseyn Cavid prospekti.
122. *Voroşilov rayonu* – indiki Bakı şəhəri Səbail rayonu.
123. *Kolodeznaya küçəsi* – indiki Leopold və Mstislav Rostropoviçlər küçəsi.
124. *Sona Axundova (Bağırbəyova)* (1896-1982) – həkim-oftalmoloq, tibb elmləri doktoru, professor. Aleksandrinski qız məktəbini, sonra isə Müqəddəs Nina qız məktəbini bitirib. Ali təhsilini Kiyev Universitetində alıb. Azərbaycanın ilk həkimlərindən biri.
125. *Ali Sovet* – Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ali qanunvericilik orqanı. 1950-60-cı illərdə keçmiş Aleksandrinski qız məktəbinin binasında yerləşirdi.
126. *Ostrovski küçəsi* – indiki Süleyman Tağızadə küçəsi.
127. *N. Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutu* – indiki Azərbaycan Tibb Universiteti.
128. *Ümnisə Musabəyova* (1902-1974) – həkim-oftalmoloq, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, ictimai xadim. İbtidai təhsilini Aleksandrinski qız məktəbində, ali təhsilini isə Azərbaycan Tibb İnstitutunda almışdır. 30 ilə yaxın İnstitutun göz xəstəlikləri kafedrasının müdiri işləmiş, 20 ilə yaxın Azərbaycan Oftalmoloqlar Cəmiyyətinin sədri olmuşdur.
129. *Hertsen küçəsi* – indiki Vəli Məmmədov küçəsi.
130. S. Şaumyan adına xəstəxana – indiki Neftçilər xəstəxanası.
131. *Qorki küçəsi* – indiki Mirzə İbrahimov küçəsi.
132. *Şaumyan rayonu* – indiki Bakı şəhəri Xətayi rayonu.

133. *Musəvi küçəsi* – indiki Məmməd Sadiq Əfəndiyev küçəsi.
134. *Sona Axundova* (1897-1971) – şairə, ictimai xadim. Qız məktəbində oxuyarkən şeirlər yazmağa başlamışdır. 1910-cu ildə "Vətən" adlı ilk şeiri mətbuatda çap olunmuşdur. 1920-ci illərdə Azərbaycanda savadsızlığın ləğv edilməsi işində iştirak etmişdir. S. Axundova görkəmli həkim, professor Əbülfəz Qarayevin həyat yoldaşı, dünya şöhrətli bəstəkar Qara Qarayevin və cərrah, tibb elmləri doktoru Mürsəl Qarayevin anasıdır.
135. Fatimə Məlikova əslən Dağıstandan idi.
136. *Poluxin küçəsi* – indiki Murtuza Muxtarov küçəsi.
137. *Sidqi Ruhulla* (1886-1959) – görkəmli aktyor, teatr xadimi, Azərbaycan peşəkar teatr sənətinin banilərindən biri.
138. *Təzəpir məscidi* – Bakının ən iri məscidi. 1905-1914-cü illərdə xeyriyyəçi Nabat xanım Aşurbəyovanın vəsaitinə inşa olunub. Hazırda burada Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsi yerləşir.
139. *Xədicə Ağayeva* (1885-1958) – pedaqoq, Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından biri. 1902-ci ildə doğulduğu Daşkənddə qız gimnaziyasını bitirmiş, elə həmin il Bakıya gəlib Aleksandrinski qız məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Sonralar Ə. Adıgözəlov adına Gəncə qız məktəbinin müdiri, Bakı Müqəddəs Nina qız məktəbinin müdir müavini işləmişdir. Sovet dövründə müxtəlif təhsil ocaqlarında məhsuldar fəaliyyətinə görə Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin sədr müavini Həsən bəy Ağayevin həyat yoldaşı idi.
140. *Şəfiqə Əfəndizadə* (1883–1959) – Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınlarından biri, publisist, yazıçı. H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbində, şəhər rus-Azərbaycan qız məktəbində müəllimə işləmişdir. Sonrakı illərdə mədəni quruculuq işlərinə cəlb olunmuş, qadın müəllim kadrları hazırlayan pedaqoji məktəbdə dərs demişdir.
141. *M. F. Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu* – indiki Azərbaycan Dövlət Slavyan Universiteti.
142. *Reyhan Topçubaşova* (1905-1970) – Azərbaycanın ilk qadın rəssamlarından biri, əməkdar incəsənət xadimi. İlk təhsilini Aleksandrinski qız məktəbində almış, Bakı Pedaqoji Texnikumunda dərs demişdir. Professional rəssamlıq təhsilini almışdır. Azərbaycanın görkəmli cərrahı Mustafa Topçubaşovun həyat yoldaşı və tibb elmləri doktoru, professor İbrahim Topçubaşovun anasıdır.
143. *Qoçular* –bəzi varlı azərbaycanlıların şəxsi mühafizəçi qismində saxladığı silahlı şəxslər. Bəzi Azərbaycan ədibləri və tarixçiləri guya

H. Z. A. Tağıyevin də öz yanında qoçular saxladığını və hətta onlardan öz müəssisələrində çalışan fəhlələrə divan tutmaq üçün istifadə etməsi barədə əsassız mülahizələr irəli sürürdülər. Lakin H. Z. A. Tağıyevin müasirlərinin çoxsaylı şahidlikləri bu arqumentləri tam təkzib edir.

144. Mətndə "kişi" sözü Sara Tağıyevanın əli ilə "qadın" sözünə düzəldilib.
145. *Müxtədir küçəsi* – indiki Səid Rüstəmov küçəsi.
146. *M. Əzizbəyov adına xəstəxana* – indiki M. Hacıqasımov adına xəstəxana.
147. *Bakı Soveti* – sovet hakimiyyəti illərində Bakı şəhərinin seçkili idarəetmə orqanı. Hal-hazırda Bakı Sovetinin binasında Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti yerləşir.
148. *Azərbaycan Dövlət Universiteti* – indiki Bakı Dövlət Universiteti.
149. *Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XXII qurultayı* – 17 – 31 oktyabr 1961-ci ildə Moskvada keçirilmişdir.
150. Burada S. Tağıyeva-Sarayeva "Azərbaycan tarixi"nin 2-ci cildində verilən və tarixi faktlara zidd olan məlumatı nəzərdə tutur: "1896-cı ildə H. Zərdabinin təşəbbüsü, onun həyat yoldaşı Hənifə xanımın iştirakı ilə açılan, ilk vaxtlarda əsasən kapitalist Tağıyevin ianələrindən gələn faizlər hesabına saxlanılan müsəlman qız məktəbi qadın təhsilinin inkişafında müəyyən rol oynadı". (Azərbaycan tarixi: 3 cilddə. C. 2, Bakı, 1960, s. 337, rus dilində).

ŞƏRHLƏRİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İSTİFADƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT

Arxiv materialları

ARDƏİA: f. 675, siy. 2, s. v. 100.
ARDTA: f. 309, siy. 1, s. v. 779, 780, 938; f. 314, siy. 2, s. v. 113, 115.

Azərbaycan dilində

Z. Axundova. Azərbaycanda qadın təhsili tarixindən (1901-1914). Pedaqoji elmlər namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün disseertasiya. Bakı, 1949.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I, II cildlər. Bakı, 2004, 2005.

Azərbaycan tarixi: 7 cilddə. Cild IV. Bakı, 2000.

S. Gəncəli. Qadın, gözəllik və ülviyyət. (Ensiklopedik toplu). Bakı, 2001.

Hacı Zeynal Abdin Tağıyev. Kitab-albom (Azərbaycan və ingilis dillərində). Müəllif heyəti: N. Vəlixanlı, N. Tahirzadə, F. Cabbarov, M. Məmmədov. İstanbul, 2010.

Q. İlkin. Bakı və bakılılar. Bakı, 2006.
M. İsmayıl, M. İbrahimov. El atası. Bakı, 1994.
N. Nəsrəddinov. Onların arzuları. / "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2008, № 4.

Rus dilində

В. Бабкова. Участие представителей российских немцев в развитии системы народного образования Кавказского Учебного округа в начале XX века. / www.nbuv.gov.ua.
Ф. Багиров. Переселенческая политика царизма в Азербайджане. 1830-1914 гг. М., 2009.
Большая Советская Энциклопедия (müvafiq cildlər).
Вся Россия. Торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи. СПб., 1895.
Д. Гусейнова. Азербайджанская интеллигенция в конце XIX – начале XX в. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Баку, 1993.
История Азербайджана: в 3-х томах. Т. 2, Баку, 1960.
Кавказские календари за 1895-1918 гг. Тифлис, 1894-1917.
"Каспий", 11, 21 yanvar, 5, 20, 28 avqust 1898-ci il.
М. Сулейманов. Дни минувшие. Баку, 1990.
Н. Таирзаде. Из истории азербайджанской интеллигенции. Баку, 2009.
Ш. Фатуллаев. Градостроительство Баку XIX - начала XX веков. Баку, 1978.
Л.Е. Шепелев. Чиновный мир России XVIII – начала XX в. С-Пб., 2001.
Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т. XXа. С-Пб., 1897.

İnternet resursları

http://www.hrono.ru.
http://ru.wikipedia.org.
http://www.islam.ru.
http://ourbaku.com.
www.sara-ashurbeyli.info.

Hacı Zeynal Abdin Tağıyev. 1906-cı ildən sonra çəkilmiş fotoşəkil. ***MATMNF***

Гаджи Зейнал Абдин Тагиев. Фотография снята после 1906 г. ***НФНМИА***

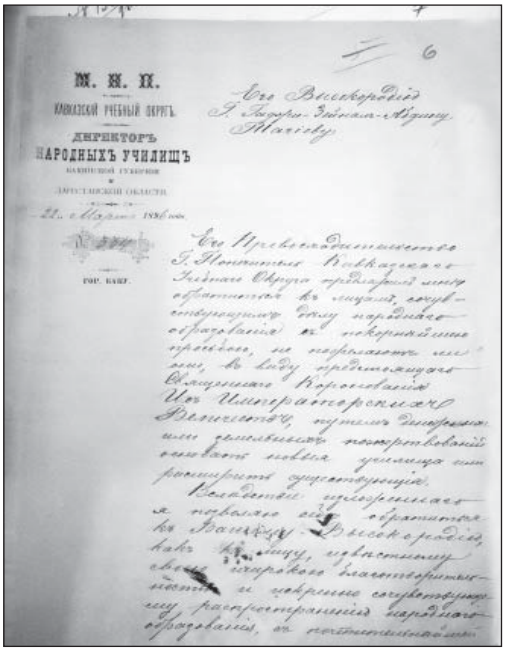

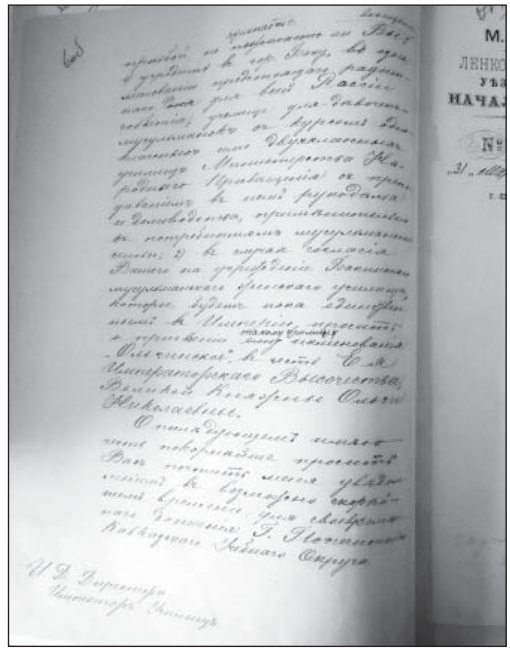

A. Txorjevskinin Bakıda müsəlman qızlar üçün məktəbin təsis edilməsi barədə H. Z. A. Tağıyevə ünvanladığı məktub. ***ARDTA***

Письмо А. Тхоржевского Г. З. А. Тагиеву об учреждении в Баку училища для мусульманских девушек. ***ГИААР***

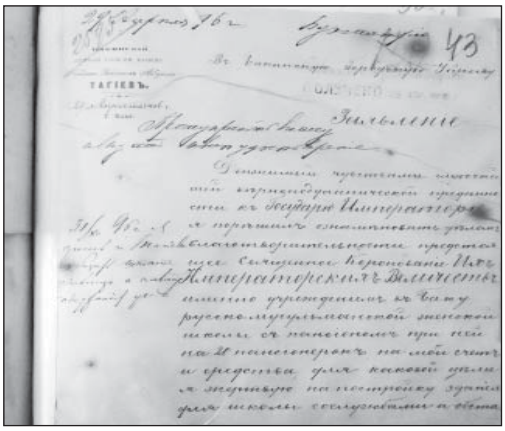

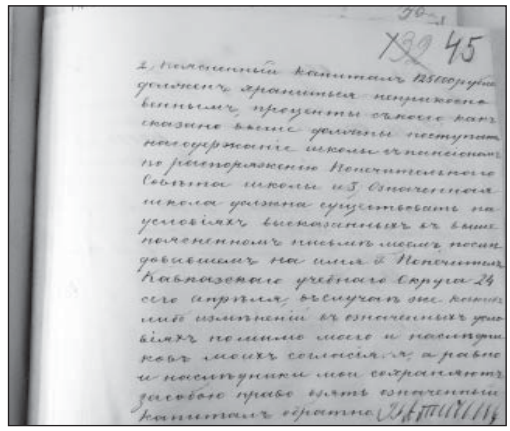

H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbini təsis etməsi və bu məqsədlə 150 min rubl ianə ayırması barədə Bakı şəhər idarəsinə ərizəsi. ***ARDTA***

Заявление Г. З. А. Тагиева в Бакинскую городскую управу об учреждении им женского училища и жертвовании для этой цели 150 тысяч рублей. ***ГИААР***

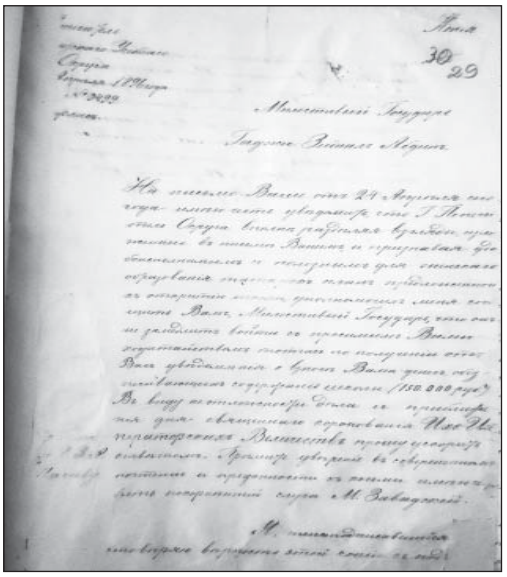

Qafqaz Tədris Dairəsi hamisinin H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinin yaradılması planını bəyəndiyi barədə M. Zavadskinin məktubu. *ARDTA*

Письмо М. Завадского об одобрении попечителем Кавказского учебного округа плана Г. З. А. Тагиева по открытию женского училища. *ГИААР*

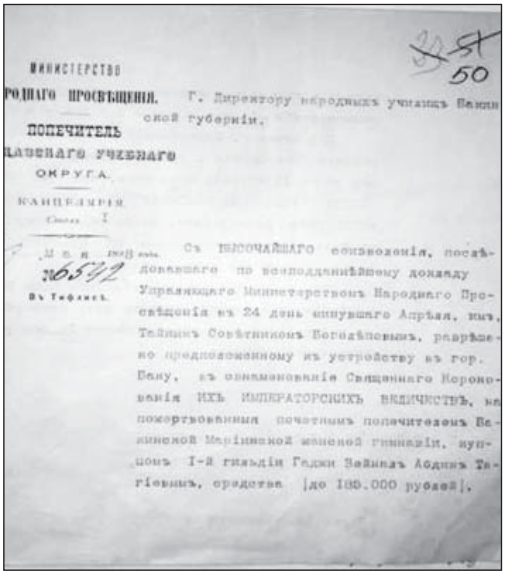

МИНИСТЕРСТВО НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ. ПОПЕЧИТЕЛЬ КАВКАЗСКАГО УЧЕБНАГО Оокруга. КАНЦЕЛЯРІЯ

Г. Директору народныхъ училищъ Бакинской губерніи.

Съ ВЫСОЧАЙШАГО соизволенія, послѣдовавшаго по всеподданнѣйшему докладу Управляющаго Министерствомъ Народнаго Просвѣщенія въ 24 день минувшаго Апрѣля, нынѣ Тайнымъ Совѣтникомъ Богдановымъ, разрѣшено предположенному въ устройству въ гор. Баку, въ ознаменованіе Священнаго Коронованія ИХЪ ИМПЕРАТОРСКИХЪ ВЕЛИЧЕСТВЪ, на пожертвованныя почетнымъ попечителемъ Бакинской Маріинской женской гимназіи, купцомъ I-й гильдіи Гаджи Зейналъ Абдинъ Тагіевымъ, средства [до 180.000 рублей].

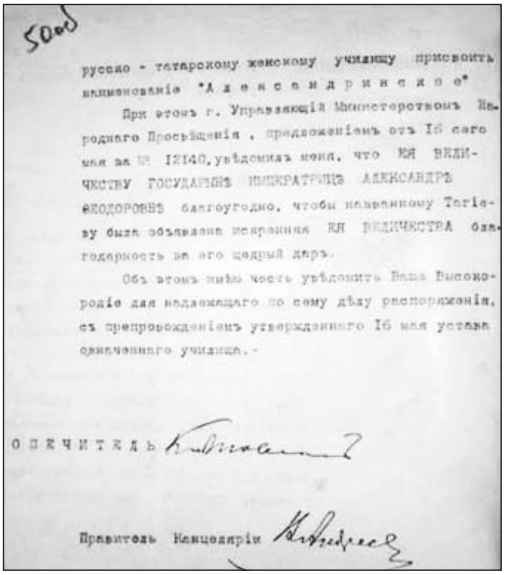

русско - татарскому женскому училищу присвоить наименованіе "Александринское"

При этомъ г. Управляющій Министерствомъ Народнаго Просвѣщенія, предложеніемъ отъ 16 сего мая за № 12140, увѣдомилъ меня, что ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВУ ГОСУДАРЫНѢ ИМПЕРАТРИЦѢ АЛЕКСАНДРѢ ѲЕОДОРОВНѢ благоугодно, чтобы названному Тагіеву была объявлена искренняя ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА благодарность за его щедрый даръ.

Объ этомъ имѣю честь увѣдомить Ваше Высокородіе для надлежащаго по сему дѣлу распоряженія, съ препровожденіемъ утвержденнаго 16 мая устава означеннаго училища.-

ОПЕЧИТЕЛЬ

Правитель Канцеляріи

H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinə "Aleksandrinski" adının verilməsinə razılığın alınması və İmperatriçənin Hacıya təşəkkür elan etməsi barədə K. Yanovskinin A. Txorjevskiyə məktubu. *ARDTA*

Письмо К. Яновского А. Тхоржевскому о получении согласия на присвоение женскому училищу Г. З. А. Тагиева наименования «Александринское» и выражении Гаджи благодарности Императрицы. *ГИААР*

Rusiya İmperatoru II Nikolay və İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna.

Российский император Николай II и Императрица Александра Федоровна.

www.rusarchives.ru

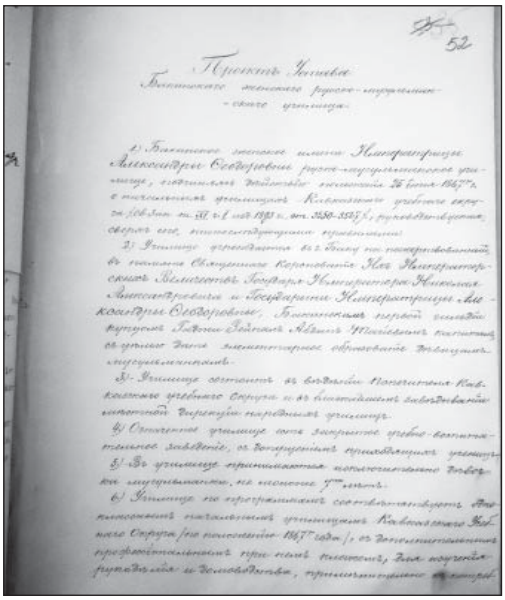

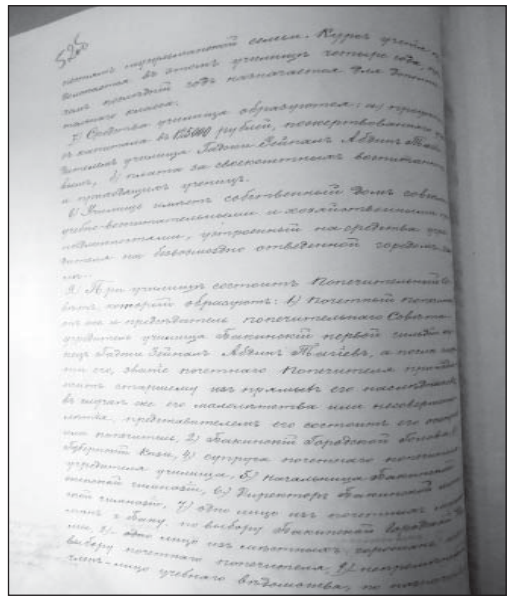

İmperatriçə Aleksandra Fyodorovna adına Bakı rus-müsəlman qız məktəbinin nizamnaməsinin layihəsi. *ARDTA*

Проект устава Бакинского имени Императрицы Александры Федоровны русско-мусульманского женского училища. *ГИААР*

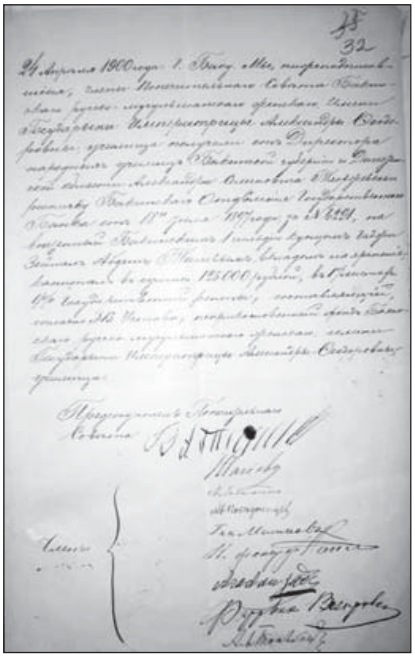

H. Z. A. Tağıyevin banka 125 min rubl köçürməsi haqqında Aleksandrinski qız məktəbinin Hamilər Şurasının üzvləri tərəfindən imzalanan akt. *ARDTA*

Акт, подписанный членами Попечительного совета Александринского женского училища о переводе Г. З. А. Тагиевым 125 тысяч рублей в банк. *ГИААР*

Qız məktəbinin binası. ***MATMNF***

Здание женского училища. ***НФНМИА***

Binanın memarı İ. Qoslavski.
MATMNF

Архитектор здания И. Гославский.
НФНМИА

Məktəbin təntənəli açılış mərasimi (soldan birinci – H. Z. A. Tağıyev). ***MATMNF***

Торжественная церемония открытия училища (первый слева - Г. З. А. Тагиев). ***НФНМИА***

Məktəbin ilk müəllimələri, 58 şagirdi və Hamilər Şurasının üzvləri (soldan sağa: dayanıblar – Əsmət xanım Məmməd Əmin Əfəndi qızı, A. Pobedonostsev, oturublar – F. Vəzirov, A. Txorjevski, M. Latkina, S. Tağıyeva, H. Z. A. Tağıyev, H. Məlikova, M. Sulkeviç, H. Zərdabi, Pəri Topçubaşova (Ə. Topçubaşovun həyat yoldaşı, H. Zərdabinin və H. Məlikovanın qızı), Ə. Topşubaşov). Aşağı sırada, soldan yeddinci və səkkizinci – H. Z. A. və S. Tağıyevlərin qızları Leyla və Sara. Şəkil 1901-ci ildə çəkilib.

MATMNF

Первые преподавательницы, 58 учениц и члены Попечительного совета училища (слева направо: стоят – Асмат ханум Мамед Эмин Эфеди гызы, А. Победоносцев, сидят – Ф. Везиров, А. Тхоржевский, М. Латкина, С. Тагиева, Г. З. А. Тагиев, Х. Меликова, М. Сулькевич, Г. Зардаби, Пери Топчибашева (супруга А. Топчибашева, дочь Г. Зардаби и Х. Меликовой), А. Топчибашев). В нижнем ряду, слева седьмая и восьмая – дочери Г. З. А. и С. Тагиевых Лейла и Сара. Фотография снята в 1901 г.

НФНМИА

Məktəbin dəhlizi və vestibülü. ***MATMNF***

Коридор и вестибюль училища. ***НФНМИА***

Məktəbin yeməkxanasında. ***MATMNF***

В столовой училища. ***НФНМИА***

Şagirdlərin sinif otaqlarına getməsi. ***MATMNF***

Ученицы поднимаются в классные комнаты. ***НФНМИА***

Müəllimlər otağı (soldan sağa: Gülbahar Axrıyeva, Məryəm Gimbitskaya, Mina Məmmədzadə, Şəhrəbanu Şabanova, Ədilə Şahtaxtinskaya, Gövhər Qazıyeva, Nabat Nərimanova). ***MATMNF***

Учительская (слева направо: Гюльбахар Ахриева, Марьям Гимбицкая, Мина Мамедзаде, Шахрабану Шабанова, Адиля Шахтахтинская, Гевхар Казиева, Набат Нариманова). ***НФНМИА***

22. Müəllimələr (soldan sağa: G. Qazıyeva, M. Gimbitskaya, N. Nərimanova, Ş. Şabanova, G. Axrıyeva, M. Məmmədzadə, Ə. Şahtaxtinskaya) və şagirdlər. *MATMNF*

Преподавательницы (слева направо: Г. Казиева, М. Гимбицкая, Н. Нариманова, Ш. Шабанова, Г. Ахриева, М. Мамедзаде, А. Шахтахтинская) и ученицы. *НФНМИА*

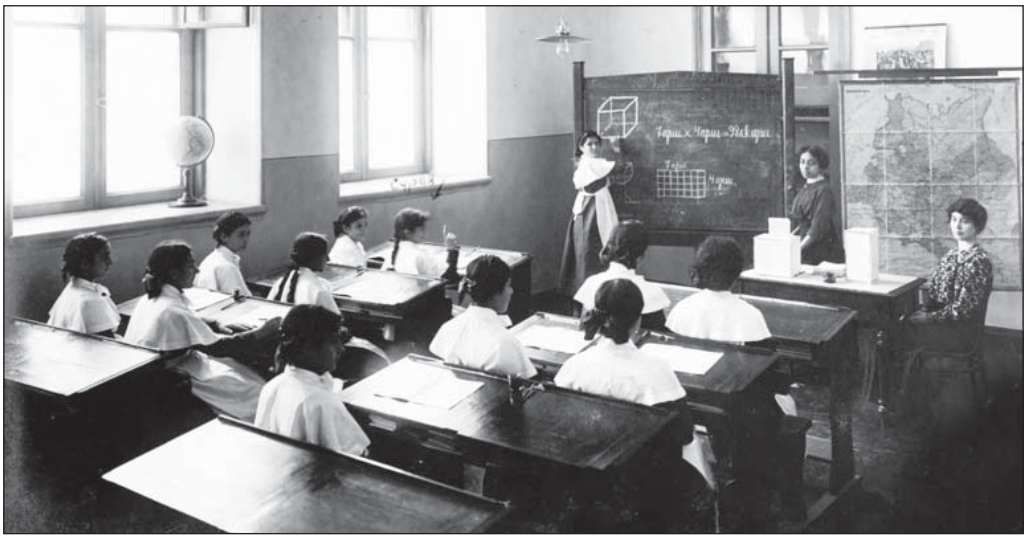

Həndəsə dərsi. Lövhənin qarşısında cavab verir - Qara Qarayevin anası Sona Axundova, birinci partada əlini qaldıran – H. Z. A. Tağıyevin kiçik qızı Sürəyyə. Müəllimələr: G. Qazıyeva və G. Axrıyeva. *MATMNF*

Урок геометрии. У доски отвечает мать Кара Караева Сона Ахундова, поднявшая руку за первой партой – младшая дочь Г. З. А. Тагиева Сурая. Учительницы: Г. Казиева и Г. Ахриева. *НФНМИА*

N. Nərimanovanın dərsi. *MATMNF*

Урок Н. Наримановой. *НФНМИА*

Şagirdlər tikiş və musiqi dərslərində (müəllimə - M. Gimbitskaya). ***MATMNF***

Ученицы на уроке вышивания и музыки (учительница – М. Гимбицкая). ***НФНМИА***

Məktəbin müəllimələri (mərkəzdə - M. Sulkeviç, ondan sağda – Ş. Şabanova, M. Gimbitskaya, Mavilə Palavandova, Kişvər Əliyeva (musiqi müəlliməsi), solda – G. Qazıyeva, N. Nərimanova, M. Məmmədzadə) və şagirdləri (oturublar: soldan sağa – Asya Təbatəbai, Məsmə Məmmədbəyova, İqlimə Heydərova, Ayşat Karpailova, ayaq üstə - Züleyxa Vəlibəyova, Fatimə Məlikova). ***MATMSMF***

Преподавательницы (в центре – М. Сулькевич, справа от нее – Ш. Шабанова, М. Гимбицкая, Мавила Палавандова, Кишвер Алиева (учительница музыки), слева – Г. Казиева, Н. Нариманова, М. Мамедзаде) и ученицы училища (сидят: слева направо – Ася Табатабаи, Масма Мамедбекова, Иглима Гейдарова, Айшат Карпаилова, стоят – Зулейха Велибекова, Фатима Меликова). ***ФДИНМИА***

Məktəbin müəllimələri (soldan sağa – Şəfiqə Əfəndizadə, Rəhilə Hacıbababəyova (Terequlova), Səkinə Axundova). *MATMNF*

Учительницы школы (слева направо – Шафига Эфендизаде, Рахиля Гаджибабабекова (Терегулова), Секина Ахундова). *НФНМИА*

Səlimə Yaqubova – məktəbin müdirələrindən biri. *ARTNTM*

Салима Ягубова – одна из начальниц училища. *МОМОАР*

Müəllimələr və şagirdlər məktəbin akt zalında (arxada – H. Z. A. Tağıyevin portreti).
MATMNF

Преподавательницы и ученицы в актовом зале училища (позади – портрет Г. З. А. Тагиева).
НФНМИА

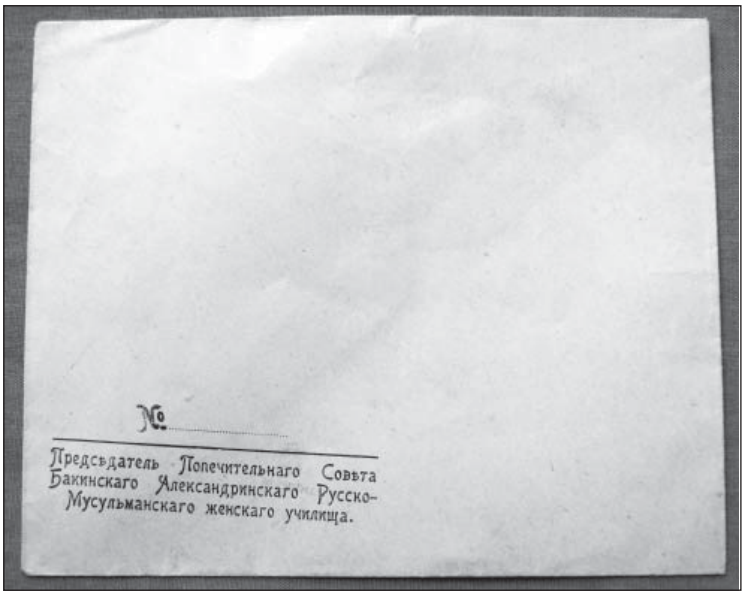

Bakı Aleksandrinski rus-müsəlman qız məktəbinin Hamilər Şurası sədrinin məktublar üçün zərfi. ***MATMSMF***

Конверт для писем председателя Попечительного совета Бакинского Александринского русско-мусульманского женского училища. ***ФДИНМИА***

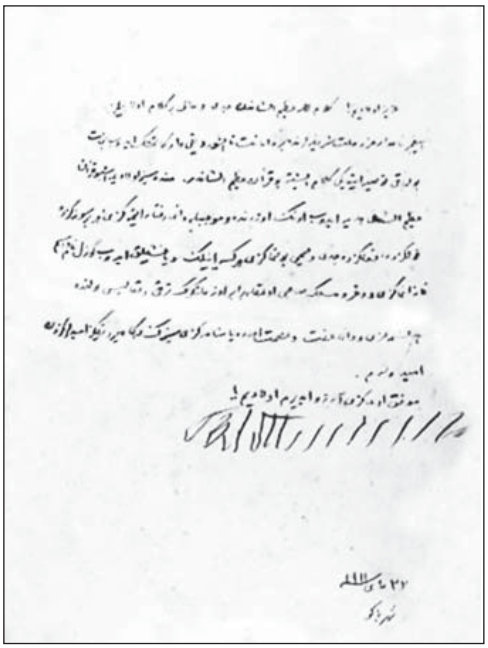

H. Z. A. Tağıyevin avtoqrafı ilə məktəbin məzunu Fatimə Məlikovaya təbrik məktubu. 1911-ci il. ***MATMSMF***

Поздравительное письмо выпускнице училища Фатиме Меликовой с автографом Г. З. А. Тагиева. ***ФДИНМИА***

Bakının qız məktəblərinin bir qrup müəlliməsi Bakı-Dağıstan Xalq məktəblərinin müdiri A. Txorjevski ilə. 1914-cü il. *MATMSMF*

Группа учительниц женских школ Баку с директором Бакинско-Дагестанских народных училищ А. Тхоржевским. 1914 г. *ФДИНМИА*

Məktəb müəllimələrindən və şagirdlərindən bir qrup Bakı-Dağıstan Xalq məktəblərinin müfəttişi S. M. Qənizadə ilə. *MATMNF*

Группа преподавательниц и учениц училища с инспектором Бакинско-Дагестанских народных училищ С. М. Ганизаде. *НФНМИА*

Şagirdlər namaz vaxtı. ***MATMNF***

Ученицы во время совершения намаза. ***НФНМИА***

Məktəbin tamaşa zalı. ***MATMNF***

Училищный зал для спектаклей. ***НФНМИА***

Məktəbin mətbəxi. ***MATMNF***

Кухня училища. ***НФНМИА***

Məktəbin daxili həyəti. ***MATMNF***

Внутренний двор училища. ***НФНМИА***

Məktəbin dərzixanası. ***MATMNF***

Портняжная училища. ***НФНМИА***

Qızların yataq otağı. ***MATMNF***

Спальная комната девочек. ***НФНМИА***

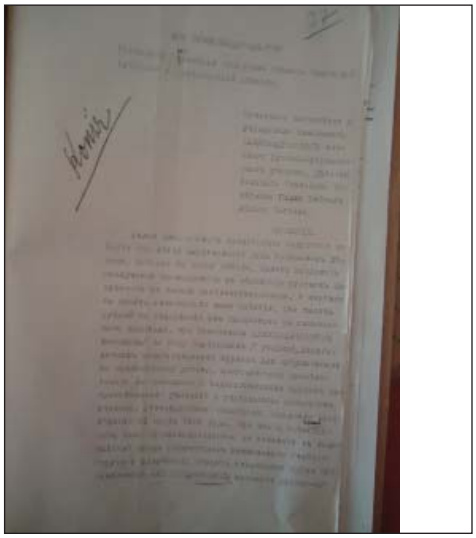

Aleksandrinski qız məktəbi nəzdində ikiillik pedaqoji kursların açılması barədə H. Z. A. Tağıyevin A. Txorjevskiyə məktubu. ***ARDTA***

Письмо Г. З. А. Тагиева А. Тхоржевскому об открытии при Александринском женском училище двухгодичных педагогических курсов. ***ГИААР***

Pedaqoji kursların dinləyiciləri. ***MATMNF***

Слушательницы педагогических курсов. ***НФНМИА***

Sara xanım Tağıyeva-Sarayeva (1899-1991) – Peterburq Nəcib Qızlar İnstitutunun məzunu. Sovet dövründə atasına qarşı formalaşmış rəsmi münasibətlə barışa bilməyən S. Tağıyeva-Sarayeva H. Z. A. Tağıyevin layiqli adının bərpası uğrunda mübarizə aparmışdır. Sara xanım öz xatirələrində qeyd edirdi ki, onun mübarizəsi bir övladın atasının bəraət alması uğrunda deyil, Hacı kimi böyük şəxsiyyətin ictimai fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi uğrunda idi. Sara xanım ömrünün sonuna yaxın H. Z. A. Tağıyevin adının bərpa olunmasının, onun Azərbaycan milləti qarşısında xidmətlərinin layiqincə qiymətləndirilməsinin şahidi oldu.

Сара ханум Тагиева-Сараева (1899-1901) – выпускница Петербургского Института благородных девиц. С. Тагиева-Сараева, не примирившись с официальным отношением, сформировавшимся в советское время против ее отца, вела борьбу за восстановление его достойного имени. В своих воспоминаниях Сара ханум отмечала, что ее борьба не была борьбой дочери за реабилитацию отца, а за объективную оценку такой великой личности, как Гаджи. К концу жизни Сара ханум стала свидетелем восстановления имени Г. З. А. Тагиева, достойной оценки его заслуг перед азербайджанской нацией.

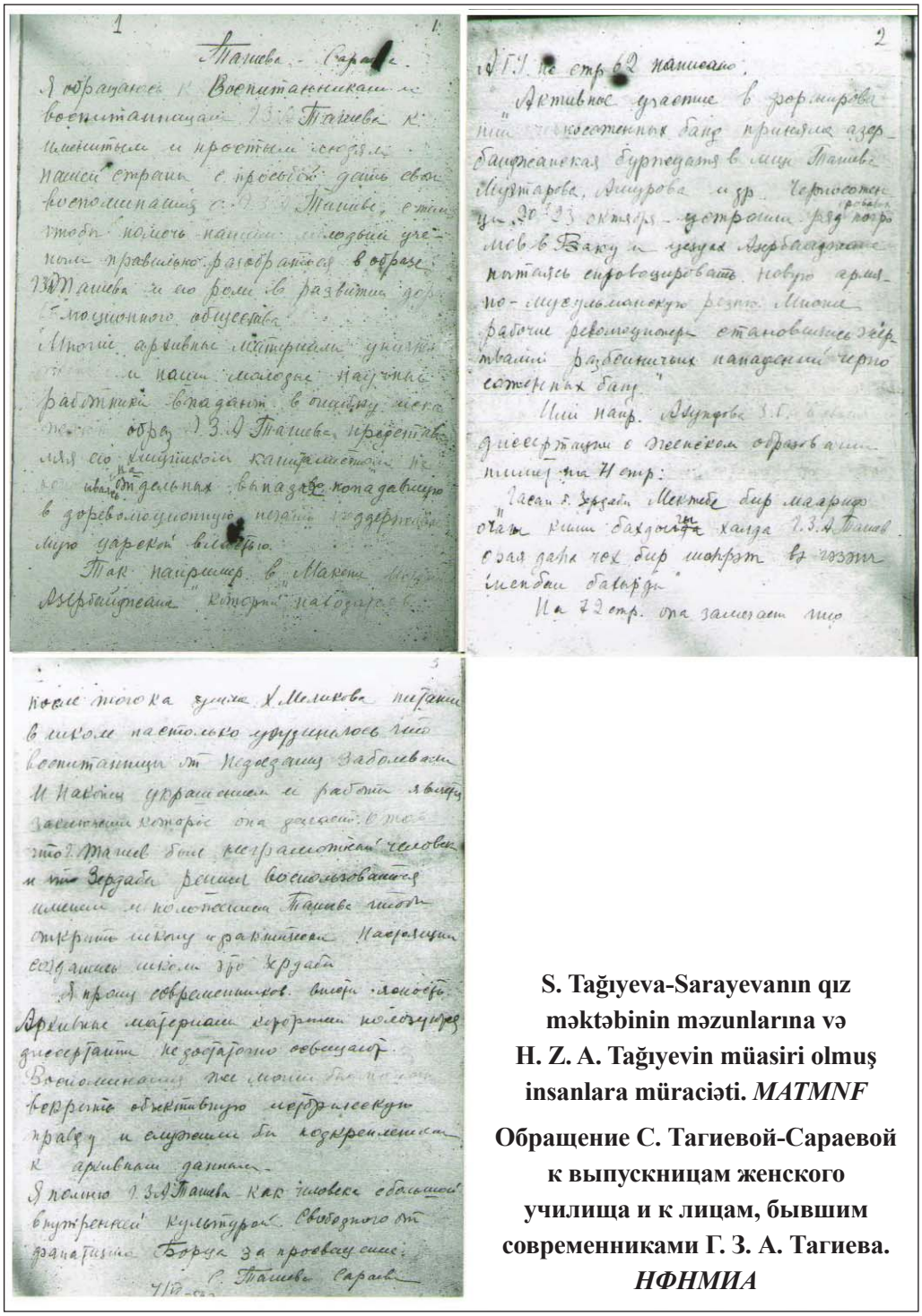

S. Tağıyeva-Sarayevanın qız məktəbinin məzunlarına və H. Z. A. Tağıyevin müasiri olmuş insanlara müraciəti. *MATMNF*

Обращение С. Тагиевой-Сараевой к выпускницам женского училища и к лицам, бывшим современниками Г. З. А. Тагиева. *НФНМИА*

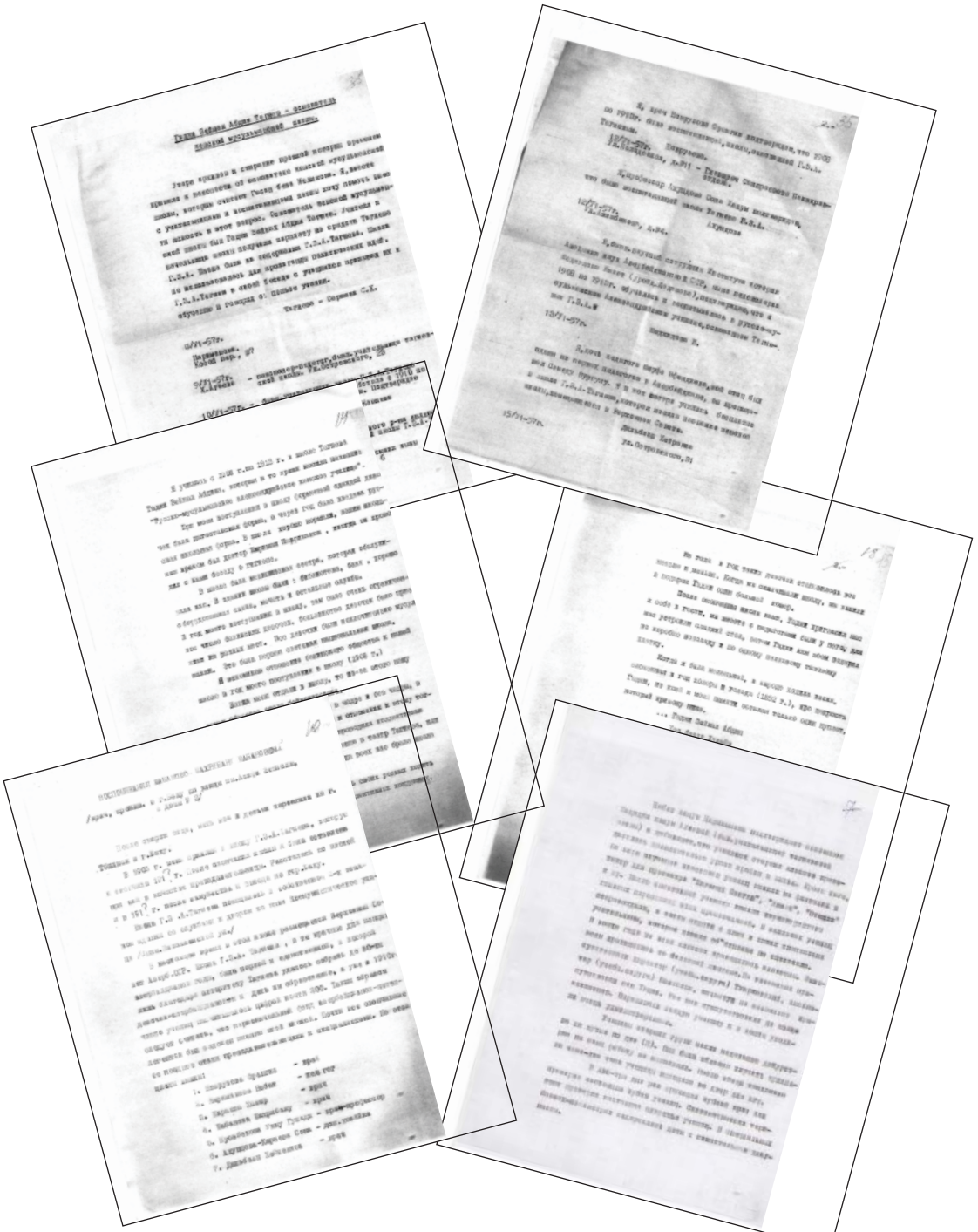

H. Z. A. Tağıyevin qız məktəbinin məzunlarının xatirələri. ***ARDƏİA***

Воспоминания выпускниц женского училища Г. З. А. Тагиева. ***ГАЛИАР***

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

ФАРХАД ДЖАББАРОВ

ИЗ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО УЧИЛИЩА Г. З. А. ТАГИЕВА

БАКУ - 2011

Печатается по решению Ученого совета Национального Музея Истории Азербайджана.

Научный редактор:
академик Наиля Велиханлы

Фархад Джаббаров.
Из истории женского училища Г. З. А. Тагиева.
Баку, «Ziya», 2011. 392 стр.

Книга посвящена истории создания первой в мусульманском мире светской женской школы, основателем которой являлся видный общественный деятель Азербайджана, предприниматель, благотворитель, «отец нации» Гаджи Зейнал Абдин Тагиев. Архивные документы, материалы периодической печати тех лет, воспоминания, фотографии, собранные в книге, дают обширное представление о значимости этого учебного заведения для развития женского образования в мусульманском мире.

E-mail:farhadcabbarov@mail.ru

Содержание

ВВЕДЕНИЕ.....199

I РАЗДЕЛ.
Документы и материалы по истории женского училища Г. З. А. Тагиева.....219

II РАЗДЕЛ.
Женское училище в воспоминаниях.....346

КОММЕНТАРИИ.....368

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

ГАЛИАР – Государственный Архив Литературы и Искусства Азербайджанской Республики имени С. Мумтаза

ГИААР – Государственный Исторический Архив Азербайджанской Республики

ед. хр. – единица хранения

л. – лист

МОМОАР – Музей Образования Министерства образования Азербайджанской Республики

НФНМИА – Негативный фонд Национального Музея Истории Азербайджана

оп. – опись

ф. – фонд

ФДИНМИА – Фонд документальных источников Национального Музея Истории Азербайджана

ВВЕДЕНИЕ

XIX век ознаменовал собой новую эру в истории Азербайджана.* После длительных войн, которые вела Россия с местными ханствами, Ираном и Османской империей страна перешла под ее власть. Гюлистанский (1813 г.) и Туркменчайский (1828 г.) договоры положили конец независимости Азербайджана, оформив раздел его земель между Россией и Ираном. В то же время вхождение в состав России способствовало ликвидации в Азербайджане некоторых феодальных пережитков и приобщению его к новому, более прогрессивному строю. Вступление края в промышленную стадию развития во второй половине XIX в. сопровождалось становлением новых общественно-экономических отношений, формированием новых социальных групп, нации, ростом национального самосознания. Наряду с этим, после российского завоевания Азербайджан стал приобщаться к европейской культуре. В XIX в. начала утверждаться новая культура, соединившая в себе элементы традиционной мусульманской и передовой европейской цивилизаций. Важной особенностью этого новшества стал постепенный переход от преимущественно религиозного к светскому образованию. В тесной связи с данным фактором происходила трансформация взглядов на состояние женского образования и, в целом, на положение азербайджанской женщины в обществе.

Высокое положение женщины в общественной среде еще в древности подтверждается обнаруженными в Азербайджане во время археологических раскопок многочисленными женскими статуэтками, олицетворявшими изобилие и плодородие. В народных эпосах доисламской эпохи засвидетельствовано особое уважение к женщинам, их участие, наряду с мужчинами, в военном деле. Включение Азербайджана в ареал общемусульманской цивилизации, утверждение исламских ценностей и традиций обуславливали соответствующее отношение к женщине. Слова

* Здесь и далее под названием «Азербайджан» имеется в виду Северный Азербайджан – нынешняя Азербайджанская Республика.

пророка Мухаммеда о том, что «рай находится под ногами матери», значительный авторитет таких представительниц его рода, как Хадиджа, Айша, Фатима, безусловно, подтверждают большое уважение и доверие к женщине в исламе.[1] И хотя с правовой точки зрения мужчине в мусульманском мире отдавалось преимущество, это не мешало женщине занимать особое место в обществе. Во многих сферах жизни она имела равные права с представителями противоположного пола, в том числе, в праве на получение образования.

Вследствие требования исламской религии, чтобы все ее последователи могли читать и понимать Коран, как минимум, начальное образование, в т.ч. среди женщин, издавна процветало во всех мусульманских странах. История мусульманских народов, в т.ч., азербайджанского, сохранила немало имен женщин – правителей, общественных деятелей, ученых, поэтов, славившихся своей образованностью и мудростью. Это коренным образом опровергает аргументы ряда немусульманских теологов и социологов в пользу того, что якобы ислам считает женщину низшим существом, предназначенным служить для мужчины игрушкой грубых прихотей и забав. С другой стороны, не выдерживает критики и другой довод о том, что религия ограничивает право мусульманки на образование – довод, который часто использовался консервативной частью самого мусульманского духовенства.

Другим вопросом является насколько женское образование среди мусульман было адекватно требованиям стремительно меняющегося в XIX веке времени? Следует признать, что в рассматриваемый период женское образование в мусульманских странах, в т.ч., в Азербайджане не соответствовало новым веяниям эпохи. Традиционная система, при которой молодые азербайджанки обучались в мектебах, медресе, либо на дому основам религии, правилам домоводства и т.д., изжила себя. Требовалось коренное реформирование женских школ, придание им более прогрессивного светского характера. Первые шаги в этом направлении стали предприниматься с первой половины XIX в. Так, в 1848 г. в Шамахы открылось русское светское женское учебное заведение Святой Нины, позже переведенное в Баку. В 1874 г. в Баку начала функционировать первая женская гимназия, дававшая среднее образование. Однако степень вовлечения азербайджанок в эти новые школы была крайне низкой.

[1] N. Vəlixanlı. Eldənizlər xanədanı qadınlarının bölgənin və Naxçıvanın ictimai-siyasi həyatında rolu. // “Naxçıvan bu gün: islahatlar və perspektivlər”. Naxçıvan, 2008, s. 53.

Статистика тех лет констатирует горькую реальность: в 1897 г. в учебном заведении Святой Нины обучалось 320 воспитанниц, из них: русских – 153 (48,42 %), армянок – 109 (31,64 %), евреек – 19 (6,01 %), немок – 17 (5,38 %), грузинок – 11 (3,11 %), полек – 5 (1,58 %), иностранок – 9, мусульманок – 3 (0,95 %).[2] К концу столетия во всех средних школах Азербайджана (включая прогимназии) числилось 1283 ученицы, из них всего 6 (0,4 %) азербайджанок.[3]

Основной причиной подобного положения было недоверие местного общества к русской школе, порожденное замкнутостью и низким уровнем образованности. Это недоверие подкреплялось невежественными мусульманскими священнослужителями, которые не только противились привлечению детей в светские школы, но и считали их «противоречащими духу ислама», предавали проклятиям преподававших там учителей.[4]

Тем временем представители прогрессивной общественности все громче стали призывать к расширению женского образования и привлечению азербайджанок в общественную жизнь. Эмансипация женщин рассматривалась ими как движение на пути приобщения к прогрессу, цивилизации. С освобождением женщин связывалось благоденствие и уровень образования народа. Разрешение этих задач интеллигенция Азербайджана видела в образовании и воспитании девушек. Только образование, писал педагог и публицист Фирудин бек Кочарли, позволит мусульманской женщине занять подобающее ей место в семье как кормилицы и воспитательницы, как хозяйки.[5] «Женское образование... даст элементарные общеобразовательные сведения и излечит исламский жизненный мир от коренного социального недуга, потому что женщины ведут замкнутую жизнь, в которой отсутствие необходимых для физического и умственного здоровья движений, свободы располагать собою и деятельности делает их изнеженными и убогими, худосочными, малокровными и безжизненными. Эти свои недостатки матери, естественно, передают по наследству не только своим дочерям, но и сыновьям», - считал публицист и общественный деятель Мамедага Шахтахтинский.[6]

Как видно, образование мусульманских женщин понималось

---

[2] «Каспий», 16 января 1898 г.

[3] Н. Таирзаде. Из истории азербайджанской интеллигенции. Баку, 2009, с.163.

[4] Azərbaycan tarixi: 7 cilddə. Cild V. Bakı, 2001, s. 193.

[5] Н. Таирзаде. Указ. соч., с.138.

[6] Т. Алигейдар. Женская эмансипация: азербайджанский опыт. // www.1news.az.

интеллигенцией как непременное условие, залог будущего нации. В этом отношении примечательно высказывание татарского писателя и духовного деятеля Рзаеддина ибн Фахраддин (1858-1936), довольно точно определившего одну из главных причин отставания мусульман от передовых народов мира: «То, что сегодня среди мусульман мы не видим таких прославленных, великих ученых, как Фараби, Ибн Сина, ал-Бухари, Ибн Халдун, Ахмад ибн Мухаммед ибн Ханбал, Шафеи, Абу Ханифа, Ибн Рушд, не должно привести нас в уныние. Мы не должны думать так, как будто «Аллах потратил на нас из своих сокровищ все, что должен был потратить, теперь мы не можем рассчитывать на появление в свет новых гениев исламского мира!» Это было бы самой большой ложью! Может быть, одна из причин того, что в последнее время среди мусульман мы не видим великих людей, которых можно было бы сравнить с гениями прошлого, является то, что сегодня очень мало матерей, способных воспитать великих людей».[7]

Представители азербайджанской интеллигенции не только поднимали вопрос об открытии светской мусульманской женской школы, но и предпринимали определенные шаги в этом направлении. В частности, видный педагог, просветитель Гасан бек Зардаби 19 января 1896 г. обратился к бакинскому губернатору с прошением об открытии одноклассной школы для мусульманок. Губернатор поручил начальнику жандармского управления собрать о Г. Зардаби полицейские донесения. Отрицательная характеристика, данная Гасан беку, решила исход дела.[8]

Однако история сложилась так, что именно в том самом 1896 г. родилась идея светской школы для азербайджанок, которую воплотил в жизнь великий сын азербайджанского народа Гаджи Зейнал Абдин Тагиев. Он по праву считается одной из самых ярких личностей Азербайджана конца XIX – начала XX столетий. Г. З. А. Тагиев (1838-1924), родившийся в Баку, происходил из бедной семьи. Свою трудовую деятельность он начал каменщиком. Накопив первичный капитал, Г. З. А. Тагиев вложил его в самый прибыльный бизнес 70-90-х годов XIX века – нефтяное дело. Г. З. А. Тагиев был первым в Азербайджане предпринимателем, начавшим развивать ненефтяной сектор за счёт средств, получаемых от нефти, чему

---

[7] «Аллах еще не потратил на нас из своих сокровищ все…» // «Каспий», 19 марта 2010.

[8] Г. Зардаби. Избранные статьи и письма. / Составление, предисловие, комментарии и примечания З. Б. Геюшева. Баку, 1962, с. 8.

сегодня уделяется большое внимание в нашей стране. Капитал, полученный от продажи англичанам своей компании, Г. З. А. Тагиев вложил в создание в Баку текстильной фабрики. Интересы Гаджи затрагивали практически все сферы экономики Азербайджана: он вкладывал капитал в судоходство, судостроение, энергетический сектор, хлопковую, рыбную, мукомольную, винодельческую промышленность, в связь, владел огромными лесными массивами, был основателем Бакинского Купеческого Банка, вёл операции по торговле земельными участками.

Г. З. А. Тагиев был не только успешным предпринимателем, он являлся также видным общественным деятелем. Избираясь неоднократно гласным Бакинской думы, он участвовал в разработке и осуществлении многих проектов, направленых на развитие инфраструктуры города. Известен факт его ближайшего участия в финансировании строительства конно-железной дороги в городе, водопровода Баку-Шоллар. В 1883 г. Г. З. А. Тагиев построил в Баку первое здание театра.

Г. З. А. Тагиев не владел грамотой, но при этом всегда уделял особое внимание просвещению своего народа. Великолепную характеристику деятельности Гаджи на этом поприще дал редактор газеты «Каспий» Алимардан бек Топчибашев. В одном из номеров газеты он писал: «… будучи ревностным сторонником образования вообще, Г. З. А. Тагиев просто удивляет всех, приходящих с ним в соприкосновение по вопросам просветительного характера той верой и энергией убеждённости, какою проникнут этот самородный ум, не получивший никакого образования, в могучую силу просвещения. Высказывая мысли, которые можно услышать из уст современного интеллигентного человека, Гаджи Зейнал Абдин Тагиев очаровывает своего собеседника тем культом школы, которую он действительно боготворит, откликаясь так часто на её нужды и потребности».[9] Заботой о будущем было продиктовано стремление Гаджи открыть как можно больше школ и оказать им спонсорскую поддержку. Материальную помощь он оказывал при учреждении учебных заведений в Баку, Гяндже, Шамахе, Нахчыване, а также за пределами Азербайджана – в Тифлисе, Дербенте, Владикавказе и других городах. Г. З. А. Тагиев состоял почетным попечителем Среднетехнического, Коммерческого училищ, Мариинской женской гимназии в Баку, почетным смотрителем мусульманского училища в Тифлисе.

Ещё при жизни великого азербайджанца его влияние в обществе

[9] «Каспий», 22 сентября 1901 г.

вызывало восхищение. И вновь хочу привести высказывание А. Топчибашева, охарактеризовавшего значение этого влияния: «Творимые Г. З. А. Тагиевым добрые дела на почве благотворительности вообще и просвещения в частности давно снискали ему среди населения нашего края заслуженное уважение, доходящее у мусульманской части населения до обожания, благодаря чему Г. З. А. Тагиев резко выделяется среди прочих богатых мусульман, как отзывчивый на всё хорошее и доброе человек. Потому то редкое и имеющее общественный характер благое дело мусульман не только нашего края, но и внутренних губерний России не обходится без того или иного участия Г. З. А. Тагиева. В этом отношении наши мусульмане давно привыкли ставить г. Тагиева в пример другим своим единоверцам, которые может быть и богаче бакинского благотворителя, но беднее его своими душевными качествами и любовью к добру и свету, служащими наилучшим памятником, какой может оставить человек после себя на земле».[10]

Думается, не случайным было обращение директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области А. С. Тхоржевского с предложением учредить в Баку в честь коронации императора Николая II училище для девочек-мусульманок именно к Г. З. А. Тагиеву. Ответ на письмо А. С. Тхоржевского не замедлил себя ждать. Через месяц – 24 апреля 1896 г. (письмо датировано 22 марта) Г. З. А. Тагиев обратился к попечителю Кавказского учебного округа К. П. Яновскому с заявлением о готовности учредить на свой счет светское русско-мусульманское женское училище.

Здесь хотелось бы несколько выйти за рамки и внести ясность в один вопрос. В публицистической и научной литературе бытует такая информация, что Г. З. А. Тагиев обращался еще к императору Александру III с просьбой разрешить открыть женскую школу. Но тот отверг эту просьбу. После смерти Александра III Г. З. А. Тагиев отправил жене нового императора Николая II – Александре Федоровне дорогой подарок и просил ее посодействовать в деле открытия школы. А чтобы умилостивить императрицу ходатайствовал о присвоении школе имени Александры Федоровны.[11] Отмечу сразу, что ни один из приведенных фактов не подтверждается ни архивными, ни иными документальными источниками

[10] «Каспий», 23 сентября 1901 г.

[11] М. Сулейманов. Дни минувшие… Баку, 1990, с. 99; M. İsmayıl, M. İbrahimov. El atası. Bakı, 1994, s. 20.

и базируется исключительно на одном воспоминании профессора Хади Алиева, который не только не являлся современником Г. З. А. Тагиева, но и рассказывал эту историю со слов своего дяди. С другой стороны, архивные материалы свидетельствуют, что Г. З. А. Тагиев никогда лично не обращался к императорской семье по поводу школы. Инициатива присвоения школе имени Александры Федоровны действительно принадлежала ему (в письме А. С. Тхоржевского школе предполагалось дать имя дочери Николая II Ольги), но высказал он ее в письме не к императрице, а к К. П. Яновскому.

Письмо Г. З. А. Тагиева К. П. Яновскому можно считать фундаментальной основой идеи великого мецената о женском училище. И хотя, как видно из вышеизложенного, инициатива его открытия исходила от правительственных органов, Гаджи поддержал и развил эту инициативу с присущим себе новаторством, дальновидностью. Он обязался пожертвовать 25 тысяч рублей на строительство здания училища, а 125 тысяч внести в банк в виде неприкосновенного капитала, проценты с которого будут обеспечивать текущие расходы учебного заведения. Гаджи подробно описал, как он видел организационную структуру, учебный процесс в училище, ставил вопрос об обязательном преподавании здесь азербайджанского языка. Содержание письма показывает, что Г. З. А. Тагиев глубоко проникся идеей открытия первого в Азербайджане и во всей России светского женского мусульманского учебного заведения и в деталях наметил его будущее устройство.

Но, несмотря на согласие К. П. Яновского с планом Г. З. А. Тагиева, открытие училища затянулось на несколько лет. Учитывая, что в азербайджанском обществе конца XIX века вопрос о женском образовании воспринимался неоднозначно, в этом деле требовалась большая осторожность и тонкость. В своем письме к М. Шахтахтинскому Г. З. А. Тагиев писал: «…я, как здешний уроженец, отлично знаю семейную мусульманскую жизнь и все её недостатки, ибо для того, чтобы вывести постепенно мусульманскую женщину из той замкнутой фанатической жизни, в какую она теперь поставлена, представляется единственный путь - только школа и школа. Но школу эту надо так умело создать и обставить, чтобы мусульмане без всяких задних мыслей отнеслись к ней сочувственно и с полной доверчивостью отдавали и посылали туда своих дочерей».[12] Многочисленные факты показывают, с каким трудом Г. З. А. Тагиеву, его единомышленникам, представителям прогрессивного

[12] ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, л. 1.

духовенства приходилось убеждать реакционных священнослужителей, невежественную массу в необходимости открытия школы, в том, что исламская религия не запрещает девочкам учиться.

Г. З. А. Тагиев столкнулся с оппозицией не только своих соотечественников. Определенные препятствия стали чиниться и со стороны правительственных кругов. Вопрос об открытии училища стал предметом длительных обсуждений, переписок на самом высоком уровне. Недовольство министра народного просвещения России И. Д. Делянова вызвало указание в проекте устава училища на возможность его будущего преобразования в прогимназию, т.е., в среднее учебное заведение. Критику вызвал также пункт проекта, предусматривающий включение в состав Попечительного совета трех азербайджанцев – членов Бакинской городской думы.

В ходе работы с архивными материалами мною был выявлен документ, нигде не публиковавшийся ранее. Это проект имени Ее Императорского Величества Государыни Императрицы Александры Федоровны женского мусульманского училища в Баку (см. документ № 5). Проект не имеет даты и подписи автора. Составлен он, судя по содержанию, представителем (представителями) либо Министерства народного просвещения, либо Кавказского учебного округа. Этот проект, будучи он утвержден, перечеркнул бы всю инициативу Г. З. А. Тагиева и сделал училище рядовым учебным заведением, подчиненным не учебному округу, а Ведомству Императрицы Марии. Такое подчинение во многом стесняло бы деятельность училища, т.к. постоянно требовалось обращаться за разрешением в Петербург, согласовывать все кадровые вопросы в самых высоких инстанциях, что сопровождалось бы длительными бюрократическими проволочками. По замыслу же Г. З. А. Тагиева, училищу целесообразнее было находиться в ведении Бакинско-Дагестанской Дирекции народных училищ. Попечитель училища Г. З. А. Тагиев, согласно упомянутому проекту, являлся рядовым членом Попечительного совета, председателем же последнего становился городской голова.

Архивные документы свидетельствуют, что между Г. З. А. Тагиевым и чиновниками царской администрации шли споры по поводу устава и устройства женского училища. А. С. Тхоржевский даже признался, что его «протесты не привели ни к чему, так как Тагиев, поддерживаемый своими многочисленными советчиками, уперся на своем, и я вынужден был

согласиться на сделанные им добавления…».[13] На определенные уступки пришлось пойти и Г. З. А. Тагиеву. В итоге, 16 мая 1898 г. был утвержден устав училища, а 24 мая получено позволение императрицы на присвоение ее имени учебному заведению.

Таким образом, процесс создания Бакинского женского имени Императрицы Александры Федоровны русско-мусульманского училища, учрежденного за счет пожертвованного Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым капитала, получил правовую основу и вступил в решающую стадию реализации.

В июне 1898 г. началось строительство здания женского училища. Как было указано выше, Г. З. А. Тагиев обязался пожертвовать на постройку 25 тысяч рублей. Однако расходы превысили расчеты и потребовались дополнительные средства. Таким образом, общая сумма пожертвований Гаджи выразилась в 308,5 тысяч рублей, в т.ч., 183,5 тысяч на строительные работы. По признанию самого Г. З. А. Тагиева, он не намерен был устраивать училище в миниатюрном виде, оно должно было полностью соответствовать своему назначению.

Здание было возведено на центральной улице Баку – Николаевской. Интересна история с выбором места для строительства. На этом месте должна была быть возведена мечеть. Еще в 1893 г. на улице Николаевской был выделен участок для строительства величественной Джума мечети, по подобию крупных мечетей Стамбула, Тебриза и Исфахана. Однако в связи с возведением неподалеку православной церкви имени Александры Невского власти признали нецелесообразным нахождение рядом с ней мечети. Поэтому участок был отдан под строительство Тагиевского женского училища.[14] Главным архитектором здания являлся выдающийся зодчий польского происхождения Иосиф Гославский. Умело используя национально-романтические традиции азербайджанского зодчества, он создал пластичное и колоритное произведение искусства. П-образная в плане школа имела замкнутый двор, образовавшийся благодаря крепостной стене, находившейся на южной стороне здания. Это, как нельзя лучше отвечало климатическим и бытовым условиям мусульманского города. Композиция сменяющих друг друга линий белого и золотистого камня в сочетании с филигранной резьбой по камню придавала зданию особую

[13] ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 58.

[14] Ş. Mehdiyev. İlk qız məktəbi. // “Kommunist” qəzeti. 1 oktyabr 1988-ci il.

оригинальность.[15]

При планировке здания училища Г. З. А. Тагиев еще раз проявил свою дальновидность и практичность. Не отказавшись, несмотря на запрет Министерства народного просвещения, от идеи превращения своего училища в гимназию, Гаджи намеренно сделал помещение обширным и удобным. Благодаря этому, в будущем удалось расширить женское училище в высшее начальное. Подойдя к делу, как умелый предприниматель, Г. З. А. Тагиев стал сдавать в аренду подвальные помещения здания, что позволило в 1901 г. увеличить доходы училища почти до 30 тысячи рублей. Во избежание негативных последствий при строительстве подвальных помещений их обустроили совершенно изолированно, чтобы наниматели никакого доступа в помещение и во двор училища не имели.

Важной задачей, стоящей перед основателем женского училища, являлось формирование Попечительного совета. Особая общественная значимость нового учебного заведения требовала выбора, с одной стороны, авторитетных, а с другой, действительно сочувствующих делу образования людей. И если в уставе четко было предписано, что членами Попечительного совета являются городской голова, губернский казий, супруга Г. З. А. Тагиева, начальница женской гимназии, директор мужской гимназии, а также представитель Бакинско-Дагестанской Дирекции народных училищ, то выбор троих членов совета – азербайджанцев зависел от городской думы и самого Г. З. А. Тагиева. Избранные на эти должности Гасан бек Зардаби, Фаррух бек Везиров и Алимардан бек Топчибашев сыграли большую роль в последующей деятельности женского училища.

С 1901 г. началось формирование ученического и педагогического персонала. В училище принимались девочки-мусульманки старше 7 лет (впоследствии возраст был увеличен до 8 лет). Первоначально предусматривалось принять 50 учениц, из которых – 20 бедных мусульманок учились и жили в училищном пансионе за счет пожертвований Г. З. А. Тагиева, а 30 за свой счет. Однако желающих поступить на бесплатное обучение оказалось больше. Несмотря на отсутствие вакансий, Попечительный совет по предложению Г. З. А. Тагиева постановил принять дополнительно 13 бедных девочек. К моменту открытия женского училища число бесплатных учениц возросло до 35, а общее количество поступивших равнялось 58. Таким образом, вопреки намеченному заранее плану, число бесплатных

[15] Ш. Фатуллаев-Фигаров. Творчество польских архитекторов в Баку. Без места и года издания, с. 26; F. Axundov. Savadlı millətin təməli – savadlı qadın. H. Z. Tağıyevin Bakıdakı qız məktəbi. Bakı, 2007, s. 71.

учениц превысило обучавшихся за свой счет. Ученицы прибыли из Шуши, Тифлиса, с Северного Кавказа, уроженок Баку было меньше.

Наиболее сложным оказался вопрос о выборе педагогического персонала. Анализ архивных документов свидетельствует, насколько тщательно Попечительный совет и лично Г. З. А. Тагиев выбирали кандидатов. Педагоги комплектовались из выпускниц женских средних учебных заведений, а также из лиц, выдержавших специальный экзамен на право преподавания азербайджанского языка и мусульманского вероучения. В итоге первый состав учительского персонала составили Ханифа ханум Меликова (Зардаби), Марьям ханум Сулькевич, Асмат ханум Мамед Эмин Эфенди гызы и Секина ханум Ахундова.

Наконец, 7 октября 1901 г. в 12 часов дня в здании на Николаевской улице состоялось торжественное открытие Бакинского женского имени Императрицы Александры Федоровны русско-мусульманского училища. Газета «Каспий» охарактеризовала это событие так: «День седьмого октября останется памятным для наших мусульман, как ознаменовавший собой реальное осуществление той мысли о женском образовании, которую давно лелеяла лучшая часть мусульманского общества всего Закавказья. И не одного только Закавказья, а и всех областей России с мусульманским населением, для которого вопрос о женском образовании является одним из назревших жизненных вопросов. Уже это одно придаёт сегодняшнему торжеству в Баку значение события общемусульманского, на которое должны откликнуться все русские мусульмане».[16] Церемония прошла с большой торжественностью. Прозвучали поздравления представителей мусульманского и православного духовенства, азербайджанской интеллигенции, поздравительные адреса из Тифлиса, Казани. Во всех них, наряду с признанием огромного исторического значения чествуемого события, подчеркивалась роль Г. З. А. Тагиева, совершившего «новый подвиг на пользу просвещения мусульман».[17] Гаджи, вполне оправдывая эту оценку, озвучил на церемонии идею, которая не оставляла его на протяжении долгого времени: «Сегодняшнее торжество есть только начало обширного плана. Вы видите верхний этаж этого здания: он возведён мной с таким расчётом, чтобы на нём весьма удобно построить ещё этаж. Я это сделаю, так как настоящая школа должна обратиться в женскую гимназию для мусульманских девушек. Это теперь

[16] «Каспий», 7 октября 1901 г.

[17] «Каспий», 9 октября 1901 г.

- моя мечта».[18]

Александринское русско-мусульманское женское училище представляло собой закрытый пансион. Всякий доступ туда мужчин был запрещен. Обеспечение учениц формой, питанием, учебными пособиями находилось на полном содержании Г. З. А. Тагиева. Наряду с общими предметами, в училище велись практические занятия по рукоделию и домоводству. Архивные документы сохранили довольно интересные сведения об организации учебного процесса в училище, расписании уроков и содержании учениц. Именно по этим деталям можно воссоздать представление, насколько образцово был поставлен учебно-воспитательный процесс, с каким вниманием подходили к режиму дня, питанию воспитанниц. Думается, что некоторые из этих сведений будет полезно привести, ибо их можно применять и ныне в школах Азербайджана.

Подъем начинался в 7 часов утра. В 8 часов учениц вели в столовую на чай. В 8.30 начинались занятия, длившиеся в I и II отделениях (классах) до 13.20, а в III и IV – до 14.20. Продолжительность занятий составляла 50 минут. Завтрак давался после третьего урока в 11.20. После последнего, пятого, урока, заканчивающегося в 14.20, был обед, а затем перемена. Ученицы выходили в обширный двор училища, играли между собой, отдыхали. В 17.00 они шли в класс для приготовления уроков. В 19 часов давался чай. В 20 часов ложились спать ученицы младших отделений, в 21.30 – старших. Учебная неделя начиналась в субботу и длилась до четверга. Выходным днем была пятница.[19]

Недоброжелатели училища стали распространять лживые слухи о том, что якобы питание учениц находится в неудовлетворительном состоянии и некоторые из них умирают от недоедания. Эти вымыслы подхватили впоследствии некоторые советские исследователи, стремившиеся очернить Г. З. А. Тагиева. Однако многочисленные воспоминания выпускниц училища доказывают совершенно обратное. Питание учениц было высококачественным, калорийным и обильным. Слабым девочкам даже давали рыбий жир для укрепления их здоровья. Кстати, нельзя не отметить и такой факт, что одной из причин, по которой в годы Первой мировой войны Г. З. А. Тагиев решил раньше положенного срока остановить занятия в училище, была невозможность доставлять свежие продукты для учениц. Это показывает, насколько внимательно он относился к вопросу

---

[18] Там же.

[19] ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, лл. 12-14.

питания детей. Красноречивым доказательством, отвергающим неправду о голодании учениц женского училища, является один интересный архивный документ. Это меню училища с 5 по 11 апреля 1913 г. Хочу привести его полностью.

Утренний чай с сыром. Завтраки: рулет, бифштекс с картофелем, печеный картофель с маслом, фрикадельки, редиска с сыром, жаркое с лоби (по дням). Обед: грузинский суп, борщ, картофельные котлеты, суп с лапшой, котлеты с пюре, бозбаш, кутабы, рисовый суп, долма, зеленые щи, плов с гарниром. К вечернему чаю сыр.[20] Думаю, такое питание не может не вызвать сомнение в бездоказательности клеветнической лжи в адрес Г. З. А. Тагиева.

Учебный год в Александринском училище начинался 1 сентября, а заканчивался 14 марта. За время существования учебного заведения значительно возросло количество учащихся, педагогов, улучшилось материальное оснащение. Если в 1907 г. здесь обучалось 86 девочек, то в 1908 г. их стало 100, в 1915 г. – 89, в 1916 г. – 104 и в том же году достигло 125. Когда в 1901 г. открылось училище, то число преподавательниц, вместе с начальницей равнялось 4-м. В 1908 г. их стало 7, в 1912-1913 гг. – 8, в 1915 г. – 11.[21] Многие прибыли в Баку из России, а также из Грузии, Литвы, Узбекистана, Дагестана, Татарстана по приглашению Г. З. А. Тагиева и связали свою судьбу с его училищем и с Азербайджаном.

Нехватка женских педагогических кадров в самом Азербайджане вынуждала Попечительный совет вносить коррективы в устав училища. Так, например, стали приниматься на работу учительницы-немусульманки, один педагог мужчина – Сулейман Абдурахманов был приглашен на должность учителя азербайджанского языка.

Приблизительная стоимость здания училища в 1915 г. возросла до 250 тыс. рублей. Фундаментальная библиотека насчитывала 314, а ученическая – 852 наименования книг. В училище имелось 595 учебных пособий по мусульманскому Закону Божьему, истории, географии, математике, естественным наукам, чистописанию, рисованию, музыке и другим предметам, из них 100 – наглядных пособий.[22]

Александринское училище располагало всеми условиями для длительного проживания учениц, в том числе, больницей, кухней, прачечной, душевыми помещениями, санитарными службами. В училище

[20] ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 19.

[21] Там же, лл. 21-22; ед. хр. 780, лл. 136-143; ед. хр. 947, л. 98.

[22] Там же: ед. хр. 780, лл. 136-143.

имелся специальный штат врача, фельдшера, состояние здоровья пансионерок находилось под регулярным контролем.

Помимо широких, светлых классных комнат, уютных спальных помещений и столовой, Тагиевское училище располагало прекрасной сценой, на которой ставились произведения азербайджанских классиков. Вообще, надо отметить, что эстетическому воспитанию девочек в училище уделялось особое внимание. Их регулярно водили на спектакли в театр Тагиева, в кино, при училище действовали хор, литературный и танцевальный кружки.

Пресса тех лет, высокопоставленные представители царской администрации, близко знакомые с училищем, высоко оценивали постановку здесь учебно-воспитательного процесса. Действительно, училище представляло собой подлинный образец светского женского образования в Азербайджане, умело сочетая мусульманские традиции с европейским модернизмом. В этом, несомненно, первостепенная заслуга принадлежит основателю и попечителю училища – Г. З. А. Тагиеву. Но он одни не смог бы, конечно, осилить всю эту ношу. Вокруг Г. З. А. Тагиева сплотились лучшие представители интеллигенции Баку, передовые религиозные деятели. В их числе следует особо отметить Г. Зардаби, который являлся составителем устава училища, содействовал приобретению училищного оборудования, в его доме оставались прибывшие в Баку из других мест и ожидавшие открытия училища ученицы. Постоянную заботу об училище нес инспектор Бакинско-Дагестанской Дирекции Солтан Меджид Ганизаде. Шейхульислам Ахунд Абдуссалам Ахундзаде, муфтий Мирза Гусейн Эфенди Гаибов, бакинский казий Гаджи Молла Джавад Ахунд Мухаммед Ализаде, ахунд Мирза Абу Тураб и другие священнослужители своими речами, публикациями в прессе пропагандировали в народе идею женского образования.

Ближайшим сподвижником Г. З. А. Тагиева являлась его супруга Сона ханум – заместитель председателя Попечительного совета, впоследствии, наряду с Гаджи, почетная попечительница училища. В 1915 г. она стала одной из учредительниц и председателем Общества помощи бедным учащимся Александринского училища. По свидетельству выпускниц, Гаджи и Сона ханум при посещении училища приносили разные сладости, приглашали их к себе домой. По весьма верно сказанному замечанию исследователя Фуада Ахундова, Александринское училище стало шестым детищем (у Тагиевых было пятеро детей) этой четы.

С большой ответственностью и, главное, с любовью к делу отнеслись

преподавательницы школы – Рахиля Терегулова (Гаджибабабекова), Саида Шейхзаде, Сара Везирова, Набат Нариманова, Марьям Гимбицкая, Гевхар Казиева и многие другие. Некоторые из них свой первый педагогический опыт получили именно в Александринском училище, а некоторые были выпускницами родного учебного заведения. Начальницами училища в разные годы были Ханифа Меликова, Марьям Сулькевич, Гюльбахар Ахриева, Адиля Шахтахтинская, Салима Ягубова. Большая часть всех этих учителей впоследствии продолжила педагогическую деятельность в средних и высших учебных заведениях Азербайджана.

В 1906 г. состоялся первый выпуск училища. 15 воспитанниц, среди которых были Сона Ахундова, Набат Нариманова, Саида Шейхзаде, Айна Мусабекова (Султанова), Марал Байрамалибекова и др. впоследствии стали известными педагогами, врачами и специалистами в других сферах.

Спонсорская поддержка и попечительство Г. З. А. Тагиева над Александринским женским училищем не ограничивалась лишь его учреждением и содержанием. В 1909 г. он выделил 25 тысяч рублей на учреждение стипендии имени графини Е. А. Воронцовой-Дашковой. В 1913 г. Г. З. А. Тагиев вновь поднял вопрос о преобразовании училища из начального в среднее по типу Мариинских училищ. Он особо отмечал, что в преобразованном училище должно быть введено обязательное преподавание азербайджанского языка. В том же году Г. З. А. Тагиев ходатайствовал об учреждении при Александринском училище мусульманских двухгодичных женских педагогических курсов. Курсы должны были готовить педагогов начальных училищ. Для этой цели Гаджи пожертвовал 100 тысяч рублей. В апреле 1913 г. оба вопроса получили положительное решение. В устав было внесено изменение о том, что Александринское женское училище по программе соответствует Мариинским женским училищам, имея необходимое число подготовительных классов. Педагогические курсы же начали функционировать с 1915 г. Выпускницы курсов, так же как и самого училища, положили начало подготовке педагогов для работы в школах Азербайджана, формированию профессионального образования азербайджанских женщин.

В 1916 г. в истории училища произошло еще одно важное событие: его статус был приравнен к высшим начальным училищам. Созданные в 1912 г., они представляли одну из ступеней среднего образования с четырехлетним сроком обучения. Для поступления сюда необходимо было окончить начальное училище.

Тагиевское училище, как и ожидалось, стало первой ласточкой светского

образования среди мусульманок. В 1901 г. в Иреване, в 1902 г. в Гяндже, в 1907 г. в Нухе и Ареше, в 1909 г. в Баку открылись русско-азербайджанские женские школы. Вслед за ними школы стали создаваться в Губе, Нахчыване, Агдаме, Шуше, Шамахе, а также во многих селениях – Зейям (Гейчайский уезд), Салахлы (Газахский уезд), Балаханы (Бакинский уезд) и др.[23] Многие из педагогов этих школ были выпускницами Тагиевского училища либо двухгодичных педагогических курсов.

Общественно-политические события начала XX в. повлияли на деятельность женского училища. В связи с началом Первой мировой войны возникли затруднения с приездом иногородних учениц, доставкой продовольствия. Г. З. А. Тагиев неоднократно обращался к Бакинско-Дагестанской Дирекции народных училищ с просьбой разрешить освободить учениц раньше установленного срока. Из-за сокращения числа приезжающих учениц и учительниц часто переносилось начало занятий. 2 мая 1917 г. Попечительный совет училища принял решение закрыть с сентября 1917 учебного года пансион (ввиду затруднений с привозом продовольственных продуктов) и допустить только приходящих учениц.

Александринское женское училище фактически прекратило свою деятельность в начале 1918 года. Этот период вписан в историю Азербайджана как самый драматичный и кровавый. Мартовский геноцид мирного азербайджанского населения, устроенный большевиками и дашнаками в Баку, привел к закрытию училища. Накануне этой кровавой трагедии произошла и личная драма в семье Г. З. А. Тагиева: погиб его сын Мамедтаги. Разработка используемого материала по исследуемой теме показывает, что сколько-нибудь полных сведений о дальнейшей судьбе училища, его педагогах, ученицах не сохранилось. Правда, в одной из публикаций мне повстречался довольно интересный факт, который, к сожалению, не удалось сопоставить с архивными данными. В 1918 г. Г. З. А. Тагиев обратился к одному из присяжных поверенных Баку с просьбой о розыске вывезенного из города неприкосновенного капитала – 262 тысяч рублей государственной ренты, на доходы с которой существовало женское училище и педагогические курсы при нем. Гаджи писал: «… лишение училища единственного прочного фонда для его существования останавливает деятельность, тормозит распространение просвещения, ибо разоряет рассадник ростков света. Тяжело думать об этом мусульманину, а мне в особенности, так как этот источник просвещения создан моим

[23] Azərbaycan tarixi: c. V, s. 199.

долгим трудом и моими средствами».[24]

С образованием Азербайджанской Демократической Республики в мае 1918 г. в стране воцарилась стабильность. Несмотря на то, что училище уже не действовало, но оно внесло свою символическую лепту в летопись истории независимого Азербайджана. Именно здание на Николаевской улице стало местом, где 7 декабря 1918 г. состоялось торжественное открытие парламента АДР. В архиве сохранилось немало удостоверений за эти годы, выданных отдельным лицам в том, что они окончили либо училище, либо педагогические курсы при нем, но не получили об этом свидетельств ввиду мартовских событий.[25]

После падения АДР и установления советской власти в Азербайджане здание Тагиевского училища не утратило своего общественного значения. Здесь размещался Центральный Исполнительный Комитет, а затем Верховный Совет Азербайджанской ССР. В одной части здания жил великий поэт-драматург Гусейн Джавид. До середины 1970-х гг. в бывшем Александринском училище функционировали некоторые факультеты Бакинского Государственного Университета. В настоящее время в здании расположены три важных научно-культурных учреждения – Институт рукописей им. М. Физули Национальной Академии Наук Азербайджана, Высшая Аттестационная Комиссия при Президенте Азербайджанской Республики и дом-музей Гусейна Джавида.

В 1924 г. скончался Гаджи Зейнал Абдин Тагиев – основатель русско-мусульманского женского училища, пионер женского образования в Азербайджане. За 28 лет до своей смерти, обращаясь с просьбой об учреждении училища, он сказал: «Надо путем школьного образования привести мусульман к осознанию своих человеческих прав». Прошли годы, и женское образование стало обычным явлением в восточном мире, появилось совместное обучение мальчиков и девочек, образованные женщины стали активно вовлекаться в общественную жизнь наряду с мужчинами. Азербайджан стал первой на Востоке (и даже среди некоторых европейских государств) страной, предоставившей женщинам избирательное право. Г. З. А. Тагиеву не довелось увидеть многое из этого. Но благодарные потомки всегда помнили и будут помнить, что именно Гаджи Зейнал Абдин Тагиев «дал азербайджанскому народу образованную мать и формировал первые кадры женской интеллигенции, что Азербайджан был

[24] Л. Ахундова. Тагиев был чрезвычайно любознательный и жадный до знаний человек. / «Зеркало», 12 февраля 2005 г.

[25] ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 1049.

исходным пунктом и дал толчок продвижению женского образования».[26]

Личность Г. З. А. Тагиева и его благородные дела во имя нации являются объектом постоянного внимания исследователей. Во всех книгах, статьях в прессе, телевизионных передачах, посвященных ему, особо отмечается одна из самых главных заслуг Гаджи, венец его меценатской деятельности – светское женское училище. Представленная книга – это сборник материалов по истории данного училища. Идея их издания родилась в 2009 году при знакомстве с материалами Государственного Архива Литературы и Искусства. Выявление новых источников, знакомство с дополнительной литературой показало, что история Александринского училища настолько малоизвестна, насколько и общеизвестна*. Большинство документов видит свет в этой книге впервые, некоторые публиковались ранее. Книга не претендует на полноту освещения истории училища. Есть еще много документов в архивах Азербайджана, России, Грузии, могущих пролить свет на различные стороны его истории. Надеюсь, что работа в этом направлении будет продолжена.

При составлении материалов я пытался сохранить стиль и язык документов в первичном варианте, без изменений. Лишь в отдельных случаях допускалось внесение орфографических и стилистических изменений в текст, не меняющего общего содержания документов. Названия городов и местностей даны в современной транскрипции. Большинство представленных документов и материалов на русском языке. Перевод документов на азербайджанский язык свободный, с некоторыми сокращениями, не затрагивающими основную суть текста. Примечания и комментарии составлены автором.

Книга состоит из двух разделов. Первый раздел посвящен истории Тагиевского училища. Документы и материалы здесь изложены в хронологической последовательности. Они позволят читателю воссоздать полное, далекое от художественного вымысла и безосновательной

[26] ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 114, л. 7.

* В 1904 г. в Баку на азербайджанском языке вышел сборник документов, посвященных открытию Александринского училища. Сюда вошли также телеграммы и поздравления в адрес Г. З. А. Тагиева («Kitabi-himəm ər-rical təqlə əl-cibal» / Hacı Zeynalabdin Tağıyev. Tərtib edənlər: Ə. Haşimoğlu, Ə. Bağırov, P. Əlioğlu. Bakı, 1993).

** Думаю, такое частое упоминание этого названия и даже выведение его в название книги не вызовет споров и критики. Тот титанический труд, который потратил Гаджи на это учебное заведение, вполне заслуживает называть училище именно по имени его учредителя и попечителя.

аргументации представление о том, как создавалось первое в Азербайджане светское мусульманское женское училище. Читатель получит возможность лучше вникнуть в детали, ближе познакомиться с деятельностью женского училища. Полагаю, что опыт Тагиевского училища** может стать примером для деятельности современных школ Азербайджана. Меценатство в образовании, создание Попечительных советов, организация образцового учебно-воспитательного процесса, строительство школьного здания – это лишь неполный перечень того положительного наследия, которое оставило женское училище.

Второй раздел книги составили воспоминания об Александринском училище. Старожилы Баку помнят, как на улицах города можно было встретить женщину с большим портфелем в руках, набитым документами. С этими документами она обивала пороги партийных чиновников, ученых, литераторов, пытаясь добиться истины и восстановления справедливости. Это была Сара ханум Тагиева-Сараева – дочь Гаджи и Соны ханум. Капиталист Г. З. А. Тагиев не вписывался в советскую идеологию, его имя, дела пытались очернить, перечеркнуть, сфальсифицировать. Сара ханум встала на защиту своего отца. Почти всю свою жизнь она посвятила работе в архивах, библиотеках, собирая по крупицам информацию о просветительской и благотворительной деятельности Г. З. А. Тагиева. В середине 1950-х годов, в период «хрущевской оттепели», она стала встречаться с людьми, близко знавшими Гаджи, и записывать их воспоминания. Воспоминания были разные и среди них имелись относящиеся к Тагиевскому женскому училищу. Как отмечала сама С. Тагиева-Сараева, утеря некоторых архивных документов и стирание прошлой истории временем привели к неясности в вопросе об основателе женской мусульманской школы. Поэтому она вместе с учительницами и воспитанницами школы решила устранить эту неопределенность. Дело в том, что ряд азербайджанских авторов, искажая историческую действительность, инициативу создания Александринского училища приписывали Гасан беку Зардаби. Сара ханум на основе воспоминаний обосновывала не только ведущую роль Г. З. А. Тагиева в учреждении училища, но и показывала прогрессивное значение просветительской деятельности великого мецената. Именно благодаря этим воспоминаниям перед нами возникают интересные детали, связанные с личностью Г. З. А. Тагиева, отношением общества к идее женского образования, деятельностью Александринского училища. Мы видим Г. З. А. Тагиева плачущим от отчаяния, что он не может убедить своих соотечественников в необходимости обучения мусульманских девочек. «Учите своих дочерей, почему Вы их не учите? Поглядите. Среди учащихся девочек нет бакинских детей, обучайте дочерей, в будущем они будут матерями

и они должны будут уметь воспитывать своих детей. Каких детей можно ожидать от невежественной матери?», - взывает он к невежественной массе. В другом документе старейший педагог Самед Аджалов приводит эпизод, подтверждающий, насколько чутко относился Г. З. А. Тагиев к воспитанницам своего училища: «Приятно было видеть, как это миллионер терпеливо ждал нас, сидел все время во время экзаменов и как радовали его ответы его воспитанниц».

Воспоминания об Александринском женском училище воссоздают яркий образ Г. З. А. Тагиева – предпринимателя и благотворителя, не получившего образования, но ценившего в жизни самое великое богатство – знания. Обращаясь к ученицам своего училища, он говорил: «Девушки, никого не слушайте, что как-будто учёба девушкам не нужна, наоборот, мой вам отцовский совет, учитесь, приобретайте знания, в жизни человека знание - самое великое богатство. Вот я богатый, но неграмотный, а если я был бы грамотным, у меня жизнь была бы совсем другая, - учитесь, дети мои, желаю вам успеха и счастья в жизни». Большинство из них оправдали надежды своего покровителя и стали достойными женами, матерями, пополнили ряды азербайджанской интеллигенции, сохранив теплые воспоминания о дорогом училище.

В заключении считаю своим долгом поблагодарить тех людей, которые оказали помощь в подготовке и издании этой книги. Особую признательность выражаю научному редактору, академику Наиле Велиханлы за ценные рекомендации и всестороннюю поддержку.

Выражаю благодарность сотрудникам Государственного Исторического Архива Азербайджанской Республики, Государственного Архива Литературы и Искусства Азербайджанской Республики имени С. Мумтаза, библиотеки Архива Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Музея образования Министерства образования Азербайджанской Республики, лично Арифу Ахундову, Маарифу Теймурову, Маису Багирову, Лале Байрамовой.

Считаю долгом почтить память видного общественного деятеля Азербайджана, покойного Вели Мамедова, благодаря которому сохранились многие документы и материалы, собранные в свое время Сарой ханум Тагиевой-Сараевой.

Благодарю двух прекрасных знатоков истории азербайджанского образования – Нармин Таирзаде и Алию Аббасову, чей многолетний труд по сбору материалов о женском училище Г. З. А. Тагиева помог мне при написании книги.

Признателен сотрудникам Национального Музея Истории Азербайджана – Мусе Насирову, Солмаз Гусейновой, Мехрибан Алиевой,

Айгюн Бабаевой за помощь в подборе документов и фотографий для книги.

За техническое содействие в подготовке книги выражаю благодарность молодым сотрудникам Музея – Бановше Саламовой, Нармин Гюлялиевой, Эмину Дадашеву.

I РАЗДЕЛ. ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО УЧИЛИЩА Г. З. А. ТАГИЕВА

№ 1
Письмо директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области [1] А. С. Тхоржевского [2] Г. З. А. Тагиеву 22 марта 1896 г.

Его Превосходительство г. попечитель Кавказского учебного округа [3] предложил мне обратиться к лицам, сочувствующим делу народного образования, с покорнейшей просьбой, не пожелают ли они, ввиду предстоящего священного коронования Их Императорских Величеств [4] путём денежных или земельных пожертвований основать новые училища или расширить существующие.

Вследствие изложенного, я позволю себе обратиться к Вашему Высокородию, как к лицу, известному своей широкой благотворительностью и искренне сочувствующему распространению народного образования, с почтительнейшей просьбой, не признаете ли Вы возможным: 1) учредить в гор. Баку, в ознаменование предстоящего радостного для всей России события, училище для девочек-мусульманок с курсом одноклассных или двухклассных училищ [5] Министерства народного просвещения с преподаванием в нём рукоделия и домоводства, применительно к потребностям мусульманской семьи; 2) в случае согласия Вашего на учреждение Бакинского мусульманского женского училища, которое будет пока единственным в империи, просить о присвоении такому училищу наименования «Ольгинское», в честь Её Императорского Высочества, Великой Княжны Ольги Николаевны.

О последующем имею честь покорнейше просить Вас почтить меня уведомлением в возможно скорейшем времени для своевременного донесения г. попечителю Кавказского учебного округа [6].

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 779, л. 6.

№ 2
Письмо Бакинского первой гильдии купца [7] **Г. З. А. Тагиева попечителю Кавказского учебного округа К. П. Яновскому** [8]
24 апреля 1896 г.

Движимый чувствами глубочайшей верноподданнической преданности к Государю Императору, я порешил, как это всегда делали, делают и должны делать истинно русские люди, душой и телом обожающие своего возлюбленного монарха, ознаменовать делом благотворительности предстоящее священное коронование Их Императорских Величеств именно учреждением в Баку русско-мусульманской женской школы на мой счёт и средства. Я жертвую на постройку здания школы с необходимыми при ней службами и обстановкой двадцать пять тысяч рублей и особо сто двадцать пять тысяч рублей в капитал, проценты с которого в пять тысяч рублей должны обеспечить существование школы; причём льщу себя надеждой, что надлежащее начальство не оставит испросить в должном порядке Всемилостивейшего Высочайшего соизволения на присвоение этой школе имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны [9].

Учреждаемая мною русская школа должна быть типа одноклассных туземных училищ Кавказского учебного округа с дополнительным 4-м отделением, в котором должны преподаваться рукоделие и домоводство, применительно к потребностям мусульманской семьи.

При школе должен быть пансион не менее как на 20 воспитанниц. Все вообще воспитанницы должны быть исключительно мусульманки. Начальница и преподавательницы азербайджанского языка [10] и мусульманского Закона Божьего, равно русского языка и прочих наук должны быть безусловно мусульманки. Попечительный совет образует: основатель школы, который состоит пожизненно и членом совета, и почетным попечителем школы. Он оставляет в случае своей смерти эти права по наследству своему старшему сыну, от которого они должны переходить наследственно к его потомкам, по порядку старшинства по исходящей линии; городской голова [11]; губернский казий [12]; директор народных училищ; начальница местной Мариинской женской гимназии [13] и трое выборных Бакинской городской думой [14] из ее почетных мусульман или других почетных мусульман из местных горожан.

Штат училищному персоналу и потребным расходам на содержание означенного училища при сем прилагается.

Обособленность мусульман и их отчуждение от русской культурной жизни поддерживается и догматическими принципами ислама, который, как в настоящее время признают не только философы - ориенталисты,

но даже и духовные христианские писатели - богословы, в сущности, не что иное, как особая форма библейско-евангелистического единобожия, с естественно введенными в состав предписаний шариата нравами и обычаями некоторых закоренелых азиатских народов. Оплотом и цитаделью этих мнимо религиозных нравов и обычаев являются замкнутость мусульманской женщины и не сознание ею своих человеческих прав [15].

Чтобы приобщить мусульман к русской цивилизации, надо путем школьного образования привести мусульман к сознанию своих неотъемлемых человеческих прав. Эту цель именно и преследует основываемая мною школа, которой предстоит здесь выполнить высокую культурную задачу. Но чтобы эта школа привилась мусульманскому обществу и вызвала бы к жизни тысячи подобных школ, необходимо, чтобы начальство, рядом с отведением государственному языку подобающего места в этих школах, наглядными и очевидными для народа фактами выказывало свою поддержку и поощрение к толковому и свободному от фанатизма преподаванию родного языка воспитанницам в той же школе.

По моему же глубокому убеждению, разделяемому всеми моими образованными друзьями из русских и мусульман, хорошо знакомыми с мусульманской жизнью, такими фактами может явиться только и единственно организация моей школы по предполагаемому мною плану. Как только последует надлежащее соизволение на учреждение предполагаемой мной женской школы, я сейчас же внесу в Бакинскую городскую управу [16] 25 тысяч рублей на постройку школы со всеми необходимыми службами и обстановкой и сам лично займусь постройкой по утвержденному в установленном порядке плану, а затем по окончании всех построек и с открытием этой школы я тут же обязуюсь внести 125 тысяч рублей государственными процентными бумагами или наличными деньгами в ту же городскую управу.

Таковые мои виды почтительнейше представляя благосклонному вниманию Вашего Превосходительства, имею честь покорнейше просить, если соизволите одобрить предлагаемый и мой план к основанию поясненной школы на изъясненных основаниях, в таком разе благоволите исходатайствовать установленным порядком разрешения на учреждение этой школы с присвоением имени Государыни Императрицы Александры Федоровны.

С глубочайшим высокопочитанием и совершенной преданностью имею честь быть Вашего Превосходительства покорнейший слуга Г. 3. А. Тагиев.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, лл. 34-37.

№ 3
Письмо инспектора Кавказского учебного круга
М. Р. Завадского [17] **Г. З. А. Тагиеву**
25 апреля 1896 г.

Милостивый государь Гаджи Зейнал Абдин!

На письмо Ваше от 24 апреля сего года имею честь уведомить, что г. попечитель округа, вполне разделяя взгляды, изложенные в письме Вашем, и, признавая удобоисполнимым и полезным для женского образования татарок [18] план, предложенный к открытию школы, уполномочил меня сообщить Вам, Милостивый Государь, что он не замедлит войти с просимым Вами ходатайством тотчас по получении от Вас уведомления о взносе Вами денег, обеспечивающих содержание школы (150000 руб.). Ввиду неотложности дела и приближения дня священного коронования Их Императорских Величеств [19] прошу ускорить с ответом. Примите уверение в совершенном почтении и преданности, с коими имею честь быть покорнейший слуга М. Завадский.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 29.

№ 4
Заявление Г. З. А. Тагиева в Бакинскую городскую управу
29 апреля 1896 г.

Движимый чувствами глубочайшей верноподданнической преданности к Государю Императору, я порешил ознаменовать делом благотворительности предстоящее священное коронование Их Императорских Величеств - именно учреждением в Баку русско-мусульманской женской школы с пансионом при ней на 20 пансионерок на мой счет и средства, для каковой цели я жертвую на постройку здания для школы со службами и обстановкою двадцать пять тысяч рублей (25000 руб.) и особо сто двадцать пять тысяч рублей (125000 руб.) в неприкосновенный капитал, проценты с которого должны обеспечивать существование школы с пансионом.

В каких видах и на каких началах учреждается мною поясненная школа, подробно изъяснено в моем письме, последовавшем к господину попечителю Кавказского учебного округа от 24-го сего апреля, копия коего при сем прилагается и Его Превосходительство, как это видно из

посылаемой при сем копии с письма окружного инспектора г. Завадского от 25 сего же апреля № 199, изволил изъявить свое согласие и одобрить мой план учреждаемой мной школы, почему теперь предстоит только испросить всемилостивейшего соизволения на присвоение этой школе имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны по взносе мною вышепоясненной суммы.

Поэтому и ввиду того обстоятельства, что испрошение Высочайшего соизволения на присвоение означенной школе имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны, должно последовать непременно ко времени священного коронования Их Величеств, я вношу при сем в Бакинскую городскую управу процентными государственными бумагами, перечисленными в прилагаемом при сем реестре, номинальной суммой всего сто пятьдесят тысяч рублей (150000 рублей), из коих, как сказано выше, 25000 предназначены на постройку училищного здания со службами и обстановкою, а остальные 125000 рублей в неприкосновенный капитал, на проценты с коего должны содержаться школа с пансионом. Имею честь покорнейше просить принять означенный капитал и в приеме такового выдать мне квитанцию, а равно приказать учинить на одном экземпляре реестра удостоверение, что поясненные в нем процентные бумаги приняты под особую квитанцию. При этом считаю нужным присовокупить: 1) из означенных процентных бумаг часть, на сумму 25000 руб., я обменяю впоследствии на наличные деньги, когда приступлю к постройке школы, каковою постройкой я буду сам лично руководить по плану, какой будет утвержден в установленном порядке. 2) Поясненный капитал в 125000 рублей должен храниться неприкосновенным, проценты с коего, как сказано выше, должны поступать на содержание школы с пансионом по распоряжению Попечительного совета школы. 3) Означенная школа должна существовать на условиях, высказанных в вышепоясненном письме моем, последовавшем на имя г. попечителя Кавказского учебного округа от 24-го сего апреля, в случае же каких-либо изменений в означенных условиях помимо моего и наследников моих, я, а равно и наследники мои, сохраняют право за собою взять означенный капитал обратно.

ГИААР: ф. 389, оп. 6, ед. хр. 62, лл. 43-45.

29 апреля 1896 года.

Бакинская городская управа, заслушав настоящее заявление Г. З. А. Тагиева, постановила: %-ные бумаги в сумме 150000 руб., вносимые в обеспечение открываемой Г. З. А. Тагиевым женской мусульманской школы принять и сдать на хранение в Отделение Государственного банка.

И. д. городского головы - А. Сапаров (подпись).

Члены управы: подпись неразборчива.

Б. Алибеков (подпись).

Справка:

Деньги приняты по квитанции № 769.

Сданы на хранение по расписке за № 5325.

Гл. бухгалтер: (подпись).

ГИААР: ф. 389, оп. 6, ед. хр. 62, л. 45.

№ 5
Проект имени Её Императорского Величества Государыни Императрицы Александры Фёдоровны женского мусульманского училища в Баку [20]

Цель и средства

1. Женское Мусульманское Училище причисляется к учреждениям Императрицы Марии [21] и состоит под покровительством Их Императорских Величеств.
2. Ближайшее попечение об этом училище принадлежит в пределах сего устава городу Баку, в лице его городского головы, который от имени попечительства сего учебного заведения, входит с представлением по делам, требующим высочайшего разрешения, к Главноуправляющему Собственной канцеляриею Его Величества по учреждениям Императрицы Марии.
3. Цель воспитания девиц-мусульманок в этом учебном заведении заключается в подготовлении их к добросовестному и строгому исполнению их будущих обязанностей, а именно:
   а) знание подготовлять детей к поступлению в учебные заведения;
   б) знание хозяйства в разных его отраслях с элементарными понятиями о сельском хозяйстве;
   в) ознакомление с рукоделиями, полезными в домашнем обиходе.
4. Женское мусульманское училище принадлежит к типу закрытых

учебных заведений, но в нём допускаются и приходящие полупансионерки [22].

5. Средства сего учебного заведения следующие:
   а) проценты с капитала, пожертвованного Тагиевым;
   б) плата за своекоштных [23] воспитанниц;
   в) субсидия от города.
6. Женское мусульманское училище развивает и проявляет свою деятельность в зависимости от своих средств и ни в коем случае не испрашивает субсидий из средств учреждений Императрицы Марии. На сем основании денежная часть учебного заведения не подлежит контролю Ведомства.
7. В случае недостаточности денежных средств город покрывает дефицит и отвечает за денежные средства сего учебного заведения.

Попечительный совет

8. Управление делами женского мусульманского учебного заведения вверяется Попечительному совету, который состоит из председателя, вице-председателя, губернатора, четырёх членов, секретаря, казначея.
9. Председатель - городской голова утверждается в сём звании Государыней Императрицей.
10. Вице-председатель и члены избираются согласно указу всем учреждениям городской думой и утверждаются Главноуправляющим.
11. Губернатор - непременный член Попечительного совета.

Права женского мусульманского училища

12. Воспитанницы женского мусульманского училища, окончившие курс сего заведения, имеют право без особых экзаменов получать от Министерства народного просвещения свидетельство на звание первоначальных учительниц и учительниц сельских и городских училищ.

Комплектование, приём, содержание и образование воспитанниц (согласно желанию учредителя и его указаниям)

О способах содержания заведения и об отчётности (размер платы за содержание и воспитание пансионерок и полупансионерок определяется Попечительным советом)

Точные сведения об открывшихся своекоштных вакансиях заблаговременно публикуются в местных газетах и, по замещению оных, имена и фамилии вновь определённых воспитанниц объявляются в тех же газетах.

Число бесплатных воспитанниц определяется Попечительным советом сообразно средствам заведения.

Сверх установленной ежегодной платы, с пансионерки при поступлении в училище взимается единовременно на первоначальное обзаведение 40 руб., с полупансионерки - 25 руб.

Внесённая плата ни в коем случае не возвращается. Пансионерки пользуются полным от училища содержанием, полупансионерки - завтраком и обедом.

Полупансионерки обязаны носить установленную в училище форму.

К 1 февраля Попечительный совет представляет всеподданнейший годовой отчёт Императрице Марии Фёдоровне и Государыне Императрице Александре Фёдоровне через Главноуправляющего.

Годовой отчёт представляется также главноначальствующему [24] через губернатора.

Почётный попечитель

Почётным попечителем состоит пожизненно учредитель училища Г. З. А. Тагиев. Почётный попечитель заседает в Попечительном совете и руководит делами училища им основанного.

Права служащих, их назначение и увольнение

Лица, служащие при этом учебном заведении, пользуются правом службы по чинопроизводству: им присваивается мундир Ведомства Императрицы Марии по установленной форме.

Примечание. Лица, служба которых числится уже по какому-либо другому ведомству, могут быть определены по вольному найму.

Выбор и увольнение инспектора женского мусульманского училища решаются по указанию и соглашению почётного попечителя в Попечительном совете и утверждаются Главноуправляющим, когда на то последует Высочайшее Государыни Императрицы соизволение.

Начальница утверждается Её Императорским Величеством. Выбирается и увольняется с разрешения Государыни Императрицы почётным

попечителем по соглашению с Попечительным советом.

Определение на службу производится по предварительному испытанию, продолжающемуся 4 месяца. В случае определения, время, проведённое на испытании, зачисляется в действительную службу.

Должность инспектора полагается в 7 классе, заведующего учебной частью в 8 классе.

Преподаватели наук и языков, предоставившие свидетельства о выдержании испытания, установленного Высочайше утверждёнными, в 1868 г. правилами о специальных испытаниях на должности учителей, пользуются правами 8 класса по чинопроизводству и мундиру, а лица, не представившие такого свидетельства, но имеющие право по уставу женских учебных заведений на занятие учительских должностей, пользуются согласно тому уставу правами по должности 9 класса.

Преподавателями наук и языков могут быть определяемы как лица, имеющие свидетельство на право быть учителями гимназий, так и лица, имеющие свидетельство на звание домашней учительницы или домашнего учителя.

Преподаватели наук и языков утверждаются в чинах, соответствующих классу их должности, по прослужении в оной четырёх лет со старшинством со дня вступления в таковую, а затем соответственно прав по чинопроизводству, установленных для таких же преподавателей ведомства народного просвещения и могут быть производимы тремя чинами выше класса, присвоенного должности.

Учителя рисования и музыки состоят в 10 классе, а пения, танцев и чистописания в 12 классе. В чин, сему классу соответствующий и двумя чинами выше, они производятся по действительной выслуге сроков, установленных для домашних учителей.

Увольнение в отпуск служащих при учебном этом заведении, как в пределах Империи, так и за границу производится согласно общим правилам, установленным для увольнения в отпуск лиц, состоящих на службе гражданской.

Служащие при учебном заведении лица женского пола, особо поименованные в Уставе о Мариинском знаке отличия и беспорочной службы, могут быть награждены этим знаком на общем положении, но денежной награды в размере годового оклада жалования по знаку I степени 25 лет из сумм Ведомства Учреждений Императрицы Марии не получают.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 33-37.

№ 6
Письмо Г. З. А. Тагиева Мамедаге Шахтахтинскому [25]
4 мая 1896 г.

Любезный Мамедага!

Вам лично известно, какими соображениями я руководствовался и какие виды побуждали меня стремиться к учреждению в Баку русско-мусульманской женской школы - всё это, хотя в сжатом виде, но достаточно ясно высказано в моём письме, последовавшем от 24 минувшего апреля на имя Его Превосходительства Кирилла Петровича. Повторять эти соображения и виды, полагаю, нет надобности, но могу дополнить только тем, что я, как здешний уроженец, отлично знаю семейную мусульманскую жизнь и все её недостатки, ибо для того, чтобы вывести постепенно мусульманскую женщину из той замкнутой фанатической жизни, в какую она теперь поставлена, представляется единственный путь - только школа и школа. Но школу эту надо так умело создать и обставить, чтобы мусульмане без всяких задних мыслей отнеслись к ней сочувственно и с полной доверчивостью отдавали и посылали туда своих дочерей. Вот поэтому-то я высказался, что как ученицы, так и начальница школы, а равно и преподавательницы, должны быть мусульманки, иначе туда невозможно заманить учениц, а там, со временем, когда школа эта приобретёт доверие мусульман, которые будут свободно отдавать туда своих дочерей, само собой разумеется, можно будет исподволь вводить незаметным путём подходящие элементы русской культурной жизни, но об этом теперь не должно быть речи, так как время само покажет, что нужно предпринять. Вот на этих именно началах я останавливаюсь и желаю, чтобы пояснённая школа была разрешена к учреждению по этому плану, какой мною проектирован в сказанном письме, ибо другим путём невозможно достигнуть той цели, чтобы мусульмане отдавали своих дочерей с полной доверчивостью. Всякий доступ в эту школу мужчин будет строго запрещён, кроме дворника, который будет семейным, стало быть, если кто-либо из служащих при школе женщин была бы замужем, то во всяком случае муж такой женщины не будет иметь доступа туда. О таковых моих соображениях прошу доложить Их Превосходительствам Кириллу Петровичу и Михаилу Ромулевичу и уверить их в моих благих намерениях. При этом посылаю копию с моего заявления в Бакинскую городскую управу, при котором представил я процентными бумагами 150 тысяч рублей, а равно с постановления управы о принятии этой суммы. Соблаговолите

принять на себя труд лично передать эти бумаги по принадлежности. Я сам лично при всём желании не могу поехать в Тифлис потому, что страдаю болезнью, которая ещё усилилась вследствие неосторожности моей в селении Маштага, где принимаю участие в учреждении там сельских школ. Ассигновывая на пояснённую женскую школу 150 тысяч рублей, из них я проектировал 25 тысяч рублей на постройку школы со службами; теперь оказывается, что я плохо рассчитал: устраивать школу в миниатюрном виде я не намерен, школа должна быть в таком виде, чтобы вполне удовлетворять своему назначению, а это теперь по составленным архитектором чертежам и смете, оказывается, будет стоить до 60000 рублей, следовательно, я должен ещё приплатить 35000 рублей - сумма весьма приличная; но Бог милостив, лишь бы достигнуть цели, чтобы всё это послужило на пользу общественную и правительственную.

Кстати, здесь считаю не лишним упомянуть, что относя означенный капитал на содержание пояснённой женской школы, я никакими видами не задавался, кроме тех, которые мною уже высказаны, поэтому, если учебное ведомство, признавая мой поступок заслуживающим поощрения, как о том Вы намекали мне в своём письме, т.е. награждением Святого Владимира [26], то я, сочтя своим нравственным долгом высоко оценить эту награду, обещаюсь пожертвовать на постройку Бакинского реального училища до 10000 рублей, так как постройка этого училища действительно вызывает безотлагательное сочувствие.

При этом считаю уместным добавить, что когда именно Бакинская городская дума заслушает моё прошение на учреждение женской школы неизвестно, поэтому, я теперь не имею возможности выслать просимую копию с постановления думы, но как только состоится такое постановление, то я не замедлю выслать копию также постановления. Во всяком случае, полагаю, что отсутствие этого постановления не может останавливать дела по учебному ведомству. Независимо от всего изложенного выше, прошу Вас также доложить, что как только будут окончены проект и чертежи на постройку сказанной женской школы, я не замедлю представить их на благоусмотрение Его Превосходительства Кирилла Петровича, чтобы убедить, что эта школа будет образцовая. Примите уверения в моём глубочайшем почтении от уважающего Вас Г. З. А. Тагиева.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, лл. 1-4.

---

* В копии газеты, хранящейся в архиве, текст статьи обрывается.

[*] Далее следуют пункты, перечисляющие основные предложения Г. З. А. Тагиева, изложенные им в письмах к К. П. Яновскому и в управу (см.: документы № 2 и № 4).

№ 7
Статья, опубликованная в газете «Каспий» [27]
5 июня 1896 г.

Как уже известно читателям «Каспия», глава торгового дома «Г. 3. А. Тагиев с сыновьями» [28] Гаджи Зейнал Абдин Тагиев, плодотворная деятельность которого на почве просветительных нужд среди своих единоверцев хорошо известна всякому, задумал открыть исключительно на свои средства в Баку женскую русско-мусульманскую школу. Признавая громадную заслугу за почтеннейшим ревнителем образования в этом крупном почине, т.к. открытие школы для мусульманских девушек является первым во всём крае или даже в империи, мы позволим себе ознакомить читателей с характером организации будущего учебного заведения и мотивами, послужившими к открытию его. Как это изложено в письме г. Тагиева на имя г. попечителя Кавказского учебного округа...*

На это письмо г. попечитель учебного округа немедленно же уведомил господина Тагиева, что он вполне разделяет взгляды, изложенные в письме и признаёт полезным для женского образования татарок план, предложенный к открытию школы и что он не замедлит войти с просимым ходатайством г. Тагиева тотчас по получению уведомления о взносе им денег, обеспечивающих содержание школы. Таким образом, столь важный вопрос, как учреждение в Баку первого мусульманского училища, в главных чертах предрешён быстро и без обычных формальных перипетий канцелярского режима, благодаря, с одной стороны, щедротам жертвователя, а с другой - сочувственному отношению к планам инициатора дела почтеннейшего попечителя К. П. Яновского, широкая просвещённая отзывчивость которого всем и каждому известна далеко за пределами Кавказа.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 106, лл. 68-70.

№ 8
Письмо К. П. Яновского А. С. Тхоржевскому
14 января 1897 г.

Препровождая при сём копию с письма г. Тагиева ко мне от 24 апреля,

---

* См.: документ № 15.
** См.: там же.
*** Свод Законов Российской империи.

а также заявление его о пожертвовании им капитала, на проценты с которого должно содержаться женское русско-татарское одноклассное начальное училище с профессиональным дополнительным при нём классом, - разрешаю открыть таковое в гор. Баку с применением к нему Положения 1867 г. и вместе с тем прошу Ваше Высокородие выработать, по соглашению с г. Тагиевым, устав сего училища в окончательной редакции для представления такового на утверждение г. министра народного просвещения.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 28.

№ 9
Письмо К. П. Яновского Г. З. А. Тагиеву
8 апреля 1897 г.

Милостивый государь Гаджи Зейнал Абдин!

Вследствие ходатайства моего, г. министр народного просвещения уведомил меня, что со стороны Министерства народного просвещения не встречаются препятствия к разрешению устроить в городе Баку русско-татарскую женскую школу, на предположенных Вами условиях, а именно...*

Что же касается ходатайства о присвоении означенной школе наименования Государыни Императрицы Александры Фёдоровны, то таковое ходатайство может быть представлено на Высочайшее благовоззрение лишь по получении уведомления о зачислении жертвуемого капитала, в бумагах правительственных или правительством гарантированных, в специальные средства Министерства народного просвещения.

Сообщая о сём, покорно прошу о последующем меня уведомить.

С истинным уважением и преданностью имею честь быть Ваш покорный слуга К. Яновский.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 38-39.

№ 10
Письмо А. С. Тхоржевского в Канцелярию попечителя Кавказского учебного округа 27 сентября 1897 г.

Имею честь донести, что за отсутствием г. Тагиева, я обратился к управляющему его делами К. А. Ирецкому [29], который сообщил мне, что г. Тагиев 18 июля сего года представил Его Превосходительству г. попечителю проект устава женской мусульманской школы*, с приложением квитанции во взносе в Бакинское отделение Государственного банка 25000 руб. на предмет обеспечения школы и испрошения ей наименования «Александринской», и когда проект устава будет утверждён, то г. Тагиев немедленно приступит к постройке школьного здания.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 56.

№ 11
Письмо Министра народного просвещения Российской империи И. Д. Делянова [30] К. П. Яновскому 9 ноября 1897 г.

Рассмотрев препровождённый Вашим Превосходительством в Министерство народного просвещения проект устава женского русско-татарского училища имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны, учреждаемого в гор. Баку, на средства купца Тагиева**, я нахожу необходимым сделать в нём нижеследующие изменения:

В виду того, что названное училище будет подлежать действию Положения о начальных училищах Кавказского учебного округа от 25 июня 1867 г. [31] и что устав будет утверждён по испрошению Высочайшего разрешения на присвоение училищу имени Государыни Императрицы, первые два параграфа этого устава должны быть изложены так:

1. Бакинское женское имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманское училище, подчиняясь действию положения от 25 июня 1867 г. о начальных училищах Кавказского учебного округа (Св. Зак.***, т. XI, ч. I, изд. 1893 г., ст. 3550-3567), руководствуется сверх сего нижеследующими правилами:

2. Училище учреждается в гор. Баку на пожертвованный в память священного коронования Их Императорских Величеств Государя

Императора Николая Александровича и Государыни Императрицы Александры Фёдоровны Бакинским первой гильдии купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым капитал, с целью дать элементарное образование девицам-мусульманкам.

В примечании к § 3 проекта устава говорится о возможности «преобразования» училища в четырёхклассную прогимназию [32], что совершенно неуместно в настоящем уставе, т. к. учреждаемое ныне училище есть училище элементарное, а прогимназия относится к разряду средних учебных заведений. Если г. Тагиев пожелал бы со временем, когда в том явится потребность, учредить для девиц-мусульманок прогимназию, он должен будет войти с особым о том ходатайством. Что же касается расширения учебного курса учреждаемого училища, то это могло бы быть, в случае надобности, достигнуто обращением училища, с надлежащего на то разрешения, из одноклассного в двухклассное на основании ст. 3553 и 3558 т. XI, ч. I Свода Законов изд. 1893 г., о чём Вашему Превосходительству надлежит объяснить г. Тагиеву. По приведённым соображениям означенное примечание должно быть исключено.

В § 7 говорится о средствах училища, причём в пункте «в» упомянуты «субсидии от гор. Баку» и «выручка от концертов, спектаклей, гуляний и проч.». Если Бакинская городская дума уже постановила выдавать ежегодное пособие на содержание учреждаемого училища, то об этом следует сказать более определённо, указав ссылку на приговор думы, копию с которого надлежит представить в Министерство народного просвещения для сведения. Если же такого постановления думы нет, а имеются здесь ввиду временные пособия, которые могут быть думой назначаемы училищу из городских сумм, то о них, как и о случайных поступлениях, нет надобности упоминать особо при перечислении средств содержания училища, т. к. они должны быть относимы к числу единовременных пожертвований. Что же касается доходов от концертов, спектаклей и пр., то они подлежат исключению из устава, ввиду того что учебным заведениям не представлено право самим устраивать публичные платные увеселения в свою пользу, а потому и рассчитывать на них как на одно из средств содержания заведения неудобно.

В примечании к § 8 сказано, что по сдаче г. Тагиевым училищу выстроенного для него дома, этот последний должен будет затем

---

* См.: документ № 11.

** См.: штат училища, документ № 16.

содержаться в исправности на средства училища. Примечание это, по моему мнению, совершенно излишне, т. к. в штате училища назначена уже на этот предмет определённая сумма. § 9 (состав Попечительного совета) вызывает следующие замечания: 1) Конец п. 1 следовало бы изменить так: «в случае ли малолетства или несовершеннолетия, представителем его состоит его опекун или попечитель». 2) По п. 7: «В состав Попечительного совета входят трое выборных Бакинской городской думой по её назначению из почётных мусульман гор. Баку». Такое широкое участие городской думы в управлении училищем имело бы некоторое основание лишь в том случае, если ею назначена значительная ежегодная субсидия от города на содержание учреждаемого на средства г. Тагиева училища, иначе достаточно и присутствие одного члена от города в Попечительном совете, тем более что в числе его члена состоит, по п. 2 этого параграфа, и городской голова. 3) По п. 9, в состав Попечительного совета вводится в качестве непременного члена Директор народных училищ, но это совершенно неудобно ввиду того, что училище, по § 3, состоит в ближайшем заведывании Дирекции. Следует сказать: «непременный член - лицо учебного ведомства, по назначению попечителя учебного округа». 4) Из примечания к этому параграфу надлежит исключить слова «по указанию председателя - почётного попечителя», так как они противоречат стоящему перед ними слову «избирается», и вообще, примечание это, для большей ясности, изложить в такой редакции: «Товарищ председателя Попечительного совета избирается этим советом из своей среды и в случае отсутствия председателя исполняет его обязанности». В § 10 (пункт «а») после слова «представлять» должно быть прибавлено «через Директора народных училищ». § 18 следует изложить так: «Вся переписка по делам училища ведётся за подписью Председателя совета».

Вследствие сего, возвращая при сём помянутый выше проект устава, я имею честь покорнейше просить Ваше Превосходительство, по сношении с господином Тагиевым, сделать в том проекте указанные дополнения и изменения и затем представить оный вновь в Министерство народного просвещения для утверждения.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 41-43.

---

* См.: документ № 12.

№ 12
Письмо К. П. Яновского А. С. Тхоржевскому
Без даты

Покорно прошу Ваше Высокородие ознакомить г. Тагиева с настоящим отзывом г. министра народного просвещения*.

Со своей стороны, я полагал бы, что изменение параграфов проекта устава училища и согласование их сообразно указаниям г. министра содействовало бы лишь упрочению и дальнейшему развитию училища.

О последующем прошу меня уведомить с возвращением сего предложения г. министра, письмом Тагиева от 15 июля проекта устава от имени Тагиева.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 44.

№ 13
Письмо А. С. Тхоржевского К. П. Яновскому [33]
Без даты

С большим трудом удалось, при содействии К. А. Ирецкого, уломать г. Тагиева изменить проект устава женской мусульманской школы. Изменения сделаны во всём согласно указаниям Министерства, за исключением пункта 8 в параграфе 9. Этот пункт в уставе звучал так: «8) одно лицо из местных горожан», затем был переправлен на «двух лиц из местных почётных горожан». Однако в утверждённом Министерством народного просвещения уставе данный пункт был дан в следующей редакции: «8) два лица из местных горожан мусульман мужского и женского пола, по выбору почётного попечителя») и примечания 2-го к штату училища. Примечание это редактировано не совсем неграмотно.**

Мои протесты не привели ни к чему, так как Тагиев, поддерживаемый своими многочисленными советчиками, упёрся на своём, и я вынужден был согласиться на сделанные им добавления, тем более что эти добавления на самом деле, не представляют особенной важности.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 58.

№ 14
Письмо А. С. Тхоржевского К. П. Яновскому
12 января 1898 г.

Во исполнение предписания за № 12233*, имею честь почтительнейше представить Вашему Превосходительству изменённый согласно указаниям Министерства народного просвещения проект устава Бакинского женского мусульманского училища, с применением предложения г. министра народного просвещения за № 29595 и письмом г. Тагиева от 15 июля сего года.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 49.

№ 15
Устав Бакинского женского русско-мусульманского училища [34]

1. Бакинское женское имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманское училище, подчиняясь действию Положения от 25 июня 1867 г. о начальных училищах Кавказского учебного округа (Св. Зак.: т.XI, ч. I. Изд. 1893 года, ст. 3550-3567), руководствуется сверх сего нижеследующими правилами:
2. Училище учреждается в гор. Баку на пожертвованный в память священного коронования Их Императорских Величеств Государя Императора Николая Александровича и Императрицы Александры Фёдоровны Бакинским I гильдии купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым капитал с целью дать элементарное образование девицам-мусульманкам.
3. Училище состоит в ведении попечителя Кавказского учебного округа и в ближайшем заведывании местной Дирекции народных училищ.
4. Означенное училище есть закрытое учебно-воспитательное заведение, с допущением приходящих учениц.
5. В училище принимаются исключительно девочки-мусульманки не моложе 7 лет.
6. Училище по программам соответствует одноклассным начальным училищам Кавказского учебного округа (по Положению 1867 г.) с дополнительным профессиональным при нём классом для изучения рукоделия и домоводства, применительно к потребностям мусульманской семьи. Курс учения продолжается в этом училище четыре года, причём последний год назначается для дополнительного класса.
7. Средства училища образуют: а) проценты с капитала в сто двадцать пять тысяч рублей, пожертвованных учредителем училища - Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым; б) плата за своекоштных воспитанниц и приходящих учениц.
8. Училище имеет собственный дом со всеми учебно-воспитательными и хозяйственными принадлежностями, устроенный на средства

учредителя на безвозмездно отведённой городом земле.

9. При училище состоит Попечительный совет, который образует: 1) почётный попечитель, он же и председатель Попечительного совета - учредитель училища, Бакинский I гильдии купец Гаджи Зейнал Абдин Тагиев, а после смерти его звание почётного попечителя принадлежит старшему из прямых его наследников; в случае же его малолетства или несовершеннолетия, представителем его состоит его опекун или попечитель. 2) Бакинский городской голова, 3) губернский казий, 4) супруга почётного попечителя - учредителя училища, 5) начальница Бакинской женской гимназии, 6) директор Бакинской мужской гимназии, 7) одно лицо из почётных мусульман города Баку по выбору Бакинской городской думы, 8) два лица из местных горожан-мусульман мужского и женского пола, по выбору почётного попечителя, 9) непременный член - лицо учебного ведомства, по назначению попечителя учебного округа.

   Примечание: Товарищ председателя Попечительного совета избирается этим советом из своей среды и, в случае отсутствия председателя, исполняет его обязанности.

10. На обязанности Попечительного совета лежит: а) избирать и представлять через директора народных училищ к утверждению попечителем учебного округа начальницу, преподавательниц и надзирательниц; б) составлять ежегодную смету о доходах и расходах и наблюдать за правильным расходованием училищных сумм; в) иметь попечение о материальном благосостоянии училища; г) избирать из кандидатов, желающих поступить в пансионерки училища известное число, по своему усмотрению; д) определять плату за своекоштных пансионерок; е) определять плату за приходящих учениц и освобождать бедных от платы за право учения; ж) выдавать служащим пособия.

11. Вопросы, рассматриваемые в опечительном совете, решаются простым большинством голосов, при равенстве голосов голос председателя даёт перевес. Решение Попечительного совета, при несогласии непременного члена с мнением большинства, приводится в исполнение по утверждению попечителем учебного округа.

12. Начальница, равно преподавательницы русского и азербайджанского языков и Закона Божьего должны быть мусульманками.

13. Пожертвованный учредителем училища, Бакинским I гильдии

купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым капитал в сумме 125000 рублей в государственных процентных бумагах и внесённый в Бакинское отделение Государственного банка на имя Попечительного совета Бакинского женского имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманского училища, составляет неприкосновенный фонд училища, который не может быть расходуем ни при каких обстоятельствах; на проценты с этого капитала содержится училище, поэтому получение процентов и расходование их на нужды училища принадлежит Попечительному совету его.

14. Все поступающие в распоряжение Попечительного совета суммы (§7) должны быть вносимы в местное отделение Государственного банка для приращения процентов срочным вкладом или на текущий счёт, оставляя на руках в распоряжении Попечительного совета только необходимую сумму для удовлетворения текущих месячных расходов.
15. Штат личного состава училищного персонала прилагается.
16. По истечению каждого года и не позже 15 января Попечительный совет составляет учебный и денежный о приходе и расходе сумм отчёт, который представляет попечителю Кавказского учебного округа через директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области.
17. Бакинское женское русско-мусульманское имени Императрицы Александры Фёдоровны училище имеет свою печать с изображением герба Бакинской губернии.
18. Вся переписка по делам ведётся за подписью председателя Попечительного совета.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 31, лл. 63-65.

№ 16
Штат Бакинского женского имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманского училища

Наименование должности	**Число лиц**	**Заработная плата на одного (руб.)**	**Общая заработная плата (руб.)**
Начальница, она же учительница	1	700	700
Помощница начальницы, она же учительница-надзирательница	1	500	500
Учительница Закона Божьего и татарского языка и надзирательница	2	500	500
Учительница рукоделия и домоводства	1	300	300
На библиотеку и учебные пособия	-	150	150
Содержание 20 пансионерок	-	1710	1710
Кухарка	1	180	180
Горничные	2	120	140
Прачка	1	180	180
Дворник	1	240	240
Отопление, освещение и прочие хозяйственные расходы	-	300	300
Итого			5000

Примечание: 1) Если средства училища увеличатся, то Попечительному совету предоставляется право увеличить личный состав училищного персонала или увеличить размер содержания против выше показанного исчисления, о чём и должно быть доведено до сведения

попечителя Кавказского учебного округа. Равно Попечительному совету предоставляется право выдавать пособия из свободных остатков от смежных назначений как служащим при училище, так и неимущим ученицам на одежду и учебные предметы.

2) В число бесплатных 20 пансионерок принимаются исключительно дочери бедных мусульман всякого звания, но при этом без очереди и баллотировки на бесплатное поступление в число пояснённых выше 20 пансионерок. Исключительное право предоставляется беднейшим дочерям из потомства учредителя школы Тагиева в его прямом нисходящем роде, пока училище будет существовать.

ГИААР: ф.309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 55.

№ 17
Письмо К. П. Яновского А. С. Тхоржевскому
24 мая 1898 г.

С Высочайшего соизволения, последовавшего по всеподданнейшему докладу Управляющего Министерством народного просвещения в 24 день минувшего апреля, им, тайным советником Боголеповым [35], разрешено предположенному к устройству в гор. Баку, в ознаменование священного коронования Их Императорских Величеств, на пожертвованные почётным попечителем Бакинской Мариинской женской гимназии, купцом I гильдии Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым средства (до 185000 рублей), русско-татарскому женскому училищу присвоить наименование «Александринское».

При этом г. Управляющий Министерством народного просвещения предложением от 16 мая за № 12140 уведомил меня, что Её Величеству Государыне Императрице Александре Фёдоровне благоугодно, чтобы названному Тагиеву была объявлена искренняя Её Величества благодарность за его щедрый дар.

Об этом имею честь уведомить Ваше Высокородие для надлежащего по сему делу распоряжения, с препровождением утверждённого 16 мая устава означенного училища.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 50.

№ 18
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий» 2 июня 1898 г.

Попечитель Кавказского учебного округа К. П. Яновский уведомил директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области, что с Высочайшего соизволения разрешено предположенному к устройству в гор. Баку, в ознаменование священного коронования Их Императорских Величеств, на пожертвованные почётным попечителем Бакинской Мариинской женской гимназии, купцом первой гильдии Г. З. А. Тагиевым, средства (до 185000 руб.), русско-татарскому женскому училищу присвоить наименование «Александровское». При этом Её Величеству Государыне Императрице Александре Фёдоровне, по докладу г. Управляющего Министерством народного просвещения о сделанном г. Тагиевым пожертвовании, благоугодно было через тайного советника Боголепова, объявить Г. З. А. Тагиеву искреннюю Её Величества благодарность за его щедрый дар.

Такая монаршая милость, являясь наилучшей наградой для основателя первого у нас русско-татарского женского училища г. Тагиева, в то же время обрадует всех истинных поборников образования наших мусульманок. С принятием этого училища, устав которого уже утверждён, под высокое покровительство Государыни Императрицы Александры Фёдоровны, скорое осуществление и успех будущего рассадника образованных мусульманских девушек можно считать вполне обеспеченным.

№ 19
Предписание Канцелярии попечителя Кавказского учебного округа А. С. Тхоржевскому 19/20 октября 1898 г.

Экстренно

В дополнение к представлению от 10 сего октября за № 1376, Канцелярия имеет честь покорнейше просить Ваше Высокородие доставить ей сведения о всех пожертвованиях, сделанных Бакинским I гильдии купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым на нужды народного образования. Сведения эти можно было бы достать частным образом из конторы названного Тагиева и необходимы г. попечителю округа для возбуждения нового ходатайства о награждении его, Тагиева [36].

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 66.

№ 20
Письмо А. С. Тхоржевского К. П. Яновскому
27 октября 1898 г.

Честь имею представить Вашему Превосходительству проект здания Бакинского русско-мусульманского имени Её Величества Государыни Императрицы Александры Фёдоровны школы, учреждаемой в гор. Баку на пожертвованный в память священного коронования Их Императорских Величеств капитал Бакинским I гильдии купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым.

Постройка здания начата в июне сего года и в настоящее время окончены каменные работы по возведению подвального и первого этажей. Благодаря хорошей погоде постройка идёт успешно и к сентябрю месяцу будущего года будет окончена.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 68-69.

№ 21
Письмо Департамента по делам народных училищ Министерства народного просвещения К. П. Яновскому
16 октября 1899 г.

В дополнение к представлению Министерства народного просвещения за № 12140, Департамент народного просвещения имеет честь возвратить при сём к Вашему Превосходительству приложенную к представлению Вашему от 30 июля 1897 г. за № 6963 расписку Бакинского отделения Государственного банка от 18 июля за № 6291 на внесённые Бакинским I гильдии купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым вкладом на хранение 17 листов 4% ренты, всего на сумму 125000 рублей, принадлежащие Бакинскому русско-мусульманскому женскому имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны училищу.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 70.

№ 22
Письмо Г. З. А. Тагиева А. С. Тхоржевскому
5 января 1900 г.

Милостивый государь Александр Семёнович!

В ответ на предложение от 31 октября минувшего 1899 г. за № 1932, имею честь уведомить Ваше Высокородие, что, как сообщил мне бакинский городской голова, Бакинская городская дума на заседании 9 ноября прошлого года избрала в состав Попечительного совета учреждаемого мной в Баку русско-мусульманского женского училища гласного той думы Гасан бека Меликова [37]. Я же со своей стороны, согласно § 9 (пункт 8) устава сказанного училища, избрал в состав поименованного Попечительного совета горного инженера, надворного советника Фаррух бека Везирова [38] и присяжного поверенного округа Бакинского окружного суда Али Мардан бека Топчибашева [39].

С глубочайшим почтением и совершенной преданностью имею честь быть Г. 3. А. Тагиев [40].

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 76.

№ 23
Акт, подписанный членами заседания Попечительного совета русско-мусульманского женского училища
24 апреля 1900 г.

Мы, нижеподписавшиеся члены Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского женского имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны училища, получили от директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области Александра Семёновича Тхоржевского расписку Бакинского отделения Государственного Банка от 18 июля 1897 г. за № 6291, на внесённый Бакинским I гильдии купцом Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым, вкладом на хранение, капитал в сумме 125000 рублей, в 17 листах 4%-ой государственной ренты, составляющий, согласно § 13 устава, неприкосновенный фонд Бакинского русско-мусульманского женского имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны училища.

Подписи: Председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев, члены совета: С. Тагиева [41], М. Латкина [42], А. Победоносцев [43], Г. Меликов, фон дер Нонне [44], Ага Ализаде [45], Ф. Везиров, А. Топчибашев.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 32.

№ 24
Из Послужного списка почётного попечителя Бакинского низшего технического училища [46]**, потомственного почётного гражданина** [47]**, Бакинского I гильдии купца Г. З. А. Тагиева**
июль 1900 г.

…Государь Император по всеподданнейшему докладу министра внутренних дел о выражении Тагиевым верноподданнических чувств и поздравлений по случаю священного коронования Их Императорских Величеств, ознаменовав это событие желанием открыть в гор. Баку русско-мусульманскую школу со взносом на сей предмет ста пятидесяти тысяч (150000) руб., Всемилостивейше соизволил собственноручно начертать: «благодарить, причём с удовольствием», о чём изъяснено в отзыве г. бакинского губернатора 12 августа 1896 г.

ГИААР: ф. 314, оп. 2, ед. хр. 115, л. 6.

№ 25
Из книги Наримана Нариманова [48], **посвященной Г. З. А. Тагиеву**
1900 г.

...Вторым бесценным подарком для нации является вновь открытая женская школа, где будут воспитываться девочки-мусульманки. Скажем несколько слов об этой школе. Философы сравнивают маленького ребенка с мягким прутом, то есть, прут можно сгибать в разные стороны; точно также, какое воспитание изначально будет дано малютке, таким же он вырастет, потому что память у малютки очень сильная: он запоминает увиденное и услышанное. Каждый может наблюдать это на собственном примере. Те стихи, которые человек учит в детстве, остаются у него в памяти до старости. Но стихи, выученные в возрасте 20-30 лет и позже, он забудет, если не будет повторять их каждый день. Таким образом, начальным воспитанием ребенка следует заниматься умело, потому что какой путь ему укажешь изначально, тем путем он и пойдет. До 8 лет воспитание ребенку дает мать. Теперь давайте честно взглянем на воспитание, данное нашими матерями: у культурных народов первыми словами детей, начавших говорить, являются молитвы, у наших – ругательства! Их дети играют с книгами в картинках, наши – в грязи, в пыли, в земле! Их дети моют руки

перед едой, произносят молитву и совместно обедают, наши – с грязными руками, с ломтем хлеба и сыром жуют, ходя по улицам. Их отцы и матери ведут красивые разговоры при детях. Наши при детях бранятся, предают друг друга проклятиям, а иногда с палкой в руках бьют друг друга! Когда у них в дом приходят гости и сплетничают с женой, детей держат в другой комнате, наши же, когда ведут сплетни, сажают детей себе на колени! Какое воспитание получат эти несчастные малютки от наших матерей? Что ждать после такого воспитания от этих детей? Конечно, если наши матери будут воспитанными, то и дети станут воспитанными. Отец и мать должны видеть несчастье своего ребенка не в недостаточности его ума, а в своем воспитании... В своем воспитании должно видеть первую главную причину страшного горя ребенка. Конечно, ни один отец и мать не пожелают несчастья своему ребенку, но когда вникаешь в суть дела, становится очевидным, что главной причиной несчастья ребенка являемя мы сами...

Кроме того в последнее время наши парни, следуя за культурой, прогрессируют в познании: меняются их взгляды на быт... А разве этим культурным, образованным парням не нужны культурные, образованные жены? С каждым днем растет число воспитанной молодежи, но они не задумываются о женитьбе, потому что у нас нет воспитанных девушек, а делать невоспитанных спутницами всей жизни очень трудно. Они задумываются о будущем своих детей... Этот вопрос должен запасть в сердца отцов и матерей в Баку. Взгляни, сколько вышедших замуж наших девушек стали несчастными... Бесчестные парни женятся на несчастных чистых девушках, а затем бросают их и встают на плохой путь. Разве счастье жены заключается в еде и драгоценностях? Правда, хотя большинство этих парней и не получили должного воспитания и богатство помутило рассудок многих из них, но, возможно, если бы наши девушки были воспитаны и образованны, то их мужья и не совершали бы немыслимые поступки. Ведь умная жена всегда свернет плохого мужчину с неверного пути. В настоящее время наша женатая молодежь на неверном пути, несчастные девушки льют горькие слезы, а отцы призывают их терпеть… До каких пор наши девушки будут терпеть? До каких пор они будут терпеть угнетение наших бездумных, бессовестных парней? Мы не сомневаемся, что уважаемый Гаджи солидарен с нами в этом вопросе. Хотя некоторые невежественные, ничего не сведущие в этом мире люди и считаются врагами этой школы, мы их считаем роющими нации могилу. Для них тоже открыты страницы истории... Правда, если бы в этой школе было что-то противоречащее

религии или вере и если она приобретет какой-либо иной характер, первыми ее противниками станем мы. Однако в этой школе наши девушки будут учиться четыре года: три года на азербайджанском и год на русском. 20 бедных девочек будут учиться за счет Гаджи и на них будет израсходовано 8 тысяч рублей в год. На здание уважаемый Гаджи потратил до 300 тысяч рублей!..

Nəriman Nərimanov. Hacı Zeynalabdın Tağıyevin 50 illiyi. Məişətə və cəmaətə xidmətləri. Bakı, 1994, s. 27-31.

№ 26
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий»
22 апреля 1901 г.

Сегодня вечером, в квартире председателя Попечительного совета русско-мусульманского женского Александринского училища Г. 3. А. Тагиева назначено заседание Попечительного совета этого училища для обсуждения вопроса о выборе учебного персонала, о форме учениц, размере платы за правоучение и др.

№ 27
Протокол заседания Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища
22 апреля 1901 г.

Ввиду окончания постройки здания со всеми службами, сооружаемого потомственным почётным гражданином Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым на свои средства, для учреждаемого им Бакинского русско-мусульманского имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны женского училища с пансионом при нём, г. председатель Попечительного совета этого училища предложил сему совету на обсуждение и решение следующие вопросы:

1. О возможности открытия вышепояснённого училища с наступлением предстоящего учебного сезона 1901-1902 гг.
2. Об установлении нормы учениц, подлежащих к приёму в училище платных и бесплатных, с определением в первом случае размера платы, времени взноса её и об установлении возраста для приёма в училище.

3. Об обеспечении училища с пансионом необходимой обстановкой, классными предметами и пособиями, а равно хозяйственными принадлежностями вообще.
4. Об установлении формы одежды для воспитанниц училища, а равно о заготовлении этой одежды, обуви и белья, как носильного, так и постельного.
5. Об избрании лиц учебного персонала, в связи с установлением числа их, независимо от нормы, предусмотренной штатом, приложенным к училищному уставу, не исключая прислуги, служителей и проч. потребности.

При этом для соображения Попечительного совета была доложена справка о бюджете этого училища, из которой видно, что независимо от неприкосновенного капитала, пожертвованного учредителем училища г. Тагиевым в 125000 рублей, заключающегося в свидетельствах государственной четырёхпроцентной ренты, в данное время имеется свободный кредит, образовавшийся: а) из процентов на вышепоясненный капитал за время по январь текущего года 21910 р. 31 к. и б) наёмной платы, поступившей по сей апрель месяц за отдачу в наём подвальных помещений в училищном здании под склад разных предметов, безопасных в пожарном отношении и не нарушающих санитарных гигиенических условий - 5911 р. 25 к. Итого 27821 р. 56 к. Означенные подвальные помещения, по объяснению г. председателя Попечительного совета, устроены именно с целью увеличения доходов в пользу училища; они совершенно изолированы так, что наниматели никакого доступа не могут иметь не только в училищные помещения, но и во двор училища.

Обсудив вышеизложенные вопросы, Попечительный совет Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища пришёл к следующему заключению:

По первому вопросу - о возможности открытия училища с наступлением предстоящего учебного сезона. Открыть действие этого училища с сентября сего года, о чём опубликовать в местных газетах, с пояснением: с какого возраста принимаются в училище исключительно мусульманки, какие требуются от поступающих документы и, наконец, размеры платы за своекоштных воспитанниц.

По второму вопросу - относительно установления норм учениц, подлежащих принятию в училище, с определением платы и проч.

---

* См.: документ № 28.

Попечительный совет, независимо от предусмотренных штатом училища 20 бесплатных (учениц) воспитанниц, подлежащих принятию в пансион на счёт сумм, пожертвованных учредителем этого учебного заведения г. Тагиевым, находит возможным принять в пансион ещё 30 воспитанниц, установив для своекоштных, пока на первое время, плату в размере ста рублей (100 р.) в год, каковая плата должна поступить по полугодно вперёд - в январе и июле месяцах каждого года. Хотя по приблизительному расчёту, содержание и воспитание означенного числа своекоштных воспитанниц обойдётся несравненно дороже, но Попечительный совет в видах привлечения на первое время желающих поместить своих дочерей или воспитанниц в казённое училище, признал возможным ограничиться пока вышепоясненною платою, отнеся недостающую сумму на покрытие этого расхода на средства училища, каковые средства, по предварительному подсчёту, вполне могут обеспечить сей расход в течение первых трёх-четырёх лет. Что же касается до предельного возраста поступающих в училище воспитанниц, то Попечительный совет полагает принимать не моложе 7 лет, согласно §5 училищного устава, но с тем, чтобы на поступающих воспитанниц были представлены метрические свидетельства, или, в крайнем случае, удостоверения приходских мулл о времени рождения, а также свидетельства о привитии оспы. Желательно было бы, чтобы просящие о принятии в училище за счёт средств этого училища, в числе 20 бесплатных воспитанниц, представили бы, по возможности, удостоверения о бедности от местных полицейских или общественных властей. Затем вопрос о вольноприходящих оставить до времени открытым.

По третьему вопросу - относительно обеспечения пояснённого училища с пансионом всей необходимой обстановкой (мебелью, классными и учебными принадлежностями, кроватями, матрацами, подушками, кухонной и столовой посудой и прочими хозяйственными принадлежностями). Попечительный совет просил г. председателя сего совета, как учредителя сказанного училища, принять на себя заготовления всей вышесказанной обстановки с хозяйственными принадлежностями, относя все потребное на счет вышепояснённого свободного кредита в 27821 р. 56 к. На что г. Тагиев, изъявляя своё согласие, просил назначить ему кого-либо в помощь из членов сего совета, поэтому выбор пал на г. Гасан бека Меликова, как бывшего педагога, в совершенстве знакомого с потребностями учебного заведения. Г. Меликов изъявил готовность принять участие в этом деле.

По четвёртому вопросу - касательно установления формы одежды воспитанницам означенного училища, а равно о заготовлении этой одежды,

обуви и белья вообще. Попечительный совет, принимая во внимание, что сказанное учебное заведение учреждается исключительно для девочек-мусульманок, находит более целесообразным, в видах опыта, присвоить этим воспитанницам национальный дагестанский женский костюм, как более приличный и отвечающий европейскому костюму, но с тем, чтобы зимнее платье было коричневого цвета и чтобы вообще бельё, как носильное, так и постельное, не превышало четырёх перемен на каждую воспитанницу, а кухонное и столовое белье - не менее трёх перемен. При этом, Попечительный совет просил членов своих гг. Софью Владимировну Тагиеву [49] и Магдалину Михайловну Латкину принять на себя труд по обеспечению воспитанниц означенного учебного заведения необходимой, по ближайшему их соображению, одеждой, обувью и вообще бельём, на что они изъявили своё любезное согласие. Потребную же на сей предмет сумму отнести на имеющийся свободный кредит 27821 р. 56 к., отпуск каковой суммы в размере действительной потребности предоставить в распоряжение г. председателя сего совета.

По пятому вопросу - относительно избрания лиц учебного персонала, в связи с установлением числа сих лиц, независимо от нормы, предусмотренной штатом, приложенным к училищному уставу, а равно об установлении числа служителей и служанок, с определением размера содержания всем вообще лицам учебного персонала, служителям и служанкам. Попечительный совет, принимая во внимание определённое ныне число воспитанниц, признаёт нужным увеличить личный состав учебного персонала одной преподавательницей татарского языка и Закона Божьего, а также увеличить число служителей и служанок (последних не только по соображению с численностью воспитанниц, но и ввиду значительной обширности вообще училищных помещений, со службами и всеми устройствами, отвечающими своеобразному положению закрытых учебных заведений). Расписание о числе лиц учебного персонала, служителей и служанок, с указанием размера содержания и вообще суммы, потребной на содержание училища с пансионом и первоначальным обзаведением, с полною обстановкою при сем прилагается.

Хотя при таком исчислении, как показано в вышепояснённом расписании*, расходы значительно увеличены против штата, приложенного к училищному уставу, но расходы эти могут быть покрываемы в течение первых трёх-четырёх лет имеющимся свободным кредитом, как о том пояснено в исчислении, приведённом в сказанном выше расписании. Ввиду же того, что предположено открыть действие училища с сентября текущего

года, к каковому времени и должен быть сформирован весь личный состав учебного персонала, Попечительный совет постановил просить г. председателя совета пригласить лично или посредством публикации в местных газетах желающих занять означенные должности, определение коих к сим должностям должно последовать в порядке, указанном пунктом первым §10 училищного устава, причём следует иметь в виду, что желающие поступить на службу должны представить документы, дающие право занять должности преподавательниц в означенном училище, которое подчинено действию Положения от 25 июня 1867 года о начальных училищах Кавказского учебного округа (Св. Зак.: т. XI, часть 1. Изд. 1893 г., с. 3550-3567). Что же касается служителей и служанок, т.е. прислуги вообще, то наём их и увольнение пока, на первое время будет зависеть от г. председателя Попечительного совета. Так точно от его распоряжения зависит отдача в наём подвальных помещений в училищном здании под склад товаров или других предметов, безопасных в пожарном отношении и не нарушающих санитарных и гигиенических условий.

В заключении Попечительный совет постановил:

1) Представить г. председателю сего совета право прямо от себя обратиться к местному губернскому начальству с просьбой об освидетельствовании сооружённого училищного здания.
2) Копию настоящего протокола представить через г. директора народных училищ Бакинской губерний и Дагестанской области на благоусмотрение г. попечителя Кавказского учебного округа.

Подлинный подписали: Председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев, члены Попечительного совета: С. Тагиева, М. Латкина, Ф. Везиров, Г. Меликов, Ав. Победоносцев, А. Топчибашев, А. Тхоржевский.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 84-87.

№ 28

Расписание личного состава учебного персонала, служителей и служанок Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища с показанием суммы, необходимой на содержание их и на прочие потребности

№	Наименование должностей и предметы расходов	Число лиц	Сумма, потребная на содержание в год (руб.)	
	Учебный персонал		Одному	Всем
1.	Начальница, она же учительница	1	700	700
2.	Помощница начальницы, она же учительница	1	500	500
3.	Учительницы Закона Божьего и азербайджанского (татарского) языка, они же надзирательницы	2	500	1000
4.	Учительница рукоделия и домоводства	1	360	360
5.	На библиотеку и учебные пособия	-	500	500
6.	Продовольствие 50 воспитанниц и лиц учебного персонала (по 20 коп. в сутки)	-	73	4015
7.	Возмещение трудов женщины-врача за посещение училища и пользование больных	-	-	360
8.	На выдачу пособия в случае надобности служащим в училище и на медикаменты	-	-	300
		-	Всего - 7735	
	Служители и служанки			
1.	Экономка, она же костьелянша	1	360	360

2.	Кухарка (старшая) (младшая)	1 1	240 180	240 180
3.	Прислуга на кухне для мытья и чистки посуды	1	120	120
4	Горничные при классах и пансионе	5	120	600
5.	Фельдшерица при больнице	1	300	300
6.	Сиделки при больнице	2	120	240
7.	Дворники (старший) (младший)	1 1	240 180	240 180
8.	Продовольствие служащих и служанок	-	60	840
9.	Отопление и освещение помещения вообще и прочие хозяйственные потребности	-	-	1500
			Всего -12535	

Примечание. 1) Вообще прислуга нанимается в означенном числе по мере надобности. 2) На обязанности дворника лежит содержание в чистоте двора и тротуара, а также накачивание воды из колодца для надобностей училища.

Объяснение: на покрытие вышепояснённых расходов имеются следующие средства: а) процентов с неприкасаемого капитала (125000 руб.), за исключением государственного 5 %-го сбора - 4750 руб.; б) наёмная плата за подвальные помещения в училищном здании - 2500 руб. Итого - 7250 руб. Следовательно, на покрытие исчисленных расходов недостаёт 5285 руб., но дефицит этот покрывается, как ниже пояснено, из имеющихся в наличности свободного кредита в сумме 15821 руб. 65 коп.

В данное время, как уже сказано в протоколе, имеется наличный свободный кредит, образовавшийся: 1) из процентов на неприкосновенный капитал (125000 руб.) за время по сей 1901 г. - 21910 руб. 31 коп. и 2) из платы за отдаваемые в наём подвальные помещения в училищном здании под склад товаров, за время по апрель сего года 5911 руб. 25 коп., что составит свободного кредита 27821 руб. 56 коп., в т. ч. свидетельствами

государственной 4 %-й ренты на 21700 руб., остальная сумма 6121 руб. 56 коп. - наличная.

Из этого кредита (27821 руб. 56 коп.) предположено удовлетворить расходы по заготовке необходимой обстановки и разных вещей для училища с пансионом, равно одежды, обуви и белья, а также прочих хозяйственных принадлежностей на 12000 рублей. Следовательно, за исключением этой последней суммы, остаётся свободного наличного кредита 15821 руб. 56 коп. Вот этой именно суммой предположено покрывать вышепояснённый дефицит в сумме 5285 руб., само собой разумеется, в том случае, если не будет изыскан на то другой источник.

Затем, хотя ещё имеется свободный кредит, который ожидается к безусловному поступлению в текущем 1901 г. - именно проценты на неприкосновенный капитал, за исключением государственного 5 %-го сбора и за хранение процентных бумаг - 4700 руб. и наёмной платы за подвальные помещения в училищном здании, за время с апреля сего года по январь 1902 года - 1800 руб. Итого - 6500 руб. Но сумма эта остаётся на счету для удовлетворения вообще предстоящих расходов по содержанию училища с пансионом, со дня предстоящего открытия, т.е. с сентября сего года по январь 1902 года.

Подлинный подписали: Председатель Попечительного состава Г. 3. А. Тагиев и члены Попечительного совета С. Тагиева, М. Латкина, Ф. Везиров, Г. Меликов, Ав. Победоносцев, А. Топчибашев, А. Тхоржевский.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 88-90.

№ 29
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий» 25 апреля 1901 г.

Попечительный совет Бакинского женского русско-мусульманского Александринского училища в заседании, состоявшемся 22 апреля, обсуждая вопрос о подготовительных действиях к открытию названного училища, нашёл возможным открыть таковое в сентябре настоящего года, о чём и постановлено сделать надлежащую публикацию с указанием, что в училище, сверх 20 беднейших мусульманских девушек, которые принимаются в пансион на счёт сумм, пожертвованных учредителем училища Г. 3. А. Тагиевым, будут приняты ещё 30 девушек с платой сто рублей в год.

В этом же заседании исчислялась смета расходов на ежегодное

содержание училища с 50 ученицами на первое время, и по приблизительному расчёту, расход этот выразился в сумме 16 тысяч руб. Кроме того, на первоначальное обзаведение требуется сумма в 12 тыс. рублей. Попечительный совет постановил просить Г. 3. А. Тагиева принять на себя все подготовительные действия по обзаведению училища, а также доложить в следующем заседании о кандидатах, подавших прошения на должность начальницы, учительницы и законоучительницы. В конце заседания Попечительный совет имел суждение о форме учениц училища, причём, в виде опыта, пока принять костюм мусульманской женщины в Дагестане.

№ 30
Объявление, опубликованное в газете «Каспий»
4 мая 1901 г.

Попечительный совет Бакинского женского Александринского русско-мусульманского училища доводит до всеобщего сведения, что открытие училища состоится в сентябре 1901 г. и что на основании 7 параграфа Устава и постановления Попечительного совета, сверх двадцати бесплатных пансионерок в первый год могут быть приняты ещё тридцать своекоштных учениц-мусульманок не моложе 8 лет с платой по 100 р. в год.

Желающие определить своих дочерей в названное училище могут теперь же подавать об этом прошение с метрическим свидетельством и свидетельством о привитии оспы, адресуя прошение в гор. Баку, председателю Попечительного совета и учредителю Бакинского женского Александринского русско-мусульманского училища Г. 3. А. Тагиеву [50].

№ 31
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий»
24 июня 1901 г.

Попечительным советом Бакинского русско-мусульманского женского училища, учреждённого в гор. Баку на средства Г. 3. А. Тагиева, в заседании 22 апреля было поручено председателю совета Г. 3. А. Тагиеву озаботиться приисканием лиц из мусульманок на должности начальницы училища, учительниц русского и татарского языков и мусульманского Закона Божия.

Ныне советом означенного училища, по рекомендации Г. 3. А. Тагиева, представляются на указанные должности следующие лица: начальницы

русско-мусульманского женского училища - Ханифа ханум Меликова [51], окончившая курс учебного заведения Святой Нины в Тифлисе, помощницы начальницы и учительницы - Марьям ханум Сулькевич [52] (литовская татарка) и учительницы мусульманского Закона Божия и татарского языка - Асмат ханум Мамед Эмин Эфенди гызы (уроженка гор. Ахалцыха). Согласно уставу училища, утверждение названных лиц в должностях зависит от г. попечителя Кавказского учебного округа.

Кроме того, остаются незанятыми должности ещё одной учительницы Закона Божия и татарского языка и учительницы рукоделия и домоводства. На первую из этих должностей подано заявление от уроженки гор. Губы - Секина ханум Гаджи Мир Гейбат гызы Ахундовой [53].

№ 32
Письмо Г. З. А. Тагиева А. С. Тхоржевскому
17 августа 1901 г.

На основании §10 устава Бакинского женского русско-мусульманского Александринского училища, представляя при сём копию с постановления Попечительного совета вышепояснённого училища, состоявшегося 25 июня сего года, об избрании трёх лиц учебного персонала: госпож Ханифы Меликовой, Марии Сулькевич и Асма ханум Мамед Эмин Эфенди гызы, а равно свидетельство, выданное 8 июля 1900 года № 810 Ханифе Меликовой об окончании курса 6-ти классов в Тифлисском женском учебном заведении Св. Нины, аттестат за № 299, выданный Марии Сулькевич об окончании курса в Виленской женской гимназии и аттестат, выданный из Закавказского Суннитского Духовного Правления 11 декабря 1900 года за № 1490 Асме Солтан ханум Мамед Эмин Эфенди гызы о признании за ней по испытанию звания муллы (учительницы), имею честь покорнейше просить ходатайства Вашего Превосходительства об утверждении поименованных лиц, согласно постановлению Попечительного совета, в указанных должностях. Представленные документы, благоволите по миновании надобности, возвратить Попечительному совету вышепояснённого училища.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 91.

№ 33
Из статьи барона де Бая [54], опубликованной в журнале «Обозрение России” [55]

Глава «У татар. Из Дербента в Елизаветполь».

...Большое здание простирается по Николаевской улицей [56] в восточном модернизированном стиле. Это здание обошлось в пятьсот тысяч рублей [57], не считая стоимости земли, которая там продаётся по очень дорогой цене.

Идея, которой вдохновился щедрый жертвователь и борьба, которую он на себя взял, заслуживает о себе память.

Господин Тагиев, татарин, разбогатевший посредством нефти, является одним из редких среди богачей той местности, которую он одарил богатством, добытым им.

Среди других славных дел, которые он так широко распространил, он - магометанин - захотел основать в Баку школу для молодых девушек-магометанок.

Идея эта очень современная, интересная, внушительная. Она была проведена не без трудностей. Общественное мнение мусульман потребовало, чтобы школа принимала лишь пансионерок, чтобы мужчинам доступ был бы строго запрещён, чтобы девушки из школы выходили в чадрах и чтобы штат педагогов состоял из женщин. Педагоги могли принадлежать к любой религии, любой национальности.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 106, л. 50.

№ 34
Бакинское женское русско-мусульманское училище

С наступающим учебным годом наш Баку обогатится единственным в своём роде и первым во всей Российской империи женским учебным заведением, учреждаемым для мусульманских девушек.

Та важная роль, которая без сомнения предстоит этому училищу, в деле будущего умственно-нравственного развития наших мусульман обязывает нас, прежде всего, познакомить читателей с уставом этого училища.

Первое в России женское училище для мусульманских девушек учреждается в городе Баку в память священного коронования Их Императорских Величеств Государя Императора Николая Александровича

и Государыни Императрицы Александры Фёдоровны и носит имя «Бакинское Женское имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманское училище» [58].

Со времени утверждения устава училища учредителем его Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым принимались все необходимые меры к скорейшему открытию училища.

Прежде всего, г. Тагиевым внесена в местное отделение Государственного банка пожертвованная им сумма в 125 тыс. рублей и приступлено к сооружению собственного дома училища.

Наросшие до сего времени проценты на неприкосновенный капитал составляют сумму около 20 тыс. р., которая с пользой может быть употреблена на нужды училища, а строившееся в течение двух лет здание училища на Николаевской улице уже закончено.

Находясь на одной из лучших улиц Баку, здание женского русско-мусульманского училища украсит собой наш город, как одно из красивых по архитектуре строений, в котором отсутствие излишних затей весьма выгодно заменено изысканной простотой и гармоничностью всех частей его. План училищного дома, как теперь оказывается, был взят Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым настолько обширно, что внутреннее помещение оставляет за собой далеко пределы потребностей открываемого им училища: помещение училища оказалось столь обширным и удобным, что оно в состоянии приютить в своих стенах не только училище с четырёхлетним курсом, но большую по числу учащихся женскую прогимназию с пансионом и даже женскую гимназию.

Благодаря этому крайне благоприятному для расширения училища в будущем обстоятельству, получилась возможность весь нижний (подвальный) этаж сдавать в наём, дающий ежегодно несколько тысяч рублей лишних на содержание училища.

Пока ещё нельзя определить точной цифры расходов на училищное здание, но по одному тому, что Гаджи Зейнал Абдин Тагиев возвёл обширные постройки для учреждаемого им женского мусульманского училища, можно заключить, что расходы на здание, вместе с пожертвованным им капиталом, в общей сложности дадут весьма солидную сумму, превышающую 200 тыс. руб.

За это время успел сформироваться и состав Попечительного совета, в который под председательством почётного учредителя Гаджи Зейнал Абдина Тагиева, в настоящее время входят: бакинской губернский казий Гаджи Молла Джавад Ахунд Мамед Али Заде, и. д. бакинского городского

головы М. А. Белявский, супруга учредителя училища С. Тагиева, начальница Бакинской женской гимназии М. М. Латкина, директор Бакинской мужской гимназии А. И. Победоносцев, гласный Бакинской городской думы Гасан бек Меликов, редактор-издатель газеты «Каспий» Али Мардан бек Топчибашев, горный инженер Фаррух бек Везиров и в качестве непременного члена от учебного ведомства - директор народных училищ Бакинской губернии А. С. Тхоржевский.

В заседаниях, происходивших весной этого года, Попечительный совет обсуждал и вырешил ряд вопросов подготовительного характера, необходимых для открытия училища [59]. Но, как и надо было ожидать, самым капитальным и в тоже время сложным оказался вопрос о приискании подходящих лиц для занятия должностей начальницы и преподавательниц женского русско-мусульманского училища [60].

Ввиду встретившихся затруднений в приискании лиц учебно-воспитательного персонала и той осторожности, какую по известным соображениям должно соблюдать в столь новом и важном для наших мусульман шаге, Попечительный совет пока не определил с точностью дня открытия женского русско-мусульманского училища, оставив этот вопрос открытым до окончания всех необходимых подготовительных работ, когда и будет особо объявлено об официальном открытии женского мусульманского училища, с понятным интересом ожидаемого всеми мусульманами в России.

Т. [61]

«Каспий», 21 августа 1901 г.

№ 35
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий» 19 сентября 1901 г.

На заседании Попечительного совета Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища, состоявшемся 16 сентября, обсуждались вопросы о приёме учениц, подавших прошения, и о времени открытия училища. Из доложенных сведений оказалось, что всего было подано в училище 52 прошения, поступившие от родителей-мусульман не только из губерний Закавказья, но и Северного Кавказа, принадлежащих к разным сословиям, не исключая ханского, и званиям (духовное, военное и др.). Из означенного числа изъявивших желание поступить в женское

училище, приняты: 21 мусульманка - пансионерками за счёт учредителя училища Г. З. А. Тагиева, 14 - своекоштными пансионерками и 17 отказано, причём, из последних - 4 отказано за неудовлетворение требованию о возрасте (12-14 лет), а остальным 13 - за неимением больше вакансий на места бесплатных пансионерок.

Желая дать возможность и этим 13 мусульманкам получить образование, учредитель училища Г. З. А. Тагиев предложил совету обратить на образование новых вакансий бесплатных пансионерок, сверх учреждённых им 20, тот доход, который имеет получиться от складов, устроенных им в подвальном этаже училищного здания.

Само же здание уже вполне закончено и сейчас в нём идут деятельные работы по проведению электрических проводов, установки мебели и прочих хозяйственных предметов, приобретённых для училища под руководством члена Попечительного совета Гасан бека Меликова, в квартире которого проживают принятые и уже приехавшие в Баку ученицы.

Торжественное открытие училища предположено в самом конце настоящего месяца, и о дне открытия будет особо объявлено в непродолжительном времени.

№ 36
По поводу открытия в Баку женского русско-мусульманского училища

Нужда в развитии просвещения у нас настолько велика и ощутительна, и в то же время мы так бедны ещё действительными рассадниками обучения и воспитания нашего юношества, что открытие всякой школы, независимо от тех или др. задач, преследуемых школой, наполняет сердце каждого, желающего добра своей стране, особенной радостью. Смотря на каждую школу, как на одно из просветительных учреждений страны, мы приветствуем всякий раз появление нового рассадника образования, чувствуя, что увеличение числа школ и связанное с ним распространение просвещения приближает нас к началу торжества света над мраком, добра над злом.

Если такое вполне естественное чувство радости вызывает во всём передовом обществе появление каждой школы, то что сказать о школе, которая, не имея себе примера и появляясь впервые, предназначена судьбою пробить чувствительную брешь и положить начало тому окну к свету, от благотворных лучей которого столь ревниво заслонена безотрадная жизнь

мусульманской части населения не только Кавказского края, но и всей России, даже всего мира!

Такой школой, которая выступает в роли первой провозвестницы наступления новой эры в деле умственно-нравственного развития наших мусульман, является Женское имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманское училище, учреждённое в Баку потомственным почётным гражданином Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым. Имя этого щедрого благотворителя настолько популярно, что он пользуется известностью далеко за пределами своего отечества, как самый отзывчивый из числа состоятельных мусульман, близко принимающий к сердцу дела благотворения вообще.

Оказывая материальную поддержку неимущим, без различия национальности и вероисповедания, Г. 3. А. Тагиев делает это с полным сознанием важности и необходимости помощи тем, кто в ней действительно нуждается, чуждый такого узкого и обидного взгляда, в силу которого миллионер обязан уделять бедным от щедрот своих.

Но особенно охотно и усердно г. Тагиев приходит на помощь делу народного просвещения. В этом отношении, будучи ревностным сторонником образования вообще, Г. 3. А. Тагиев просто удивляет всех, приходящих с ним в соприкосновение по вопросам просветительного характера той верой и энергией убеждённости, какою проникнут этот самородный ум, не получивший никакого образования, в могучую силу просвещения. Высказывая мысли, которые можно услышать из уст современного интеллигентного человека, Гаджи Зейнал Абдин Тагиев очаровывает своего собеседника тем культом школы, которую он действительно боготворит, откликаясь так часто на её нужды и потребности.

Не место здесь перечислять все те учебные заведения, в которых г. Тагиев или состоит почётным попечителем, внося ежегодно определённую сумму, или же содержит десятки стипендиатов. Не говоря о многочисленных случаях оказания им учащимся материальной поддержки в виде единовременных пособий, г. Тагиев пользуется выдающимися событиями общегосударственного или местного значения, чтобы ознаменовать такие события добрыми делами в пользу просвещения. Припомним хотя бы пожертвованные им 10 тыс. руб. в память освящения Бакинского Александро-Невского собора [62] и пребывания в Баку экзарха Грузии [63], из коих - 3 тыс. руб. отчислены в пользу православной церковно-

---

* Право на существование – *по-французски.*

приходской школы в Баку, а остальные 7 тыс. руб. на пополнение средств народных школ Бакинского уезда. Многим, конечно, памятно и открытие в селении Мардакяны Бакинского уезда специальной школы садоводства, для которой Г. З. А. Тагиевым выстроено прекрасное помещение и разведен обширный сад с отпуском десятка тысяч рублей на содержание школы [64]. Ещё недавно этим благотворителем пожертвованы: 20 тыс. руб. в пользу Кавказского Общества исправительных колоний и ремесленных приютов для малолетних преступников, 10 тыс. руб. в пользу Петербургского Благотворительного Общества [65], 50 тыс. руб. в пользу открываемого Бакинского Коммерческого Училища [66].

Творимые Г. З. А. Тагиевым добрые дела на почве благотворительности вообще и просвещения в частности давно снискали ему среди населения нашего края заслуженное уважение, доходящее у мусульманской части населения до обожания, благодаря чему Г. З. А. Тагиев резко выделяется среди прочих богатых мусульман, как отзывчивый на всё хорошее и доброе человек. Потому то редкое и имеющее общественный характер благое дело мусульман не только нашего края, но и внутренних губерний России не обходится без того или иного участия Г. З. А. Тагиева. В этом отношении наши мусульмане давно привыкли ставить г. Тагиева в пример другим своим единоверцам, которые может быть и богаче бакинского благотворителя, но беднее его своими душевными качествами и любовью к добру и свету, служащими наилучшим памятником, какой может оставить человек после себя на земле.

Но венцом просветительно-благотворительных дел Г. З. А. Тагиева до сих пор, бесспорно, является открываемое им в Баку женское русско-мусульманское училище и не только потому, что на это дело г. Тагиевым пожертвовано свыше 200 тыс. руб., но, главным образом, по тому значению, какое придаёт сам учредитель и какое может иметь эта первая школа для мусульманских девушек в будущем духовном развитии мусульман вообще.

Крайне угнетённое положение мусульманской женщины - затворницы, лишённой света и воздуха, в связи с общим невежеством мусульман, отсутствие удобно читаемой азбуки и правильно организованной духовной школы для подготовления образованных толкователей аль-Корана и шариата, - служат истинными причинами общей отсталости народов, исповедующих ислам, и в то же время являются существенно капитальными и жгучими вопросами, от правильного и скорого разрешения которых зависит всё будущее мусульманских народов.

Эти вопиющие нужды общемусульманской жизни, без удовлетворения

которых немыслимо дальнейшее разумное существование и в особенности борьба мусульман на культурно-экономической арене современных народов, начинают проникать в сознание и наших мусульман, всё более и более убеждающихся во вреде тех тяжёлых условий, среди которых протекает их невежественная жизнь.

Вот почему первая весть об учреждении в Баку учебного заведения для мусульманских девушек взбудоражила наш мусульманский мир: со всех почти областей империи с мусульманским населением поступали, между прочим, и в нашу редакцию тревожные запросы о том, что это за училище, какова его программа, из кого будет состоять учебно-воспитательный персонал и т.п. Во многих из таких запросов сквозило как бы боязливое недоверие к самой идее мусульманского женского училища: не рано ли Г. 3. А. Тагиев взялся за «такое» дело? Как отнесётся к нему невежественная масса мусульманского населения и в особенности мусульманское духовенство?..

Надо сознаться, что эти вопросы и сейчас как бы имеют свой raison d`etre*, вытекая из тех взглядов и понятий, какие усвоила себе на религию Магомета и, в особенности, на шариат не только читающая публика, но и те из мусульман, которые к стыду своему, мало знакомы с исповедываемой ими религией и ещё менее с положениями своего шариата.

В ряде крайне превратных понятий о мусульманстве особенно надо отметить установившийся взгляд на положение мусульманской женщины. Те из большой публики, которые привыкли смотреть на пророка Магомета и его создание - Коран - лишь с отрицательной точки зрения и даже враждебно, должны были, конечно, и в несчастном положении мусульманской женщины видеть прямое последствие религии Магомета: «это мусульманский Пророк и его шариат довёл женщину до положения безответного домашнего животного, поучая своих последователей тому, что женщина - раба мужчины, созданная для его утех и домашних услуг!»

Приписывающие Магомету такое «учение» забывают только, что творец ислама, стремившийся создать на земле организованное человеческое общежитие, не мог проповедовать и придерживаться столь безнравственного и антисоциального положения, как узаконение религией неравенства между людьми двух полов, самой природой призванных к совместному, солидарному и равноправному существованию.

Такая религия, обреченная на смерть, должна была бы заглохнуть в самом зародыше, как предлагающая своим адептам противообщественное начало. А между тем, последователи аравийского пророка, разбросанные

по всем частям земного шара, насчитываются сотнями миллионов, увеличиваясь всё более и более...

Мы не будем распространяться на эту тему, подробно рассмотренную в ряде статей, помещённых на страницах нашей газеты, скажем только, что мусульманский пророк, проповедуя о том, что «мужчина и женщина созданы из одного и того же вещества» (Коран: глава о женщинах), наделил женщину всеми личными, семейными и имущественными правами, и тем самым, создав для женщины одинаковое с мужчиной юридическое положение, возвысил её до равной с последним общественно-нравственной силы.

Если же, несмотря на равноправное своё положение, женщина-мусульманка очутилась и сейчас находится в безвыходном положении бесправного существа, то в этом виновата отнюдь не религия Магомета, а пережитая мусульманскими народами история социально-бытовых отношений и то искажение ислама, которому в течение веков подвергалось учение пророка невежественным, но всесильным мусульманским духовенством, игравшим постановлениями шариата в своих собственных интересах и в угоду самовластных деспотов в лице восточных царей и всякого рода правителей...

Действительная жизнь как отдельных лиц, так и целых обществ, народов никогда не в состоянии укладываться в тесные рамки норм, устанавливаемых законом и религией; человеческая жизнь, заключающая в себе самое прогрессивное начало, принимает те или другие формы под влиянием многоразличных причин, связанных с часто неуловимыми условиями окружающей природы, места и времени; «фактическое» положение вещей в данном обществе есть результат веками складывавшихся наслоений жизненных условий, составляющих традиции и обычаи общества. Как бы эти последние по характеру своему не были отрицательны и вредны, они, как тяжёлое наследие прошлого, не могут скоро забыться; они имеют и будут иметь своих сторонников, из коих одни из невежества, другие из корыстных и иных побуждений окажутся готовыми стать на защиту «попираемых прав» старины!

В таком виде, к сожалению, находится фактическое положение мусульманской женщины: она сейчас бесправна, угнетена более сильным полом, лишена возможности развивать свой ум и природные дарования; словом, у неё отнято всё, что «даровано ей Богом и пророком!»

---

[*] См.: документ № 34.

Из настоящего безотрадного положения женщина-мусульманка может быть выведена только при помощи школы.

Открываемое в Баку женское русско-мусульманское имени Императрицы Александры Фёдоровны училище будет иметь значение той первой школы в современном смысле этого слова, которой предназначено положить начало умственно-нравственного развития мусульманской женщины. Из этого конечно не следует, что до сих пор мусульмане не знали женских школ и не обучали своих девушек. Имена высокообразованных и учёных мусульманок, занимавших даже профессорские кафедры в академиях Багдада, Каира, Кордовы и других умственных центров восточных государств в эпоху их могущества и процветания, свидетельствуют о многочисленных школах, в которых получали образование мусульманские девушки. Знаменитая Фахрум-Ниса, читавшая лекции по литературе в багдадских медресе, Уммуль-Хейр Фатима и Уммуль-Ибрагим Аль-Елдани, читавшие теологию женщинам и мужчинам, Аль-Арузйе, профессор грамматики в Кордове и др., считались образованнейшими людьми своего времени.

Но, к сожалению, это славное время, когда мусульманка пользовалась свободой разумного существа во всех проявлениях жизни, составляет лишь достояние истории, служа наилучшим подтверждением того положения, что ислам относится не враждебно к просвещению, но может служить для народов, его исповедующих, могучим стимулом поощрения к прогрессу вообще, если только не искажать его заветов... Перед именами мусульманских женщин, подобных вышеприведённым, должны стыдиться все те, кои и теперь являются сторонниками гнусного затворнического режима, доведшего мусульманку до настоящего её приниженного положения! И лишь меры, принимаемые за последнее время передовыми мусульманами в Константинополе, Каире, Бомбее, Калькутте с целью поднятия путём школы умственно-нравственного состояния мусульманской женщины, - в состоянии при благоприятных результатах искупить хоть часть тяжкого «греха», допущенного в отношении женщины-мусульманки.

Что же касается Кавказского края и вообще русских мусульман, то о существовании среди них правильно организованной школы для обучения мусульманских девушек мы не знаем. Нам известна лишь попытка, сделанная в восьмидесятых годах об открытии в Тифлисе особого института для девушек-мусульманок на пожертвования, которые имелись в виду собрать от состоятельных мусульман в крае и на субсидию из государственного казначейства.

Но мысль эта, горячим сторонником которой, между прочим, был

покойный генерал Старосельский, в бытность его начальником главного управления бывшего наместника Кавказа, не получила осуществления, так как нашлись лица, заговорившие о неудобстве и даже об опасности создания учебного заведения специально для мусульманских девушек!..

В том же Тифлисе в начале восьмидесятых годов было основано мусульманское благотворительное общество, которое открыло на свои средства начальную школу для девочек-мусульманок. Но как само общество, так и школа должны были очень скоро закрыться за неимением средств.

Кроме указанных, других сколько-нибудь серьёзных попыток и забот об образовании мусульманских девушек у нас не было.

Правда, в городах и даже во многих селениях Кавказского края, как вообще у всех мусульман, продолжает существовать домашнее или мектебное обучение девушек: эти последние собираются у грамотной и читающей Аль-Коран женщины, и редко у муллы, и проходят то, что обыкновенно принято изучать в мусульманских мектебах, сводящееся, главным образом, к умению читать Аль-Коран без понимания его смысла, а для девочек - и к какой-нибудь ручной работе вроде вязания или вышивания. Таких женских мектебов немало и теперь в нашем крае.

Не отрицая известного значения, какое имели мектебы вообще для мусульман, удерживая их от полного значения, какое могут иметь мектебы, пользующиеся большой ещё популярностью среди мусульман, и которыми можно было бы воспользоваться в деле просвещения мусульман при их реформировании, мы должны всё же сказать, что господствующие в мектебах часто схоластические приёмы и порядки обучения не дают возможности считать их школами в современном значении этого слова. Вот почему открываемое в Баку русско-мусульманское училище с полным правом может быть названо первым по времени возникновения учебным заведением в России, предназначенным для образования мусульманских девушек. Но эта школа является первой не только по порядку, но и по тому образцовому устройству, которое можно требовать от учебного заведения с подобной целью при настоящих условиях мусульманской жизни и при господствующем среди массы населения взгляде на женщину. В этом отношении, как можно было видеть из устава Бакинского женского русско-мусульманского училища, с содержанием которого мы познакомили наших читателей в № 183 «Каспия»*, организация этой школы, выражающаяся в постановке учебно-воспитательного дела, должна удовлетворить и тех противников образования женщин, которые в своём слепом неведении

высказываются против всякого рода просветительных учреждений, бессознательно придерживаясь того нелепого взгляда, что всякое «новшество» ведёт лишь к подрыву религиозных, общественных, семейных основ и столь излюбленных традиций старины...

Учредитель этой школы не мог игнорировать подобных приверженцев старины, составляющих, к сожалению, мощную массу мусульманского населения, а потому при составлении устава училища обязательно надо было считаться с общим уровнем понятий мусульман вообще на образование женщин. Это была не только уступка, но и тот необходимый порядок действий, при котором, при настоящих условиях умственно-нравственного состояния наших мусульман, можно обеспечить получение желательных результатов от всякого начинания просветительного характера. В данном случае надо было убедить мусульман, что учреждаемая в Баку русско-мусульманская женская школа имеет в виду дать девушке-мусульманке известный круг познаний, необходимых для предстоящей ей жизни, как женщины, жены и матери; что те познания, которые получит девушка-мусульманка в этой школе не оттолкнут её от семьи и не сделают её чужой в этой семье, без знания своей веры, языка и требований ожидающей её жизни; что дать мусульманке образование не значит научить её только говорить по-русски, забыть родной язык, одеваться по моде, издеваясь над обычаями окружающих, посещать балы и театры, пренебрегая обязанностями жены и матери; что, напротив, русско-мусульманская школа ставит своей задачей дать такое образование мусульманке, чтобы она умела и говорить по-русски, и одеваться прилично, и развлекать себя разумно, не переставая оставаться действительной супругой своего мужа и настоящей матерью своих детей. Правда, это такие требования, которые должны быть предъявляемы к женской школе вообще, но школа, выступающая впервые для образования мусульманской девушки, должна наиболее удовлетворять этим требованиям, чтобы на первых же порах завоевать симпатии всего мусульманского общества и в особенности разочаровать нечестивые ожидания таких фарисеев, которые из эгоистических вожделений своих находят выгодным держать женщину в неведении всего того, что её окружает.

Мы не сомневаемся, что Бакинская женская русско-мусульманская школа сумеет стать в уровень выраженных нами желательных требований. За это ручается, прежде всего, данная ей уставом организация, которая в состоянии удовлетворить все требования с мусульманской точки зрения.

Приведём наиболее выдающиеся в этом отношении черты: по характеру своему это училище есть закрытое учебно-воспитательное

заведение, в которое принимаются исключительно девочки-мусульманки; кроме общеобразовательных предметов, установленных программами одноклассных начальных училищ, будут преподаваться: мусульманский Закон Божий и татарский язык; начальница, равно преподавательницы русского и татарского языков и мусульманского Закона Божьего должны быть мусульманки; из числа последних будет и весь состав служащих в училище; наконец, в составе Попечительного совета, кроме представителей (обоего пола) от мусульманского общества, находится представитель магометанского духовенства - бакинский губернский казий.

Уже из этих данных видно, что в организации женского училища соблюдены, по возможности, необходимые с точки зрения мусульманского общества, требования. Как будут приложены к жизни все данные - это уже дело учебно-воспитательного персонала и Попечительного совета училища. В особенности от энергии и такта, добросовестного и умелого ведения учебно-воспитательного дела зависит весь будущий успех первого у нас женского русско-мусульманского училища. Конечно, мы не говорим о тех шероховатостях и недочётах, которые неизбежны во всяком новом деле, а в таком, как мусульманская женская школа, в особенности: мы имеем в виду создание и соблюдение в этой школе того направления, которое предначертано в её уставе, и которое одно в состоянии сделать из неё рассадника обучения и воспитания мусульманских девушек.

В этом отношении мы вполне надеемся на образованный уже состав училищного персонала и Попечительного совета: должности начальницы и преподавательниц-надзирательниц училища, а также членов-мусульман Попечительного совета занимают лица, принадлежащие к интеллигентному мусульманскому классу. Это даёт нам уверенность в успешном ведении дел училища, в любви и энергии лиц учебно-воспитательного персонала и Попечительного совета к взятым на себя обязанностям, если и несложным, то весьма ответственным. Старание оправдать перед всем мусульманским обществом доверие, оказанное передачей в их руки столь важного для будущности мусульман дела, должно служить для этих лиц руководящим стимулом в предстоящей им скромной, но чреватой последствиями, деятельности.

Нельзя, наконец, не указать и на присутствие в числе членов Попечительного совета таких лиц, как Бакинского городского головы, начальницы местной женской гимназии, директора мужской гимназии и Директора народных училищ.

Связуя интересы женской русско-мусульманской школы с бакинским

общественным управлением, давшим школе безвозмездно землю, и другими учебными заведениями, эти лица окажут полезное влияние на правильное функционирование училища со стороны хозяйственной и в особенности педагогической.

Вышеприведённые условия организации женского русско-мусульманского училища являются, по нашему мнению, настолько целесообразными, что, при надлежащем пользовании ими, не только успех школы в будущем надо считать вполне обеспеченным, но надо надеяться, что школа эта послужит образцом для других подобного рода учебных заведений. Так, уже под влиянием идеи о Бакинской русско-мусульманской школе, циркулирующей среди наших мусульман вот уже два года, в гор. Эривани в скором времени откроется подобная же женская школа. И мы не сомневаемся, что среди наших мусульман это будет не единственным примером, так как идея об образовании мусульманок, подобно доброму семени, брошенному в благодатную почву, должна быть чреватой самыми благими последствиями.

В числе таких последствий этой идеи нам предвидится дальнейшее её развитие, которое должно привести к мысли о расширении программы женского русско-мусульманского училища. Нечего и говорить, что очень скоро курс одноклассного училища окажется незначительным для тех мусульманских девушек, которые захотели бы продолжать своё образование в том же направлении. Эта вполне естественная потребность жизни вызовет на сцену вопрос о женской русско-мусульманской прогимназии, а затем и гимназии.

Разрешение этого вопроса, думается нам, будет иметь место в нашем же Баку, в том кругу лиц, которым приходится осуществлять в начальном виде идею об образовании мусульманки… Недаром учредитель русско-мусульманской школы Гаджи Зейнал Абдин Тагиев возвёл для этой школы здание, в котором может поместиться женская прогимназия с пансионом и даже гимназия! Первой русско-мусульманской школе, носящей имя Государыни Императрицы, всего более и подобает в своём эволюционном развитии стремиться расширить круг познаний, даваемых мусульманским девушкам с тем, чтобы эти последствия могли со временем стать в уровень умственно-нравственных понятий образованных девушек других народностей.

Но, - это дело будущего! Пока же заложено прочное начало прекрасного дела образования мусульманки, составляющее один из краеугольных камней, без которого немыслим умственно-нравственный и экономический подъём и развитие наших мусульман.

Приходя очень кстати на помощь к своим единоверцам, Гаджи Зейнал Абдин Тагиев в этом отношении вполне следует словам пророка Магомета, который настолько высоко ставил женщину в семье, что говорил: «Бог поместил рай у ног матерей».

Являясь основой семьи, только разумная мать в состоянии понять всё её значение для общества и государства, только она в состоянии дать своим детям, будущим гражданам, тот первый толчок в развитии их умственно-нравственных сил, от которого зависит их дальнейшее будущее.

Но чтобы быть разумной матерью, надо прежде всего иметь права человека, права женщины, что отнято у мусульманки силой обстоятельств... Она вернёт свои права только при помощи школы, которая научит её всегда помнить исторические слова одной мусульманки, сказавшей всенародно в мечети халифу Омару, желавшему ограничить права мусульманской женщины при заключении брака: «предводитель правоверных, Вы не имеете права лишить нас того, что даровано нам - женщинам Богом и его пророком».

Т.

«Каспий», 22, 23 сентября 1901 г.

№ 37
Письмо Г. З. А. Тагиева А. С. Тхоржевскому
30 сентября 1901 г.

На основании § 10 устава Бакинского русско-мусульманского женского Александринского училища, представляя при сём Вашему Превосходительству копию с постановления Попечительного совета, состоявшегося 15 сего сентября, по предмету допущения к исправлению обязанностей второй учительницы Закона Божьего и татарского языка, почётную потомственную гражданку Секину ханум Гаджи Мирза Гейбат бек гызы Ахундову, а равно и подлинное свидетельство, выданное ей 30 мая текущего года из Губинского уездного суда шиитского учения, в котором она подвергалась испытанию в знании правил шариата и татарско-адербейджанского языка, имею честь покорнейше просить ходатайства Вашего перед г. попечителем Кавказского учебного округа об утверждении пояснённого постановления Попечительного совета и о последующем почтить уведомлением с возвращением представляемого свидетельства.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 95.

№ 38
Из статьи, опубликованной в газете «Кавказ» [67]
№ 261, 1901 г.

...Первым таким крупным фактом в учебно-воспитательной жизни города является предстоящее открытие женского русско-мусульманского имени Императрицы Александры Фёдоровны училища, которое как по назначению своему, так и по своей организации, является первым учебным заведением, задавшимся целью внести правильные начала хотя бы элементарного образования в среду мусульманских девушек и тем самым уничтожить китайскую стену, за которой ревниво до самого нашего времени охраняется мусульманка от всяких веяний нашего времени. Задача училища достаточно высока и может сделать честь просвещённой инициативе основателя его Гаджи Зейнал Абдина Тагиева. Роскошное здание училища, внутренняя отделка, мебелировка вполне готовы, избран штат служащих и контингент учащихся, и открытие училища состоится на будущей неделе.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, л. 14.

№ 39
Из статьи Ахмед бека Агаева [68] **«Женское образование среди мусульман»**

В воскресенье, седьмого октября, состоится открытие основанного на средства Гаджи Зейнал Абдина Тагиева русско-мусульманского имени Императрицы Александры Фёдоровны женского училища. Это первое окно, прорубленное, при содействии щедрого благотворителя, цивилизацией в мусульманскую семью в нашем крае. Мы считаем излишним останавливаться на перечислении всех выгод и всей пользы этого просветительного окна, откуда свет прольётся отныне в мусульманские семьи, согреет их живительными лучами наук, познаний, разумных начал и разумных пониманий людских отношений; мы думаем даже, что по важности и по значению для возрождения мусульман, их умственно-нравственного подъёма, ни одно учреждение, ни одна мера, исключая, не существующей, к великому несчастью всех мусульман, и ожидаемой ими с величайшим нетерпением духовной семинарии не может конкурировать с новооткрываемым училищем. Выгоды его настолько обширны, настолько

глубоки, что их легче чувствовать, чем перечислять. Впрочем, мусульмане нашего края, несмотря на отсталость и на всю их крайнюю щепетильность в отношении женского вопроса, сразу почувствовали значение школы; инициатива г. Тагиева нашла подражателей: в Иреване уже функционирует частная русско-мусульманская женская школа, а в Нахчыване проект таковой школы разрабатывается, ходит по рукам; в школу же Тагиева поступило столько просьб о поступлении, что Попечительный совет поставлен был в необходимость изменить свои расчёты о приёме учениц. Такой же интерес, такое же стремление к женскому образованию замечается во всех других мусульманских странах: в Индии, Египте, а особенно в Турции. Во всех этих странах наблюдается неудержимое уже стремление вывести мусульманку из той атмосферы мрака и невежества, в которой она прозябала так долго, и которая так пагубно, так убийственно отражалась на общественном и индивидуальном быту мусульман...

«Каспий», 5 октября 1901 г.

№ 40
Объявление, опубликованное в газете «Каспий» 6 октября 1901 г.

Председатель Попечительного совета Бакинского женского имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманского училища и учредитель этого училища Гаджи Зейнал Абдин Тагиев сим объявляет, что открытие училища состоится в воскресенье, 7 октября сего года в 12 часов дня, в собственном здании училища, на Николаевской улице.

№ 41
Объявление, опубликованное в газете «Каспий» 7 октября 1901 г.

Председатель Попечительного совета Бакинского женского имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманского училища и учредитель этого училища Гаджи Зейнал Абдин Тагиев имеет честь просить всех, почему-либо не получивших приглашения и сочувствующих делу женского образования, пожаловать на открытие училища, которое состоится сегодня, 7 октября в 12 часов дня, в собственном здании училища, на Николаевской улице.

№ 42
Несколько слов по поводу открываемого в Баку училища для мусульманских девушек

В прошлом году, в номере 239-м газеты «Кавказ» мы писали уже о значении открываемой в гор. Баку на средства известного благотворителя Гаджи Зейнал Абдина Тагиева русско-мусульманской имени Императрицы Александры Фёдоровны женской школы, долженствующей увековечить в сердцах мусульман память о священном короновании Их Императорских Величеств. В этой статье мы перечисляли все выгоды этой школы, указывали на великое умственно-нравственное значение школы для грядущих поколений в деле подготовления воспитанных и образованных матерей. В конце статьи мы обращали внимание на необходимость учреждения духовной мусульманской семинарии для подготовления духовных лиц с разумными и светлыми взглядами на жизнь, на светские и духовные потребности людей.

Так как на днях предстоит открытие женской школы, то мы сочли нелишним ещё раз вернуться к сказанному нами, и благословляя школу, молить Бога ниспослать на неё свою благодать.

Нет сомнения, что в великом деле воспитания главнейшая роль принадлежит матери; чем лучше и серьёзнее воспитаны эти последние, тем рациональнее будет вестись воспитание их детей; кроме того, их хороший пример, добрые качества, кроткий нрав перейдут к детям и прежде чем начать посещать школу, дети будут уже знакомы с правилами доброго нрава и хорошего поведения, а также основами религии.

Для дочерей подобные матери ещё более важны и ценны, ибо будущие матери и жёны могут перенимать от них порядки и правила домоводства, знакомиться при них с требованиями необходимых условий жизни и вообще заранее быть посвященными во всё то, что необходимо для трудовой и семейной жизни.

С мусульманской религиозной точки зрения между мужчиной и женщиной в отношении необходимости воспитания и образования нет никакой разницы. Пророк Магомет сказал: *«обучение наукам обязательно для всех мусульман и мусульманок»*. Вот почему в Закавказье, за отсутствием школы, молодые мусульманки нередко обучались чтению Корана и догматам религии у частных лиц женского пола. Из числа воспитанных в этих частных школах девиц нам известны две-три поэтессы.

Если же теперь обратиться к прошлому ислама, то в центрах

мусульманской цивилизации, вроде Багдада, Каира, Кордовы жила масса женщин с высокими познаниями и талантами; их биографии составили бы целые тома.

Мать считающегося отцом медицины Абу-Али-Сина (Авиценна) Ситара была наиобразованнейшей женщиной своего времени. Её сын мог окончить полный курс наук в 18-ти лет от роду и быть впоследствии столь знаменитым, благодаря только влиянию и заботам образованной матери. Во времена Аббасида легендарного Гарун-Эль-Рашида, в Багдаде жила женщина - Гусния. Она часто в присутствии халифа выдерживала диспуты с учёнейшими мужчинами своего времени и нередко выходила победительницей из диспутов.

Цель этих исторических цитат - показать, что ни религия, ни шариат ничем не ограничивают прав женщины на образование и воспитание, иначе в исламе не было бы столь прославленных мусульманских женщин.

Если до сих пор закавказские мусульмане не давали образование своим дочерям, то причиной служило не только отсутствие школы, но и укоренившаяся привычка, в силу которой они чуждались школ для девушек. А между тем в этих школах обращено особенное внимание на нравы и доброе поведение обучающихся в них девочек. Открываемая же в Баку школа, как видно из её устава, обставлена во всех отношениях безукоризненно и привлечёт, конечно, много учениц.

От всей души благословляем это прекрасное учреждение. Мы полны надеждою, что воспитывающиеся в этой школе девицы послужат по своему прекрасному поведению, доброму нраву и благоразумию, примером для всех других своих сестёр.

Заканчиваю я эти свои слова пожеланием, чтобы Гаджи Зейнал Абдин Тагиев, позаботившийся об образовании женщин, обратил своё внимание и на образование духовных лиц магометанского исповедания, играющих в жизни мусульман весьма большую роль. А чтобы подготовить духовных лиц, вполне отвечающих своему назначению, нужна духовная семинария на рациональных началах.

Наличность этих двух школ, женской и духовной, их общее воздействие не замедлит отразиться на обществе, и мусульмане нашего края освободятся, наконец, от оков невежества, опутывающего их со всех сторон.

Закавказский шейхульислам Ахунд Заде [69].

«Каспий», 5 октября 1901 г.

№ 43
К событию дня

С сегодняшнего дня положено начало восполнения одного из существенных пробелов - общемусульманского образования женщин, которое бесспорно послужило важной причиной отсталости в культурном отношении, замечаемой у народов, исповедующих ислам.

На этот крупный недостаток давно уже указывали и продолжают это делать лучшие умы из числа современных учёных, публицистов и общественных деятелей почти всех мусульманских стран. Рисуя мрачную картину семьи мусульманина, в которой основа её - женщина - выступает лишь в роли безответного и бесправного существа, отмечавшие столь безотрадное положение женщины-мусульманки, тем самым подготовляли почву, необходимую для эмансипации мусульманской женщины.

Этими исцелителями общественных недугов был правильно поставлен диагноз одной из опаснейших болезней мусульманского общественного организма, каким надо признать царящее среди мусульман невежество, держащее в своих цепких тисках в особенности женщину.

Вот почему каждый шаг в благом деле улучшения угнетённого положения женщины есть результат благородной деятельности, полной энтузиазма и самоотверженности тех мусульман, которые раньше других своих единоверцев открыли и познали требования вопиющей нужды - образования женщин.

Сегодняшнее торжество есть видимый, наиболее осязательный плод коллективной культурной работы таких лиц, из коих каждый, работая на своей чреде, при помощи ли убедительного или острого пера, жгучей ли проповеди, собственным ли примером или материальными затратами - шёл прямо к цели и вложил частичку своего в общую сокровищницу, выражающуюся в том, что мусульмане сроднились с мыслью о необходимости образования женщины.

Как мастер любуется своим изделием, так и все, так или иначе способствовавшие проникновению в народные массы столь благой идеи, ликуют сейчас, видя начало осуществления своих страстных желаний в открываемом сегодня Г. 3. А. Тагиевым женском училище, вокруг здания которого теперь витают тени уже сошедших со сцены поборников женского образования, призывая на эту школу вместе с живущими собратьями благодать небесную. Образовавшееся сонмище всех поборников человеческого прогресса приветствует в этом событии торжество света над

мраком, и, соединившись в один радостный хор, ликующе провозглашает: сегодня настоящий мусульманский праздник!

Да, действительно сегодня праздник на улице мусульман и праздник редкий, небывалый! День седьмого октября останется памятным для наших мусульман, как ознаменовавший собой реальное осуществление той мысли о женском образовании, которую давно лелеяла лучшая часть мусульманского общества всего Закавказья. И не одного только Закавказья, а и всех областей России с мусульманским населением, для которого вопрос о женском образовании является одним из назревших жизненных вопросов. Уже это одно придаёт сегодняшнему торжеству в Баку значение события общемусульманского, на которое должны откликнуться все русские мусульмане.

Наш Баку может гордиться, что сегодня к нему обращены радостные взоры всех ревнителей просвещения и что в нём получает разрешение столь важный для дальнейшего культурно-нравственного преуспевания мусульман вопрос об образовании мусульманской женщины.

В летописях города Баку сегодняшний день будет отмечен как один из счастливых дней, ознаменованный таким высококультурным событием, как открытие первой в России женской школы для мусульманских девушек.

Приветствуя от всей души открытие этой желанной школы, мы уверены, что являемся выразителями искренних пожеланий успеха и процветания школы со стороны населения нашего Баку, всего Кавказского края и всех русских мусульман.

Т.

«Каспий», 7 октября 1901 г.

№ 44
Открытие первой русско-мусульманской женской школы

7 октября состоялось торжественное открытие Бакинского женского имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманского училища, основанного на средства потомственного почётного гражданина Г. 3. А. Тагиева.

Ещё с раннего утра законченное постройкой красивое здание училища на Николаевской улице украсилось флагами. К 12 часам дня большой зал училища, на втором этаже здания, был переполнен приглашёнными, в числе которых были: управляющий губернией, действительный статский советник П. А. Лилеев, генерал-адъютант, князь И. Г. Амилахвари, генерал-

лейтенант А. В. Араблинский, контр-адмирал В. Р. Фон-Берг, управляющий казённой палатой А. В. Костенский, председатель окружного суда К. П. Колбасин, товарищ председателя П. Ф. Сабаньев, прокурор суда М. Э. Шульц, управляющий рыбными промыслами А. И. Маршев, управляющий таможенным округом А. А. Арсеньев, жандармский полковник Н. В. Порошин, персидский консул Фахи-Мюль Мехти Хан, бакинский полицмейстер П. Г. Охицинский и др., а также директоры и начальницы бакинских мужских и женских правительственных и частных учебных заведений: И. В. Денфер, А. И. Победоносцев, Ф. Г. Карпович, С. Л. Степанов, П. А. Федоровский, А. Н. Лавров, М. М. Латкина, А. А. Салькова, С. И. Вальде и др.; из духовных лиц были: епархиальный благочинный по Бакинской губернии А. И. Юницкий, бакинский губернский казий Ахунд Гаджи Джавад Молла Ага Ализаде, армяно-григорианские священники протеиреи: Хорен Мирзабекянц и Григорий Григориянц; кроме того, были гласные думы и члены управы с заступающим бакинского городского голову М. А. Белявским во главе, а также представители местных беков, купечества, нефтепромышленников и прочих из мусульман и других национальностей.

Торжество началось молебствием за драгоценное здоровье Государя Императора, Государыни Императрицы и Всего Царствующего Дома, совершённым православным и магометанским духовенствами. По окончании молебствия протоирей А. Юницкий, обратившись к присутствующим, сказал:

«Позвольте мне сказать несколько слов по случаю настоящего торжества. Гаджи! Много Вы сделали в жизни добрых дел: давно Вы сплели из них прекрасный венок на чело своё. Но в этом венке будет блистать, как драгоценный бриллиант, устроенное Вами в Баку женское русско-мусульманское училище. Однако, где розы, там и шипы. Может быть, найдутся лица, которые осудят вас за это святое дело. Мужайтесь: правда на вашей стороне. В самом деле, мужчина и женщина одинаково создания Божьи и сотворены по образу его. Отсюда душа в человеке выше тела. Следовательно, каждый мужчина, каждая женщина, развивая тело, должны, прежде всего, давать пищу своему уму и сердцу. Этому могут удовлетворять школы, науки и образование. Само собою понятно и то, что как в саду только хорошо привитая яблоня приносит добрые плоды, так и в жизни только вполне образованная женщина приносит истинные «плоды по роду своему». Поверьте, Гаджи, скоро, очень скоро, из этих крошек-учениц выйдут потом матери и воспитательницы своих детей. Тогда, в часы досуга,

они расскажут им: «в гор. Баку живёт славный господин Г. З. А. Тагиев. Он умён и богат, как древний Авраам. Но особенно он славен тем, что дал воспитание и образование многим молодым мужчинам и женщинам. Вот и я, твоя мама, получила образование при его помощи. Он первый сказал из наших умных людей: «Дайте больше света женщине-мусульманке». Будем же молиться Богу за нашего общего благодетеля и отца. Пусть Господь благословит его долгой жизнью, и да будет счастлива семья его».

Благословение Божие почиет и на вас, милые дети! Вы счастливы уже тем, что первые из своих сверстниц-мусульманок будете стоять в ряду образованных женщин. С этого дня вы являетесь под особым покровительством нашей общей Августейшей Матери, Государыни Императрицы Александры Фёдоровны. Будем же на высоте своего призвания: учитесь прилежно в школе, чтобы принести в жизни истинную пользу людям. Для этого требуется от вас беззаветная любовь к ближнему, правда и мир в отношениях к другим людям. Лишь этим жизненным путём вы оправдаете Всемилостевейшее внимание к вам Августейшей Покровительницы и заботы о вас вашего попечителя Г. З. А. Тагиева. Бог вам на помощь!»

В своём слове бакинский губернский казий, придавая особое значение сегодняшнему торжеству, сослался на слова пророка Магомета, заповедовавшего, что «обучение наукам равно обязательно для всех мусульман и мусульманок». Казий выразил надежду, что в этой школе будут соблюдаемы требования мусульманского шариата, соблюдение которых предусмотрено уставом училища. Бесспорно, сказал казий, что школа эта, как разумная рассадница женского образования, завоюет симпатии всего мусульманского населения, которое так нуждается в свете наук и познаний. Своё слово казий заключил выражением от имени мусульман благодарности Г. З. А. Тагиеву за его благотворения на пользу образования мусульман и вместе с этим пожелал процветания школе.

За сим был прочитан формальный акт об основании училища, из которого видно, что устав училища получил утверждение 16 мая 1898 года и тогда же последовало Высочайшее соизволение на присвоение училищу имени Императрицы Александры Фёдоровны и на наименование училища «Александринским», после чего учредителем его г. Тагиевым было приступлено к постройке училищного здания, обошедшегося в 183533 рубля; сверх того, Г. З. А. Тагиевым внесено в виде неприкосновенного капитала 125 тысяч рублей, проценты с которого и являются пока единственным источником содержания училища и пансиона. Закрытый

при училище пансион первоначально был рассчитан на 20 бесплатных пансионерок, но благодаря новому источнику дохода в виде наёмной платы с подвального этажа здания, число бесплатных увеличено ещё на 15. Сверх этих 35 бесплатных, Попечительный совет нашёл возможным принять и своекоштных пансионерок, с такой небольшой оплатой как 100 рублей в год за обучение и содержание в пансионе. Общее число всех учениц, которые могли быть приняты в настоящем году, было определено в 50, но в виду значительно большего числа желающих поступить в училище, пришлось увеличить контингент учащихся и в настоящее время принято всего 58 мусульманок, из коих налицо уже 49 воспитанниц. Принятые девицы преимущественно уроженки Закавказья, но есть и с Северного Кавказа. Наибольший процент учащихся дали города Шуша и Тифлис. Принятые находятся в возрасте от 8 до 11 лет со значительным преобладанием девочек в возрасте 8-9 лет. Что касается учебно-воспитательного персонала, то он пока состоит из начальницы, её помощницы (она же надзирательница) и двух учительниц-надзирательниц. Все эти лица живут при пансионе, имея отдельное помещение; согласно уставу, все перечисленные лица мусульманки, с подлежащим образовательным цензом. Для учениц введена форма платья дагестанской женщины с шапочками, сверх которых ученицы покрывают головы тюлевыми шарфами; такой же костюм носят и все учительницы. При пансионе имеется совершенно изолированное помещение для больницы, при котором полагается по штату особая надзирательница. При училище состоит Попечительный совет из почётного попечителя (учредителя училища), бакинского губернского казия, директора народных училищ, бакинского городского головы, директора мужской гимназии, начальницы женской гимназии, супруги учредителя и трёх выборных из почётных мусульман: гласного думы Гасан бека Меликова, редактора-издателя газеты «Каспий» Али Мардан бека Топчибашева и горного инженера Фаррух бека Везирова.

По окончании акта и подписи его ученицами было исполнено несколько хоровых татарских песен, составленных для этого случая учителем бакинских русско-татарских школ Мирза Ягубом Ализаде. Между прочим, хором учениц была спета «Молитва царю», а также песня «Хвала учению», вызвавшая шумные рукоплескания присутствовавших по адресу учениц, находившихся на особых ложах, устроенных на хорах зала.

---

* Живи долго, Гаджи! - *по - азербайджански.*

Затем началось чтение адресов, поднесённых учредителю школы Г. З. А. Тагиеву. Первым был прочитан А. М. Топчибашевым адрес интеллигентных мусульман следующего содержания:

«Высокоуважаемый Гаджи Зейнал Абдин! В сегодняшний знаменательный день открытия в Баку первого у нас женского училища для мусульманских девушек, мы, интеллигентные мусульмане, чувствуем глубокую потребность высказать Вам нашу неизмеримую благодарность и душевную признательность. Делаем мы это с тем большим удовлетворением, что настоящее торжество, которое останется навсегда для нас и всех мусульман памятным, знаменуя собой необычайное и небывалое явление в жизни наших мусульман, положит начало, мы в том глубоко уверены, новой эре для всей мусульманской жизни. Будущий историк отметит ныне чествуемое нами здесь событие, как начало эпохи возрождения мусульманской женщины, этого прекрасного создания, на котором, как и у всех народов зиждется семейный очаг, дающий жизнь общественному, государственному и международному союзам. И одним из наиболее выдающихся виновников столь необходимого именно в переживаемое нами время возрождения женщины-мусульманки, являетесь Вы, высокопочитаемый Гаджи Зейнал Абдин!

Ещё со школьной скамьи мы привыкли видеть в Вас весьма отзывчивого на всё хорошее и доброе мусульманина; ещё тогда с радостным волнением мы принимали каждую весть о Ваших щедрых пожертвованиях на дела благотворительности вообще и просвещения в частности. В более зрелые годы, продолжая быть свидетелями Вашей неустанной деятельности в деле оказания материальной помощи и поддержки учащимся-мусульманам, мы убедились, что в лице Вашем учащаяся молодёжь из мусульман имеет надёжного покровителя, поставившего одной из задач жизни способствовать благому делу распространения просвещения, в особенности, среди наиболее невежественной части нашего населения, какой, к сожалению, являются наши мусульмане. Воспитывая десятки молодых мусульман в средних и особенно в высших учебных заведениях Империи, Вы, глубокоуважаемый Гаджи Зейнал Абдин, давали не только этим возможность Вашим стипендиатам получать образование, но и что особенно важно, способствовали проникновению живительных лучей просвещения во все слои мусульманского населения, начинающего уже познавать пользу учения и любить школу.

В этом большая Ваша заслуга перед всеми мусульманами, которые, в своей бесконечной признательности, отвели Вам давно заслуженное

Вами почётное место неутомимого ревнителя умственно-нравственного просвещения и развития мусульман.

Продолжая действовать на этом благородном поприще, Вы явились среди мусульман первым пионером и в деле женского образования. Окружающие сейчас мусульманскую женщину крайне неблагоприятные условия жизни Вам верно подсказали, что пришла пора вывести и мусульманку из мрака невежества и что только образование может научить женщину-мусульманку разумно выполнять обязанности жены и матери. Обучение и воспитание женщины - это тот краеугольный камень, без которого немыслим прогресс мусульман в культурно-нравственном и экономическом отношениях.

Новым Вашим подвигом на пользу просвещения мусульман, празднуемым нами сегодня, Вы воздвигли себе, высокоуважаемый Гаджи Зейнал Абдин, действительно нерукотворный памятник среди ваших единоверцев, сделав их ещё более себе обязанными.

Искренние ликования и горячее сочувствие всего интеллигентного мусульманского общества, для которого сегодняшнее скромное торжество имеет значение события огромной важности, да послужат внешним выражением их глубокой к Вам благодарности, а десятки и сотни образованных мусульманок, которые будут учиться и воспитываться в этом прекрасном здании основанного Вами женского училища, да послужат утешением для Вас за все Ваши труды и материальные затраты!

Вот слабое выражение тех искренних чувств, которыми полны наши сердца в знаменательный день открытия Вашего женского училища и которые мы почтительнейше просим Вас принять от нас: *спасибо, Гаджи Зейнал Абдин, большое спасибо!»*

Первая подпись на этом адресе сделана ветераном мусульманской интеллигенции Гасан беком Меликовым, прибавившим к подписи слова «Чох яша, Гаджи!»*.

Адрес этот был встречен долго не смолкавшими рукоплесканиями. Следующий адрес от бакинских мусульман на татарском языке был прочитан А. Агаевым. Прославляя Г. 3. А. Тагиева как истинного поборника просвещения, мусульмане находят, что в сегодняшний светлый, радостный день для всех них взошла новая заря: «Отныне мусульманки получают возможность проливать в мусульманскую семью живительные лучи просвещения; их богатые дары ума и сердца найдут, наконец,

---

* Живи, наш Тагиев! - *по - латински.*

выход и освободятся от оков невежества и, как образованные матери, они вложат в грядущее поколение те благородные жизненные задатки любви к прогрессу, к ближнему, к добрым делам и порывам, без которых всякое общество осуждено на гибель». Адрес заканчивается молитвой о ниспослании щедрому жертвователю всякого благополучия, а его великому делу - благословения Аллаха.

Адрес этот также был встречен шумно. Дальше шли адреса: от интеллигентных женщин-мусульманок, от учащихся-мусульман города Тифлиса и от мусульман города Казани.

В своём адресе интеллигентные мусульманки, ликуя по поводу открытия первой рассадницы образования мусульманской женщины, считают этот день для себя праздником из праздников, торжеством из торжеств: он открывает первую светлую страницу зарождающейся истории умственно-нравственного развития мусульманской женщины. «Мы ликуем и радуемся - говорят интеллигентные мусульманки в своём адресе - за себя, за своё хорошее будущее, за настоящие и грядущие поколения, за всех мусульман и с понятным волнением спешим выразить наши искренние чувства благодарности виновнику этого торжества - Г. 3. А. Тагиеву, великое дело которого особенно понятно для наших чутких сердец».

Присланный из Тифлиса адрес начинается с перечисления добрых дел Г. 3. А. Тагиева на пользу благотворительности вообще и просвещения в частности. Но самым блестящим из таких дел признаётся открытие настоящей школы. «В этом отношении щедрый жертвователь вполне следует словам пророка Магомета, говорившего: «Нет лучше добра и достояния, как те, которые идут на нужды и утешения людей, нам подобных». И что же может быть неотложнее, настоятельнее нужды в умственно-нравственном развитии. Да будет благословен Гаджи Зейнал Абдин, который так щедро идёт навстречу этой нужде, которая особенно вопиет о себе у мусульман».

После горячих приветствий и обращений к Г. 3. А. Тагиеву казанские мусульмане в своём адресе выражают пожелание, чтобы настоящая школа давала возможность пользоваться её светом мусульманкам всех углов России. Это первая школа, где рядом с соблюдением всех требований шариата, мусульманка будет знакомиться с западной цивилизацией; в этой рассаднице образования встретятся разные слои мусульманского населения и проникнутся общечеловеческими чувствами любви и братства. «Мы надеемся и молим Аллаха, чтобы эта школа была матерью многих других, чтобы и во всех мусульманских областях в подражание ей учреждались

подобные же школы - этим и пожелаем здравия учредителю школы», - заканчивают свой адрес казанские мусульмане.

По окончании чтения адресов присутствовавшие были приглашены в столовую училища, где для гостей был накрыт стол, красиво уставленный восточными сладостями, печеньями и фруктами, и предложен им чай и кофе. В то же время гости группами осматривали помещение пансиона, обставленного вполне образцово. Ко дню открытия училища из разных углов Закавказья и внутренних губерний были получены приветственные телеграммы, которые читались при восторженных рукоплесканиях оставшейся в зале группы мусульман. Когда окончилось чтение этих телеграмм, Гаджи Зейнал Абдин Тагиев, весьма взволнованный, обратился к стоявшим интеллигентным мусульманам с такими словами: «Сегодняшнее торжество есть только начало обширного плана. Вы видите верхний этаж этого здания: он возведён мной с таким расчётом, чтобы на нём весьма удобно построить ещё этаж. Я это сделаю, так как настоящая школа должна обратиться в женскую гимназию для мусульманских девушек. Это теперь - моя мечта».

Бурные приветствия присутствовавших, восторженные клики «Ура», «Чох яша», «Viva noster Tagiyeff»* - были естественным ответом на столь знаменательные, благородные и чреватые своими последствиями незабвенные слова виновника сегодняшнего мусульманского торжества Гаджи Зейнал Абдин Тагиева, желающего действительно обессмертить своё и без того прославленное имя.

«Каспий», 9 октября 1901 г.

№ 45
Письмо, адресованное Г. З. А. Тагиеву от воспитанниц Александринского русско-мусульманского женского училища в день его открытия 7 октября 1901 г.

Высокопочтенный, многоуважемый и любимый наш отец Гаджи Зейнал Абдин!

Мы не находим слов, чтобы возблагодарить Вас за неисчислимые пожертвования на дело воспитания и образования, на учреждение и процветание школ и училищ, за усилия, прилагаемые Вами для устранения материальных и духовных нужд всего нашего народа и для

повышения его благосостояния, а также выразить нашу безграничную признательность за чудесное школьное здание, построенное Вами для нас, за опытных преподавательниц, за умелых и умных воспитательниц, которых Вы нам дали. Мы можем только вечно гордиться Вашим счастливым существованием, Вашим человеколюбием и признанием Вас просветителем и первым благодетелем нашего народа. Сегодня, в день открытия женской мусульманской школы, в честь дня коронования Его Императорского Величества Николая Александровича, в пользу коей Вами пожертвовано сто двадцать пять тысяч рублей, а также израсходованы Вами крупные суммы на постройку красивого и удобного здания и приобретения оборудования, мы от всего сердца поздравляем Вас за достигнутый Вами успех в этом благородном деле, и приносим нашу благодарность за эту огромную заботу о нас. Мы, духовные Ваши дети, сейчас и всегда, вместе с другими нашими братьями, будем признавать Вас как любимого духовного отца нашего народа, чьё благородное имя и прекрасные дела будут существовать вечно. Дети, получившие воспитание в таких прекрасных очагах просвещения, никогда не забудут своего духовного отца и неустанно будут молиться за Вас, и своими делами оправдают усилия и средства, затраченные Вами на них с такой щедростью и душевным благородством. Пророк наш Мухаммед мустафа саллалаху васаллям имущество, пожертвованное на добрые дела, считал благим имуществом, а таких щедрых на добрые дела людей, как Вы, праведными людьми. Он говорил также, что тот, кто обеспечит одного нуждающегося, возносится у Бога гораздо выше тех, кто совершает паломничество в Мекку.

Наш добродетель Гаджи! Вы добрыми делами обеспечили нужду не одного человека, а сотен и тысяч людей. Мы от всего сердца просим Господа Бога даровать Вам долгую жизнь и успех во всех Ваших начинаниях. Пусть здоровье и счастье сопутствуют вам. Аминь.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, лл. 5-6.

№ 46
Открытие первой русско-мусульманской женской школы

Полученные почти со всех углов России с мусульманским населением многочисленные телеграммы по поводу открытия женской русско-мусульманской школы, бесспорно, свидетельствуют о том отрадном факте,

что наши мусульмане, отозвавшись чутко на такое огромной важности дело, как образование мусульманской женщины, поняли силу и значение этого великого шага в их культурно-нравственном развитии. И что особенно знаменательно - на этот добрый почин Гаджи Зейнал Абдина Тагиева откликнулись мусульмане всех званий и состояний, начиная от представителей магометанского духовенства и кончая простыми торговцами, не говоря уже о лицах высшего мусульманского сословия - беках, агаларах, ханах, мурзах, князьях, чиновниках военного и гражданского ведомств и купцах.

Факт этот, действительно, достоин быть отмеченным, и прежде всего потому, что он говорит о дошедших и до мусульманской среды живительных лучах просвещения: «сонные, невежественные, косные, фанатичные» мусульмане, какими обыкновенно принято их представлять, несмотря на пылкость их восточных натур, точно находятся в выжидании того спасительного момента, когда проглянет и в их тёмный угол животворный луч солнца просвещения... Но вот блеснул один такой луч и... русские мусульмане с жадностью ловят его, молятся на него, готовы создать из него себе кумира!

Таким то желанным моментом оказалось осуществление идеи разумного женского образования и вот открытие в Баку первой школы для мусульманок, подобно победному звуку, разнеслось среди 15 миллионов русско-подданных мусульман, поспешивших отовсюду отозваться на редкий для них праздник просвещения, на небывалое доселе для них торжество света над мраком.

Эта мысль и проводится в приветственных телеграммах, всё равно - являются ли их авторами духовные лица, купцы или студенты-мусульмане. Приведём некоторые из присланных Г. 3. А. Тагиеву телеграмм.

Из Тифлиса:

«Лишён возможности выехать; поздравляю с началом занятий; приношу от лица детей искреннюю благодарность щедрому жертвователю. Дай Бог полного преуспевания доброму началу Вашему».

Попечитель Кавказского учебного округа Завадский.

«Сердечно благодарю за любезное приглашение приехать на торжество открытия русско-мусульманской Александринской школы, учреждённой благодаря Вашему просвещённому содействию и всем известной благотворительности; чрезвычайно сожалею, что служебные занятия мешают мне прибыть на торжество; от души желаю полного успеха доброму делу и призываю благословение Аллаха на училище, учащих и учащихся».

Закавказский шейхульислам Ахунд Заде.

«Бесконечно счастлив и рад приветствовать лично от себя и подведомственного мне духовенства открытие первого рассадника просвещения наших мусульманок. Благословляю доброе начало великого дела, обещающего нам в будущем разумных и просвещённых жён и матерей. Да ниспошлёт Вам Аллах ещё много счастливых дней жизни, столь дорогой и полезной для меньшей братии нашей, интересы которой всегда так близки нашему благородному сердцу. Весьма сожалею, что вследствие болезни лишён возможности исполнить приятный долг участвовать лично в предстоящем торжестве».

Закавказский муфтий Гаибов [70].

Из Симферополя:

«Сердечно поздравляю с праздником просвещения, желаю преуспевания».

Таврический-кипчакский муфтий.

Из Шамахы:

«Поздравляю с открытием женского училища; Вы - истинный друг просвещения и исполняющий долг человечности и веры».

Председатель Меджлиса Гаджи Меджид Эфенди.

Из Риги:

«Глубокоуважаемый Гаджи! Позвольте нам в высоко знаменательный день открытия Александринского женского мусульманского училища принести Вам глубочайшую благодарность за Ваши труды обществу. Дай Бог, чтобы первая рассадница разумного женского образования, первый светоч, зажжённый плодами Вашей деятельности для приобщения женщины-мусульманки к культурному пути прогресса, всё больше и больше разгорался и оправдал Ваши надежды! Да сохранит Вас Аллах на многие лета на пользу бедной деятелями мусульманской общественной нивы, на которой Вы обессмертили своё имя! Да здравствует и процветает Александринское училище во главе с учредителем, учащими и учащимися!»

Группа рижских студентов-мусульман.

Из Петербурга:

«Магометане Петербурга поздравляют со светлым праздником, открытием храма науки. Вы заслужили всеобщую благодарность».

Ахунд Бабазитов.

Из Темир-хан-шуры:

«Сегодня, благодаря Вашему энергичному труду, открывается первая женская школа. От имени всех сторонников женского образования сердечно поздравляю Вас с пожеланием беспредельного процветания и преуспевания

новому храму просвещения; история будет свидетельствовать о сегодняшнем торжестве перед потомством; каждое 7 октября ознаменуется воспоминанием о Вашем благородном и человеколюбивом имени миром и молитвою; само собой просвещёнными питомицами, будущими матерями, составится беспрерывно цепь поколения живого благодарного носителя Вашей добрейшей памяти».

Талибов.

Из Астрахани:

«Честь и хвала от Аллаха и людей тому, кто делает добрые дела и кто просвещает людей; имя того незабвенно из рода в род; Вы открыли дверь просвещения для детей мусульман; мы хвалим Вас, благодарим и поздравляем со славным днём открытия женского училища, единственного во всей России».

Председатель попечительства бедных мусульман: Исхак Искендеров и Фатих Тахиров.

Из Казани:

«Горячо приветствуем Вас и бакинских мусульман по случаю высоко знаменательного для мусульманского мира дня открытия первого рассадника просвещения среди мусульманок и от души желаем преуспевания Вашему детищу, да продлит Всемогущий Ваши дни на пользу дорогого всем нам просвещения. Аминь!»

Терегулов, Тагиров, Алкины, Юнусов, Мулла Апанаев, Муаллим Сагитов, мулла Муситдинов, Айтуганов, Имамкулов, Гады Максудов, мулла Барудов.

«Поздравляем Вас с открытием женского училища для мусульманок и желаем ему успеха. Браво, Тагиев, браво!»

Воспитанники татарской учительской семинарии.

Из Симферополя:

«В знаменательный для мусульман России день, как залог их будущего счастья и зрелости, общество оказания пособий мусульманам Крыма, поздравляя своего почётного члена, как виновника достопамятного события для всех мусульман, молит Аллаха о Вашем здоровье, дабы Вы видели успехи будущих достойных мусульманок и плоды своего посева на общеполезной ниве».

Полковник гвардии Муфти Заде, Мустафа Кипчакский, Асан Аланов, Мусса Тайганский, Селямет Крымтаев, Асан Омеров, Сеит Мамед Топузов, Мурат Ибрагимов Абулчанский, Кенджe Исмаил Карашайский.

Из Бахчисарая:

«Шариат приказывает учиться мусульманину и мусульманке; Вы

сегодня у доброго начала, да наградит Вас Аллах, а мы благодарим и поздравляем!»

Наиб Халил Эфенди, Шейх Гази Мансур, Имам Селямет Эфенди, Имам Махмуд Эфенди, Гасан Эфенди.

Из Евпатории:

«Мы, евпаторийские мусульмане, с величайшей радостью приветствуем открытие первого в России просветительного заведения для мусульманок и от души желаем, чтобы она внесла в тёмную массу народа побольше света и духовной жизни и чтобы это благое начинание в пользу мусульманки, как члена человеческого общества, послужило примером для всего 15 миллионного мусульманского населения нашего отечества; мы лелеем мысль, что создаваемая Вами школа даст нам матерей-воспитательниц в широком смысле этого слова. Хвала, честь и почёт от евпаторийских мусульман Вам, уважаемый Гаджи Зейнал Абдин, за Вашу инициативу и щедрую жертву в святое дело образования мусульманок, в истории которого имя Ваше сохранится навсегда».

Мудеррис Абибулла Эфенди, князь Адильбей Балатуков, член евпаторийской дворянской опеки, сотрудник местных газет Ильяс Мурза Кетарскш, Осман Хатун Мустафа Эфенди, Абдулла, Ислам Капалиев, купцы Билиялов, Абулкерим Рамазанов, Джаббар Селимов и Абдулалим Мусладинов.

Сверх приведённых поступили телеграммы: из Петровска-порта от директора народных училищ А. С. Тхоржевского; из Тифлиса от подполковника Калхут бека Корчибашева, поручика Керем бека Векилова; из Ахалкалаки от братьев Паливандовых; из Шамахи от Халил бека Садыхбекова; из Сальяна от Казия Джанибекова, Аллахъяра Ахундова; из Нухи от городского старосты Амирджанова; из Владикавказа от председателя правления общества распространения образования среди горцев, подполковника Идриса Шанаева; из Оренбурга от Мухаммед Шакира Рамиева, Мухаммед Захира Рамиева, Мухаммед Фатиха Каримова, Хамиджана Арамова; из Орска от учителя Садаева, Исмаила Гуркаева, Валей Хасанова; из Саратова от Ахунда Кигалычева, Иззатуллы Таканаева; из Бузулука от Ахунд Салихова, Имам Гафурова, Вагапова, Ваихуллова; из Казани от правления общества пособия бедным мусульманам и учительницы Ахмерской; из Уфы от члена духовного собрания Фахрединова; из Москвы от муллы Алимова; из Харькова от Тугеева и муллы Узабаева; из Керчи от имени местных магометан - Осман Мурзы Ширинского; из Бахчисарая от городского головы Мустафа Мурзы Давидовича и редактора-издателя «Тарджиман» Исмаил бека Гаспринского [71]; из Ялты от общества

мусульман; из Карасубазара от местных мусульман Чяляби Арчинского, Шатранского, Чялябиева; из Касимова от Касимовского мусульманского общества и из Одессы от имени прихожан мулла Сафаров.

«Каспий», 11 октября 1901 г.

№ 47
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий» 11 октября 1901 г.

В день открытия Бакинского женского русско-мусульманского училища председателем Попечительного совета и учредителем училища Г. 3. А. Тагиевым была отправлена телеграмма попечителю Кавказского учебного округа М. Р. Завадскому, в которой г. Тагиев, сообщая о состоявшемся открытии училища, просит попечителя округа повергнуть через г. министра народного просвещения к стопам Императрицы Александры Фёдоровны верноподданнические чувства Попечительного совета и учебно-воспитательного персонала за принятие первого в России училища для образования мусульманских девушек под Своё Высокое покровительство.

В тот же день была отправлена телеграмма в Петербург на имя члена Государственного совета Кирилла Петровича Яновского, с выражением благодарности за сочувственное отношение к делу утверждения устава училища. Бывший попечитель Кавказского учебного округа в ответной телеграмме, полученной вчера Г. 3. А. Тагиевым, выражает пожелания преуспевания открывшемуся женскому училищу.

№ 48
Из сообщения, опубликованного в газете «Каспий» 14 октября 1901 г.

В четверг, 11 октября, в присутствии бакинского губернатора Д. А. Одинцова представлялись на станции Баладжары Великому Князю Михаилу Николаевичу [72] представители бакинского торгово-промышленного мира.

...Его Высочество знакомился отдельно с представлявшимися, расспрашивая их о положении дел в Баку...

Обратившись затем к Гаджи Зейнал Абдину Тагиеву, Великий Князь Михаил Николаевич, назвав его «старым знакомым», изволил расспрашивать об открытой на днях русско-мусульманской школе, и в

заключении выразил пожелание полного успеха школе.

№ 49
Письмо Г. З. А. Тагиева в редакцию газеты «Каспий»
14 октября 1901 г.

Милостивый государь, господин редактор! По случаю открытия Бакинского женского имени Императрицы Александры Фёдоровны русско-мусульманского училища мной лично и в качестве председателя Попечительного совета означенного училища получены многочисленные приветствия от мусульман разных областей Империи, и, вообще, от лиц, сочувствующих делу женского образования.

Позвольте мне по этому поводу выразить через редактируемую Вами газету глубокую благодарность всем удостоившим открытие женского русско-мусульманского училища присылкой приветствий по телеграфу, равно и лично посетившим торжество открытия этого училища.

Председатель Попечительного совета женского русско-мусульманского училища и учредитель училища Гаджи Зейнал Абдин Тагиев.

№ 50
Из статьи, опубликованной в журнале «Кавказский вестник» [73]
№ 11, ноябрь 1901 г.

…Мусульманская школа всецело обязана своим возникновением известному бакинскому крезу и благотворителю Г. З. А. Тагиеву. Вышедший из народа и благодаря счастливой случайности наживший громадное состояние [74], этот филантроп-мусульманин, не получив сам никакого образования высоко ценит просвещение и является его горячим поборником. Он, между прочим, искренний враг затворничества мусульманских женщин, лишающего их плодов культуры и просвещения, и вот с целью помочь им выйти из мрака невежества, Г. З. А. Тагиев строит для женской школы стотысячное здание и дарит ей капитал в 125 тыс. р. Пока принято в школу 58 учениц-мусульманок. За ними потянутся другие, и недолго уже ждать того времени, когда образование пустит настолько глубокие корни среди жён и дочерей правоверных, что возврат к былому затворничеству будет невозможным, и благодарные мусульманки не раз тогда помянут добрым Г. З. А. Тагиева, впервые указавшего им путь эмансипации...

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, лл. 13-14.

№ 51
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий» 18 декабря 1901 г.

Учредитель Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища Гаджи Зейнал Абдин Тагиев получил на днях от г. попечителя Кавказского учебного округа уведомление следующего содержания:

«Её Величество Государыня Императрица Александра Фёдоровна, по всеподданнейшему докладу секретаря Её Величества графа Ламсдорфа о выражении верноподданнических чувств присутствовавшими на торжественном открытии учреждённого на средства Ваши Бакинского русско-мусульманского женского имени Её Величества училища, в 13-й день прошлого ноября Высочайше повелеть изволила благодарить Вас за выраженные Вами по поводу открытия означенного училища верноподданнические чувства и пожелать сему училищу от имени Её Величества дальнейшего успеха и процветания».

«О таковом Всемилостивейшем повелении Государыни Императрицы, сообщённом мне в предложении г. министра народного просвещения, считаю приятным долгом уведомить Вас, милостивый государь. Попечитель Завадский».

№ 52
Постановление Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища 9 мая 1902 года

Попечительному совету доложено, что от некоторых лиц поступили просьбы с ходатайством о принятии в Бакинское русско-мусульманское женское Александринское училище их дочерей и родственниц в число бесплатных воспитанниц. Между тем, в данное время не имеется ни одной бесплатной вакансии, так как все положенные в пансионе этого училища 35 мест для бесплатных воспитанниц ещё в 1901 году замещены, а вакансии бесплатных воспитанниц могут открыться только по окончании курса учения через четыре года, т.е. в 1905 году. Раньше же этого срока могут открыться вакансии лишь случайно, по причинам выбытия кого-либо из бесплатных воспитанниц, но в таком случае открывающиеся вакансии подлежат

замещению зачисленными кандидатскими. Поэтому Попечительный совет постановил: объявить всем просителям, что в текущем году приёма бесплатных воспитанниц в Бакинское русско-мусульманское училище не будет, предоставив г. председателю сего совета зачислить кандидатскими для бесплатного поступления в сказанное училище на случай открытия вакансии тех из детей просителей, которые ещё не достигли 9-летнего возраста. При этом Попечительный совет, принимая во внимание, что также могут поступать просьбы о принятии в вышепояснённое училище своекоштных воспитанниц, признал возможным допустить приём таких воспитанниц в дополнение к имеющимся налицо 22, ещё 25 воспитанниц с платою по 130 руб. в год, каковая плата должна поступать, согласно установленному уже порядку, по полугодию, вперёд, равными частями. В случае поступления добавляемых ныне 25 своекоштных воспитанниц, заготовка для них установленной одежды, обуви, белья, постельных принадлежностей и проч. будет зависеть от распоряжения г. председателя сего совета, с отнесением расходов на счёт имеющегося наличного капитала, предназначенного на покрытие текущих расходов, с тем, чтобы сумма эта в своё время была внесена в общую смету расходов.

Подлинное подписали: председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев и члены Попечительного совета: М Латкина, А. Топчибашев, Г. Меликов, С. Тагиева, А. С. Тхоржевский и Ф. Везиров.

Верно: председатель Попечительного совета Тагиев.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 109.

№ 53
Постановление Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища 9 мая 1902 года

Попечительный совет Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища, желая увековечить в этом училище память о тех лицах, которым оно обязано своим основанием, а именно: о бывшем попечителе Кавказского учебного округа, действительном статском советнике Кирилле Петровиче Яновском, бывшем инспекторе, ныне попечителе того же округа Михаиле Ромулевиче Завадском и потомственном почётном гражданине Гаджи Зейнал Абдине Тагиеве - первых, как глубоко сочувствующих и принимавших живое участие в

исходатайствовании разрешения на учреждение этого первого здесь русско-мусульманского женского рассадника имени Государыни Императрицы Александры Фёдоровны, а о последнем - Тагиеве, как основателе сего учебного заведения на собственные его средства, постановил: испросить через г. директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области, во-первых, согласия Его Высокопревосходительства Кирилла Петровича и Его Высокопревосходительства Михаила Ромулевича на постановку их портретов в общем зале сказанного выше училища, и, во-вторых, разрешения г. попечителя Кавказского учебного округа на постановку в том же зале портрета основателя училища Гаджи Зейнал Абдина Тагиева.

Подлинное подписали: Председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев и члены Попечительного совета: М. Латкина, А. Топчибашев, Г. Меликов, С. Тагиева, А. С. Тхоржевский и Ф. Везиров.

Верно: Председатель Попечительного совета Тагиев [75].

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 107.

№ 54
Постановление Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища 9 мая 1902 года

На основании примечания к § 9 устава Бакинского русско-мусульманского женского Александринского училища, Попечительному совету этого училища предоставляется выбор из своей среды товарища председателя, который, в случае отсутствия председателя, исполняет его обязанности, а потому Попечительный совет постановил: избрать товарищем председателя сего совета члена его - именно супругу председателя совета Софью Владимировну Тагиеву.

Подлинное подписали: Председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев и члены Попечительного совета: М. Латкина, А. Топчибашев, Г. Меликов, С. Тагиева, А. С. Тхоржевский и Ф. Везиров.

Верно: Председатель Попечительного совета Тагиев.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 108.

№ 55
Постановление Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища 9 мая 1902 года

В Бакинском русско-мусульманском женском Александринском училище в данное время состоит налицо воспитанниц: своекоштных 22 и бесплатных 35, итого 57 воспитанниц. По классным занятиям воспитанницы эти разделены на два отделения, в коих преподавание русского языка приняла на себя начальница этого училища Ханифа ханум Меликова, а математику преподаёт помощница начальницы (она же учительница) Марьям ханум Сулькевич. Закон Божий магометанского вероучения преподаёт Секина ханум Гаджи Мирза Гейбат бек гызы, а местный татарский, то есть азербайджанский, язык преподаёт Асма ханум Хафиз Эмин Эфенди гызы. Между тем, на опыте оказалось, что возлагать на начальницу училища преподавание в классах совершенно несовместимо с её обязанностью по званию начальницы этого учебного заведения, ибо она, суть главная хозяйка, обязана присмотреть за всем хозяйством, наблюдать за порядком и иметь надзор не только за воспитанницами, но и за всеми служащими в училище, а потому при таком положении она не может иметь свободного времени заниматься в свои часы в классах, да и в сущности не по силам ей выполнять все эти обязанности. Вследствие чего неизбежно могут проявляться нежелательные упущения в какой-либо служебной части, почему представляется необходимость совершенно освободить начальницу сказанного училища от преподавания в классах, и вместо неё назначить особую учительницу с жалованием по 500 руб. в год. Но, принимая во внимание, что одновременно с настоящим вопросом, Попечительный совет особым постановлением разрешил другой вопрос о допущении приёма ещё 25 своекоштных воспитанниц, что составит с ныне имеющимися налицо 82 воспитанницы, а при такой численности учениц, необходимо разделить классные занятия не на два как ныне принято, а на три отделения, и поэтому должна быть добавлена ещё третья учительница, тоже с жалованием по 500 руб. в год. По изложенным соображениям Попечительный совет постановил: освободить совершенно начальницу сказанного училища от обязательных классных занятий, оставив на её обязанности всю административную часть, как-то заведывание хозяйством,

* Шахиншах, живи долго – *по-азербайджански*. Добро пожаловать, шах – *по-персидски.*

надзор за порядком вообще по училищу, за воспитанницами и всеми служащими там, - назначить вместо неё особую учительницу для классных занятий с жалованием по 500 руб. в год; но если будет принято ещё 25 своекоштных воспитанниц, то назначить ещё третью учительницу с таким же содержанием. Независимо от этого, установить общим правилом, чтобы каждая из пояснённых учительниц преподавала в своём отделении как русский язык, так и математику и другие научные предметы по программам, соответствующим одноклассным училищам Кавказского учебного округа (по Положению 1867 г.), согласно тому, как это усвоено в этих начальных училищах, причём учительницы эти должны также иметь очередное дежурство для надзора за воспитанницами. На случай болезни кого-либо из учительниц или кратковременной отлучки (не касаясь учительниц Закона Божьего и татарского языка), обязанность её временно должна заменить начальница училища, если впрочем остающиеся налицо учительницы по своим прямым занятиям не найдут возможным временно заменить больную или отсутствующую учительницу. Все расходы по содержанию добавляемых одной или двух учительниц отнести, впредь до изыскания средств, на имеющийся свободный наличный капитал училища, предназначенный на покрытие текущих расходов при недостаче доходов, с внесением в смету расходов текущего года пока только на одну добавляемую учительницу со второй половины текущего года. Засим, принимая во внимание, что при сказанном училище, по уставу его, положен профессиональный класс для изучения рукоделия и домоводства применительно к потребностям мусульманской семьи, Попечительный совет постановил открыть этот класс с начала предстоящего учебного сезона, то есть в сентябре сего года, почему сделать распоряжение о приискании такой учительницы.

Подлинное подписали: Председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев и члены Попечительного совета: М. Латкина, А. Топчибашев, Г. Меликов, С. Тагиева, А. С. Тхоржевский и Ф. Везиров.

Верно: Председатель Попечительного совета Тагиев.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 110-111.

---

* В газете время указано неверно.

№ 56
Посещение Его Величеством шахом персидским Бакинских женских учебных заведений [76]

…В тот же день в два с четвертью часа Его Величество шах персидский, в сопровождении Атабека Аазама, посланника при петербургском дворе Мирзы Гасан хана, всех министров и всей свиты, а также прикомандированных к Его Величеству генерал-адъютанта Николаева, генерал-лейтенанта Зеленого, чиновника Министерства иностранных дел для пограничных сношений при главноначальствующем Кохановского, бакинского губернатора генерал-лейтенанта Одинцова и других изволил посетить русско-мусульманскую школу. Вход и все здание училища было убрано весьма изящно: балкон над входными дверями увешан дорогими коврами и среди гирлянды русско-персидских флагов красовался чудный ковер с вышитыми на нем гербом Персии, Льва и Солнца. По обеим сторонам дверей красовались вышитые на дорогих материях золотыми буквами: «шахиншах, чох яша и хош амади шах»*.

На террасе перед входом в училище ожидали высокого посетителя учредитель школы и председатель Попечительного совета Гаджи Зейнал Абдин Тагиев с директором народных училищ Тхоржевским, городским головой и другими членами Попечительного совета. На ступеньках лестницы, ведущей в зал училища, были расставлены ученицы с корзинами, полными цветов; при проходе Его Величества они бросали цветы к его ногам, наверху, при входе в зал, были выстроены ученицы. Как только Его Величество вступил на последнюю ступеньку, ученицы, подняв руки и прочитав молитву – мусульманский обычай встречи монархов, приветствовали шаха поклоном.

Внутри зала, с одной стороны, был роскошно сервирован стол для Его Величества с цветами, фруктами и прохладительными напитками; с другой стороны, был стол с выставленными работами учениц. Его Величество, подойдя к первому столу, стал читать почетный рапорт о времени открытия и о теперешнем состоянии школы. В это время хор учениц стал петь гимн, сочиненный к случаю. Его Величество невольно поднял голову и на его лице ясно выразилось чувствуемое удовольствие. Когда ученицы прекратили пение, Его Величество подозвал г. Тагиева и стал расспрашивать об училище. Г. Тагиев, осчастливленный вниманием шаха, взволнованно произнес следующее: «Среди 12 миллионного мусульманского населения в России это первое женское учебное заведение; я основал его с надеждой

подготовить образованных матерей для мусульман. Прошу Вашего милостивейшего разрешения назвать основываемую мной школу при фабрике для детей рабочих [77] именем Вашего Величества». Его Величество отвечал: «прекрасно, с удовольствием». Потом шах прошел в мечеть при школе, расположенную рядом с залом. Его Величество долго осматривал мечеть, остался довольным ее убранством и расположением молитвенных предметов; войдя вновь в залу, где за это время были выстроены ученицы, Его Величество стал расспрашивать их: знают ли они Коран, совершают ли намаз. Дети отвечали бойко – утвердительно. Похвалив их, Его Величество подошел к столу, где были расставлены работы учениц. Он был восхищен этими работами, а также и его свита. Отходя от стола, он приказал, за болезнью руки, расписаться в книге для высоких гостей Атабеку Аазаму. В то время пока Его Величество осматривал спальню и хвалил царившие всюду порядки и чистоту, Атабек Аазам писал следующие строки в книге: «в пятницу, 23 Джамиаль-Ахира 1320 года, на пути к Персии из 2-го путешествия в Европу, при выезде из Баку Его Величество шах персидский Музафараддин посетил русско-мусульманскую женскую школу, основанную почтенным Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым и, оставшись весьма довольным как ученицами, так и училищем, выражал свое одобрение почтенному Тагиеву за его заботы о просвещении мусульман. Подпись: Мирза Алескер хан». Атабек Аазам вручил тут же начальнице училища Ханифе ханум Меликовой драгоценный перстень.

Когда Его Величество выходил из зала, одна из учениц держала Коран и шах, поцеловав Коран, прошел под ним, по обычаю востока.

Его Величество и свита отбыли из школы ровно в 2 часа 50 мин*. Милостиво прощаясь с г. Тагиевым, Его Величество сказал: «Большое удовольствие доставило мне посещение школы, желаю Вам всего хорошего и надеюсь, что Вы всегда будете заботиться, чтобы ученицы сохранили свойственную мусульманской женщине скромность».

«Каспий», 14 сентября 1902 г.

№ 57
Постановление Попечительного совета Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища 22 сентября 1902 г.

Попечительный совет вышепояснённого женского Александринского училища, по постановлениям своим, состоявшимся 9 мая текущего года, между прочим заключил: 1) начальницу означенного училища освободить от преподавания уроков, вместо неё назначить особую учительницу, с жалованьем по 500 руб. в год и 2) увеличить приём своекоштных воспитанниц ещё до 25 пансионерок с платой по 130 руб. в год, вследствие чего добавить ещё одну учительницу при условии, если будут поступать в училище эти вновь добавляемые своекоштные воспитанницы. В данное время уже вновь начислено 14 своекоштных воспитанниц, что составит с прежде поступившими: своекоштных - 36 и бесплатных - 35, итого - 71 воспитанница. О предоставлении должности учительниц в вышепояснённом училище поступили просьбы от мусульманок, именно от жительствующей в гор. Ташкенте девицы, дочери подполковника Биби-Хаджи Абдурахмановой, от жительствующей в Тифлисе дворянки, девицы Рахили Терегуловой [76] и от жительствующей во Владикавказе учительницы Фатимы Терегуловой. Из представленных этими лицами документов о науках видно: 1) Абдурахманова окончила курсы в Ташкентской женской гимназии и имеет право получить, подвергаясь особому испытанию, свидетельство на звание домашней наставницы с правом заниматься обучением только в семействах своих единоверцев; 2) Рахиль Терегулова окончила курс в Тифлисском женском учебном заведении Св. Нины и удостоена звания домашней учительницы и 3) Фатима Терегулова окончила курс третьего класса Владикавказской женской прогимназии и после шестимесячной практики в должности помощницы учительницы приготовительного класса той же гимназии, удостоена звания учительницы начального сельского и приходского училища. Так как поименованные выше Биби-Хаджи Абдурахманова и Рахиль Терегулова окончили курс среднего женского учебного заведения с правом домашней наставницы или учительницы, то поэтому Попечительный совет Бакинского русско-мусульманского женского Александринского училища постановил: допустить их теперь же к отправлению обязанности учительниц в пояснённом училище с производством им жалованья с 20 сего сентября

из оклада 500 руб. в год, а затем ходатайствовать через г. директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области перед г. попечителем Кавказского учебного округа об утверждении Абдурахмановой и Терегуловой в сказанных должностях, представив при этом и документы этих учительниц, а Фатиме Терегуловой объявить, что за замещением означенных двух вакансий учительниц, просьба её не может быть удовлетворена, возвратив притом ей представленные документы.

Председатель Попечительного совета Г. 3. А. Тагиев, члены Попечительного совета: Г. Меликов, С. Тагиева, А. Тхоржевский, А. Топчибашев.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, лл. 63-64.

№ 58
Из отчета сенатора Кузминского [79]

…Иначе, впрочем, стоит вопрос о начальном образовании девочек-мусульманок [80]. Еще сравнительно недавно школа для них не существовала, они получали домашнее образование, вернее, не получали никакого. В 1901 г. была открыта в Баку первая одноклассная школа для девочек-мусульманок, с пансионом для них. Идея эта принадлежит бывшему преподавателю местного реального училища Гасан беку Меликову, осуществил же ее известный миллионер-благотворитель Гаджи Зейнал Абдин Тагиев, построивший на свои средства, в лучшей части города, огромный 2-х этажный дом в мавританском стиле, отвечающий самым строгим требованиям школьной гигиены. Общее число всех девочек в школе в настоящее время 50. Из них уроженок г. Баку только 5. Преподавание поставлено в школе образцово. Как ни нов для матери-мусульманки порядок, при котором дочь ее идет в общественную школу, новые, в этом отношении, взгляды начинают прививаться, и девочек-мусульманок, правда, очень маленьких, 7-9 лет, можно видеть среди детей даже в школах смешанного состава, где есть мальчики и девочки. За мусульманской женской школой нельзя вообще не признать значительного культурного влияния; она, несомненно, отразится на бытовых условиях мусульманского мира и в этом отношении нельзя не привести слова почетной попечительницы Тагиевской школы, жены ее основателя, г-жи Тагиевой, мусульманки по вероисповеданию и горской татарки по

происхождению, но получившей образование в заведении Святой Нины, сказавшей: «довольно рабства, счастливейший день моей жизни будет, когда Император велит мусульманке сбросить чадру»…

Всеподданнейший отчет о произведенной в 1905 году, по Высочайшему повелению, сенатором Кузминским ревизии города Баку и Бакинской губернии. Без года и места издания. С. 410-411.

№ 59
Из письма Г. З. А. Тагиева Н. Султан Крым Гирею [81]

…Я всегда думал и теперь твердо остаюсь при своем неизменном убеждении, что только образованные и серьезно просвещенные матери-мусульманки нашего края спасут наших мусульман от недуга невежества и отсталости.

Это мое убеждение вполне согласуется с истинным духом ислама и его Великого Учителя. Неизменно следуя этому началу, я всю свою жизнь как словом, так и делом, по мере сил своих, проводил его в сознание моих единоверцев. Но неблагоприятные и враждебные самому исламу исторические обстоятельства слагались так, что усилия одного человека в этом направлении были недостаточны. Нужна была инициатива лиц, облеченных властью и отзывчивых на нужды населения и готовых для их удовлетворения поступиться формальностями в пользу существа дела.

В деле женского образования среди мусульман нужно было, прежде всего, отречься от общих нецелесообразных шаблонов и в интересах самого дела, хотя бы на первое время, сделать школу по постановке, по устройству и организации приемлемой, доступной для мусульман, не слишком шокирующей их вековые воззрения, словом, нужно было несколько исламизировать школу, но никто не решался на это и шаблон торжествовал. Иногда даже инициатива и усилия частных лиц в означенном направлении разбивалась об этот шаблон и к великому ущербу мусульман и государства, дело народного образования и культурного развития среди мусульман оставалось на точке замерзания. Легко представить Вашему Превосходительству, как больно все это отражалось на моем сердце, столь близко принимавшем все, что касается народного блага, а в особенности вопросы о женском образовании среди мусульман…

Г. З. А. Тагиев.

«Каспий», 12 апреля 1906 г.

№ 60
Первый выпуск Бакинского русско-мусульманского женского училища

В настоящем году в Бакинском русско-мусульманском женском училище, основанном Гаджи Зейнал Абдин Тагиевым, состоялся первый выпуск.

Выпускные экзамены происходили 9 и 11 мая по русскому языку, истории, географии и арифметике и 12 мая по магометанскому Закону Божьему, шариату и татарскому языку. На всех экзаменах присутствовали председатель Попечительного совета училища и учредитель его Гаджи Зейнал Абдин Тагиев, товарищ председателя, супруга учредителя С. х. Тагиева, член Попечительного совета А. Топчибашев, начальница училища М. Сулькевич, преподавательницы Р. Терегулова и З. Акимбетьева, М. Мамедбеков. Кроме того на экзаменах по русскому языку, истории, географии и арифметике присутствовали начальница Бакинской Мариинской женской гимназии М. М. Латкина, инспекторы народных училищ М. Ф. Коптелов и А. В. Горячкин, директор мужской гимназии И. Е. Котылевский.

По русскому языку была задана письменная работа на тему: «Как я провела прошлое лето». Всеми ученицами выпускного класса в числе 15 работа эта была исполнена весьма удачно, причем были работы, прямо безукоризненные в отношениях стилистическом и грамматическом. Экзаменаторы также остались очень довольны устными ответами учениц. Умение рассказывать прочитанное, внятное и нередко чисто декламаторское чтение стихотворений русских поэтов, осмысленная передача фактов из русской истории – вот качества, проявленные ученицами мусульманками на экзамене. И за это экзаменовавшиеся щедро награждены высшими баллами: нет ни одной четверки, все получили по 5, а три ученицы по всем предметам получили по 5 с плюсами.

Ввиду таких успехов по русскому языку инспектор народных училищ М. Ф. Коптелов по окончании экзамена обратился к ученицам от имени экзаменационной комиссии с небольшой речью, в которой благодарил их за доставленное удовольствие.

Прекрасно прошел также происходивший вчера экзамен по мусульманскому закону, шариату и татарскому языку. На этот экзамен были приглашены бакинский губернский казий Мир Мамед Керим Мир Джафарзаде [82] и ахунды Гаджи Мирза Абу Тураб [83], Гаджи Молла Рухулла [84] и Юсиф Талыбзаде [85]. Ученицы в присутствии своих

преподавательниц С. х. Ахундовой и Ш. х. Шейхзаде весьма бойко читали Коран, отвечали на вопросы о догматах ислама, читали и писали по-татарски. Присутствовавшие духовные лица остались очень довольны ответами учениц, причем и на этот раз познания их были оценены высшим баллом – пять.

Казий Ахунд Мир Мамед Керим сказал окончившим курс ученицам напутственное слово, а учредитель училища раздал каждой из учениц на память Коран в красивых переплетах, а также по тому сочинений Пушкина, Лермонтова и др. писателей, тоже в переплетах.

Со слезами на глазах молодые мусульманки горячо благодарили основателя своей alma mater и поднесли Гаджи Зейнал Абдину Тагиеву адрес в папке и вышитое самими ученицами бархатное покрывало. Называя Гаджи Зейнал Абдина Тагиева своим отцом-благодетелем, молодые мусульманки искренне просили Гаджи верить, что доброе дело его – русско-мусульманское женское училище в Баку, где они познали всю сладость учения, познакомились с основами магометанской религии и шариата, научились читать и писать на родном татарском языке, это училище останется в их жизни тем святилищем, о котором человек вспоминает с благоговением.

«Вы возвысили нас, мусульманок, в наших собственных глазах и в глазах нашего мусульманского общества и наш нравственный долг оправдать то высокое значение, какое связывается у всех народов с именем образованной, воспитанной девушки».

Такой же адрес и работа ученицами были поднесены и супруге учредителя училища С. х. Тагиевой.

Чтение этих адресов сильно растрогало присутствовавших, у многих появились на глазах слезы, некоторые ученицы плакали навзрыд.

Картина, действительно, была весьма трогательная. 15 молодых мусульманок, впервые оканчивающих в таком количестве курс и напутствуемых благословениями ахундов – явление в мусульманской жизни небывалое, а потому в высшей степени отрадное.

Один из почтенных ахундов, при виде такой картины, обратившись к учредителю училища Г. З. А. Тагиеву, произнес: «Гаджи, вот награда твоя за твои труды».

И Г. З. А. Тагиев заслужил эту награду – прибавим от себя.

Приводим список учениц первого выпуска Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища: Мусабекова Айна [86], Султанова Фатьма, Байрамалибекова Марал, Ахундова Хейранса,

Мамедова Амина, Ахундова Сона [87], Нариманова Набат [88], Эфендиева Турфа, Ахмедбекова Туби, Уцмиева Саят, Алибекова Гюльшан, Нариманова Кейсар, Шейхзаде Саида [89], Алибекова Минавар и Султанова Наргиз.

«Каспий», 13 мая 1906 г.

№ 61
Из статьи Г. З. А. Тагиева «Из моего опыта», опубликованной в газете «Тазе хаят» [90]
12 февраля 1908 г. [91]

...Будучи бедняком, я от отца и матери ничего не получил, кроме любви и ласки, и считаю, что нынешним своим положением я обязан именно этой любви и ласке. Счастье ли моё или предраспределение Божие - не знаю, чем объяснить. Но самое излюбленное, самое дорогое время препровождение, наравне с моими промышленными делами и я полагаю, что даже в значительно более высокой мере меня занимают вопросы моего народа, его будущее счастье и продолжение его существования. Для достижения этой цели первое, что я считаю необходимым подчеркнуть - это воспитание и образование моего народа. Видя всестороннюю необходимость моего народа в просвещении и воспитании, я не отстранялся в этом по мере своих сил от помощи. Уяснив необходимость открытия школ для образования и воспитания малых детей, а для воспитания и развития взрослых издание книг и газет, я нёс об этом заботу и буду нести.

Подытоживая всё сказанное, я в действительности понял, что будущее счастье, стойкость и прогресс народа связан с воспитанием, исходящим из объятий матери.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 106, лл. 20-21.

№ 62
Копия отношения Бакинского отделения Государственного банка за № 7641 Попечителю Кавказского учебного округа
7 марта 1909 г.

Бакинское отделение Государственного банка имеет честь уведомить

* Текст прерывается
** Текст телеграммы отсутствует.

Ваше Превосходительство, что присланные при отношении от 11 февраля с. г. за № 3120 пять свидетельств 4 %-й государственной ренты на номинальную сумму 25000 руб., не могут быть зачислены во вклады хранения в виде неприкосновенного капитала в Бакинское отделение, так как операция приёма таких вкладов разрешена лишь Санкт-Петербургской, Московской, Варшавской и Харьковской конторам Государственного банка. Сообщая о вышеизложенном, Бакинское отделение покорнейше просит Ваше Превосходительство сообщить отделению Ваше дальнейшее распоряжение относительно присланных процентных сумм, т. е. следует ли их переслать в какую-либо из этих контор или принять на хранение в отделении обычным порядком [92].

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, лл. 31-32.

№ 63
Отчёт начальницы училища М. Сулькевич о посещении училища графиней Е. А. Воронцовой-Дашковой [93]
9 марта 1909 г.

27 февраля 1909 г., в 1 час дня, Её Сиятельство графиня Елизавета Андреевна Воронцова-Дашкова в сопровождении супруги Бакинского градоначальника госпожи Мартыновой посетила Александринское женское русско-мусульманское училище.

Её Сиятельство встретили у подъезда училища председатель Попечительного совета училища Г. З. А. Тагиев, почётная попечительница С. Тагиева и я.

В убранном училищном зале ожидали Её Сиятельство все учащиеся и весь педагогический персонал во главе с начальницей. Впереди рядов стояли трое стипендиаток Её Сиятельства.

Вошедши в зал, графиня поздоровалась с детьми, на что последовал с их стороны общий поклон.

Почётная попечительница представила Её Сиятельству служащих в училище, а начальница доложила о состоянии училища и числе учащихся.

Вслед за этим почётная попечительница С. Тагиева прочла адрес следующего содержания: «Ваше Сиятельство, Высокочтимая Елизавета

* См.: документ № 62.

Андреевна! Сегодняшний день для Бакинского женского русско-мусульманского училища является одним из знаменательных дней с момента его существования.

Недавно училище удостоилось высокой чести принятием в свои стены трёх Вашего Сиятельства стипендиаток, а сегодня оно осчастливлено личным Вашим здесь присутствием. Мы уверены, что сегодняшний день запечатлится на всю жизнь в памяти здесь присутствующих воспитанниц училища, так как на долю их выпало счастье собственными глазами лицезреть в особе Вашего Сиятельства осуществительницу заветной мечты блаженной памяти..».*

Одна из учениц - Марьям Байрамалибекова [94] приветствовала на русском языке почётную гостью и преподнесла ей роскошный букет цветов, а другая - Сона Ахундова таким же приветствием на татарском языке, преподнесла шёлковый ковёр, как плод долголетнего труда старших учениц училища.

Её Сиятельство нашла ковёр изящным и высказала своё удовольствие, что девочки-мусульманки умеют делать такие прекрасные вещи.

Её Сиятельству угодно было осмотреть училищное помещение и пансион. В общей столовой почётным гостям предложено было кофе.

При прощании графиня обрадовала присутствующих своим решением послать Её Величеству Государыне Императрице Александре Фёдоровне верноподданнейшую телеграмму с докладом о прекрасном состоянии училища. Тут же была составлена телеграмма следующего содержания: **.

В *2* ½ часа графиня отъехала из училища.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, лл. 25-26.

№ 64
Протокол заседания Педагогического совета училища 11 марта 1909 г.

Присутствовали: председатель - начальница Марьям ханум Сулькевич, члены - преподаватель татарского языка Хафиз Эфенди Шейхзаде, учительницы: Саида ханум Шейхзаде, Сара ханум Везирова [95] и Сабира ханум Абдурахманова [96].

На седьмом педагогическом совете материалом обсуждения был следующий вопрос: поведение учениц и принятие мер. Педагогическим советом решено: относиться строже к ученицам, в особенности, старшего

отделения, а главное - действовать всему учебному персоналу солидарно в деле воспитания.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 132.

№ 65
Письмо Канцелярии попечителя Кавказского учебного округа А. С. Тхоржевскому
14 июля 1909 г.

Харьковской конторой Государственного банка приняты на хранение в виде неприкосновенного капитала на имя Бакинского женского русско-мусульманского Александринского училища свидетельства 4 %-й государственной ренты на номинальную сумму в 25000 руб., пожертвованных действительным статским советником Тагиевым на стипендии имени статс-дамы графини Е. А. Воронцовой-Дашковой.

Сообщая об этом, Канцелярия, ввиду запроса Харьковской конторы Государственного банка, просит Ваше Превосходительство не отказать в скорейшем доставлении сведений о том, кому должны быть выдаваемы проценты с названного капитала.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 30.

№ 66
Копия с предложения № 18348 М. Р. Завадского А. С. Тхоржевскому
28 августа 1909 г.

Прилагая при сём копию с отзыва Бакинского отделения Государственного банка от 7 марта сего года за № 7641*, прошу Ваше Превосходительство доставить сведение о том, кому должны быть выдаваемы проценты с капитала в 25000 руб., пожертвованного действительным статским советником Тагиевым на стипендии имени статс-дамы графини Е. А. Воронцовой-Дашковой при Бакинском женском русско-мусульманском Александринском училище.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 31.

№ 67
Письмо Г. З. А. Тагиева А. С. Тхоржевскому
3 ноября 1910 г.

Попечительный совет имеет честь довести до сведения Вашего Превосходительства, что временно исполняющей обязанности начальницы училища приглашена Сулькевич Марьям ханум, что же касается учительского персонала, то документы их при сём представляем:

Ахриева Гюльбахар [97]: удостоверение № 289, свидетельство № 3062 и два аттестата за № 254 и 264.

Казиева Гёвхар ханум [98]: свидетельство за № 2628.

Мамедова Мина ханум [99]: свидетельство № 13904 и фотографическая карточка.

Палавандова Шарабан: аттестат за № 124, удостоверение № 360 и экзаменационная книжка № 60.

По миновании надобности документы соблаговолите возвратить нам.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 37.

№ 68
Письмо А. С. Тхоржевского Г. З. А. Тагиеву
19 марта 1912 г.

Вследствие требования Министерства привести в известность как капитал, так и имущества, принадлежащие учебным заведениям, я имею честь покорнейше просить Ваше Превосходительство закрепить законным образом за Александринским женским русско-мусульманским училищем дом, который выстроен Вашим Превосходительством для названного училища и в котором училище это помещается.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 43.

№ 69
Из статьи «Женское образование»

…Параллельно с образованием мужчин, в истекшем году наблюдался и успешный ход женского образования среди русских мусульман. За отчётный год во многих городах открылись новые женские школы для мусульманок, так, например: в Оренбурге (профессиональная), Малмыже

(профессиональная), Иреване, Нухе, Казани и в других городах. Почти отовсюду слышались голоса о расширении дела женского образования. Крестьяне Арешского уезда постановили ходатайствовать об открытии женских русско-татарских школ в Агдаше, Халдане и в других селениях, в Балаханах проектируется открыть ещё одну женскую школу, то же самое проектируется в Кешлах, в Агдаме, в Дербенте и в других местах. В Баку число учениц существующих русско-татарских школ увеличилось в два раза; является необходимость в открытии ещё четвёртой школы. В некоторых из существующих женских школ проектируется сделать кое-какие преобразования к лучшему. Так, администрация Бакинского Александринского женского училища в лице супругов Тагиевых, признавая насущную нужду в опытных учительницах, хорошо подготовленных как по общим предметам, так и на родном языке, намеревается ходатайствовать о преобразовании высшего класса названного училища в учительскую семинарию для выпуска учительниц-мусульманок. В истекшем году по этому поводу уже сделаны соответствующие шаги и можно надеяться на скорое осуществление этого проекта.

Кстати, в 1912 году курс названного училища окончили девять учениц...

«Каспий», 1 января 1913 г.

№ 70
Из статьи, опубликованной в «Мусульманской газете» [100]
30 января 1913 г.

Баку. Недавно в Баку состоялось совещание из учителей-мусульман городского училища и общественных деятелей под председательством городского инспектора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области С. М. Ганиева [101] о преобразовании Александринского женского русско-мусульманского училища в учительскую семинарию для мусульманок. Училище это основано известным мусульманским богачом, благотворителем Г. З. А. Тагиевым. Теперь почтенный Гаджи усиленно ходатайствует о преобразовании училища в семинарию, т.к. чувствуется настоятельная нужда в специальных педагогичках-мусульманках, знающих и родной язык наряду с предметами. Для обеспечения будущей семинарии, говорят, Гаджи хочет отвести свой пассаж на Ольгинской улице [102].

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 97, л. 16.

№ 71
Прошение Г. З. А. Тагиева А. С. Тхоржевскому
1 февраля 1913 г.

Александринское женское русско-мусульманское училище, соответствующее по программам одноклассным начальным училищам Кавказского учебного округа (по Положению 1867 года), вследствие ограниченности той программы, не даёт оканчивающим это училище мусульманкам той законченности образования, которое желательно бы им предоставить в целях наилучшего приложения приобретённых познаний к жизни. Приходя, в этих соображениях, к заключению о необходимости возможно большего расширения существующей ныне программы проходимых в названном выше училище предметов, я позволяю себе обратиться к Вашему Превосходительству с покорнейшей просьбой не отказать в ходатайстве перед надлежащим начальством о преобразовании означенного училища по типу Мариинских Министерства народного просвещения училищ, с введением обязательного преподавания татарского языка по представляемой при сём программе.

При этом представляю также экземпляр устава Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, л. 14.

№ 72
Прошение Г. З. А. Тагиева А. С. Тхоржевскому
5 февраля 1913 г.

Желая ознаменовать предстоящее радостное событие - 300-летие царствования дома Романовых делом, которое, по моему мнению, может послужить наилучшим проводником к сближению русских мусульман со своими соотечественниками, я жертвую в память означенного выше события сто тысяч рублей на содержание из процентов с означенного капитала при Бакинском Александринском женском (по типу Мариинских) училище двухгодичных педагогических курсов для мусульманок, по прилагаемому уставу, составленному применительно к правилам о педагогических курсах для приготовления учителей и учительниц начальных училищ, утверждённых министром народного просвещения 31 марта 1900 г. При этом имею честь просить Ваше Превосходительство не

отказать в ходатайстве перед попечителем Кавказского учебного округа о разрешении открыть означенные курсы при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище, с наименованием таковых «Александринскими» (имени Императрицы Александры Фёдоровны).

Приложения: проект устава двухгодичных педагогических курсов при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище, программа татарского языка, предположенная к прохождению на курсах, а также смета расходов и таблица числа уроков.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 37.

№ 73
Устав мусульманских двухгодичных женских педагогических курсов при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище

§1. Мусульманские женские двухгодичные педагогические курсы при Бакинском Александринском училище открываются в городе Баку по типу и образцу существующих в России двухгодичных курсов, с обязательным преподаванием татарского языка.

§2. Двухгодичные женские курсы при Бакинском Александринском училище открываются действительным статским советником [93] Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым с целью подготовлять девиц-мусульманок к испытанию на звание учительниц начального училища.

§3. Мусульманские женские двухгодичные педагогические курсы находятся в ведении попечителя Кавказского учебного округа и в ближайшем заведывании Бакинско-Дагестанской Дирекции народных училищ.

§4. Мусульманские женские педагогические курсы суть закрытое учебно-воспитательное заведение.

§5. Курсы продолжаются два года: в случаях уважительных Педагогический совет может оставить курсисток на одном из курсов на второй год.

---

* Имеется в виду попечитель Кавказского учебного округа.

§6. Средства на содержание мусульманских педагогических курсов образуются из процентов с капитала в сто тысяч рублей, пожертвованных действительным статским советником Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым.

§7. Мусульманские женские педагогические курсы функционируют в здании Бакинского Александринского русско-мусульманского училища, где имеется пансион для курсисток.

§8. Контингент курсисток состоит из 40 пансионерок, считая средним числом до 20 девиц на каждом курсе.

Примечание: В случае необходимости открываются и параллельные отделения.

§9. В пансион курсов принимаются стипендиантки разных благотворительных учреждений, частных лиц, а равно и своекоштные воспитанницы.

§10. Своекоштные курсистки платят по 200 рублей в год, включая туда и плату за право учения.

§11. Плата в пансион и за право учения в 200 рублей взимается вперёд по полугодиям, по 100 рублей.

Примечание: В случаях, когда Попечительный совет найдёт возможным, на курсы могут быть допущены и приходящие с платою за право учения в год по 100 рублей, каковая плата взимается, но вперёд по полугодию.

§12. Для практических занятий в преподавании учебных предметов служит Бакинское Александринское русско-мусульманское училище, приравниваемое к типу Мариинских женских училищ.

§13. Административными и хозяйственными делами курсов заведывает Попечительный совет Бакинского Александринского женского мусульманского училища.

§14. Общее наблюдение за педагогическими курсами возлагается на местного инспектора народных училищ, а ближайшее руководство - на начальницу Бакинского Александринского мусульманского женского училища.

§15. Начальница и преподавательницы учебных предметов избираются из лиц магометанского исповедания, имеющих образовательный ценз не ниже домашней учительницы, причём начальница обязательно должна владеть татарским языком, как письменно, так и устно.

§16. Заведывание учебно-воспитательными делами курсов подлежит ведению Педагогического совета, состоящего из всего учительского

персонала курсов под председательством заведующей курсами.

§17. В ведение Педагогического совета входит:

1) приём курсисток;
2) производство приёмных, переводных и выпускных экзаменов;.
3) выбор учебников и руководств;
4) распределение уроков, практических занятий и дежурств;
5) распределение уроков между преподавательницами.

§18. На курсы принимаются без экзамена девицы, достигшие 14 лет, окончившие курс Бакинского Александринского женского мусульманского училища, преобразованного по типу Мариинских Министерства народного просвещения училищ, на остающиеся свободные вакансии принимаются по конкурсу девицы, окончившие курс Мариинских женских училищ или соответствующих учебных заведений. Сии последние кандидатки должны выдерживать экзамен по татарскому языку по курсу Бакинского Александринского женского училища.

§19. Занятия на педагогических курсах начинаются с 1-го сентября и оканчиваются 1-го июня, причём в мае месяце производятся в Педагогическом совете курсов всем курсисткам испытания, как переводные, так и для получения звания учительницы народного училища по программе, утверждённой министром народного просвещения 20 марта 1896 г., с обязательным испытанием по татарскому языку в объёме программы, установленной для прохождения на курсах.

§20. Курсистки, выдерживающие удовлетворительно означенные испытания, по утверждению директором народных училищ протокола таковых испытаний, получают свидетельства на звание учительниц народного училища.

§21. Учебные занятия курсисток разделяются на теоретические и практические. Теоретические занятия состоят:

а) в повторении и усвоении сведений по общеобразовательным учебным предметам в объёме экзамена на звание учителя программы;

б) в усвоении главнейших сведений по дидактике и методике начального обучения и ознакомлении с наиболее употребительными в народных школах учебными руководствами и пособиями.

К практическим занятиям курсисток относятся:

а) посещение уроков преподавательниц в Бакинском Александринском женском училище и составление кратких отчётов или дневников об этих посещениях;
б) пробные уроки курсисток с предварительным составлением планов и разборов данных уроков на особых собраниях преподавательниц и курсисток.

§22. Подробные правила, касающиеся организации курсов, распределения теоретических и практических занятий, программ преподавания и проч., составляются сообразно местным условиям, Педагогическим советом курсов при участии представителя Дирекции народных училищ и утверждаются попечителем Кавказского учебного округа.

§23. Приём слушательниц на педагогические курсы производится только в начале учебного года.

§24. Педагогический совет составляет свои постановления-протоколы, которые представляются директору народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области. Копии протоколов представляются Попечительному совету Бакинского Александринского мусульманского женского училища.

§25. Выбор преподавательниц курсов возлагается на Попечительный совет Бакинского Александринского русско-мусульманского женского училища, который представляет их на утверждение Дирекции народных училищ.

§26. Члены Попечительного совета, указанного в параграфе 25, могут присутствовать на заседаниях Педагогического совета курсов с правами совещательного голоса.

§27. В случае закрытия курсов основной капитал их поступает на усиление фонда Бакинского Александринского мусульманского женского училища.

§28. В состав Попечительного совета входит один из членов Дирекции народных училищ по назначению попечителя*.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, лл. 38-41.

№ 74

Программа татарского языка двухгодичных педагогических курсов при Александринском мусульманском женском училище

1-й курс

Теория словесности:

Сочинение - внешняя и внутренняя сторона его, тема, план, изложение и содержание его. Выражение картинное и простое. Эпитеты: сравнения, олицетворения, тропы, метафоры, ирония и аллегория. Речь мерная и немерная. Стихосложение и разные виды его, различные виды прозы: описание, повествование, рассуждение. Все изложенное изучается в произведениях соответствующих поэтов и писателей и закрепляется письменными работами.

2-й курс

Деление литературных произведений на прозу и поэзию.

Поэзия: 1) эпос народный, сказки, пословицы, поговорки. 2) Эпос литературный: басни, поэмы. 3) Оды и различные виды новейшей литературы. Изучение произведений Физули, Наваи, Раджи, Закира, Вагифа, Сеида, Мирза Фатали Ахундова, и Сабира. Биографические очерки этих писателей. Самостоятельные сочинения на заданные темы. Методика преподавания татарского языка в начальных училищах - одноклассных и двухклассных.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 23.

№ 75
Таблица числа часов учебных занятий в неделю на мусульманских женских двухгодичных педагогических курсах при Александринском училище в городе Баку

А.Учебные предметы	**I год**	**II год**	**Всего**
Закон Божий (мусульманское вероучение)	1	1	2
Русский язык	4	3	7
Методика русского языка	2	2	4
Математика	5	4	9
Методика арифметики	1	1	2
Татарский язык и методика его	6	4	10
Педагогика и дидактика	2	2	4
Естествоведение и физика	3	-	3
История	2	-	2
География	2	-	2
Рукоделие	1	1	2
Домоводство	1	1	2
Б.Практические уроки			
По русскому языку	-	3	3
По арифметике	-	2	2
По татарскому языку	-	3	3
По естествоведению	-	1	1
По рукоделию	-	1	1
В. Разбор практических уроков		6	6
Итого	30	35	64

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 30.

№ 76
Телеграмма А. С. Тхоржевского Г. З. А. Тагиеву
7 февраля 1913 г.

Необходимо теперь, до отъезда попечителя в Петербург, внести неприкосновенный капитал, обеспечивающий Александринские курсы. Когда внесёте, телеграфируйте попечителю.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 47.

№ 77
Письмо Г. З. А. Тагиева Н. Ф. Рудольфу [104]
7 февраля 1913 г.

1 и 5 сего февраля мною поданы директору народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области два прошения, в которых я просил исходатайствовать у Вашего Превосходительства разрешение: 1) на преобразование Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища по типу Мариинских Министерства народного просвещения училищ, с введением обязательного преподавания татарского языка по представленной программе и 2) на открытие при названном выше училище двухгодичных курсов для мусульманок, по представленному уставу, составленному применительно к правилам о педагогических курсах для подготовки учителей и учительниц начальных училищ, утверждённым Министерством народного просвещения 31 марта 1900 года.

Озабочиваясь возможно скорейшим проведением в жизнь задуманной мною реорганизации постановки учебного дела в упомянутом выше училище, так как глубоко убеждён, что только образованная мусульманская женщина может способствовать сближению русской и мусульманской наций на пользу их общего отечества, я позволю себе обратиться к Вашему Превосходительству с покорнейшей просьбой не отказать в Вашем просвещённом содействии к возможно скорейшему утверждению представленных Вам действительным статским советником Тхоржевским проектов по объяснённому предмету.

Свидетельствуя Вашему Превосходительству глубочайшее моё почтение, имею честь быть Вашим покорнейшим слугой.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 45.

№ 78
Телеграмма Н. Ф. Рудольфа Г. З. А. Тагиеву
7 февраля 1913 г.

Сейчас доложил Совету попечителя о Вашем пожертвовании - ста тысяч рублей на педагогические курсы для мусульманок при Александринском училище. Приношу глубокую признательность за такой щедрый дар. Направляю дело установленным порядком.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 49.

№ 79
Телеграмма Г. З. А. Тагиева Н. Ф. Рудольфу
9 февраля 1913 г.

Пожертвованные на учреждение Александринских педагогических курсов сто тысяч рублей сданы в Бакинское отделение Государственного банка неприкосновенным капиталом сегодня, под расписку № 17883.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 45.

№ 80
Письмо Г. З. А. Тагиева графине Е. А. Воронцовой-Дашковой
февраль 1913 г.

Ваше Сиятельство, графиня Елизавета Андреевна!

Переданные Вашим Сиятельством в телеграмме от 24 февраля высокомилостивые слова Её Величества Государыни Императрицы Марии Фёдоровны по случаю закладки больницы в Бакинском женском учебном заведении Св. Нины, глубоко запечатлелись в моём сердце, навсегда преданном Царю и Отечеству и готовом для родины на всякие жертвы.

Эта счастливая минута, явившаяся ярким светочем в моей жизни, делает для меня также незабвенным и то внимание, с которым Ваше Сиятельство ко мне в данном случае.

Принося Вашему Сиятельству мою глубочайшую благодарность, я позволю себе довести до сведения Вашего Сиятельства, что движимый стремлением служить по мере сил и возможности сближению русских мусульман со своими соотечественниками, чего можно достигнуть тогда только, когда мусульманская женщина будет образованна, я, в

ознаменование радостного события - 300-летия царствования дома Романовых, пожертвовал и внёс в Бакинское отделение Государственного банка неприкосновенным капиталом сто тысяч рублей на содержание из процентов с означенного капитала при учреждённом мной Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище двухгодичных для мусульманок педагогических курсов по уставу, составленному применительно к правилам о педагогических курсах для приготовления учителей и учительниц начальных училищ Министерства народного просвещения. Учреждая эти курсы, проект устава, которых представлен уже мной на утверждение попечителю Кавказского учебного округа, я питаю надежду дать целый ряд вполне подготовленных учительниц, которые должны будут передать мусульманским девочкам, будущим жёнам и матерям, тот светоч знаний, который так необходим нашим женщинам. Образованные мусульманки станут как бы сестрами просвещённой русской женщины, а это послужит залогом ещё более тесного сближения моих единоверцев с дорогим моему сердцу русским народом. Так я хотел почтить великое торжество празднования 300-летия царствования дома Романовых, великого для всей России и нас - верноподданных мусульман.

С истинным почтением и глубочайшей преданностью имею честь быть Вашим слугой.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 46.

№ 81
К пожертвованию Г. З. А. Тагиева

На заседании городской училищной комиссии [105] 14 февраля было постановлено через особую депутацию выразить Г. З. А. Тагиеву благодарность от имени комиссии за учреждение педагогических курсов при Александринском женском мусульманском училище, указав, что потребность в хорошо подготовленных учительницах для городских русско-татарских женских школ в достаточной мере может быть удовлетворена теперь, благодаря новому щедрому жертвованию Г. З. А. Тагиева. Во исполнение означенного постановления училищной комиссии депутация в составе председателя комиссии И. Иоанисяна и членов А. Н. Сапарова, доктора М. Р.-б. Векилова, Г. Б. Тер-Микаэлянца и И. И. Колесникова была

* Далее следует график занятий

у Г. З. А. Тагиева и выразила благодарность от имени комиссии.

«Каспий», 17 февраля 1913 г.

№ 82
Письмо Н. Ф. Рудольфа А. С. Тхоржевскому
10 апреля 1913 г.

Принимая во внимание, что вопрос о преобразовании Тагиевского женского училища в Мариинское значительно длинный, а расширение программы училища в связи с учреждением педагогических курсов не терпит отлагательства, Наместник Его Императорского Величества на Кавказе [106], вследствие доклада моего, разрешил изменить §§ 1 и 6 Устава Бакинского женского русско-мусульманского училища в таком порядке: «училище по программе соответствует Мариинским женским училищам, имея необходимое число приготовительных классов».

Педагогические же курсы я разрешаю учредить в порядке правил 29 июня 1907 года.

Сообщая об этом, прошу Ваше Превосходительство немедля приступить к организации педагогических курсов и о Ваших мероприятиях по данному вопросу мне донести.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, л. 10.

№ 83
Из статьи, опубликованной в газете «Каспий»
21 мая 1913 г.

С самого начала открытия начальных школ чувствуется недостаток учительниц. Учительниц много, но знающих свой родной язык мало.

Много затруднений встречала училищная комиссия при назначении учительниц в русско-татарские школы. Тут на помощь пришёл, как бывало обыкновенно в таких случаях, пионер женского образования Г. З. А. Тагиев. Как известно, Г. З. А. Тагиев в начале текущего года пожертвовал сто тысяч рублей на открытие при основанном им же Александринском женском русско-мусульманском училище двухгодичных педагогических курсов для подготовки мусульманских учительниц.

---

* Семьи солдат российской армии, воюющих в Первой мировой войне.

На эти педагогические курсы, по правилам, могут приниматься лица, окончившие четырёхклассные и Мариинские училища...

№ 84
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
25 января 1914 г.

Приглашены в Бакинское Александринское женское русско-мусульманское училище в качестве учительницы Адила Бегим Шахтахтинская [107] и Ханифа Менгли Имамутдиновна Сейфуллина. Имею честь покорнейше просить Вас ходатайствовать перед г. директором народных училищ об утверждении их в означенных должностях.

При сём представляю документы А. Б. Шахтахтинской: 1) аттестат 2-й Тифлисской Великой Княгини Ольги Фёдоровны женской гимназии за № 395; 2) удостоверение той же гимназии за № 810. А документы Сейфуллиной находятся в Уфимской Мариинской женской гимназии, где окончила курс, по получении коих представлю особо.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 123.

№ 85
Протокол заседания Педагогического совета училища
22 февраля 1914 г.

Ввиду некоторых упущений учительницами по службе состоялся Педагогический совет Бакинского Александринского русско-мусульманского женского училища под председательством начальницы училища Гюльбахар ханум Ахриевой.

Материалом обсуждения было указание учительницам по поводу их обязанностей.

1. Учительницы обязаны по звонку являться в класс, и ни под каким видом во время занятий не отлучаться из класса.
2. Учебные пособия, нужные для данного урока, должны быть приготовлены заранее.
3. Учениц ни за какой надобностью не посылать.
4. Во время вечерних занятий каждая учительница должна сидеть в своём классе.
5. Классная наставница обязана следить за поведением учениц своего класса.

Обязанности дежурной учительницы:

1. Дежурная учительница должна быть безотлучно при детях, следить за манерами их и обедать с ними.
2. Во время дежурства вести с детьми беседы, занимать их играми.
3. Вести разговор с ученицами по-русски, заставлять их тоже говорить между собой по-русски.
4. Не возлагать больших обязанностей на дежурных учениц, а исполнять самой. Ввиду приближения экзаменов, совет решил устроить добавочные уроки от 5 до 6 часов во всех классах во время вечерних занятий, для неуспевающих учениц по следующему расписанию*…

Подписи: Г. Ахриева, Г. Казиева, Ш. Шабанова, А. Шахтахтинская, Н. Нариманова, М. Мамедова, М. Гимбицкая, Х. Сейфуллина.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 48.

№ 86
Письмо преподавателей и учениц училища Н. Ф. Рудольфу
17 апреля 1914 г.

Ваше Превосходительство, Николай Фёдорович!

Учащие и учащиеся Александринского женского русско-мусульманского училища льстят себя надеждой, что скромный подарок собственноручной работы учениц названного училища явится выразителем тех наилучших чувств, которые были возбуждены Вашим посещением, оставившим наилучшие следы в сердцах учебного персонала и всех учащихся, благодаря простому и сердечному обращению Вашего Превосходительства, так обаятельно подействовавшему на всех без исключения.

Ещё раз повторяя о том, что память о посещении Вашего Превосходительства навсегда запечатлелась в наших сердцах, позволяем себе выразить пожелание в скорейшем времени вновь увидеть Вас, глубокоуважаемый Николай Фёдорович, в стенах нашего училища.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 52.

№ 87
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
9 сентября 1914 г.

Приглашены в Бакинское Александринское женское русско-мусульманское училище в качестве учительницы Секина ханум Ахундова и Иглима Гейдарова [108]. Имею честь покорнейше просить Вас ходатайствовать перед г. директором народных училищ об утверждении их в означенных должностях. При сём представляю свидетельство И. Гейдаровой об окончании вышеупомянутого училища, а документы Ахундовой представлю особо.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 124.

№ 88
Письмо С. М. Ганиева служащим в Александринском женском русско-мусульманском училище
12 сентября 1914 г.

Семейства запасных воинов, призванных на борьбу с врагами отечества*, могут терпеть материальную нужду. В такое тяжёлое для России время каждый русский гражданин должен считать нравственным своим долгом внести свою лепту в пользу материальной поддержки семейств защитников дорогой родины - России, дабы дать им возможность со спокойным сердцем исполнить священный свой долг - долг защиты отечества, в виду чего обращаюсь к вам с убедительнейшей просьбой об уведомлении меня в своём согласии на удержание с получаемого вами жалованья 2 % для вышеуказанной цели.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 64.

№ 89
Письмо С. М. Ганиева Г. Ахриевой
12 сентября 1914 г.

Служащие в женских учебных заведениях Империи, принимая ближе к сердцу заслуги сражающихся за честь и блага дорогой Родины воинов, с особым энтузиазмом участвуют в деле заготовления белья и тёплой одежды для больных и раненых, в виду чего прошу Вас, милостивая государыня, предложить педагогическому персоналу вверенного Вам училища, а равно и прочим служащим в оном, принять активное участие в указанном благом деле.

Считаю нужным отметить, что от Александринского училища, занимающего почётное положение среди мусульманских женских учебных заведений России, ожидается больше помощи, чем от прочих.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 65.

№ 90
Протокол заседания Педагогического совета училища
13 сентября 1914 г.

Педагогический персонал Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища, считая нравственным своим долгом внести лепту в пользу материальной поддержки семейств защитников нашей Родины - России, на общем совете под председательством почётной попечительницы Соны ханум Тагиевой постановил отчислять ежемесячно 2 % своего содержания.

Подписи: С. Тагиева, Г. Ахриева, Г. Казиева, А. Шахтахтинская, Х. Таирова, М. Мамедова, Н. Нариманова, И. Гейдарова, С. Ахметьева.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 805, л. 44.

№ 91
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий»
21 сентября 1914 г.

Училищный кружок Бакинского Александринского русско-мусульманского училища под председательством Соны ханум Тагиевой постановил устроить в зале училища в пользу раненых и больных

воинов спектакль на татарском языке для мусульманок. Предполагается к постановке новая, только что разрешённая пьеса Наджаф бека Везирова «Что посеешь, то и пожнёшь». Пьеса описывает тяжёлое положение современной мусульманки.

№ 92
Устав Общества вспомоществования недостаточным ученицам Бакинского русско-мусульманского Александринского женского училища [109]

1. Цель Общества

§ 1. Общество имеет целью попечение о недостаточных учащихся в Бакинском русско-мусульманском Александринском женском училище.

Примечание 1. Район действия Общества распространяется на Бакинское градоначальство [100].

Примечание 2. С развитием деятельности Общества помощь может быть оказываема и тем из окончивших курс в Бакинском русско-мусульманском Александринском женском училище, кои для продолжения образования поступают в другие учебные заведения, не входящие в круг деятельности Общества. Помощь может быть оказываема в таком случае лишь единовременная и только таким из окончивших курс, которые заслуживают того по их поведению, выдающимся способностям и успехам, засвидетельствованным училищным начальством.

§ 2. Помощь Общества может выразиться:

а) взносом платы за содержание в пансионе училища;
б) взносом платы за учение;
в) бесплатной выдачей книг и учебных пособий, одобренных Министерством народного просвещения и духовным ведомством и продажей таковых ученицам по удешевлённой цене;
г) снабжением одеждой, пищей и приютом неимущих, если они не могут приобретать их собственными трудами;
д) снабжением бедных больных медицинскими пособиями, а также помещением таких больных на счёт Общества в больницы, - и содействием к погребению умерших;
е) назначением в исключительных случаях денежных пособий;
ж) Общество может открыть при училище на свои средства приют для беднейших мусульманок.

Примечание. При оказании вспомоществования учащимся взносом платы за содержание в пансионе и за учение, бесплатной выдачей книг и учебных пособий, доставлением одежды, пищи, квартиры и денежными пособиями, принимаются во внимание не только степень нужды их, но также прилежание и хорошее поведение, засвидетельствованные начальством учебного заведения.

§ 3. С ходатайством о вспомоществовании родители или лица, их заменяющие, обращаются или непосредственно в Правление Общества, или через начальство заведения.

2. Состав Общества

§ 4. Общество состоит из неограниченного числа мусульман и мусульманок всех званий и состояний. Членами Общества не могут быть: а) несовершеннолетние и б) учащиеся.

Примечание. Мужчины могут быть членами без права посещения собраний.

§ 5. Члены Общества разделяются на почётных и действительных.

§ 6. Почётными членами Общества состоят лица, сделавшие пожертвования в пользу Общества не менее 300 рублей или оказавшие ему иные существенные услуги и избранные в это звание общим собранием членов Общества.

§ 7. Действительными членами Общества состоят лица, уплачивающие ежегодно в кассу Общества взнос в размере 5 рублей, или внесшие единовременно не менее 100 рублей. Независимо от уплаты денежных взносов, звание действительного члена может быть присвоено по постановлению общего собрания членов, согласно представлению о том Правления, лицам, безвозмездно своим трудом содействующим цели Общества.

Примечание. Членские взносы вносятся ежегодно вперёд полностью не позже 1 января под установленную квитанцию в кассу Общества.

§ 8. Первоначальный состав Общества образуется из учредительниц, которые, по утверждении устава и немедленного засим созыва общего собрания, получают звание членов почётных и действительных.

§ 9. Члены, не уплатившие до ближайшего общего собрания причитающихся с них годовых взносов, не имеют права участвовать в сем собрании; члены же, не уплатившие взносов в течение года или не исполнившие в течение этого же срока принятых ими на

себя обязанностей по Обществу, считаются выбывшими из состава Общества, с сохранением, однако, права вновь поступить в оное на общем основании.

§ 10. Член Общества, действия которого нарушают интересы оного, может быть исключён из состава Общества, по постановлению общего собрания.

3. Средства Общества

§11. Средства Общества состоят из:

а) членских взносов;

б) доходов с капиталов и имущества Общества;

в) пожертвований членов Общества и посторонних лиц, а также различных учреждений, как деньгами, так и вещами и также отказов по духовным завещаниям;

г) доходов с устраиваемых Обществом, с надлежащего каждый раз разрешения и с соблюдением правил, установленных на сей предмет действующими узаконениями и особыми административными распоряжениями, драматических представлений, литературных чтений, публичных лекций и концертов и т.п.;

д) сборов по подписным листам и книжкам, выдаваемых членам Общества, допускаемых, однако, без особого разрешения лишь под непременным условием отсутствия всякой публичности;

е) публичного сбора и сбора в кружки, допускаемых не иначе, как с надлежащего каждый раз от властей разрешения на производство такового сбора.

Примечание. Всем поступающим и пожертвованным суммам и вещам ведётся точная запись и отчётность в расходовании их.

§ 12. Все поступающие в Общество суммы, по назначению своему, подразделяются на капиталы неприкосновенный и расходный.

Примечание. Независимо от сего Обществу предоставляется образовать, согласно постановлению общего собрания его членов, запасный и специальный капиталы. Образуемые в таком случае специальные капиталы составляются из пожертвований, делаемых со строго определённой целью и отчислений из общих доходов Общества, если то будет признано необходимым общим собранием.

§ 13. Неприкосновенный капитал составляется из пожертвований и других взносов, сделанных под условием неприкосновенности, а равно от 1 до 10 % отчисляемых со всех доходов Общества.

Размер сих отчислений определяется общим собранием. Порядок образования и расходования запасного капитала определяется общим собранием.

§ 14. Расходный капитал образуется из всех прочих сумм, а также процентов с неприкосновенного и запасного (если таковой имеется) капиталов. Доходы со специального капитала должны быть обращены исключительно на определённое специальное назначение.

§ 15. Капиталы Общества, по мере накопления, обращаются в государственные или гарантированные правительством процентные бумаги и хранятся в учреждениях Государственного или частного банка, в сберегательных кассах и казначействах, производящих банковские операции; туда же вносится на текущий счёт и расходный капитал Общества, который может храниться также и по книге сберегательной кассы. На руках у казначея могут находиться лишь незначительные суммы, необходимые на ближайшие текущие расходы. Размер этих сумм определяется общим собранием.

§ 16. Расходование сумм производится не иначе, как с разрешения общего собрания членов, причём такое разрешение может последовать как посредством утверждения смет Общества на каждый год, так и независимо от утверждения сметных предложений особыми постановлениями собрания. В исключительных случаях пособия могут быть выдаваемы председателем Правления, под личную его ответственность и при непременном условии доведения о том до сведения в первое же его заседание. Предельный размер такового пособия определяется общим собранием.

4. Управление делами Общества

§ 17. Управление делами Общества, заведывание ими и ведение их возлагается: а) на Правление Общества и б) на общие собрания его членов.

А. Правление

§ 18. В состав Правления входят: а) со званием выборного члена пятнадцать лиц, избираемых на три года общим собранием из числа членов Общества и б) со званием непременного члена в лице начальницы учебного заведения. Из состава Правления ежегодно выбывают пять выборных членов, сначала по жребию, а затем - по

прослужении срока, на который избраны, и заменяются новыми членами. Выбывшие члены могут быть избраны снова общим собранием. Правление находится в городе Баку.

§ 19. На случай продолжительного отсутствия или выбытия членов Правления ранее срока, на который они избраны, общее собрание избирает к ним на тот же срок 4-7 кандидатов. Кандидат, вступивший в состав Правления, остаётся в нём до того срока, на который был избран выбывший член.

Примечание. Член Правления, не принимавший участия в его заседаниях в продолжение шести месяцев, признаётся сложившим с себя звание члена Правления.

§ 20. Члены Правления избирают из своей среды ежегодно председателя, его товарища, казначея и секретаря. Две последние должности могут быть соединены в одном лице по особому каждый раз постановлению общего собрания.

§ 21. Все члены Правления служат делу Общества безмомездно; необходимая на канцелярские расходы сумма определяется общим собранием, по представлению Правления.

§ 22. Правление собирается по возможности часто, но не менее одного раза в месяц по приглашению председателя или по требованию не менее одной трети членов Правления.

§ 23. Для действительности заседания Правления необходимо присутствие в нём не менее 1/3 его членов, не считая в том числе председательствующего.

§ 24. Решения Правления постановляются простым большинством голосов присутствующих на заседаниях членов оного; в случае равенства голосов, голос председательствующего даёт перевес.

§ 25. На обязанности Правления лежит:

а) распределение занятий по Правлению между членами, по взаимному между ними соглашению;

б) попечение об увеличении средств Общества и о возможном достижении его цели;

в) заведывание имуществами и капиталами Общества;

г) заведывание учреждениями Общества и составление инструкций для служащих в них лиц, а также о внутреннем порядке в оных;

д) назначение и увольнение должностных лиц по учреждениям Общества;

е) наблюдение за правильным исполнением своих обязанностей

лицами, служащими в учреждениях Общества;

ж) собирание сведений о прибегающих к покровительству Общества лицах и оказание им соответственной помощи сообразно со средствами Общества, а также наблюдение за употреблением нуждающимися выданных им пособий;

з) частное свидетельствование сумм и имущества;

и) ведение списков членов Общества;

й) наблюдение за своевременным поступлением годовых членских взносов и исключение из списков Общества лиц, не уплативших в течение года этих взносов или не исполнивших за это время принятых на себя, согласно второй половине § 7, обязательств;

к) установление порядка счетоводства и делопроизводства по Обществу;

л) наблюдение за исполнением устава;

м) сношение с подлежащими местами и лицами от имени Общества;

н) созыв общих собраний Общества;

о) составление и представление на утверждение общих собраний годовых смет Общества и отчётов о суммах и деятельности оного;

п) исполнение постановлений общих собраний;

р) рассмотрение заявлений отдельных членов Общества;

с) представление к обсуждению общего собрания вопросов, не разрешённых Правлением или выходящих за пределы его власти;

т) предварительная разработка всех вообще дел, вносимых на общее собрание.

Примечание. Издаваемые Правлением инструкции и правила подлежат утверждению общего собрания.

§ 26. Председатель Правления созывает членов на заседания Правления и общих собраний, руководит совещаниями в заседаниях Правления, следит за исполнением устава, а также постановлений Правления и общих собраний, равно за общим ходом Общества и подписывает все исходящие от Общества бумаги за скрепою секретаря или казначея, по принадлежности.

§ 27. В случае болезни или отсутствия председателя Правления, его права и обязанности по Обществу предоставляются его товарищу. В случае отсутствия и сего последнего, на заседаниях Правления

председательствует один из присутствующих членов Правления, по взаимному между ними соглашению.

§ 28. Секретарь заведует письмоводством по делам Общества, составляет протоколы заседаний Правления и общих собраний, ведёт списки членов Общества и списки учащихся, прибегающих к его помощи с указанием относительно последних собранных о нём сведений, равно рода и размера оказанного им пособия, скрепляет исходящие от Общества бумаги и составляет годовой отчёт о деятельности оного.

§ 29. Казначей принимает поступающие в Общество денежные взносы и пожертвования деньгами и вещами, производит по распоряжению председателя, основанному на постановлениях Правления или общих собраний, все денежные операции и выдачи деньгами и вещами, ведёт шнуровые приходно-расходные книги, как денежные, так и материальные и составляет годовой отчёт о суммах Общества.

Примечание. Порядок хранения денег, остающихся на руках у казначея, страховых полисов, документов, бумаг и книг, а также порядок ведения приходно-расходных книг, приёма их определяется инструкцией, составляемой Правлением и утверждаемой общим собранием.

§ 30. Правление имеет право приглашать на свои заседания лиц, не входящих в его состав и даже посторонних Обществу, участие коих в обсуждении дел может оказаться полезным. Лица эти пользуются правом совещательного голоса при рассмотрении дел, по которым они приглашены.

§31. Члены Общества могут заявлять письменно или словесно Правлению свои мнения об улучшениях или полезных нововведениях по Обществу. При отклонении Правлением предложения, члену, заявившему оное, предоставляется право требовать внесения этого предложения в ближайшее общее собрание. Требование это должно быть заявлено не позже, однако, месяца после объявления об отклонении предложения. Помимо Правления никакие заявления общему собранию не допускаются.

§ 32. В случае устройства Обществом склада учебных книг и пособий для безвозмездной раздачи или продажи, непосредственное и ответственное наблюдение за сим складом возлагается на непременного члена Правления.

---

* Читай: Сария Ахметьева.

Б. Общие собрания

§ 33. Общие собрания бывают обыкновенные и чрезвычайные.

Примечание. О дне, числе, месте и предметах занятий общих собраний Правление обязано каждый раз заблаговременно доводить до сведения начальника местной полиции и членов Общества.

§ 34. Обыкновенные собрания созываются не менее одного раза в год; чрезвычайные же, в случае надобности, для решения неотложных вопросов, неразрешённых Правлением или превышающих его власть, по постановлению Правления, по собственному его усмотрению, по требованию Министерства внутренних дел, градоначальника, а также ревизионной комиссии или, наконец, по письменному о том заявлению не менее 1/10 членов Общества, живущих в гор. Баку и прилегающем к нему нефтепромышленном районе при условии, если означенная часть заключает в себе не менее трёх членов.

§ 35. Общие собрания открываются председателем Правления. Председателем общего собрания избирается собранием каждый раз особое лицо. Когда в общем собрании рассматриваются отчёты Правления или слушаются жалобы на его действия, председателем собрания не может быть лицо, принадлежащее к составу Правления.

§ 36. Общее собрание считается состоявшимся, если в нём присутствуют не менее ¼ членов Общества, живущих в гор. Баку и в прилегающем к нему нефтепромышленном районе. Для разрешения вопросов о приобретении и отчуждении недвижимой собственности, об изменении устава, об исключении из списка Общества членов, деятельность коих не соответствует интересам оного, принятии исключённых вновь в состав Общества и о закрытии Общества, необходимо присутствие в собрании ½ всех членов Общества, живущих в гор. Баку и в прилегающем к нему нефтепромышленном районе. Если собрание не состоится, по неприбытии законного числа членов, оно созывается вторично в срок, назначенный собравшимися членами, но не ранее недели, для обсуждения тех же вопросов, и собрание это считается состоявшимся при каком бы то ни было числе присутствующих членов, о чём члены Общества в извещениях о собрании и предупреждаются.

§ 37. Дела в общих собраниях решаются простым большинством

голосов, за исключением вопросов о приобретении и отчуждении недвижимой собственности, об изменении и дополнении устава, об исключении из состава Общества членов, деятельность коих не соответствует интересам Общества, о принятии исключённых вновь в состав Общества и о закрытии Общества, для решения коих требуется согласие 2/3 присутствующих на собрании членов.

§ 38. Все выборы в общем собрании производятся закрытой баллотировкой. По особому постановлению общего собрания, выборы могут быть произведены открытой баллотировкой.

§ 39. Предметы занятий общих собраний составляют:

а) избрание председателя общего собрания, почётных членов Общества, членов Правления и ревизионной комиссии, а также кандидатов к ним;

б) рассмотрение годового отчёта о суммах и деятельности Общества, смете на следующий год и доклада по оным ревизионной комиссии;

в) определение предельного размера пособия, выдаваемого в случае надобности, по личному распоряжению председателя Правления;

г) рассмотрение вопросов об образовании запасного капитала или специальных капиталов;

д) определение размера суммы на покрытие канцелярских расходов;

е) разрешение об изменении или дополнении устава;

ж) постановление о приобретении или отчуждении недвижимых имуществ;

з) рассмотрение предположений об устройстве учреждений Общества;

и) утверждение инструкций для Правления, ревизионной комиссии и отдельных должностных лиц Общества;

й) разрешение вопроса о закрытии Общества;

к) исключение членов из состава Общества, если деятельность их не соответствует интересам Общества, а равно принятие исключённых членов вновь в состав Общества;

л) предварительное рассмотрение жалоб на действия Общества и его членов и разного рода предложений, передаваемых на обсуждение собрания местным градоначальником или Министерством внутренних дел;

м) разрешение всех вообще вопросов, предлагаемых Правлением,

ревизионной комиссией или отдельными членами Общества.

Примечание 1. К обсуждению на общих собраниях дозволяются лишь такие предметы, которые относятся непосредственно к определённой уставом деятельности Общества.

Примечание 2. Упомянутые в п. л. этого § жалобы и предложения обсуждаются в ближайший, по возможности, срок на очередном или экстренном собрании, постановления коего немедленно должны быть сообщены градоначальнику или через его посредство министру внутренних дел.

§ 40. Ревизионная комиссия состоит из трёх членов, избираемых ежегодно общим собранием. Председатель комиссии избирается членами оной из своей среды. На случай болезни или досрочного выбытия кого-либо из членов ревизионной комиссии к ним избираются тем же порядком и на тот же срок 2 кандидата.

Примечание. Звание членов Правления и ревизионной комиссии несовместимы.

§ 41. Ревизионная комиссия обязана не менее двух раз в год контролировать суммы, имущество и книги Общества. На её же обязанности лежит проверка годового отчёта и смет Общества. Для сего Правление передаёт комиссии отчёты и сметы не позднее как за две недели до общего собрания, на котором они должны быть утверждены.

Примечание. Ревизионная комиссия имеет право делать также и внезапные ревизии, по своему усмотрению или по письменному о том с указанием оснований требований 1/10 членов Общества.

§ 42. Ревизия производится председателем комиссии, в присутствии не менее как одного из членов оной и о результатах своей деятельности комиссия представляет отчёт общему собранию.

§ 43. О результатах ревизии члены комиссии делают отметки в обревизованных ими книгах.

5. Общие правила

§ 44. Общество состоит в ведении Министерства внутренних дел, на основании ст. 444, 445 Устава общественного призрения, т. 13 Законов. Изд. 1892 г.

§ 45. Общество имеет печать исключительно со своим наименованием.

Примечание. Печать Общества хранится у председателя Общества или его товарища.

§ 46. Члены Общества могут получать от Правления билеты или дипломы, удостоверяющие их принадлежность к Обществу.

§ 47. Общество имеет право приобретать законом дозволенными способами недвижимые имущества и отчуждать оные, заключать всякого рода договоры и сделки, а равно защищать свои интересы в суде через уполномоченных.

§ 48. Установление отличительных для членов Общества значков или жетонов допускается не иначе, как по формам и условиям ношения, утверждённым градоначальником.

§ 49. Подробные годовые отчёты о суммах и деятельности Общества по утверждении их общим собранием, представляются ежегодно в двух экземплярах местному градоначальнику.

Примечание. Отчётный год считается с 1 января.

6. О закрытии Общества

§ 50. Если по каким-либо обстоятельствам Общество прекратит свою деятельность, то весь принадлежащий ему капитал и всё имущество, могущие оказаться по ликвидации свободными, переходит Бакинскому Мусульманскому Благотворительному Обществу [111].

§ 51. О закрытии Общества доводится до сведения Министерства внутренних дел через градоначальника и Министерства народного просвещения через попечителя учебного округа.

Учредительницы:

Сона ханум Тагиева, Гюльбахар ханум Ахриева, потомственная почётная гражданка Бейим ханум Сафаралиева и Сейяра ханум Ахмедова.*

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 1-9.

№ 93
Письмо директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области И. Я. Радецкого [112] **Г. З. А. Тагиеву**
3 апреля 1915 г.

Имею честь уведомить, что г. попечитель учебного округа предложением от 10 апреля 1913 г. за № 8457 дал разрешение открыть педагогические курсы при Александринском училище для мусульманок, в порядке правил 29 июля 1907 г.

Ввиду этого, прошу Вас немедля приступить к организации курсов (выбор заведующей, педагогического персонала, приобретение учебных пособий, объявление о курсах, таблицы уроков и т. д.) и протоколы об этом представить мне для доклада г. попечителю.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 2.

№ 94

Письмо И. Я. Радецкого Н. Ф. Рудольфу
30 апреля 1915 г.

Действительный статский советник Гаджи Зейнал Абдин Тагиев 9 февраля 1913 года внёс в Бакинское отделение Государственного банка под квитанцию за № 17883 сто тысяч рублей с тем, чтобы проценты с этого капитала шли на содержание педагогических курсов при Александринском 4-х классном училище для мусульманок.

5 февраля того же 1913 г. г. Тагиев просил Ваше Высокопревосходительство об утверждении устава и смет педагогических курсов.

В этом году предстоит первый выпуск учениц Александринского 4-х классного училища, поэтому педагогические курсы необходимо открыть с 1 сентября с. г.

Разрешение открыть эти курсы в порядке правил 29 июня 1907 г. дано Вашим Высокопревосходительством 10 апреля 1913 года за № 8457. А Гаджи Тагиев просит, кроме того, утвердить устав и сметы курсов, представленные им Вашему Превосходительству 5 февраля 1913 года.

Докладывая об этом, считаю необходимым: 1. К § 12 прибавить «и начальные женские мусульманские школы»; 2. § 14 редактировать так: «заведывание курсами возложится на начальницу Александринского 4-х классного училища или с разрешения г. попечителя Кавказского округа на одно из лиц, преподающих на курсах».

Кроме того, необходимо добавить § 28 в такой редакции: «в состав действительных членов Попечительного совета входит одно лицо из чинов Дирекции народных училищ по назначению попечителя учебного округа».

Во всём остальном курсы подчиняются правилам 29 июня 1907 года и всем новым распоряжениям учебного ведомства.

Изложенное представляю на благоусмотрение Вашего Высокопревосходительства.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, л. 80.

№ 95
Письмо И. Я. Радецкого Г. З. А. Тагиеву
июнь 1915 г.

По распоряжению г. попечителя Кавказского учебного округа составлены исторические записки всех учебных заведений Кавказа. Весь этот материал будет отпечатан. Ваше училище, хотя и молодое, но имеет большое историческое значение в деле образования мусульман на Кавказе и потому с историей его желательно ознакомить всех интересующихся делом просвещения на Кавказе.

Ввиду этого, имею честь покорнейше просить Ваше Превосходительство сделать распоряжение о составлении исторической записки Вашего Александринского училища и прислать таковую в двух экземплярах для печати вместе с другими такими же записками.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 1155, л. 1.

№ 96
Объявление, опубликованное в газете «Каспий»
19 июля 1915 г.

На должность инспектрисы двухгодичных педагогических курсов при Бакинском Александринском русско-мусульманском училище приглашается опытная учительница-мусульманка, с высшим или средним образованием. Преимущество даётся знающей мусульманскую литературу.

На имеющиеся три вакантные должности учительниц общеобразовательных предметов в Бакинском Александринском училище приглашаются учительницы-мусульманки с образованием не ниже среднего.

Об условиях службы обратиться к Председателю Попечительного совета Александринского женского училища в Баку, действительному статскому советнику Гаджи Зейнал Абдину Тагиеву.

№ 97
Объявление, опубликованное в газете «Каспий»
26 июля 1915 г.

На должность начальницы при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище приглашается опытная учительница-мусульманка с высшим или средним образованием [113].

№ 98
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий»
23 августа 1915 г.

Попечительный совет Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища просил нас сообщить, что им принимаются опытные педагоги-мусульманки с высшим или средним образованием на должности начальницы училища и инспектрисы педагогических курсов при училище, а также приглашаются две учительницы-мусульманки. За справками обращаться в канцелярию совета, Горчаковская улица [114], дом Г. 3. А. Тагиева [115], к председателю совета.

№ 99
Письмо С. М. Ганиева И. Я. Радецкому
21 сентября 1915 г.

На вакантную должность учительницы Александринского женского русско-мусульманского училища Попечительным советом названного училища приглашена с 1 сентября сего 1915 года окончившая полный курс Тифлисского учебного заведения Святой Нины Васила Сулеймановна Мусабекзаде, которую покорнейше прошу утвердить в должности учительницы математики.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 126.

№ 100
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
28 сентября 1915 г.

Приглашены в Бакинское Александринское училище в качестве учительницы: Рауза Мухамедиевна Султангалиева (она же Чанышева) по русскому языку и Зоря Шарафутдиновна Махмудова по математике. Имею честь просить Вас ходатайствовать перед господином директором народных училищ об утверждении их в означенных должностях. При сём представляю документы:

Р. М. Султангалиевой: 1. Аттестат Уфимской Мариинской женской гимназии за № 222 и 2. Метрическое свидетельство за № 4434. 3. Ш. Махмудовой: 1. Аттестат Стерлитамакской женской гимназии за № 20/140; 2. Свидетельство VIII дополнительного класса той же гимназии за № 28/126; 3. Метрическое свидетельство и 4. Свидетельство о звании за № 252.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 159.

№ 101
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
29 октября 1915 г.

Заведывание двухгодичными педагогическими курсами при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище Попечительным советом названного училища временно возложено на учительницу того же училища Сарию Джамиль гызы Ахметьеву, о чём прошу довести до сведения господина директора народных училищ.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 12.

№ 102
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
29 октября 1915 г.

На вновь открытые двухгодичные педагогические курсы при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище приглашена в качестве учительницы методики русского языка и педагогики учительница VII городской школы Елизавета Фёдоровна Подрезова, о чём прошу Вас довести до сведения господина директора народных училищ.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 13.

№ 103
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
29 октября 1915 г.

На вновь открытые двухгодичные педагогические курсы при Бакинском Александринском женском русско-мусульманском училище приглашён в качестве учителя татарского языка учитель высшего начального Алексеевского училища Сулейманбек Абдурахманбеков, о чём прошу Вас довести до сведения господина директора народных училищ.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 938, л. 14.

№ 104
Сообщение, опубликованное в газете «Каспий»
5 ноября 1915 г.

Во вторник, 3 ноября, Бакинское женское Александринское русско-мусульманское училище посетил окружной инспектор Кавказского учебного округа, действительный статский советник Лопатинский в сопровождении директора народных училищ Бакинско-Дагестанской Дирекции И. Я. Радецкого и инспектора народных училищ 2-го района С. М. Ганиева. Присутствовал почётный попечитель и председатель Попечительного совета Г. З. А. Тагиев. Окружной инспектор осмотрел помещение училища, посетил все классы, где слушал уроки русского и татарского языков. Затем действительный статский советник Лопатинский посетил педагогические курсы при училище, где задавал курсисткам вопросы. Постановкой учебно-воспитательного дела в училище окружной инспектор остался доволен.

№ 105
Из сводных данных о состоянии Бакинского женского русско-мусульманского Александринского училища за 1915 год [116]

Число учащихся на 1 января 1915 г. - 89, на 1 января 1916 г. - 104.
Выбывших в 1915 г.: до окончания курса - 10, по окончании - 13.
Число вновь поступивших - 38.
Число служащих: почётных смотрителей - 2, инспекторов и заведующих училищем - 1, законоучителей и вероучителей - 1, учителей наук и учительских помощников - 9, прочих служащих -14.

Общее число учащихся на 1 января 1916 г. - 104. Все мусульманки. Потомственных дворян - 17, личных дворян и чиновников - 5, из духовного звания - 2, почётных граждан и купцов - 38, мещан и цеховых - 42, крестьян - 0.

Расходы на содержание: из сборов за учение - 13100 руб., из процентов пожертвованных капиталов - 7629 руб. 35 коп., заимообразно из взносов почётного попечителя и пожертвований - 821 руб. 35 коп. Всего - 21550 руб. 70 коп.

Врачей-мужчин - 1, фельдшеров и фельдшериц - 1, число лазаретов - 1.

Состояние общего питания учениц: число лиц хорошего питания - 44, среднего питания - 60, плохого питания - 0. Близоруких - 3. Общее число умерших - 1. Общее число заболевших заразными болезнями - 2.

Время открытия или преобразования -1914 г. Число выпусков - 1. В отчётном году окончили - 13. Подготовительных классов - 2. Число классов - 4. Число отделений - 2.

Фундаментальная библиотека - 314 наименований, ученическая библиотека - 852 наименования. Всего -1166.

Учебные пособия - 595 предметов, из них: наглядных пособий - 100, по Закону Божьему - 5, по истории и географии - 52, по математике - 23, по естественным наукам - 47, по чистописанию и рисованию - 8, по пению и музыке - 1, по другим предметам - 359.

Приблизительная стоимость собственных помещений - 250 тыс. руб.

Начало учебного года - 1 сентября 1914 г. Конец- 14 марта 1915 г.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 136-143.

№ 106
Из отчёта о состоянии педагогических курсов при Бакинском Александринском русско-мусульманском женском училище за 1915/16 учебный год

Двухгодичные педагогические курсы при Бакинском Александринском русско-мусульманском женском училище были открыты 1 сентября 1915 года. Курсы существуют на проценты от суммы сто тысяч рублей, пожертвованных действительным статским советником Г. 3. А. Тагиевым и на сумму, получаемую от внесения платы за правоучение курсисток.

Учащиеся - семнадцать человек: по вероисповеданию - все магометанки, по национальности - местные мусульманки, за исключением одной грузинки - мусульманки и одной казанской татарки. Все курсистки

- приходящие, исключая одну пансионерку, учащуюся за счёт Г. З. А. Тагиева. Из курсисток - одиннадцать окончили Александринское училище, две - двухклассное Сабунчинское училище, одна - первое четырёхклассное училище и две - из четвёртого класса гимназии. Курсами заведует Сария ханум Ахметьева. Преподавательниц - девять. Преподаватель - один. Вероучительница - Ахундова Сакина ханум - один урок в неделю - шариат; Ахметьева Сария ханум - четыре урока в неделю - русский язык; Мусабекова Василя ханум - три урока в неделю - арифметика; Шахтахтинская Адиля ханум - один урок в неделю - методика арифметики; Таирова Хавер ханум - семь уроков в неделю - два по истории, два по геометрии, три по естественной истории; Султангалиева Рауза ханум - два урока в неделю - по географии; Махмудова Зоря ханум - один урок в неделю - по домоводству; Гимбицкая Марьям ханум - один урок в неделю - по рукоделию; Подрезова Елизавета Фёдоровна - четыре урока в неделю - два по педагогике, два по методике русского языка (содержание - два рубля урок); Абдурахманбеков Сулейман бек - шесть уроков в неделю по татарскому языку (содержание - 600 руб. в год).

Исполняющая обязанности инспектрисы курсов С. Ахметьева.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, лл. 128-129.

№ 107
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
25 января 1916 г.

Ввиду болезни и отказа Елизаветы Фёдоровны Подрезовой преподавать методику русского языка и педагогики, на её место приглашена учительница VII городской школы Л. И. Закаменная, о чём прошу Вас довести до сведения господина директора народных училищ.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 153.

№ 108
Письмо Г. З. А. Тагиева С. М. Ганиеву
4 февраля 1916 г.

Попечительный совет просит Ваше Высокородие не отказать сделать распоряжение начальнице Бакинского Александринского училища об

освобождении учениц означенного училища на три дня по случаю взятия нашими доблестными войсками города Эрзурума.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 156.

№ 109
Письмо Г. З. А. Тагиева И. Я. Радецкому
12 марта 1916 г.

Ваше Превосходительство!

В ответ на отношение Вашего Превосходительства от 5 марта 1916 года за № 2938 сим заявляю, что Бакинское Александринское русско-мусульманское женское училище основано на мой личный счёт и израсходовано на постройку училища около ста пятидесяти тысяч (150000) рублей, затем учреждено мною же в названном училище неприкосновенный капитал в сумме ста двадцати пяти тысяч (125000) рублей, ежегодные проценты с коего в четыре тысячи семисот пятьдесят (4750) рублей не покрывают расходы по содержанию двадцати пяти пансионерок и десяти приходящих учениц, на содержание коих израсходовано мной в 1915 г. за каждую пансионерку по 250 рублей, а за каждую приходящую по 50 рублей, а всего 6750 руб., а излишек в 2000 рублей, кроме процентных денег 4750 рублей, я принял за свой личный счёт.

При сём присовокупляю, что мною в вышеназванном училище учреждены 3 стипендии имени графини Елизаветы Андреевны Воронцовой-Дашковой и на содержание этих трёх стипендиаток мною же пожертвован неприкосновенный капитал в сумме двадцати пяти тысяч (25000) рублей, ежегодные проценты с коего девятьсот пятьдесят (950) рублей покрывают расходы по содержанию 3-х стипендиаток, так что никогда и никто из представителей мусульман ничего не пожертвовал на учреждение вышеназванного училища.

Считаю нелишним сообщить Вашему Превосходительству, что в память 300-летия царствования дома Романовых, при этом же училище мной учреждены ещё двухгодичные педагогические курсы, на пожертвованный исключительно мною же неприкосновенный капитал в сумме ста тысяч (100000) рублей, ежегодные проценты с коего три тысячи восемьсот рублей (3800) покрывают расходы по содержанию курсисток этих курсов.

В заключение прошу принять уверение в моём к Вам глубоком уважении.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, л. 81.

№ 110
Протокол заседания Педагогического совета училища 7 апреля 1916 г.

7 апреля 1916 г. состоялся Педагогический совет Бакинского Александринского русско-мусульманского женского училища под председательством начальницы Адили ханум Шахтахтинской. Материалом обсуждения были указания учительницам по поводу их обязанностей во время заразных заболеваний.

1. Дежурная учительница должна следить строго за детьми.
2. Утром до чая дети должны находиться в спальне, потом, после чая, детей нужно кругом спустить в нижний коридор (не классный) и держать их всё время там.
3. Как только кто-нибудь из детей подозрительно заболеет, объявить начальнице об этом и повести больную к больничной даме; подруг, с которыми больная бывала, продезинфицировать.
4. Когда дети, уходя домой, переодеваются в спальне, кто-нибудь из старших учениц должен следить за ними.
5. Учительницы не должны подниматься наверх к больным.
6. Дети не должны спать или валяться на чужой постели, сидеть в классе на чужом месте, трогать вещи заболевших учениц.
7. Без разрешения учительницы дети не должны ничего покупать.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 176.

№ 111
Письмо Г. З. А. Тагиева И. Я. Радецкому 22 апреля 1916 г.

Как известно Вашему Превосходительству, город Баку испытывает острую нужду в продовольственных продуктах, доставка которых сопряжена с большими затруднениями. С другой стороны, наступление жары неожиданно ранним сроком ещё больше затрудняет питание маленьких детей, требующих доставку лучшей и свежей провизии. При таких, конечно, условиях, содержание пансиона Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища, располагающего 125-

* Цитата дана на азербайджанском языке.

ю ученицами, осложнится теми обстоятельствами, что при самых энергичных стараниях не удастся достать необходимые свежие продукты, кои могли бы удовлетворить нужды маленьких детей, требующих весьма лучшего питания. Ввиду вышеизложенного, обращаюсь к Вашему Превосходительству, не найдёте ли возможным сделать распоряжение об освобождении учениц Бакинского Александринского училища, исключая выпускные классы, ранее установленного срока, чем дадите возможность детям в жаркое время найти приют и хорошо питаться при иных условиях.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, л. 98.

№ 112
Протокол заседания Педагогического совета училища
3 сентября 1916 г.

Присутствовали: председатель - начальница С. Ягубова [117], члены: учительницы Н. Нариманова, В. Мусабекова, С. Ахундова, И. Гейдарова.

На совете было решено экзамены и занятия отложить на 5 сентября, ввиду того, что явилось мало учениц и учительниц. 3 сентября явилось 23 ученицы. Кроме того, на совете предметы между учительницами распределены следующим образом: татарский язык в 2-х младших классах – И. Гейдарова, в остальных классах - Н. Нариманова, шариат во всех классах - С. Ахундова, геометрия во всех классах, арифметика в старшем отделении, в 1 классе и в 4 классе - В. Мусабекова.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 165.

№ 113
Письмо С. М. Ганиева И. Я. Радецкому
4 сентября 1916 г.

Имею честь покорнейше просить утвердить приглашённую на учительскую службу Салиму ханум Ягубову в должности начальницы Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища и инспектрисы двухгодичных при названном Александринском училище педагогических курсов. Госпожа Ягубова окончила курс физико-математического факультета Петроградских высших женских курсов по группе биологии.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 148.

№ 114
Протокол заседания Педагогического совета училища
24 сентября 1916 г.

24 сентября на Педагогическом совете, созванном по поводу программы педагогических курсов, где присутствовали попечитель Педагогического совета Г. 3. А. Тагиев, председательница С. Тагиева, директор народных училищ Радецкий, инспектор народных училищ Ганиев, начальница С. Ягубова, учительницы: С. Ахундова, Копылова, Мусабекова, Азизбекова, Махмудова и учитель С. Абдурахманов, был возбуждён вопрос и о программах Александринского училища. Постановили приравнять программу Александринского училища к программе высших начальных училищ [118], но ввиду того, что в Александринском училище курс 6-тигодичный, а в высшем начальном 8-мигодичный, решили принять программу высших начальных в сокращённом виде. Поручено было всем учительницам составить новые программы по своим предметам.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 171.

№ 115
Письмо Г. 3. А. Тагиева С. М. Ганиеву
16 марта 1917 г.

Ввиду наступающих пасхальных праздников дети Бакинского Александринского женского русско-мусульманского училища распускаются по домам, большая часть из них разъезжается по другим городам, а возвращение коих к занятиям сопряжены с большой трудностью по военным обстоятельствам.

Попечительный совет, войдя в положение детей, находит целесообразным распустить детей с 1 апреля до 1 сентября, кроме выпускного класса и курсисток двухгодичных педагогических курсов, поэтому Попечительный совет просит Вас ходатайствовать об освобождении детей вышеупомянутого училища [119].

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 780, л. 193.

№ 116
Извещение Попечительного совета училища
2 мая 1917 г.

Как известно всем, город Баку испытывает острую нужду в продовольственных продуктах, доставка которых сопряжена с большими затруднениями. С другой стороны, питание маленьких детей требует доставку лучшей и свежей провизии. При таких, конечно, условиях, содержание пансиона осложняется теми обстоятельствами, что при самых энергичных стараниях не удаётся достать необходимые свежие продукты, кои могли бы удовлетворить нужды маленьких детей, требующих весьма лучшего питания.

Ввиду вышеизложенного, Попечительный совет нашёл целесообразным с сентября 1917 учебного года закрыть пансион и допустить только приходящих; о чём Попечительный совет считает нравственным долгом известить об этом родителей.

ГИААР: ф. 309, оп. 1, ед. хр. 947, л. 92.

№ 117
Из сообщения, опубликованного в газете «Азербайджан» [120]
8 декабря 1918 г.

…Парламент [121] открывается при особо торжественной обстановке: город, несмотря на бушующий норд, принял праздничный вид: магазины закрыты, правительственные учреждения и учебные заведения не работают; настроение заполнивших улицы азербайджанцев праздничное, люди поздравляют друг друга. Порядок в городе образцовый: везде патрули. Здание парламента, временно помещающегося в Тагиевской женской школе на Николаевской улице, охраняется особо бдительно...

II РАЗДЕЛ.
ЖЕНСКОЕ УЧИЛИЩЕ В ВОСПОМИНАНИЯХ

№ 118

Я обращаюсь к воспитанникам и воспитанницам Г. З. А. Тагиева, к именитым и простым людям нашей страны с просьбой дать свои воспоминания о Г. З. А. Тагиеве, с тем, чтобы помочь нашим молодым ученым правильно разобраться в образе Г. З. А. Тагиева и его роли в развитии дореволюционного общества.

Многие архивные материалы уничтожены, и наши молодые научные работники впадают в ошибку, искажают образ Г. З. А. Тагиева, представляя его хищником-капиталистом.

Так, например, в макете «Истории Азербайджана» на стр. 62 написано: «Активное участие в формировании черносотенных банд приняла азербайджанская буржуазия в лице Тагиева, Мухтарова, Ашурова и др. Черносотенцы 20-23 октября устроили ряд кровавых погромов в Баку и уездах Азербайджана, пытаясь спровоцировать новую армяно-мусульманскую резню. Многие рабочие-революционеры становились жертвами разбойничьих нападений черносотенных банд».

Или, например, Ахундова З. Г. в своей диссертации о женском образовании пишет на стр. 71: «В то время как Гасан бек Зардаби смотрел на школу как на очаг просвещения, Г. З. А. Тагиев рассматривал ее больше как источник славы и дохода».* На стр. 72 она замечает, что после того как ушла Х. Меликова, питание в школе настолько ухудшилось, что воспитанницы от недоедания заболевали. И, наконец, украшением ее работы является заключение, которое она делает о том, что Г. Тагиев был неграмотный человек и что Зардаби решил воспользоваться именем и положением Тагиева, чтобы открыть школу, и фактически настоящим создателем школы был Зардаби.

Я прошу современников внести ясность. Архивные материалы, которыми пользуются диссертанты, недостаточно освещают. Воспоминания же могли бы помочь вскрыть объективную историческую правду и служили бы подкреплением к архивным данным.

Я помню Г. З. А. Тагиева как человека с большой внутренней культурой, свободного от фанатизма, борца за просвещение.

Сара Тагиева-Сараева.
4. VI. 1957.

НФНМИА, № 19945.

№ 119
Гаджи Зейнал Абдин Тагиев - основатель женской мусульманской школы

Утеря архивов и стирание прошлой истории временем привело к неясности об основателе женской мусульманской школы, которым считают Гасан бека Меликова. Я, вместе с учительницами и воспитанницами школы, хочу помочь внести ясность в этот вопрос. Основателем женской мусульманской школы был Гаджи Зейнал Абдин Тагиев. Учителя и начальница школы получали зарплату из средств Тагиева Г. 3. А. Школа была на содержании Г. 3. А. Тагиева. Школа не использовалась для пропаганды политических идей. Г. 3. А. Тагиев в своей беседе с учащимися призывал их к обучению и говорил о пользе учения.

С. Тагиева-Сараева.
проспект Нариманова, Косой пер. [122].
8. VI. 1957.

Я, педагог 132-й школы Ворошиловского района [123], являюсь воспитанницей женской мусульманской школы Г. 3. А. Тагиева. Подтверждаю: Усубова Гёвхар Исмаил гызы.

Ул. Мирза Шафи, 6.
11. VI. 1957.

Я, врач Новрузова Фирангиз, подтверждаю, что с 1908 по 1913 г. была воспитанницей школы, основанной Г. 3. А. Тагиевым.

Подпись.
Ул. Колодезная [124], д. 11.
12. VI. 1957.

Я, профессор Ахундова Сона ханум [125], подтверждаю, что была воспитанницей школы Тагиева Г. 3. А.

Подпись.
Ул. Азизбекова, д.4.
12. VI. 1957.

Я, бывший научный сотрудник Института истории Академии наук Азербайджанской ССР, ныне пенсионерка Меджидова Иззет (урожд. Дадашева), подтверждаю, что с 1908 по 1913 г. обучалась и воспитывалась

в русско-мусульманском Александринском училище, основанном Тагиевым Г. З. А.

Подпись.
13. VI. 1957.

Я - дочь педагога Юсуфа Эфендиева, мой отец был одним из первых педагогов в Азербайджане, он преподавал Самеду Вургуну. Я и моя сестра учились бесплатно в школе Г. З. А. Тагиева, которая носила название женской школы, помещающейся в Верховном Совете [126].

Подпись: Хейранса Дильбази.
Ул. Островского [127], 31.
15. VI. 1957.

Я, дочь педагога и поэта Мамедтаги Сидги – Сафарова Дости, бывшая младшая научная сотрудница Института истории Академии наук Азербайджанской ССР, ныне пенсионерка подтверждаю, что с 1911 по 1916 гг. обучалась в школе Г. З. А. Тагиева, в которой сейчас помещается Верховный Совет Азербайджанской ССР. Подтверждаю написанное.

Подпись.
Ул. Физули, 3.

Я, заведующая кафедрой глазных болезней Азербайджанского Медицинского Института им. Н. Нариманова [128] профессор Умниса Сулейман гызы с 1910 по 1914 г. воспитывалась в женской школе, основанной Г. З. А. Тагиевым, которая находится в помещении, ныне занимаемом Верховным Советом Азербайджанской ССР.

Подпись: Умниса Мусабекова [129].
Ул. Герцена [130], 22.
15. VI. 1957.

Я, Софья Рухулла гызы Ахундова, заведующая родильным отделением при больнице им. Шаумяна [131] была воспитанницей школы, основанной Г. З. А. Тагиевым. Окончив школу, я продолжала учиться на педагогических курсах, открытых основателем при школе, которые я окончила. Поступила в школу в 1908 г., окончила в 1917 г.

Подпись: Ахундова (Алиева) С.
Ул. Горького [132], 26.
15. VI. 1957.

Я, педагог школы № 56 Шаумяновского района [133] гор. Баку, Алиева Иглима Бейбалаевна имею 40-летний педагогический стаж, подтверждаю, что я была воспитанницей школы Г. 3. А. Тагиева и училась за его счёт. За то, что он открыл мне глаза, дал мне правильное направление в жизни, и дал мне путёвку в жизнь, за это я ему всю жизнь обязана и благодарна.

Подпись.
Ул. Мусеви [134], 4.
17. VI. 1957.

Я и моя сестра Хавер учились в школе Г. 3. А. Тагиева, находясь на его полном пансионе. После окончания школы я была оставлена при школе преподавательницей. Ныне я и моя сестра Караева - обе врачи, Я, Шабанова Ш. подтверждаю, что школа была основана Г. 3. А. Тагиевым.

Подпись: доктор Шабанова.
Ул. Асафа Зейналлы, 21.
18. VI. 1957.

Я, Буниатзаде Ругия Гафар гызы обучалась в школе Г. 3. А. Тагиева. Подтверждаю, что эта школа была основана им самим. Он приходил в школу и призывал нас к учёбе.

Подпись.
Ул. Мустафа Субхи, 20.
29. VII. 1957.

Я, урожденная Ахундова Сона Искендер гызы [135], обучалась в школе, основателем которой был Г. 3. А. Тагиев. Окончила школу. В годы моей учёбы это была единственная школа, где имелась возможность изучить родной язык и литературу - Мирза Фатали Ахундова, Сабира, Физули и др., а также русскую литературу - Гоголя, Пушкина, Толстого и др. Мой отец, стремившийся дать мне образование, определил меня в эту школу ввиду отсутствия других национальных женских школ. Я сохранила наилучшие воспоминания о детстве, проведённом в этой школе. Я помню, как Г. 3. А. Тагиев призывал нас - воспитанниц к учёбе. Он говорил: «Без образования вы не можете быть хорошей матерью».

Подпись: Караева.

---

* Так как запись разговора вела Сара ханум Тагиева-Сараева, рассказ ведется от имени Н. Наримановой.

** Должно быть: директор народных училищ.

Ул. Физули, 47.

Я, ассистентка Азербайджанского Медицинского Института им. Н. Нариманова Аликишибекова Секина Джалил гызы, с 1911 по 1915 гг. воспитывалась в женской школе, основанной Г. З. А. Тагиевым, которая находилась в помещении, ныне занимаемом Верховным Советом Азербайджанской ССР.

Подпись.
22. VI. 1957.

Я, учительница школы № 25 гор. Баку Меликова Фатима, имею 46-летний педагогический стаж. За безупречную долголетнюю работу награждена орденом Ленина. Я хочу передать молодёжи, учёным моё понятие, моих современников, людей, живших в предшествующую эпоху, о том, что действительно основателем женской мусульманской школы был Г. 3. А. Тагиев. Он нам, воспитанницам своим, открыл глаза и дал правильное направление в жизни. Это была первая светская женская школа, которая вела борьбу с духовной школой. Это была первая школа, где девочка-мусульманка впервые садилась за парту и изучала науки. Эта школа основывалась сломкой вековых обычаев в эпоху господства духовной школы. Я, как и другие, училась за счёт Г. 3. А. Тагиева. Эта школа дала Дагестану первых учительниц-мусульманок [136].

Подпись.
Ул. Полухина [137].
26. VI. 1957.

Я, урождённая Самедова Гюльсум, в настоящем Сафарова, как и все остальные, подтверждаю, что женская школа, в помещении которой находится Верховный Совет Азербайджанской ССР, была основана Г. 3. А. Тагиевым. Мой отец, понимая полезность учения, устроил меня в эту женскую школу, за что окружающие люди стали нас презирать, т.к. светское обучение в то время считалось позором. Доучиться я не могла, т.к. меня со школы взяли, но мои одноклассницы продолжали учиться за счёт Тагиева и окончили эту школу.

Подпись.
30. VI. 1957.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 105, лл. 34-39.

№ 120
Из воспоминаний народного артиста СССР Сидги Рухуллы [138]

Гаджи разрешил очень серьезный вопрос – вопрос женского образования. Открытие первой женской школы-интерната удалось путем борьбы с духовенством.

Духовенство учило народ, что по закону женщина не имеет право ходить в школу, обучаться наукам и письму. Женщинам разрешалось лишь изучение чтения Корана. В те годы власть духовенства над народом была не ограничена. Духовенству народ подчинялся слепо, безотчетно, добровольно. Духовенство могло объявить «джихад» и народ весь поднимался независимо от положения лица, которому объявлялся «джихад», не зависимо от силы противостоящей. Кучка людей могла идти на смерть против войска по объявлению «джихада».

Задумав открыть женскую школу, Гаджи пригласил к себе духовенство. Когда Гаджи сказал им о своем намерении, это вызвало гневное негодование и несогласие духовенства. На следующий день к дверям Мир Мамед Керима кинули керосин (угрожая пожаром), а к дверям ахунда Мирза Абутураба вылили нечистоты, т.к. накануне они высказывались за возможное обучение женщин наукам.

После этого Гаджи вызвал к себе Моллу Мирза Мамед оглу, дал ему очень большие деньги и отправил к главам магометанского духовенства – муджтахидам за получение разрешения о том, что женщинам разрешено обучаться наукам. Таких муджтахидов было восемь: в Мекке, Медине, Багдаде, Хорасане. Каждый из местных мулл выбирал себе по желанию муджтахида, которому он поклонялся.

Молла Мирза Мамед был деловой, умный, ловкий человек. Он очень умело выполнил распоряжение Гаджи. Поехав ко всем муджтахидам, он привез письменные разрешения от муджтахидов, в которых они писали, что женщинам обучаться наукам можно.

Гаджи снова пригласил к себе духовенство. Все муллы и ахунды собрались у Гаджи, были даже из районов. Гаджи обратился к ним с речью и сказал, что он не оставил мысль открыть женскую школу. Когда один из мулл выступил с негодованием, то Гаджи спросил его, какому муджтахиду

* Так в тексте.

он поклоняется. Получив от него ответ, Гаджи протянул ему конверт с письменным разрешением его муджтахида. Все остальные конверты с письменным разрешением остальных муджтахидов Гаджи роздал духовенству. Прочитав письма муджтахидов, ахунды и муллы заявили покорно, что они должны подчиниться.

Потом Гаджи вызвал в Тазапир [139] народ. Он выступил с речью перед народом. Уговаривал народ отдать своих дочерей в женскую школу, которою он открывает…

1. III. 1957.

НФНМИА, № 19946.

№ 121
Из воспоминаний Хадиджи ханум Агаевой [140]

...Школа была открыта в 1901 г. Первой начальницей была супруга Гасан бека Меликова Ханифа ханум Меликова. Ее помощницей была Марьям ханум Сулькевич. Вначале в школе работало 5 преподавательниц:

1. Марьям ханум Сулькевич вела в первых классах русский язык и арифметику.
2. Шафига ханум Эфендиева [141] преподавала во всех классах родной язык.
3. Рахиля ханум вела русский язык и географию в старших классах.
4. Сакина ханум Ахундова преподавала во всех классах шариат.
5. Хадиджа ханум Абдурахманова вела во вторых классах русский язык и арифметику.

Рукоделие проходили во всех классах. Начальница не вела никакие предметы. В школе имелась больница и амбулатория. Амбулатория размещалась внутри школы, рядом с кабинетом начальницы. Медсестра принимала здесь воспитанниц. Кроме того на втором этаже имелся кабинет врача. В нем детей принимал терапевт. Здесь был также зубной врач. Во дворе школы располагалась одноэтажная больница. Хадиджа ханум и многие воспитанницы лечились в этой больнице, когда болели свинкой.

Большинство служащих были из казанскик татар. …Питание учительниц и воспитанниц было за счёт школы. Каждой учительнице была предоставлена отдельная комната. Рахиля ханум и Хадиджа ханум по собственному желанию. У начальницы же было две комнаты.

Учительницы ежемесячно получали зарплату в 46 рублей и несколько

копеек, а в год 500 рублей. Стоимость еды не вычитывалась из зарплаты...

...Школа имела свою мечеть. Дети соблюдали пост, а во время месяца магеррам траур. Женщины города в дни магеррама приходили в школу. После его окончания начальница показывала им школу (чтобы привлечь народ в школу. В то время все женщины Баку ходили в чадре. Гаджи Тагиев советовал учительницам первое время носить чадру, так как родители, видя их с открытыми лицами, не отдавали бы своих дочерей в школу.

Во время первого приема в школу бакинцы не отдали туда своих детей, мотивируя это тем, что поступающие в школу «станут неверными». Учительницы около полугода ходили в чадре, а потом стали надевать шарф. В эту школу набирались дети со всех мест. Дети богатых платили за учебу, а бедные нет. Духовенство было против открытия школы и вело пропаганду среди населения, чтобы те не пускали дочерей учиться. Поэтому население Баку не отдавало детей в школу.

Со слов Х. Агаевой вела запись
студентка АПИ им. М. Ф. Ахундова [142] Шовкет Гадирова.

НФНМИА, № 19946.

№ 122
Воспоминания Набат ханум Наримановой*

Набат ханум Нариманова подтверждает сказанное Хадиджой ханум Агаевой (быв. учительницей тагиевской школы) и добавляет, что учащимся старших классов преподавались дополнительно уроки кройки и шитья. Кроме того, по мере изучения классиков, учениц возили на фаэтонах в театр для просмотра «Евгения Онегина», «Демона», «Отелло» и др. После спектаклей ученицы писали характеристики главных персонажей этих произведений. В экипажах учениц сопровождали, а затем сидели с ними в ложах специально учительницы, которые давали объяснение по спектаклю. В конце года во всех классах проводились экзамены. Экзамены проводились по билетной системе. На экзаменах присутствовали директор учебного округа Тхоржевский**, инспектор учебного округа Канчалов, зачастую на экзаменах присутствовал сам Гаджи. Все они присутствовали до конца экзаменов. Опрашивали каждую ученицу и в конце уходили удовлетворённые.

---

* Вероятно, состоятельных.

Ученицы старших групп несли недельные дежурства на кухне по две. Они были обязаны изучать кулинарию, но сами работу не выполняли. После обеда ежедневно на один-два часа ученицы выходили во двор для игр.

В два-три дня раз приходил зубной врач для проверки состояния зубов учениц. Систематически терапевт проверял состояние здоровья учениц. В специальных боксах-изоляторах содержались дети с сомнительным диагнозом. Боксы обслуживались специальным персоналом для предупреждения распространения болезней среди здоровых детей.

В баню водили в неделю раз, в эти же сроки производилась стирка, крахмаление и утюжка белья.

Учениц младшего класса купали в бане специальные няни. По утрам девочек младшего возраста причёсывали также специальные няни.

Школа была закрытого типа, почему доступ туда был крайне ограничен. Родные детей допускались с ведома начальницы школы. Набат ханум Нариманова училась в этой школе с 1901-1907, а с 1908 по 1917 год она преподавала там же. В эти годы сменилось несколько начальниц:

1. Ханифа ханум Меликова.
2. Марьям ханум Сулькевич.
3. Салима ханум Ягубова.
4. Гюльханум Ахриева.

Все годы пребывания Набат ханум в школе питание было очень хорошее. Учащиеся выступали в спектаклях и концертах внутри школы. Например, ставили пьесы «Шамдан бек» («Дилин беласы») и пр. произведения Наримана Нариманова. Набат ханум в этих спектаклях исполняла самые главные роли.

Этим спектаклям оказывали большую помощь Сона ханум (жена Г. З. А. Тагиева) и преподавательский коллектив. На эти зрелища приглашались женщины из города.

Гаджи часто беседовал с ученицами, интересовался, не обижают ли их в школе, много спрашивал о состоянии домашних дел. Набат ханум была из несостоятельной интеллигентной семьи и училась бесплатно.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 103, лл. 7-9.

№ 123
Воспоминания врача Шахрабану Шабановой, проживающей по улице Асафа Зейналлы, в доме № 2

После смерти отца, мать моя с детьми переехала из г. Тбилиси в г. Баку. В 1906 г. меня приняли в школу Г. 3. А. Тагиева, которую я окончила в 191* г. После окончания школы я была оставлена при ней в качестве преподавательницы. Рассталась со школой я в 191 г., после замужества и выезда из гор. Баку.

Школа Г. 3. А. Тагиева помещалась в собственном 2-х этажном здании со службами и двором по ныне Коммунистической улице (бывш. Николаевской ул.). В настоящее время в этой школе размещается Верховный Совет Азербайджанской ССР.

Школа Г. 3. А. Тагиева в те мрачные для женщин-азербайджанок годы была первой и единственной, в которой лишь благодаря авторитету Тагиева удалось собрать до 30-ти девочек-азербайджанок и дать им образование, а уже к 1910 г. число учениц насчитывалось цифрой почти 200. Таким образом, следует считать, что первоначальный фонд азербайджанок-интеллигенток был заложен именно этой школой. Почти все окончившие её позднее стали преподавательницами и специалистами. Из этой школы вышли: Фирангиз Новрузова - врач, Набат Нариманова - педагог, Хавер Караева - врач, Шахрабану Шабанова - врач, Умниса Мусабекова - врач-профессор, Сона Ахундова-Караева - домохозяйка, Хейранса Дильбази - врач, Дженнет Мухранская - врач, Рейхан Топчибашева [143] - художник и многие другие.

Мы, в ту пору ученицы школы, ходили с открытыми лицами, а это было впервые, когда женщины-азербайджанки сняли символ рабства - чадру. Правда, были многочисленные угрозы со стороны так называемых «кочи» [144] и мулл. И только влияние Г. 3. А. Тагиева охраняло нас от них. Это влияние базировалось на строгих нравственных распорядках, царивших в школе.

Как правило, весь персонал школы состоял из женщин: директор - Сулькевич Марьям ханум, позднее Ахриева Гюльбахар ханум, преподавательницы - Гаджибабабекова-Терегулова Рахила ханум, Субхангулова Гюльсум ханум, Паловандова Мавила ханум, Ахметьева Сария ханум, Шахтахтинская Адиля ханум и др. Исключение составляли инспектор округа - Ганиев Солтан Меджид, врач школы (ведь в те годы не было азербайджанок-женщин врачей) и сторож Джамаладдин – старик-

татарин.

Школа имела основным помещением - двухэтажное, весьма благоустроенное здание. На первом этаже размещались классы и приёмная, на втором - спальные комнаты учениц, комнаты преподавательниц и директрисы школы. Здесь же находилась амбулатория. На первом этаже был также кабинет врача. Столовая находилась на втором этаже. В отдельных дворовых флигелях размещались больница, баня и прочие подсобные помещения.

Ученицы имели казённую форменную одежду образца русских школ: синее платье, фартуки с пелеринками, также были обеспечены казённым бельём. Питание, 4-х кратное в день, было вкусным, питательным. Часто жена Тагиева посещала школу, присылала фрукты, сладости.

Учебная программа школы, утверждённая Кавказским учебным округом, была в объёме 4-х классной школы. Нам преподавались дисциплины: русский язык, родной язык, арифметика, география, история, рукоделие, вышивание, чтение и шариат, а в последние годы - кройка и шитьё.

Ежедневная загрузка учениц - 5 уроков, длительностью по 50 минут каждый. Точно соблюдался распорядок досуга, свободных от занятий часов: играли во дворе при школе, готовили уроки. Двор, как и всё помещение школы, содержались очень чисто. Уделялось очень много внимания как общей чистоте, так и личной чистоте и гигиене учащихся, ежедневно проверялись чистота ногтей, ушей, белья, волос. Раз в неделю был обязательный банный день. Школа была закрытого типа и для предупреждения кривотолков доступ посторонним мужчинам был запрещён, почему даже в любительских спектаклях девочки играли мужские роли. Много позднее уже в 1910-11 гг. нас, старшеклассниц, водили на вечер в мужскую гимназию [145].

Часто посещал школу сам Г. З. А. Тагиев. Он беседовал с нами и постоянно поучал нас, призывал «учиться, открыть глаза» и т.д. Почти ежедневно бывала в школе и жена его Сона ханум. В большие праздники нас приглашали к Тагиевым на завтраки и обеды, где нас принимали их дети - дочери, наши сверстницы.

Раз в год, в дни «Магеррама» при школе организовывались моленья, на которые приглашались женщины-азербайджанки из города. Этими посещениями преследовалась цель разбить агитацию мулл и кочи. Результаты были таковы, что, если в первые годы после открытия школы, контингент учащихся состоял из приезжих, то уже позднее среди них стали

появляться и дочери местных, бакинских жителей.

Обучение для нуждающихся учениц было бесплатное. Плата взималась лишь у самостоятельных*. Вообще, следует отметить поощрение у Г. З. А. Тагиева привлекать к учению из малоимущих семей. Я и позднее моя сестра Хавер учились бесплатно, были освобождены от платы за правоучение.

17. VI. 1956.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 103, лл. 10-13.

№ 124
Воспоминания Гевхар Казиевой

Я, Гевхар ханум Казиева работала в женской школе Гаджи Зейнал Абдина Тагиева с 1910 по 1915 г. В школе Тагиева была строгая дисциплина, порядок, чистота. В школе Тагиева никогда не применялись истязательные меры наказания, как-то: телесные наказания, розги, постановка на колени, на ореховую скорлупу и т.д. Мерой наказания, применяемой в школе, было наказание без отпуска домой. Учащиеся учителей называли по именам, как например, Гевхар ханум, Набат ханум, Мина ханум. Школа Г. З. А. Тагиева была в Азербайджане первой мусульманской женской школой. В школе Тагиева воспитывались одни девочки. Переодетого мальчика среди девочек не было. Питание в школе было хорошее. Обращение с учащимися было хорошее. Совместного учения девочек и мальчиков ни в одной азербайджанской школе не было.

Подпись.
3. XI. 1957.

НФНМИА, № 19948.

№ 125
Воспоминания Иззет Меджидовой (Дадашевой), проживающей по улице Мухтадира [146], дом № 8, кв. 3

Я училась с 1908 г. по 1913 г. в школе Тагиева Гаджи Зейнал Абдина, которая в то время носила название «Русско-мусульманское Александринское женское училище».

При моём поступлении в школу форменной одеждой девочек была дагестанская форма, а через год была введена русская школьная форма. В школе хорошо кормили, нашим школьным врачом был доктор Нариман Нариманов, иногда он проводил с нами беседу о гигиене.

В школе была медицинская сестра, которая обслуживала нас. В здании школы были: библиотека, баня, хорошо оборудованная сцена, мечеть и остальные службы. В год моего поступления в школу там было очень ограниченное число бакинских девочек, большинство девочек были приезжими из разных мест. Все девочки были исключительно мусульманки. Это была первая светская национальная школа.

Я вспоминаю отношение бакинского общества к нашей школе в год моего поступления в школу (1908 г.). Когда меня отдали в школу, то из-за этого нашу семью общество стало бойкотировать. В школу девочки ходили в чадре и без чадры, в зависимости от духа своей семьи и отношения к этому тогдашнего общества. Когда школа проводила коллективные мероприятия, как например, хождение в театр Тагиева, или же хождение в дом Тагиева, тогда всех нас брали без чадры. Те девочки, которые боялись из-за своих родных ходить без чадры, не участвовали в коллективных хождениях. Из года в год таких девочек становилось всё меньше и меньше. Когда мы оканчивали школу, мы вышили в подарок Гаджи один большой ковёр.

После окончания школы Гаджи пригласил нас к себе в гости, мы вместе с педагогами были у него, для нас устроили сладкий стол, затем Гаджи нам всем подарил по коробке шоколада и по одному шёлковому платку.

Когда я была маленькой, в народе ходила песня, сложенная в год холеры и голода (1892 г.) про щедрость Гаджи, из коей в моей памяти остался только один куплет, который привожу ниже.

…Гаджи Зейнал Абдин
Хас бенде Худайа.
Ачыб бугда анбарын,
Пайлайыр фугарайа [147].

15. VII. 1956.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 103, лл. 14-15.

№ 126
Воспоминания пенсионерки Досту Сафаровой, проживающей по улице Физули, 3

Школа Тагиева Г. З. А. в то время носила название «Русско-мусульманское Александринское женское училище». Школа эта помещалась в особняке, в 2-х этажном здании со служебными помещениями и двором (ныне Коммунистическая улица, бывшая Николаевская улица). В настоящее время в этом здании находится Верховный Совет Азербайджанской ССР.

Я поступила в эту школу в 1911 году, в самые мрачные годы Азербайджана. Я хорошо помню, что когда меня определили в эту школу, во многих траурных меджлисах Нахчывана муллы читали проклятия моей матери, что мол она стала неверной, отдала свою дочь на учёбу в Баку; о чём в журнале «Молла Насреддин», была нарисована критическая карикатура.

В то время эта школа была единственным, первым просветительным очагом для женщин-азербайджанок. Таким образом, можно считать, что первые азербайджанские интеллигентки были воспитанницами этой школы. Почти все преподавательницы в Азербайджане были окончившими эту школу.

Тагиевская школа была помещена в 2-х этажном, весьма благоустроенном здании: на первом этаже помещались классы, библиотека, читальня и приёмная; на втором этаже расположены были: столовая, кухня, спальные комнаты учениц, зрительный зал, комнаты преподавательниц, начальницы, амбулатория и кабинет врача. В отдельных дворовых флигелях размещались: баня, больница, прачечная, кладовая и т.д.

В этой школе обучались большей частью приезжие девушки, а в последнее время стали приходить и бакинки, и то приходящие. Форменной одеждой была обыкновенная русская школьная форма, т.е. синее платье и белые фартуки с пелеринками; мы имели две формы: одну одевали в будние дни, а другая форма была нарядная - выходная, её одевали в дни экзаменов, в праздничные дни и когда ходили в театр или кино, на вечера в другие школы.

В этой школе большинство учащихся училось бесплатно, на всём готовом. Нам преподавались следующие предметы: родной язык, русский язык, арифметика, геометрия, история, природоведение, рукоделие, кройка и шитьё. Школа была 6-классная. Здесь уделялось большое внимание гигиене человека, как общей чистоте, так и личной чистоте и гигиене

учащихся. Нашим школьным врачом был доктор Нариман Нариманов, он часто читал нам лекции о гигиене и воспитании детей. Ежедневно за утренним туалетом проверялась чистота белья, ногтей, ушей, волос и т.д. Раз в неделю ходили в баню.

Нас кормили очень хорошо - 4 раза в день, и обед из 3-х блюд. Меню составляли сами учащиеся по классам. Перед едой, осенью и зимой, слабым девушкам давали рыбий жир, который укреплял их здоровье.

Школа была закрытого типа, доступ посторонним лицам был запрещён, кроме родителей, которые виделись со своими детьми в приёмной школы. Это была, можно сказать, первая светская национальная школа для женщин-азербайджанок.

По праздникам нас брали в кино или театр Тагиева. Мы все ходили без чадры. Старшеклассницы ходили на вечера в русскую женскую гимназию (и они приходили в нашу школу), а позднее, в 1915-1916 гг., их водили на вечера и в мужскую гимназию, реальную школу и т.д.

У нас были хор, драматический, литературный и танцевальный кружки. Я помню, по выходным дням, т.е. по пятницам, чтобы развлечь пансионерок драматический кружок давал концерты или спектакли.

Один раз мы ставили пьесу Узеира Гаджибекова «Аршин мал алан» и пригласили самого автора. Роль Аскера исполняла Рейхан ханум Ахундова (жена профессора Топчибашева), роль Гюльчохры играла Абдуллаева Ругия, я выступала в роли Халы - аршин малчи. Наш кружок очень понравился Гаджибекову.

Нашу школу часто посещали супруга Тагиева - Сона ханум и сам Г. З. А. Тагиев, которые приносили нам сладости и фрукты. Сам Тагиев часто присутствовал на уроках наших и всегда говорил нам: «Девушки, никого не слушайте, что как-будто учёба девушкам не нужна, наоборот, мой вам отцовский совет, учитесь, приобретайте знания, в жизни человека знание - самое великое богатство. Вот я богатый, но неграмотный, а если я был бы грамотным, у меня жизнь была бы совсем другая, - учитесь, дети мои, желаю вам успеха и счастья в жизни».

В 1912 г. или в 1913 г. нашу школу посетил Джалил Мамедкулизаде «Молла Насреддин») и мы говорили ему много стихотворений Сабира, например: «Охутмурам, эль чекин», «Экинчи», «Хан ве дехкан» и т.д. и стихотворение Абдуллы Шаика, написанное на смерть Сабира.

Почти все окончившие эту школу азербайджанки стали педагогами и специалистами, например, Набат ханум Нариманова, Шахрабану ханум Шабанова, Дженнет ханум Мухранская, София ханум Ахундова были

педагогами, а теперь, продолжив учёбу, стали врачами, Хавер Караева, Фирангиз Новрузова, Умниса ханум Мусабекова стали врачами, Рейхан ханум Ахундова художницей и т.д. Все вышеуказанные лица учились, кроме Новрузовой, за счёт Тагиева и были из бедных семей. Как я помню, там училось большинство детей педагогов и сирот, то же самое и я. Мой отец был педагогом, и потому я тоже была освобождена от платы за правоучение.

Добавление: при мне из Наримановых учились Ася Нариманова, Марьям Нариманова и Симузар Нариманова, а Набат ханум Нариманова преподавала в этой школе.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 103, лл. 21-25.

№ 127
Воспоминания редактора азербайджанского литературного отдела издательства «Азернешр» Т. Гашимовой, проживающей по улице Полухина, тупик 3, дом 17

Мои детские воспоминания являются для меня самыми дорогими. Окончив четырёхклассную школу, я поступила в школу Гаджи Зейнал Абдина Тагиева в 1910 г. Я до сих пор не могу забыть проведённые в этой школе годы. Наша школа была очень хорошей. Светлые, большие классы, широкие коридоры, большой дворовый сад, всё кругом радовало глаз. Я всегда с сожалением возвращалась из школы домой. В школе был хороший, чуткий коллектив, внимательные учителя, порядок и тишина.

Почти все воспитанницы были пансионерки, за исключением немногих семи-восьми. Неимущие девочки учились за счёт Гаджи. Содержание воспитанниц поистине было очень хорошим. Они спали в больших комнатах, на хороших мягких постелях. Кругом была блестящая чистота.

Во время большой перемены мы поднимались вместе с пансионерками в столовую на второй этаж. В столовой были длинные столы, накрытые белоснежными скатертями, а на столах лежал хлеб. У столов дежурили девочки старших классов. Питание было всегда вкусное, хорошее. Сона ханум - жена Гаджи Зейнал Абдина часто бывала в школе и привозила нам сладости и фрукты.

В школе был большой зал и ещё зал театральный. В театральном зале была хорошо оборудованная сцена. Мы, воспитанницы, ставили много спектаклей своими силами. В 1917 году был поставлен для показа спектакль «Аршин мал алан» Узеира Гаджибекова. Мы инсценировали

самые известные стихи Сабира, как, например, «Отстаньте, не хочу обучать», «Хандосты, спаси, не допусти». Эти постановки имели большое значение для того времени.

Наша женская школа была закрытого типа, и доступ туда имели только женщины. Мужские роли играли воспитанницы. Это способствовало привлечению женщин в чадрах на школьные спектакли. Это влияло на просвещение тёмных мусульманок, которые распространяли виденное ими среди своих родных и знакомых, от чего число обучающихся в школе увеличивалось. На праздниках устраивались выставки рукодельных работ, на которые приглашались матери, родственники и близкие воспитанниц, для которых устраивались небольшие угощения. Этим путём распространялась слава о школе. Об умелости и воспитанности девиц передавалось из уст в уста.

Установленный порядок в школе был очень хороший. Воспитанницы относились с большим вниманием к указаниям воспитательниц.

В то время, когда я училась, директором школы была Шахтахтинская Адиля ханум, после неё была Салима ханум Ягубова, которая окончила в Петрограде два факультета: физико-математический и педагогический. Она была очень умная и серьёзная женщина. Она же заведовала двухгодичными педагогическими курсами, имевшимися при школе. Наравне с другими предметами, проходили методику русского, азербайджанского языков и арифметики.

Методику русского языка преподавала Филисита Степановна Копылова - учительница Мариинской гимназии, а азербайджанский преподавал Сулейман бек Абдурахманов. Это был наш первый учитель-мужчина. Ему я обязана своим хорошим знанием азербайджанского языка. Физику, математику и педагогику преподавала нам наш директор Салима ханум Ягубова.

Особое внимание заслуживала наша школьная библиотека. Она была очень богата. В этой библиотеке были собраны произведения русских и иностранных классиков: Пушкина, Лермонтова, Тургенева, Толстого, Шекспира, Байрона, Шиллера, Мольера и др. У нас в библиотеке были и другие научные ценности, картины животных, различные географические, зоологические, анатомические атласы, разные чучела и птицы. Всё это было собрано заботами Гаджи и приобретено с его участием. Гаджи часто приходил в школу и наставительно нам говорил: «Учитесь, дочери, народу нужны образованные матери».

Теперь, после того как прошло столько лет, ещё яснее становится,

как Гаджи Зейнал Абдин Тагиев любил свой народ, каким он был просветителем, каким был прозорливым и дальновидным. Действительно, он достоин был чести. Будучи сам безграмотным, так много он трудился для просвещения своего народа и, в особенности, женского просвещения. Открытие женской школы в годы царизма давалось чрезвычайными трудностями, равно как и введение родного языка. Это всё доказывает его дальновидность и достоинство. Можно сказать, что он был создателем женской интеллигенции.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 103, лл. 37-40.

№ 128
Воспоминания Гевхар Усубовой, проживающей по улице Мирзы Шафи

Я, Усубова Гевхар Исмаил гызы, родилась в селе Салахлы Газахского района. Отца и мать я потеряла в раннем детстве. Мой дядя меня воспитал до семилетнего возраста, а потом бесплатно определил меня в школу Гаджи Зейнал Абдина Тагиева.

Таким образом, я училась за счёт Гаджи. Таких бесплатно обучавшихся девочек было много. Даже моя старшая сестра в этой школе обучалась бесплатно. Хотя я в то время была маленькой, подруги рассказывали о своём семейном положении, и из их слов было ясно, что в школу были приняты дети из самых бедных семей.

В этой школе проявляли большую заботу о детях. В этом пансионе были созданы все условия. В здании этой школы сейчас помещается Верховный Совет Азербайджанской ССР. Когда я прохожу мимо этого здания, я вспоминаю свои школьные годы. На первом этаже этой школы располагались классы, на втором этаже находились спальня, столовая и школьный зал.

Многие из учителей, преподававших нам, в настоящее время живут и работают на пользу народа: Сария ханум Ахмедова работает в больнице им. Азизбекова [148] врачом; Салима ханум Ягубова получает пенсию; Хадиджа ханум Агаева получает пенсию; Шахрабану ханум Шабанова (Хасмамедова) - врач; Гейдарова - учительница; Адиля ханум Шахтахтинская умерла; Набат ханум Нариманова работает врачом. Эти учителя занимались со мной.

При мне заведующей школой была Ахриева Гюльбахар ханум.

Дисциплина была строгая. Обучались мы на русском и азербайджанском языках. В школе каждый класс имел своего руководителя. Нас кормили 4 раза в день. Я хорошо помню, как учащимся 1-х и 2-х классов перед завтраком давали рыбий жир, это укрепляло их силы и здоровье. Каждую неделю нас водили в баню. Баня находилась в здании школы. В тех случаях, когда наши девочки выходили из школы с кем-нибудь из обслуживающего персонала, то выходили без чадры. Мы имели две формы - одну форму одевали в будни, а другая форма была нарядная. По праздникам мы приглашали девочек из соседней русской школы. Старшие девочки нашей школы бывали в гостях у Гаджи, младшим девочкам Сона ханум посылала разные сладости и торты. Каждую пятницу, чтобы развлечь детей, нам ставили концерт. Я была ребёнком, когда силами наших учащихся была поставлена пьеса «Аршин мал алан». Роль Аршина мала алана играла Ахундова Рейхан ханум (ныне жена профессора Топчибашева). Мне хорошо помнится, что Рейхан ханум Ахундова также училась за счёт Гаджи, её тётя Сакина ханум преподавала нам Закон Божий.

В нашей школе была замечательная сцена. На этой сцене учащиеся особенно часто декламировали стихи Сабира «Охутмурам, эль чекин» («Не дам в школу, отстаньте»). Однажды я, несмотря на то, что была совсем маленькой, продекламировала стихотворение «Бир эма». Гаджи сам меня взял со сцены на руки, обнял и приласкал.

Подтверждая воспоминания, я должна заметить, что, поступив в 1914 г., я проучилась до 1917 г. Школа за время моей учёбы была для меня как объятия матери, где я воспиталась и многому научилась.

10. VII. 1956.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 98, лл. 9-11.

№ 129
Из воспоминаний Гусейна Тахмазова, проживающего по улице Полухина, в доме № 73

...В день Новруз байрама по просьбе Гаджи народ собрался в Городской управе (в теперешнем Баксовете [149]). И я пошёл. Собралось человек 500 людей разных сословий, муллы, ахунды и другие простые люди. Гаджи обратился к ним и сказал: «Я открыл школу, почему Вы не посылаете Ваших дочерей, почему не даёте возможность девочкам обучаться?» Говоря это, Гаджи заплакал. «Учите своих дочерей, почему Вы их не учите? Поглядите.

Среди учащихся девочек нет бакинских детей, обучайте дочерей, в будущем они будут матерями и они должны будут уметь воспитывать своих детей. Каких детей можно ожидать от невежественной матери?» Гаджи заплакал, видя темноту народа. Гаджи сказал: «Когда же Вы станете сознательными?» Далее Гаджи попросил выбрать из народа представителей, которые бы обследовали положение школы, дабы убедились, что это школа, а не дом терпимости. Но всё было напрасно. «Не слушайте глупых речей мулл, они задерживают Ваше развитие. Глядите, в школе все женщины и только один из мужчин - старец, 70 лет и он работает привратником. Преподают в школе девушки и женщины».

...Вот таким я видел Гаджи.

28.X. 1956.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 105, лл. 51-52.

№ 130
Из воспоминаний старшего преподавателя Азербайджанского Государственного Университета [150]**, уроженца города Шамахы Алимамеда Мустафаева, с 18 сентября 1906 года непрерывно работавшего в течение 50 лет в начальных, средних и высших школах**

...Первой женской школой, открытой в городе Баку, была школа Гаджи Зейнал Абдина. Эта школа называлась «Александринская женская мусульманская школа».

На Коммунистической улице помещается красивое здание этой школы. В настоящее время в этом здании помещается Верховный Совет.

Девушки, окончившие эту школу, имели право преподавать в начальных школах. Большинство учившихся девочек были из азербайджанских районов: Нуха, Шамахы, Лянкяран, Сальян, Губа. Заведующей школой была Марьям ханум Сулькевич. Она имела высшее образование.

Учившиеся в школе девочки были одеты в современную школьную форму. Все расходы школа производила за счёт Гаджи. В школе были хорошие классы, учительская, спальня. Одним словом, в этом огромном здании располагалась только одна школа.

Из окончивших эту школу девушек некоторые в настоящее время живут в г. Баку. Дочь известного учителя Хабиб бека Махмудбекова приходится внучкой моей тёти, и она тоже в этой школе училась. Я по записке отца приходил за этой девочкой, по четвергам, чтоб отвести её домой. В этой

школе ежегодно на Новруз байрам устраивались большие рауты. В эти дни все учителя, работавшие в русско-татарских школах, и вся интеллигенция приходили на раут, где устраивались хорошие выступления девочек. Инспектор школы Солтан Меджид Ганиев был постоянным участником этих раутов. После выступлений гостей приглашали к сладкому столу. Окончание празднества завершалось речью заведующей школой.

Можно понять, какую огромную роль играла эта школа из моего краткого описания. Из высказанных там речей Гаджи мне хочется привести в пример одну его фразу: «Нам нужны образованные матери». Против этой школы было много наступлений со стороны мулл и черносотенцев. Но школа на них не обращала внимания и делала своё дело. Эта школа была образцовой школой и выпустила много учительниц.

8. X. 1956.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 105, лл. 42-43.

№ 131
Воспоминания кандидата медицинских наук, старейшего учителя, окончившего Горийскую семинарию, Самеда Аджалова

Будучи ещё в г. Дербенте учителем городского училища с 1898 г. по 1908 г., я много слышал о бакинском богаче Гаджи Зейнал Абдине Тагиеве, как о человеке, который делал очень много для просвещения мусульман, главным образом, их детей, как-то: способствовал открытию для детей школ (как морально, так и материально), назначал стипендии из собственных средств молодым людям из мусульман, нуждавшимся в продолжении своего образования в высших учебных заведениях России даже за границей, оказывал моральную помощь школам, которые открывались в других городах и сёлах Азербайджана по инициативе местных сельских или даже частных обществ.

Особенно приятно было мне, как педагогу, слышать об открытии им первой женской мусульманской школы с интернатом, причём содержание школы он целиком взял на себя, построив великолепный дом для этой школы на главной улице г. Баку и внёс в государственное казначейство солидный неприкосновенный капитал на содержание её. Такая щедрость со стороны простого неграмотного человека была причиной того, что я за глаза проникся глубоким уважением к этому человеку. Но позднее, а именно в 1908 г., когда я переехал в г. Баку в качестве учителя 6-классного

городского училища, то через некоторое время я воочию убедился в том, как он старался для просвещения своего народа, как много он сделал для него, как он любил просвещение мусульман, школу, детей. В последние годы нашей школе было поручено Дирекцией народных школ производить выпускные экзамены в его школе. Приятно было видеть, как этот миллионер терпеливо ждал нас, сидел всё время во время экзаменов и как радовали его ответы его воспитанниц. Два года подряд я был членом комиссии по производству экзаменов и потому был непосредственным очевидцем всего этого.

Вообще, этот человек произвёл на меня глубокое впечатление как человек простой, бескорыстно и честно поставивший себе задачей служение своему народу, его просвещению, его счастью.

12. VII. 1957.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 98, лл. 7-8.

№ 132
Из письма Сары ханум Тагиевой-Сараевой
XXII съезду КПСС [151]
1961 г.

...Женская школа, основанная Тагиевым Г. З. А., вносится в описание истории как школа, якобы основанная по инициативе Г. б. Меликова (стр. 337). Имя одного национального деятеля подменяется именем другого [152]… Одновременно с затемнением значения возникшего исторического события - открытия женской школы Тагиева Г. З. А. - первенство открытия женской школы в Азербайджане выводится за русской женской школой, исходя от территории и времени, не учитывается историческая картина того, что азербайджанский народ, в прошлом, не отдавал своих дочерей в женские русские школы, о чём свидетельствует статистика. Затемняется и то обстоятельство, что Тагиев Г. З. А. дал азербайджанскому народу образованную мать и формировал первые кадры женской интеллигенции, что Азербайджан был исходным пунктом и дал толчок продвижению образования женщины-мусульманки.

ГАЛИАР: ф. 675, оп. 2, ед. хр. 114, лл. 6-7.

КОММЕНТАРИИ

1. *Дирекция народных училищ* - учебно-административный орган в России, существовавший с 1874 г. Дирекция народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области учреждена в 1876 г. В её ведении находились гимназии, городские училища, двухклассные и одноклассные училища, а также частные учебные заведения. Директор народных училищ подчинялся попечителю Кавказского учебного округа. В каждом уезде имелась должность инспектора народных училищ, подчинённого директору. Дирекция народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области ликвидирована в мае 1918 г. постановлением Бакинского Совета Народных Комиссаров.
2. *Александр Семенович Тхоржевский* (?-?) – в 1894-1914 гг. возглавлял Дирекцию народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области. Имел большие заслуги в развитии образования, расширении сети школ. В 1914 г. Бакинская городская управа учредила в его честь стипендии в пяти училищах города.
3. *Учебный округ* - учебно-административное подразделение территории Российской империи. В начале XX в. на территории России было 12 округов. Кавказский Учебный округ был учреждён 8 декабря 1848 г., а затем расформирован в 1860 г. Восстановлен в 1867 г. Центр округа находился в Ставрополе. Учебный округ управлялся попечителем; при попечителях состояли попечительские советы и окружные инспекторы, губернские дирекции народных училищ, губернские и уездные училищные советы. В функции попечителей входил контроль за деятельностью учебных заведений министерства народного просвещения.
4. *Коронование Их Императорских Величеств* – церемония восшествия на престол последнего российского императора Николая II (1894-1917) и его супруги императрицы Александры Федоровны.
5. *Одноклассные и двухклассные училища* – один из типов начальных училищ в Российской империи. Срок обучения в одноклассных училищах составлял три года, а в двухклассных – пять лет.
6. С аналогичным письмом А. Тхоржевский обратился к некоторым бакинским нефтепромышленникам. Им предлагалось открыть на свои средства новые учебные заведения, учредить стипендии для учащихся, помочь сельским обществам на постройку училищных зданий и т. д.

Ответом стало, в частности, открытие Нобелями при существующем на их средства Черногородском училище параллельного класса на 50 человек и курсов рукоделия для девочек; А. Бенкендорф открыл начальное училище на Балаханских нефтепромыслах.

7. *Купеческие гильдии* – введены в России в 1876 г. Купцы первой гильдии получали право производить оптовую торговлю по всей России местными и иностранными товарами, розничную торговлю в городах и сёлах того уезда, где взято свидетельство, содержать фабрики и заводы. Купцы второй гильдии имели право вести розничную торговлю в городах и сёлах того уезда, где взято свидетельство, содержать фабрики и заводы. В 1877 г. Г. З. А. Тагиев получил звание купца первой, а в 1882 г. – второй гильдии. Если в 80-х гг. XIX в. оборот его торговых операций достигал 3 млн. рублей, то в 1897 г. он равнялся 4,9 млн. рублей.
8. *Кирилл Петрович Яновский* (1822 - 1902) – педагог, общественный и государственный деятель Российской империи. До прибытия на Кавказ исполнял должность помощника попечителя Санкт-Петербургского учебного округа. В 1878 г. К. Яновский был назначен попечителем Кавказского учебного округа. За 22 года управления его округом образование на Кавказе сильно подвинулось вперед, число средних и низших учебных заведений значительно возросло, число учительских семинарий удвоилось. В 1900 г. К. Яновский был назначен членом Государственного совета. Под его руководством вышло 20 томов естественнонаучных, географических, этнографических, лингвистических и археологических исследований различных местностей Кавказа под общим заглавием: «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа».
9. *Александра Фёдоровна* (1872-1918) - российская императрица, супруга императора Николая II. Императрица занималась благотворительной деятельностью, покровительствуя 33 обществам, общинам сестёр милосердия, приютам. Во время Первой Мировой войны работала вместе с дочерьми сестрой милосердия в Царскосельском госпитале, где участвовала в самых тяжелых операциях; занималась сбором средств для раненых воинов.
10. В документе встречается крайне редкое для тех лет употребление термина «азербайджанский язык». Как правило, в русскоязычных официальных документах употреблялся термин «татарский язык», совершенно не отражавший происхождение и внутреннюю структуру

родного языка азербайджанцев.

11. *Городской голова* - председатель городской думы и городской управы.
12. *Казий* - в мусульманских странах судья, либо государственный чиновник, который уполномочен вершить суд на основании законов шариата.
13. *Мариинская женская гимназия* – первая в Азербайджане женская средняя школа. Создана в 1874 г. С 1883 г. получила название Мариинской. С 1880 г. Г. З. А. Тагиев являлся почетным попечителем гимназии и за успешную деятельность в этой должности в 1889 г. был награжден золотой медалью «За усердие» на Станиславской ленте для ношения на шее.
14. *Бакинская городская дума* – распорядительный орган Бакинского городского самоуправления. Создана в 1878 г. Занималась чисто хозяйственными вопросами. Гласными думы являлись крупные предприниматели, купцы (Г. З. А. Тагиев, Муса Нагиев, Иса бек Гаджинский и др.), а также прогрессивные деятели азербайджанской интеллигенции – Гасан бек Зардаби, Хабиб бек Махмудбеков и др.
15. Г. З. А. Тагиев в этой части письма делает довольно резкий выпад в адрес догматов ислама. Тем не менее, изложенные здесь мысли, а также его последующая деятельность по открытию училища для девочек свидетельствует, что он считал препятствием для женского образования не саму исламскую религию, а «мнимо религиозные нравы и обычаи». В письме Н. Султан Крым Гирею Г. З. А. Тагиев особо отмечал, что исламская религия выступает поборником образования и просвещения: «Я всегда думал и теперь твердо остаюсь при своем неизменном убеждении, что только образованные и серьезно просвещенные матери-мусульманки нашего края спасут наших мусульман от недуга невежества и отсталости. Это мое убеждение вполне согласуется с истинным духом ислама и его Великого Учителя» (подробнее см.: док. № 59).
16. *Бакинская городская управа* – местный орган городского самоуправления Баку, учрежденный в 1877 г. Управе, как исполнительному органу, было поручено заниматься непосредственно вопросами городского хозяйства. Управу возглавлял городской голова, а гласные думы являлись ее членами.
17. *Михаил Ромулевич Завадский* (?-?) – окружной инспектор Кавказского учебного округа. В 1901 г. сменил К. Яновского в должности попечителя округа.

18. Азербайджанок.
19. *Коронация императора Николая II и императрицы Александры Фёдоровны* состоялась 14 (26) мая 1896 года.
20. Авторство и точную дату составления проекта установить не удалось. Однако с полной уверенностью можно сказать, что автором был не Г. З. А. Тагиев. Из проекта явствует, что женское училище планировалось как учебное заведение, полностью зависящее от административных органов, в частности, от городских властей Баку и Собственной канцелярии императора. Попечительный совет ставился под контроль городского головы и думы. Училище было бы настолько зависимым, что даже председатель Попечительного совета и начальница училища утверждались императрицей. Г. З. А. Тагиеву отводилась роль рядового члена Попечительного совета. Училище больше походило на административное учреждение: его служащие обеспечивались мундиром, их могли повышать в судебном звании. В архивных документах не встречаются никакие примечания и ссылки по поводу данного проекта. Поэтому можно предположить, что он не был одобрен Г. З. А. Тагиевым и не обсуждался широко в Министерстве народного просвещения.
21. *Учреждения Императрицы Марии* – благотворительные и учебные заведения, находившиеся под покровительством императрицы Марии Федоровны – вдовы Павла I. Действовали при Собственной канцелярии Его Величества по учреждениям Императрицы Марии.
22. В отличие от учениц, которые жили при училищном пансионе, полуприходящие пансионерки не оставались при нем постоянно.
23. Обучающихся за свой счет.
24. *Главноначальствующий гражданской частью на Кавказе* – должность, учрежденная в 1883 г. после упразднения наместничества.
25. *Мамедага Шахтахтинский* (1846–1931) – публицист, просветитель, педагог и общественный деятель. Высшее образование получил в Лейпцигском университете. В 1898 г. попытался издавать на азербайджанском языке газету «Тифлис», но из-за запрета царской цензуры уехал в Европу и до 1902 г. преподавал в Париже восточные языки. По возвращении из Европы М. Шахтахтинский приступил в 1903 г. к изданию газеты «Шарги-Рус», сыгравшей важную роль в истории общественной мысли и печати Азербайджана.
26. *Орден Святого Владимира* – орден Российской империи за военные отличия и гражданские заслуги. Г. З. А. Тагиев не был награждён этим

орденом, потому что в 1898 г. правительством были введены новые правила по испрошению высочайших наград. Для получения лицами недворянского происхождения (Г. З. А. Тагиев по происхождению был из крестьян, а звание потомственного дворянина получил лишь в 1910 г.) ордена Св. Владимира требовалось прослужить в классных чинах не менее 20 лет. Указом от 28 мая 1900 г. награждённый орденом 4-й степени получал права только личного дворянства. Это было связано с тем обстоятельством, что орден 4-й степени достаточно массово жаловался за благотворительность и его имели возможность получать купцы и промышленники.

27. *«Каспий»* – общественно-политическая, литературная газета на русском языке, издававшаяся в 1881-1919 гг. в Баку. В 1897 г. владельцем «Каспия» стал Г. З. А. Тагиев, назначивший редактором газеты А. Топчибашева. Сплочение, благодаря стараниям Г. З. А. Тагиева и А. Топчибашева, вокруг газеты национальной интеллигенции способствовало превращению «Каспия» в прогрессивный печатный орган, одну из главных трибун обсуждения происходивших в азербайджанском обществе процессов.
28. *Торговый дом «Г. З. А. Тагиев и сыновья»* - создан в 1880-х гг. После того, как нефтяной бизнес стал приносить Тагиеву большие прибыли, он расширил свою торговую деятельность. В 1878 г. он вложил часть своего капитала в торговый дом «Братьев Саркисовых» в Баку, который с этого времени стал называться торговый дом «Г. З. А. Тагиева и братьев Саркисовых». В середине 80-х гг. Тагиев отделяется от братьев Саркисовых и создает свой собственный торговый дом.
29. *Константин Александрович Ирецкий* (?-?) – гласный Бакинской городской думы. В разные годы возглавлял думу, некоторое время являлся управляющим делами Г. З. А. Тагиева. Состоял в Попечительском совете Мариинской гимназии.
30. *Иван Давыдович Делянов* (1818-1897)– граф, государственный деятель. В разные годы занимал руководящие посты в системе образования Российской империи, возглавлял Императорскую Публичную Библиотеку. С 1882 по 1897 гг. являлся министром народного просвещения.
31. *Положение о начальных училищах Кавказского Учебного округа от 25 июня 1867 г.* – составлено на основе общероссийского Положения о народных училищах, утвержденного в 1864 г. Предоставляло общественным организациям и частным лицам право открытия с

соответствующего разрешения школ.

32. *Прогимназия* - общеобразовательное учреждение в Российской империи с программой младших классов гимназии. В прогимназии было четыре класса образования, соответствовавших четырём младшим классам гимназии. Прогимназии имели право принимать экзамены на звание учителя начальной школы.
33. Письмо написано до утверждения устава училища в мае 1898 г. Хотя в тексте говорится об утвержденном уставе, речь, скорее всего, идет о проекте. На это указывает также письмо А. С. Тхоржевского К. П. Яновскому (док. № 14), где вновь упоминается проект, а не окончательный вариант устава.
34. Устав утвержден 16 мая 1898 г. управляющим Министерства народного просвещения Российской империи Н. П. Боголеповым.
35. *Николай Павлович Боголепов* (1847-1901) – учёный и государственный деятель. Являлся ректором Московского университета, а затем попечителем Московского учебного округа. После смерти министра народного просвещения И. Делянова являлся управляющим Министерства, а с 1898 г. занял должность министра, которую исполнял до конца жизни.
36. В ответ на это предписание в Канцелярию попечителя были отправлены «Сведения о пожертвованиях, сделанных г. Гаджи Зейнал Абдином Тагиевым на нужды народного образования». К сожалению, в архивном деле они не сохранились.
37. *Гасан бек Меликов (Зардаби)* (1842–1907) – ученый, педагог, публицист. Первый мусульманин, окончивший Московский университет с дипломом кандидата наук. Занимался обширной педагогической деятельностью, имел большой опыт в организации дела просвещения. Являлся членом Попечительного совета Мариинской гимназии, училищной комиссии Бакинской городской думы. Заложил основу азербайджанской печати изданием 22 июля 1875 г. газеты «Экинчи». Первое знакомство Г. Зардаби с Г. З. А. Тагиевым относится к 80-м гг. XIX в. В это время Г. З. А. Тагиев переселяется в дом неподалеку от мечети Тазапир. В том доме жил также Г. Зардаби. Их знакомство впоследствии переходит в дружбу. Г. Зардаби оказал большое влияние на формирование общественных взглядов Г. З. А. Тагиева, на его благотворительную и просветительскую деятельность. В частности проект женского училища Г. З. А. Тагиева был составлен на основе проекта, представленного Г. Зардаби в 1896 г. бакинскому губернатору.

38. *Фаррух бек Везиров* (1861-1920) – предприниматель, общественный деятель. Окончил Петербургский Горный институт, став первым дипломированным горным инженером-азербайджанцем. Являлся гласным Бакинской городской думы. Активно поддерживал в думе инициативу Г. З. А. Тагиева по открытию в Баку среднего технического училища. Участвовал в благотворительных акциях по оказанию помощи нуждающимся учащимся, открытию новых школ. Кроме Тагиевского женского училища, являлся членом Попечительных советов Бакинского Коммерческого училища, Мариинской женской гимназии.
39. *Алимардан бек Топчибашев* (1863–1934) – политический и государственный деятель. Окончил юридический факультет Петербургского университета. Являлся гласным, а некоторое время председателем Бакинской городской думы. Избирался членом Попечительных советов Мариинской гимназии и Коммерческого училища. А.Топчибашев был одним из активных участников национально-освободительного движения тюрко-мусульманских народов России, лидером партии «Иттифаги-муслимин» («Союз мусульман»), созданной в 1905 г., председателем мусульманской фракции в I Государственной Думе России. В 1918-1920 гг. А. Топчибашев являлся председателем парламента Азербайджанской Демократической Республики и главой азербайджанской делегации на Парижской мирной конференции.
40. В ответ на это письмо А. С. Тхоржевский 5 января 1900 г. обратился к попечителю с просьбой утвердить членов Попечительного совета женского училища, а 3 февраля того же года к бакинскому губернатору с просьбой сообщить о неимении возражений по поводу назначения гласных думы – Г. Зардаби, Ф. Везирова и А. Топчибашева членами Попечительного совета. Уже 13 марта 1900 г. А. С. Тхоржевский сообщил Г. З. А. Тагиеву, что попечитель Кавказского учебного округа утвердил членов Попечительного совета Александринского женского русско-мусульманского училища.
41. *Сона ханум Тагиева* (1881-1938) – супруга Г. З. А. Тагиева. Была младшей дочерью генерала русской армии Балакиши бека Араблинского. Выпускница Бакинского учебного заведения Святой Нины, Сона ханум являлась верным соратником Гаджи во всех его благих начинаниях, активно участвовала в организации учебного процесса в Тагиевском женском училище, обеспечении учениц

одеждой. Была избрана почетной попечительницей Александринского училища.

42. *Магдалина Михайловна Латкина* (?-?) – педагог, деятель просвещения. За заслуги в области народного просвещения в 1901 г. была награждена золотой медалью «За усердие» для ношения на груди на Станиславской ленте.
43. *Автоном Иванович Победоносцев* (?-?) - педагог, деятель просвещения, создатель частной прогимназии в Баку (1890 г.). В 1896 г. на основе этой прогимназии была создана Бакинская Императора Александра III мужская гимназия, положившая начало средней школе в Азербайджане. В этом учебном заведении, являвшемся одним из крупных в России, в конце XIX века обучалось 997 учеников.
44. *Николай фон дер Нонне* (1832-?) – архитектор, инженер, общественный деятель. В 1883-1894 гг. был городским инженером Баку. В 1898-1901 гг. занимал должность городского головы. Имел большие заслуги в подготовке планов благоустройства Баку и застройке ряда частей города.
45. *Гаджи Молла Джавад Ахунд Мухаммед Ализаде* (1871–1954) – религиозный и общественный деятель. Казий Бакинской губернии. В 1907 г. принимал участие в создании мусульманского благотворительного общества «Саадат», а позже стал его председателем. В 1918 г. А. Ализаде был избран председателем Духовного Управления мусульман Кавказа и одновременно шейхульисламом.
46. *Бакинское низшее техническое училище* – основано в 1896 г. Училище призвано было готовить техников и квалифицированных мастеров для промышленности Баку и всего Кавказского края. С 1897 г. Г. З. А. Тагиев являлся почетным попечителем училища. Гаджи принадлежит большая заслуга в развитии и расширении этого учебного заведения и решающая роль в преобразовании его в среднее техническое училище. Для этой цели, а также для создания в училище химической лаборатории Г. З. А. Тагиевым в 1904 г. было выделено 50 тыс. рублей. Ныне в здании училища расположена Азербайджанская Государственная Нефтяная Академия.
47. *Потомственный почетный гражданин* – звание, выдаваемое в Российской империи представителям привилегированных слоев. Все почетные граждане освобождались от воинского призыва, подушной подати, телесных наказаний; они могли также участвовать в

городском самоуправлении. В 1900 г. Император Николай II присвоил потомственное почетное гражданство Г. З. А. Тагиеву.

48. *Нариман Нариманов* (1870–1925) – общественно-политический и государственный деятель, писатель, публицист, врач. Окончил медицинский факультет Новороссийского Университета в Одессе при материальной помощи Г. З. А. Тагиева. Автор книги «50-летие общественной деятельности Гаджи Зейнал Абдина Тагиева» (1900), посвященной знаменитому благотворителю. Окончив университет в 1908 г., Н. Нариманов прибыл в Баку и работал в городской больнице. В этот период он был также врачом в Тагиевском женском училище.

    Н. Нариманов являлся автором ряда драматических произведений. Из них пьеса «Надир шах» была напечатана на средства Г. З. А. Тагиева и по его просьбе переведена на фарсидский язык.

    После установления в 1920 г. советской власти в Азербайджане Н. Нариманов был назначен главой нового правительства. Именно благодаря его стараниям Г. З. А. Тагиев был спасен от преследования большевиков. Несмотря на экспроприацию всего имущества Г. З. А. Тагиева советским режимом, Н. Нариманов создал возможность ему и его семье оставаться на даче в Мардакяне.

49. *Софья Владимировна Тагиева* – так именовали Сону ханум Тагиеву в бакинском аристократическом обществе.
50. Подобные объявления публиковались на страницах «Каспия» систематически: 6, 13, 16, 17, 23 мая, 29 июня, 1 июля, 3-7 июля, 28, 29 августа, 1, 2, 5-8, 11-14, 18 сентября.
51. *Ханифа Меликова* (1856-1929) – педагог, одна из первых женщин-просветительниц Азербайджана, общественный деятель. Супруга Гасан бека Зардаби. В 1901-1909 гг. являлась начальницей Александринского русско-мусульманского женского училища. В 1909 г. была назначена начальницей открытой в Баку первой русско-татарской (азербайджанской) городской женской школы. До конца своей жизни продолжала заниматься педагогической деятельностью, просвещением азербайджанских женщин.
52. *Марьям Сулькевич* (?-?) – педагог-просветитель, общественный деятель. Работала преподавательницей, а затем начальницей Александринского училища. Состояла членом Бакинского Мусульманского Женского Благотворительного Общества.
53. *Секина Ахундова (Ахундзаде)* (1865-1927) – педагог, писатель, первая азербайджанская женщина-драматург. Создатель драматического

кружка в Тагиевском женском училище.

54. *И. А. де Бай*– французский археолог, этнолог, антрополог. В 1901 г. был командирован Министерством народного просвещения Франции для научных целей в Россию. В конце августа того же года барон де Бай побывал в Баку. По итогам путешествия им была написана брошюра «Среди татар».
55. *«Обозрение России»* - журнал, издававшийся в Париже на французском языке.
56. *Николаевская улица* – в советское время – Коммунистическая, ныне улица Истиглалийет.
57. Сумма, потраченная на строительство здания, сильно преувеличена. В действительности, строительство училищного здания обошлось Г. З. А. Тагиеву около 150 тыс. рублей.
58. Далее перечисляются пункты устава (см.: док. № 15).
59. Сообщается о заседании Попечительного совета от 22 апреля 1901 г. (см. док. № 27).
60. Сообщается о кандидатах на должности преподавателей училища (см. док. № 31).
61. Под таким инициалом подписывался в своих статьях Алимардан бек Топчибашев.
62. *Александро-Невский собор* – самая крупная православная церковь на Кавказе, построенная в Баку в 1888-1898 гг. Была разрушена в 1936 г.
63. *Пребывание в Баку экзарха Грузии* – архиепископ Картлийский и Кахетинский, экзарх Грузии Флавиан прибыл в Баку 7 октября 1898 г. для освящения Александро-Невского собора.
64. *Мардакянская школа садоводства* – открыта по инициативе Г. З. А. Тагиева в 1896 г. Целью было повышение производительности для обеспечения растущих потребностей промышленного Баку, привитие крестьянам навыков рационального ведения хозяйства. Г. З. А.Тагиев построил учебный корпус, состоящий из двух классных комнат, каждая на 40 человек, учительской, библиотеки, земельного участка площадью 10 десятин для ведения опытов. На строительство здания было потрачено 31240 рублей и 5000 рублей расходовалось ежегодно. В настоящее время здесь расположена школа № 123 имени Г. З. А. Тагиева.
65. *Петербургское Благотворительное Общество* – создано в 1898 г. Целью общества являлось оказание помощи бедным мусульманам, а также нуждающимся ученикам для поступления в вузы и продолжения

образования. Г. З. А. Тагиев был одним из создателей общества, избирался почетным членом его совета. Он перечислил в фонд учреждения 51 тыс. рублей в качестве неприкосновенного капитала и многое сделал для укрепления финансовой базы общества.

66. *Бакинское Коммерческое училище* – в 1900 г. Г. З. А. Тагиев поднял вопрос об открытии училища, купил место для здания, а в 1901 г. выделил на нужды учебного заведения 50 тыс. рублей. В 1910 г. он стал почетным попечителем училища.

    Ныне в здании училища размещается Азербайджанский Государственный Педагогический Университет.

67. *«Кавказ»* - частная газета, издававшаяся в 1846-1918 гг. в Тифлисе.
68. *Ахмед бек Агаев* (1869-1939) – общественно-политический деятель, публицист, ученый. Окончил юридическую школу в Париже и Сорбоннский Университет. Г. З. А. Тагиев оказывал ему финансовую помощь в получении образования. После возвращения в Азербайджан некоторое время работал в Шуше. В 1897 г. по приглашению Г. З. А. Тагиева прибыл в Баку, сотрудничал с газетой «Каспий». Являлся заведующим литературным отделом газеты. В цикле статей, опубликованных на страницах «Каспия», А. Агаев давал анализ и указывал причины тяжелого положения мусульманских народов. В 1906 г. создал одну из первых национальных политических организаций – партию «Дифаи» («Защита»).
69. *Ахунд Абдуссалам Ахундзаде* (?-1907) – религиозный деятель, просветитель. В 1880-1894 гг. являлся учителем шариата в азербайджанском отделении Закавказской семинарии. В 1894-1907 гг. исполнял должность шейхульислама мусульман Южного Кавказа. Автор ряда научных трудов по религии и шариату.
70. *Мирза Гусейн Эфенди Гаибов* (1830-1917) – религиозный деятель, ученый, просветитель. Совместно с М. Ф. Ахундзаде приложил большие усилия к открытию азербайджанского отделения Горийской семинарии и преподавал здесь восточные языки. В 1881-1917 гг. являлся муфтием Южного Кавказа.
71. *Исмаил бек Гаспринский* (1851-1914) – крымско-татарский публицист, педагог, общественный деятель, один из видных представителей движения тюркизма, просветительства в России. Издатель газеты «Терджуман», выходившей в Бахчисарае, создатель системы образования «усули-джадид», построенной по европейскому стандарту. Помогая распространению газеты «Терджуман», Г. З. А.

Тагиев оплачивал ее подписку на Кавказе.

72. *Михаил Николаевич* (1832-1909) - великий князь, четвертый сын императора Николая I. В 1863-1881 гг. являлся наместником Кавказа. С 1881 по 1905 г. состоял председателем Государственного совета.
73. *«Кавказский вестник»* - ежемесячный научно-литературный журнал, выходивший с 1900 по 1904 гг. в Тифлисе.
74. Тема разбогатения Г. З. А. Тагиева вызывала большой интерес еще при его жизни и продолжает интересовать многих и в наши дни. Тем не менее, как тогда, так и сейчас мнение ряда авторов сводится к поиску здесь некой случайности, что упрощает тот долгий путь, который Г. З. А. Тагиев прошел от «чернорабочего в миллионеры». Основой таких выводов является популярная версия о том, как Г. З. А. Тагиев купил в 1873 г. участок, который долго не давал нефть. Но Тагиев не отступил, проявил настойчивость и в 1878 г. забил долгожданный фонтан.

    Эта занимательная история имеет право на достоверность, тем более что она подтверждается биографами самого Тагиева (в частности, Н. Наримановым и анонимным автором «Биографии Г. З. А. Тагиева», вышедшей в 1903 г.). Однако они вовсе не утверждали, что Г. З. А. Тагиев стал предпринимателем лишь в 1878 г. Известно, что еще в 50-60-е гг. XIX столетия он имел определенный капитал, занимался торговой деятельностью, а в 1870 г. владел небольшим керосиновым заводом. Более того, Г. З. А. Тагиев, в качестве пайщика акционерного общества «Соучастники», участвовал в первых торгах, прошедших после отмены откупной системы в нефтяной промышленности в 1872 г. Эти факты указывают, что к моменту аренды нефтяного участка в 1873 г. Г. З. А. Тагиев уже был состоятельным человеком и, как видно, богател не благодаря счастливой случайности. К тому же, именно обладание Г. З. А. Тагиевым значительным (пусть даже не огромным) состоянием позволило ему провести на свои средства водопровод в Баку, за что Гаджи в апреле 1874 г. был награжден серебряной медалью «За усердие» для ношения на шее на Станиславской ленте (первый известный факт благотворительной деятельности Г. З. А. Тагиева).
75. На постановлении от руки (похож на почерк М. Р. Завадского) написано, что разрешается установить только портреты К. П. Яновского и Г. З. А. Тагиева. Портрет Г. З. А. Тагиева был установлен в актовом зале училища. В одном из номеров газеты «Ишиг» за 1911 г. написано, что Гаджи с некоторыми официальными лицами прибыл

в школу, чтобы поздравить учениц с праздником Новруз. Прощаясь и уходя, Г. З. А. Тагиев «внезапно вернулся обратно. Пригласив оставшихся на торжестве мусульман в актовый зал, он показал на свое изображение во весь рост в рамке и сказал:

- Дети мои! Взгляните внимательно на мое изображение, что вы там видите?

Пока собравшиеся рассматривали портрет, почти восьмидесятилетний Гаджи произнес:

- Дети мои! Видите, моя правая рука на Коране – основе и гордости исламской религии, а в левой руке я держу газету. Дети мои! Мое последнее вам назидание таково: держа всегда Коран в правой, а газету в левой руке, служите нации верой и честью!»

76. Персидский шах Музаффараддин находился с визитом в Баку в сентябре 1902 г.
77. В 1904 г. Г. З. А. Тагиев открыл при своей хлопчатобумажной фабрике в Баку начальную школу для детей рабочих. Здесь также получали образование неимущие дети близлежащих селений. По неизвестным причинам школе не было присвоено имя Музаффараддин шаха.
78. *Рахиля Терегулова (Гаджибабабекова)* (1881-1954) – педагог, деятель просвещения. Окончила женскую школу Святой Нины в Тифлисе, педагогическую деятельность начала в Александринском женском училище. Была назначена директором открытой в 1910 г. в Баку III городской русско-мусульманской женской школы. В годы советской власти преподавала в ряде школ, на курсах грамотности.
79. *Ревизия сенатора Кузминского* – была направлена по распоряжению императора Николая II с целью выяснения причин армяно-азербайджанской резни, произошедшей в Баку в 1905 г., а также, в целом, общественного-политического, социально-экономического положения, состояния межнациональных отношения в Бакинской губернии.
80. В начале Кузминский повествует о неудовлетворительном положении русско-азербайджанских школ.
81. В 1906 г. был поднят вопрос об открытии в Тифлисе мусульманского женского училища. По поручению наместника Кавказа И. И. Воронцова-Дашкова его помощник Н. Султан Крым Гирей обратился к Г. З. А. Тагиеву с просьбой дать согласие стать почетным председателем комиссии по подготовке открытия училища. Г. З. А. Тагиев ответил положительно на это предложение и перевел 25 тысяч

рублей неприкосновенного капитала в фонд училища.

82. *Ахунд Мир Мухаммед Керим Мирджафарзаде* (1853-1938) – духовный, общественный деятель. Получил образование в Багдаде. Работал на должности ахунда в Баку, одно время являлся губернским казием. Впервые произвел перевод на азербайджанский язык смыслов Корана, состоящий из трех томов. Перевод и его издание финансировал Г. З. А. Тагиев.
83. *Ахунд Мирза Абу Тураб* (?-1910) – религиозный деятель, богослов, публицист. Получил образование в Медине. Являлся ахундом в мечетях Баку. В своих проповедях и произведениях агитировал за распространение просвещения, науки, выступал против религиозного фанатизма, невежества. Свою дочь отправил учиться в Александринское училище. Испытывал особое уважение к Г. З. А. Тагиеву. По завещанию Гаджи его похоронили у могилы Мирзы Абу Тураба в Мардакяне.
84. *Ахунд Молла Рухулла Мамедзаде* (1850-1912) – духовный, общественный деятель, педагог. Получил образование в Казвине. Активно пропагандировал идеи распространения просвещения среди мусульман, обучения девочек. В 1912 г. был убит фанатиками во время совершения намаза. Выступая на похоронах, Г. З. А. Тагиев сказал: «Господа, сколько лет я продолжаю твердить – люди, обучайтесь, обучайте детей своих, чтобы мы не подвергались таким ужасам. Сегодняшняя кровавая трагедия – это результат той самой необразованности».
85. *Ахунд Юсиф Мустафа оглу Талыбзаде* (1877-1922) – деятель просвещения и духовенства. Получил образование в Тифлисе и Мешхеде, был назначен ахундом мечети Шаха Аббаса в Тифлисе, однако не работал на этой должности, так как был приглашен Г. З. А. Тагиевым в Баку. С 1900 г. преподавал в русско-азербайджанских школах.
86. *Айна Мусабекова (Султанова)* (1895-1938) – одна из активных участниц женского движения в Азербайджане. Первый редактор журнала «Шарг гадыны» («Женщина Востока») (ныне «Азербайджан гадыны» («Женщина Азербайджана»)). В 1930 гг. занимала посты комиссара просвещения и комиссара юстиции Азербайджанской ССР.
87. В училище получали образование две Соны по фамилии Ахундова. Здесь невозможно определить, о ком из них идет речь. Подробнее об обеих см. комментарии № 124 и 133.

88. *Набат Нариманова* (1890-1975) – педагог, просветительница, врач. Вместе с сестрой Гумру получила образование в Александринском училище. Одна из первых выпускниц училища. Одно время работала педагогом в Тифлисе, Шеки, затем преподавала в Александринском училище. Была членом Бакинского Мусульманского Женского Благотворительного Общества. Наряду с педагогической деятельностью, получила высшее медицинское образование, вела научные исследования в области микробиологии.
89. *Саида Шейхзаде* (1889-1919) – одна из первых выпускниц Александринского женского училища, а затем педагог в этом училище. Публиковала в периодической печати статьи о значении образования и воспитания девочек, была членом Бакинского Мусульманского Женского Благотворительного Общества.
90. *«Тазе хаят» («Новая жизнь»)* – общественно-политическая газета, издававшаяся в 1907-1908 гг. в Баку.
91. Сара ханум Тагиева вспоминала, что эта статья появилась после возвращения Г. З. А. Тагиева из Парижа, куда он ездил изучать вопрос женского образования, где обходил школы, детские дома, беседовал с различными общественными деятелями и работниками просвещения.
92. Речь идет о стипендии имени графини Е. А. Воронцовой-Дашковой (подробно см.: док. № 65).
93. *Елизавета Андреевна Воронцова-Дашкова* (1845-1924) – супруга наместника Кавказа, графа И. И. Воронцова-Дашкова.
94. *Марьям Байрамалибекова-Мелик-Еганова* (1898-1987) – деятель просвещения. Начальное образование получила в женском училище Г. З. А. Тагиева на средства благотворительного общества «Ниджат». Преподавала в первой в Лянкяране женской школе, возглавляла ее, была создателем первого в крае женского благотворительного общества. М. Байрамалибекова организовала в 1920-1921 гг. первые женские курсы по ликвидации неграмотности, активно участвовала, как единственная во всем уезде женщина-педагог, в политико-просветительской работе.
95. *Сара Везирова* (1889-1961) – педагог, общественный деятель. Получила образование в Бакинском учебном заведении Святой Нины. Окончив его в 1907 г., приступила к педагогической деятельности в Александринском училище. В 1910-1921 гг. работала директором Бакинской второй городской русско-мусульманской женской школы. С. Везирова, активно занимавшаяся общественной деятельностью,

являлась членом Бакинского Мусульманского Женского Благотворительного Общества.

96. *Сабира Абдурахманова* (1890-1965) – педагог, деятель просвещения. Начальное образование получила в Санкт-Петербурге. После окончания в 1907 г. Родионовского Дворянского Женского Института прибыла в Баку и начала педагогическую деятельность в женском училище Г. З. А. Тагиева. В годы советской власти работала директором женской школы № 16 имени Г. Джавида, педагогом в различных вузах Азербайджана.
97. *Гюльбахар Ахриева* (?-?) – педагог. Выпускница Бакинского женского учебного заведения Святой Нины. Работала преподавательницей и некоторое время начальницей училища Г. З. А. Тагиева. Занималась педагогической деятельностью в Баку и Гяндже.
98. *Гевхар Казиева* (1885-1958) – педагог. Работала учителем сначала в Александринском училище, затем в третьей русско-мусульманской женской школе, Бакинском Педагогическом Техникуме. Являлась активным участником движения борьбы с неграмотностью.
99. *Мина Мамедзаде* (1898-1935) – педагог. Начальное образование получила в женском училище Г. З. А. Тагиева и впоследствии работала здесь преподавательницей. Была учителем и директором школы № 6 в Баку.
100. *«Мусульманская газета»* - независимая общественно-политическая газета, издававшаяся на русском языке в Санкт-Петербурге с 1912 года.
101. *Солтан Меджид Ганиев (Ганизаде)* (1866–1937) – деятель просвещения, писатель, ученый. Высшее педагогическое образование получил в Тифлисском Александровском Учительском Институте. Вместе с Хабиб беком Махмудбековым основал первую в Баку русско-татарскую (азербайджанскую) школу. В 1908-1917 гг. являлся инспектором 2-го района Дирекции народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области, а в 1917-1918 гг. директором народных училищ области. До конца своей жизни работал в сфере просвещения.
102. *Пассаж на Ольгинской улице* – торговый дом, принадлежавший Г. З. А. Тагиеву. Ныне – Бакинский Торговый Дом по улице М. Э. Расулзаде.
103. *Действительный статский советник* – звание, занимавшее 4-е место среди 14 степеней в гражданской иерархической лестнице

Российской империи. В военной иерархии приравнивалось к званиям генерал-майора и контр-адмирала. Г. З. А. Тагиев получил этот титул в 1907 г.

104. *Николай Федорович Рудольф* (?-?) - действительный статский советник, с 1907 г. – попечитель Кавказского учебного округа. Имел большие заслуги в деле развития системы народного образования на Кавказе. За время нахождения в должности Н. Рудольфа произошло значительное расширение сети школ, рост контингента учащихся в них.
105. *Училищная комиссия* – постоянно действующий при Бакинской городской думе орган.
106. *Наместник Кавказа* – в 1905-1917 гг. высшее должностное лицо, сосредоточившее всю военную и гражданскую власть на Кавказе.
107. *Адиля Шахтахтинская* (1894-1949) – педагог, известный врач-гинеколог. В 1912 г. окончила Тифлисскую вторую женскую гимназию. После переезда в Баку работала сначала учительницей, затем начальницей Александринского училища, преподавала на двухгодичных педагогических курсах. Окончила в 1924 г. Азербайджанский Государственный Университет и стала первым среди женщин-азербайджанок гинекологом с высшим образованием. Профессор Азербайджанского Государственного Медицинского Института А. Шахтахтинская имела большие заслуги в развитии здравоохранения и медицинской науки.
108. *Иглима Гейдарова* (1896-1980) – педагог. После получения первоначального образования в родном Дербенте в 1906 г. переехала в Баку и училась в женском училище Г. З. А. Тагиева. В 1911 г. окончила училище и 6 месяцев вела там практические уроки. Затем работала педагогом в первой женской школе, открытой в селении Балаханы, а в 1913-1917 гг. вновь преподавала в родной школе. В 1920-1940-е гг. занималась педагогической деятельностью в Дагестане, долгое время работала в Баку в сфере просвещения.
109. Устав напечатан в 1915 г. в Баку.
110. *Бакинское градоначальство* – орган власти, обеспечивающий правопорядок и безопасность в городе Баку и прилегающих к нему промысловых и фабрично-заводских районах. Учреждено в 1906 г. Территория градоначальства была выведена из подчинения бакинского губернатора и управленческие права губернатора переданы градоначальнику.
111. *Бакинское Мусульманское Благотворительное Общество* –

общественная организация, действовавшая в сфере культурного просвещения и социальной помощи. Создано в 1905 г. Председателем правления был Г. З. А. Тагиев, членами – бакинская интеллигенция и предприниматели. Общество, в основном, финансировали Г. З. А. Тагиев и бакинские миллионеры.

112. *Иван Яковлевич Радецкий* (?-?) – в 1915-1918 гг. возглавлял Дирекцию народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области.

113. Подобные объявления печатались и в последующих номерах «Каспия».

114. *Горчаковская улица* – ныне улица Г. З. А. Тагиева.

115. *Дом Г. З. А. Тагиева* – построен по проекту И. Гославского в 1895-1901 гг. В настоящее время здесь расположены Национальный Музей Истории Азербайджана и мемориальный музей Гаджи Зейнал Абдина Тагиева.

116. Данные были подготовлены исполняющей обязанности начальницы училища Адилей Шахтахтинской, сменившей на этом посту оставившую по состоянию здоровья службу Гюльбахар Ахриеву.

117. *Салима Ягубова* (1890-1982) – видный деятель просвещения, ученый. Начальное образование получила в Тифлисе. На стипендию Г. З. А. Тагиева окончила Бестужевские Высшие Педагогические Курсы в Петербурге. Преподавала в школе и на женских вечерних курсах Петербургского Мусульманского Благотворительного Общества. Была приглашена Г. З. А. Тагиевым в Баку, назначена начальницей Александринского женского училища и двухгодичных педагогических курсов. После закрытия училища продолжила педагогическую деятельность в Тифлисе и Баку. Автор ряда трудов по биологическим наукам и одна из первых женщин-ученых, ведущих исследования в этой области.

118. *Высшие начальные училища* – действовали с 1912 г. Эти училища представляли одну из ступеней среднего образования с четырехлетним сроком обучения. Для поступления сюда необходимо было окончить начальное училище.

119. На эту просьбу был дан положительный ответ.

120. *Газета «Азербайджан»* - официальный печатный орган правительства Азербайджанской Демократической Республики (АДР) в 1918-1920 гг.

121. *Парламент АДР* – высший законодательный орган, начавший действовать 7 декабря 1918 г. Торжественное окрытие и все

заседания парламента проходили в здании бывшего Тагиевского женского училища.

122. *Проспект Н. Нариманова* – ныне проспект Гусейна Джавида.
123. *Ворошиловский район* – ныне Сабаильский район г. Баку.
124. *Колодезная улица* – ныне улица Леопольда и Мстислава Ростроповичей.
125. *Сона Ахундова (Багирбекова)* (1896-1982) – врач-офтальмолог, доктор медицинских наук, профессор. Окончила Александринское женское училище, а затем женскую школу Святой Нины. Высшее образование получила в Киевском Университете. Являлась одним из первых врачей Азербайджана.
126. *Верховный Совет* – высший законодательный орган Азербайджанской Советской Социалистической Республики. В 1950-60-е гг. размещался в здании бывшего Александринского женского училища.
127. *Улица Островского* – ныне улица Сулеймана Тагизаде.
128. *Азербайджанский Медицинский Институт им. Н. Нариманова* – ныне Азербайджанский Медицинский Университет.
129. *Умниса Мусабекова* (1902-1974) – врач-офтальмолог, член-корреспондент Академии Наук Азербайджана, общественный деятель. Начальное образование получила в Александринском женском училище, а высшее – в Азербайджанском Медицинском Институте. Около 30 лет работала заведующим кафедрой глазных болезней Института, около 20 лет являлась председателем Общества офтальмологов Азербайджана.
130. *Улица Герцена* – ныне улица Вели Мамедова.
131. *Больница имени С. Шаумяна* – ныне больница Нефтяников.
132. *Улица Горького* – ныне улица Мирзы Ибрагимова.
133. *Шаумяновский район* – ныне Хатаинский район г. Баку.
134. *Улица Мусеви* – ныне улица Мамед Садига Эфендиева.
135. *Сона Ахундова* (1897-1971) – поэтесса, общественный деятель. Обучаясь в женском училище, начала писать стихи. Первое стихотворение «Родина» было опубликовано в печати в 1910 г. В 1920 гг. принимала участие в ликвидации безграмотности в Азербайджане. С. Ахундова был супругой видного врача, профессора Абульфаза Караева, матерью композитора с мировой славой Кара Караева и хирурга, доктора медицинских наук Мурсала Караева.

136. Фатима Меликова была уроженкой Дагестана.
137. *Улица Полухина* – ныне улица Муртузы Мухтарова.
138. *Сидги Рухулла* (1886-1959) – видный актер, театральный деятель, один из основоположников профессионального театрального искусства Азербайджана.
139. *Мечеть Тазапир* – крупнейшая мечеть в Баку. Построена в 1905-1914 гг. на средства благотворительницы Набат ханум Ашурбековой. Ныне здесь размещается Духовное Управление мусульман Кавказа.
140. *Хадиджа Агаева* (1885-1958) – педагог, одна из первых женщин-просветительниц Азербайджана. В 1902 г. окончила женскую гимназию в родном Ташкенте и в том же году, прибыв в Баку, начала педагогическую деятельность в Александринском женском училище. Позже работала директором женской школы имени А. Адыгезалова в Гяндже, заместителем директора женской школы Святой Нины в Баку. За плодотворную деятельность в различных учебных заведениях в советский период была награждена орденом Ленина. Была супругой заместителя председателя парламента Азербайджанской Демократической Республики Гасан бека Агаева.
141. *Шафига Эфендизаде* - (1883–1959) – одна из первых женщин-просветительниц Азербайджана, публицист, писатель. Работала преподавательницей в женском училище Г. З. А. Тагиева, во второй Бакинской городской русско-азербайджанской женской школе. В последующие годы была привлечена к культурному строительству, преподавала в педагогическом училище, готовившем женские учительские кадры.
142. *Азербайджанский Педагогический Институт им. М. Ф. Ахундова* – ныне Азербайджанский Славянский Университет.
143. *Рейхан Топчибашева* (1905-1970) – одна из первых художниц Азербайджана, заслуженный деятель искусств. Начальное образование получила в Александринском училище, преподавала в Бакинском Педагогическом Техникуме. Получила профессиональное художественное образование. Являлась супругой видного азербайджанского хирурга Мустафы Топчибашева и матерью доктора медицинских наук, профессора Ибрагима Топчибашева.
144. *Кочи* – вооруженные лица, которых использовали некоторые состоятельные азербайджанцы в качестве личной охраны. Ряд азербайджанских литераторов и историков выдвигали необоснованные доводы о том, что Г. З. А. Тагиев тоже держал при

Директор: ***Севда Микайылгызы***

Подписано в печать:
Формат издания: 70х100 1\16
Усл.печ.л:
Тираж:

ziyamika@rambler.ru